

**Institutul
de Relații Internaționale
din Moldova**

Ludmila ROȘCA

FILOSOFIA

GHIDUL AFACERII DE SUCCES

Manual

Chișinău 2013

Filosofia. Ghidul afacerii de succes. Manual pentru studenți, masteranzi, pentru cei care doresc să cunoască secretul succesului și să-l aplice în activitatea cotidiană și cea profesională. Manualul descifrează cele mai importante funcții ale filosofiei: ontologică, gnoseologică, metodologică, praxiologică, axiologică, formativă. Ghidul afacerii de succes cuprinde un set de recomandări, de reguli care, fiind urmate îl poate conduce pe om la realizări importante pentru el și comunitatea căreia îi aparține.

Recenzenți:

Teodor N. Țîrdea – doctor habilitat în filosofie, profesor universitar, catedra “Filosofie și Bioetică”, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie “N. Testemițanu”

Ana Pascaru – doctor habilitat în filosofie, conferențiar cercetător, Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM

Manualul a fost recomandat pentru tipar de Senatul IRIM,
proces verbal nr. 2 din 27 septembrie 2013

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții

“Relațiile internaționale – domeniu specific de activitate intelectuală : Contribuția instituțiilor de profil”, conf. șt.-practică intern. (2013 ; Chișinău). Relațiile internaționale – domeniu specific de activitate intelectuală : Contribuția instituțiilor de profil = International relations – specific field of intellectual activity : Contribution of relevant institutions: Materialele Conf. Șt.-Practice Intern., 2 apr., 2013 / col. red.: Valentin Beniuc (președinte) [et al.]. – Chișinău: S. n., 2012 (Tipogr. “Print-Caro”). – 446 p.

Antetit.: Institutul de Stat de Relații Intern. din Moldova. – Tit. paral.: lb. rom., engl. – Texte: lb. rom., engl., fr., rusă. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – 150 ex. – ISBN 978-9975-56-090-0.

327:378.632.7(478-25)(082)=00

R 43

ISBN 978-9975-4004-6-6

*În memoria fiului meu Corneliu,
plecat din această lume mult prea timpuriu,
pentru a reuși să cunoască frumusețea ei*

CUVÂNT INTRODUCTIV

În elaborarea manualului *Filosofia* am reieșit din cerințele pluralismului metodologic. Există o diversitate de forme de a prezenta astăzi filosofia, susținute de complexitatea statutului ei social, constituit din componentele: cognitiv, instructiv, educativ, formativ, orientativ. Structura manualului reflectă logica statutului social al filosofiei, oferit de societatea contemporană și a procesului istoric de elaborare și aplicare a sistemelor filosofice. În acest sens, prezentăm filosofia ca formă a culturii, capitol în care analizăm conținutul concepției religioase despre lume și relația religiei cu filosofia; filosofia ca formă a cunoașterii, deosebind relația filosofie – știință. Reieșind din problematica abordată de domeniile filosofiei contemporane, am expus capitolele: Ontologia, în care am analizat și Ontologia socială și Ontologia umană; Gnoseologia, în care analiza subiectelor legate de cunoașterea adevărului despre lume este completată cu problematica Epistemologiei și a Metodologiei domeniului de cercetare. De asemenea, am evidențiat cele mai importante domenii ale filosofiei practice: Axiologia, Praxiologia, Filosofia Politică, Filosofia afacerii de succes.

Un suport teoretic important pentru această lucrare îl constituie Manualul *Filosofia*, elaborat de echipa de autori: Petru Rumleansch, Lidia Dergaciov, care cu regret au plecat din rândurile noastre și Ludmila Roșca, publicat în anul 2002. Actualmente, filosofia, mai ales filosofia practică, fiind studiată cu atenție oferă șanse majore în cunoașterea însușirilor tuturor componentelor vieții, iar descifrarea și asimilarea conținutului legilor naturale și sociale îi permite oricărei persoane să se descopere pe sine, să-și conștientizeze și respectiv să-și actualizeze propriul potențial cognitiv, creativ. În acest context, lucrarea conține *Ghidul afacerii de succes* care poate fi aplicat nu doar la activități de antreprenoriat, ci în orice domeniu de activitate social-utilă. În elaborarea *Ghidului*, am aplicat lucrarea lui Napoleon Hill *De la idee la bani*, realizând o analiză și o interpretare a tezelor/recomandărilor principale.

Meditând asupra semnificației practice a lucrării, considerăm că manualul va permite redimensionarea filosofiei, estimarea aportului ei în formarea specialiștilor profesioniști, de prezența cărora în toate domeniile vieții publice depinde schimbarea în bine. Recunoaștem cu toții că modul în care se desfășoară astăzi procesele economice, politice, socio-culturale, inclusiv conflictele confesionale, în societatea moldovenească trebuie

schimbat. Schimbarea, îndeosebi schimbarea mentalității omului, este un proces complex care necesită o amplă și minuțioasă pregătire. Schimbarea nu se petrece prin decretul factorului decizional. Ea trebuie pregătită de comunitatea academică, de profe-sorii universitari, de toți oamenii care au mai păstrat sentimentul patriotismului, susținut de dragostea față de pământul stropit de sudoarea și sângele strămoșilor noștri, față de oamenii ce-l populează care sunt buni, harnici, ospitalieri, prea cuminți pentru a cunoaște și a trăi în demnitate.

Pentru fiecare individualitate, conștiință sau mai puțin conștiință de potențialul cu care este înzestrată, manualul *Filosofia* vine cu recomandări practice ce se referă la necesitatea organizării vieții și activității profesionale, proces care solicită selectarea unei concepții despre lume, o conștiință dezvoltată a sinelui, o gândire strategică, o atitudine serioasă față de rolurile pe care, indiferent de dorința personală, trebuie să ți le asumi: fiu/fiică, nepot/nepoțică, prieten/prietenă, soț/soție, coleg/colegă, tată/mamă, bunic/bunică, cetățean, patron/angajat, manager/subaltern etc. Suntem conștienți de faptul că nu toți cititorii acestui manual vor urma cu strictețe recomandările/sfaturile, selectate din diverse concepții despre lume, din opera celor mai strălucite minți ale omenirii, din experiența oamenilor de afaceri, a politicienilor care au cunoscut succesul. În speranța că îi vom ajuta pe cei dornici de a se actualiza/ problematiza/ reconstrui, am depus un mare efort. Am valorificat în propria experiență cu maximă atenție formula: Deșteptii învață pe greșelile altora, unii învață pe propriile greșeli, ceilalți rămân ignorați. Dar pentru primele două categorii de oameni o metodă de autoinstruire, autocunoaștere, transformare este analiza. Toate concluziile/recomandările capitolelor manualului sunt expresia unor experiențe individuale sau de grup, valorificate de către savanții și filosofi diferitor epoci istorice. Nimic nu i se oferă omului în existența pământească gratis. Pentru fiecare pas realizat se cere un efort. Cu cât ve-ți depune eforturi mai semnificative, cu atât mai consistente vor fi realizările domniilor voastre.

În calea spre succes, în realizarea celor 13 pași și mai ales în diminuarea forței celor trei dușmani ai omului: nehotărârea, îndoiala și frica, vă dorim să aveți suficientă dorință, credință, gândire pozitivă, perseverență, răbdare, sănătate fizică și spirituală. Suntem convinși că veți reuși.

Liudmila Roșca, doctor habilitat în
filosofie, conferențiar universitar

TEMA I. FILOSOFIA – FORMĂ INTEGRATOARE A CULTURII

1.1 Conceptul de cultură și civilizație

1.2 Concepția religioasă despre lume

1.3 Filosofia, arta, știința – forme ale culturii

1.4 Funcția integratoare a filosofiei. Concepția despre lume

1.1 Conceptul de cultură și civilizație

Cultura și civilizația sunt domeniile create de om, care în diversitatea formelor lor exprimă modul uman de existență. Spre deosebire de celelalte viețuitoare care pe parcursul existenței se adaptează la mediul natural, omul reușește să-și creeze propria lume pe care individul o valorifică pe parcursul vieții. Etimologic cultura, noțiune de proveniență latină, desemnează procesul de valorificare a mediului natural de existență. Verbul latin *colere* desemna cultivarea plantelor, iar mai târziu explica relația omului cu natura, cu resursele ei, cu anumite lucruri, pe care își propune să le schimbe cu scopul de a le spori productivitatea, utilitatea. Simultan noțiunea „cultura” este aplicată cu sensul de educație și instruire, de cultivare a spiritului uman.

Există multiple definiții ale culturii. Nu ne propunem să realizăm un studiu comparat al acestora, deoarece considerăm necesară explicarea fenomenului definitoriu pentru viața, activitatea și reușita omului în diverse situații existențiale. Multiplicitatea definițiilor culturii poate fi explicată prin faptul că ea (cultura) reflectă diversitatea modurilor, modelelor, stilurilor existenței umane. Este important să reținem că în cotidian termenul este utilizat cu diferite semnificații și, din acest motiv, produce controverse, neclarități. În același timp, orice om cult trebuie să cunoască cel puțin o definiție a culturii, pe care ar putea s-o utilizeze, s-o interpreteze. Așadar, cultura cuprinde totalitatea valorilor materiale și spirituale, create de om cu scopul de a se autoafirma, autorealiza, autodesăvârși. În acest sens, cultura este produsul „naturii deschise a omului”. Antropologii consideră că omul nu se naște împlinit, autosuficient pentru a supraviețui¹. Totodată,

---

¹ Savanții consideră că pentru a se naște absolut gata pentru viață – ca mînzul și ca vițelul care după doar câteva ore de la naștere se pot mișca, hrăni etc. – omul ar trebui să se rețină în uterul mamei 21 de luni. Mai amănunțit se recomandă a se vedea: Валерий Губин, Елена Некрасова, Философская антропология. Учебное пособие для вузов. М.: ПЕРСЭ, СПб, Университетская книга, 2000, - 240 с.

omul este deschis către schimbare, adaptare la condițiile existențiale. În realizarea acestui obiectiv, omul este susținut de formele culturii: mitologia și religia, arta, știința și filosofia.

În literatura de specialitate pentru desemnarea aceluiași fenomene **valori spirituale** și **valori materiale** este utilizat și termenul – civilizație care produce nu mai puține controverse. În literatura filosofică termenului *civilizație* i se oferă mai multe sensuri, printre care menționăm: sinonim al culturii, sinonim al culturii materiale; nivel/o anumită etapă în dezvoltarea societății (de exemplu: civilizația antică); perioadă ce desemnează trecerea omenirii de la starea sălbatică și barbară (L. Morgan, B. Taylor); etapă finală a dezvoltării culturii, stadiul de degradare a acesteia (O. Șpengler)[1, p. 25].

Termenul civilizație are de asemenea rădăcini latine: *civis*, *civitas*, *civilis*, *civilitas*. Noțiunea **civis** – cetățean desemna, în cultura romanilor, un om comunicabil, sociabil. **Civitas** este utilizat cu sens de: cetate, stat, iar termenul **civilis** desemnează sentimentele pe care ar trebui să le posede un cetățean. În domeniul *filosofia culturii*, civilizației i se oferă următoarea definiție: ansamblul valorilor înscrise în orizontul satisfacerii cerințelor materiale ale omului. În lucrările lui Ovidiu Drimba, consacrate istoriei culturii și civilizației, civilizația cuprinde informațiile/cunoștințele despre organizarea politico-administrativă a statului, despre prezența și funcționarea instituțiilor sociale, despre activitatea economică (forma de proprietate, relațiile de producere, resursele naturale de care dispune o țară concretă, construcțiile publice și mijloacele de comunicare etc.), îmbrăcămintea, locuința, alimentația etc. În timp ce cultura desemnează valorile spirituale cum ar fi: descoperirea necunoscutului, căutarea unui ideal/stil de viață, revelarea de sine, contemplarea frumosului, exercitarea liberă și multiplicarea formelor de manifestare a creativității individului uman etc. Altfel spus, cultura cuprinde valorile spirituale, obiectivate în datini și obiceiuri, credințe și practici religioase, opere științifice și filosofice, literatură și muzică, arhitectură, sculptură, pictură, arte decorative sau aplicate. Din asemenea interpretări reiese că cultura și civilizația au conținut propriu, au zonă de influență, interacționează, dar nu se opun, după cum afirmă O. Șpengler în lucrarea *Declinul Occidentului*, publicată în anul 1918. Dezvoltarea intensă a societății de consum, subiectul central al căreia este Homo economicus, a condus la multiple dificultăți caracteristice raportului om-natură, om-societate, om-tehnică/tehnologie, om-om și chiar în corelatul om-sine. Din acest motiv, O. Șpengler menționa că civilizația ar marca *amurgul culturilor*, faza lor de degenerare și declin.

În interpretarea coraportului cultură-civilizație suntem ajutați de mai mulți cugetători, culturologi, axiologi. De exemplu, Tudor Vianu sublinia că nu trebuie să ne dorim distrugerea civilizației pentru a obține cultura, trebuie să dorim contemplarea, iar când recunoaștem că într-un anumit mediu valorile civilizației propriu-zise au crescut, trebuie să ne întrebăm dacă cultivarea exclusivă a acestor ținte este suficientă și dacă nu cumva ea trebuie completată cu urmărirea celorlalte finalități culturale ale omenirii. Tudor Vianu se pronunță în favoarea unei culturi integrale, în care toate formele sale autonome să evolueze într-o conexiune firească. În opinia culturologului Ion Bâltan, orice valoare culturală, devenită în procesul generalizării și asimilării fapt social, este un bun al civilizației. Între cultură și civilizație nu există o identitate deplină, după cum și invers ele nu pot fi despărțite în mod absolut.

Ca produs al activității umane, cultura presupune procesul de valorizare a resurselor naturale, de dezvoltare și perfecționare a facultăților cognitive și creative ale omului. Din acest motiv, putem afirma că omul este nu doar subiectul, dar și obiectul culturii. În procesul muncii creative, omul se dezvoltă atât fizic, cât și spiritual, iar asimilarea conținutului valorilor produse reprezintă motorul ce susține dezvoltarea, creșterea, perfecționarea, modernizarea atât a societății, cât și a capacităților individului uman.

Geneza culturii și civilizației este explicată de către filosofi, psihologi, antropologi, sociologi, care încearcă să răspundă la întrebările: Cum în cadrul lumii naturale a apărut cultura, un fenomen cu totul diferit în raport cu natura? Care sunt izvoarele culturii? Apariția formelor culturii și civilizației este determinată de necesitățile individului uman, aflat în devenire, proces susținut de asimilarea condițiilor de viață, de satisfacerea necesităților primare și secundare. Omul și animalul prin intermediul activității, orientate către satisfacerea propriilor necesități, modifică caracterul mediului ambiant, dar numai omul poate să aprecieze rezultatele propriei acțiuni și, în baza acestui studiu, își poate perfecționa programul comportamentului ulterior. Geneza culturii, a civilizației este abordată și de filosoful român Mihai Ralea, autorul lucrării *Explicarea omului*. Teza inițială, lansată de Mihai Ralea este: condiția umană devine posibilă prin refularea datului natural. Filosoful subliniază că prima poziție a omului „este de negație dialectică, de rezistență, de invenție de piedici. Omul e un creator de piedici spre ași afirma anumite libertăți, creațiunile sale de la economie, artă și morală, se înfățișează ca alcătuirii proprii”[2, p. 6-7].

Universul simbolic, încărcat de semnificații, este esențial pentru integrarea individului. Prin creațiile sale, omul se prezintă în realitate, în viața semenilor și în cosmos, ocupând o anumită poziție, asumându-și roluri, stataturi, responsabilități. Prin caracteristicile sale, acțiunea cu unelte a omului pare a fi jucat un rol esențial nu în transformarea unui gen de activitate în altul, ci în apariția unei noi modalități de organizare colectivă, în care omul se prezintă ca cooperador, ca subiect al comunicării sociale, ca creator al unei noi lumi. Anume în cadrul acestui sistem de organizare, apare raportul valoric, pe care Lucas G. îl definește „raport tipic uman”[3, p.98-99].

În așa fel, elementele de umanizare care apar în procesul activității conștiente, constituie suportul direct sau indirect al raportului valoric. Acest raport se manifestă, în mod evident, în afirmarea și dezvoltarea capacităților angajate în procesul acțiunii. Prin acțiunea conștientă, întemeiată pe capacitățile umane, considerate în totalitatea lor, și pe realitatea dată, omul umanizează mediul căruia îi aparține. Cu apariția societății umane organizate, condiția existențială a omului este satisfăcută la nivel civilizațional, căruia îi corespunde o structură a activității umane constituită din: subiectul activității (omul), obiectele activității, care se împart în lucruri și simboluri, la rândul său, lucrurile formează obiectul muncii și obiectele de muncă [4].

O analiză morfologică a activității umane este realizată de filosoful Moisei Kagan, care divizează activitatea în două tipuri: activitate transformatoare și cognitivă. „S-ar părea că activitatea transformatoare poate fi definită prin noțiunea – muncă. Dar nu este așa, activitatea transformatoare este un fenomen mult mai cuprinzător decât munca, deoarece include toate formele activității, care conduc la schimbarea realului și idealului, a existentului și conduc la crearea unui nou real sau ideal, a ceea ce înainte nu exista”[5, p.53-54].

Analizând diversitatea formelor activității umane, Meleşenco I.S. și Șuhardin S.V. supun analizei două forme de bază: material-practică și cognitivă. Prima este corelată cu schimbul de substanțe și energie, a doua – cu producerea și transmiterea informației. În acest context, A. D. Ursul menționează că „evidențierea aspectului informativ al muncii ne oferă o bază unică de analiză a activității umane, incluzând aici și sfera de producere, și știința și alte varietăți ale muncii”[6, p.201]. Într-adevăr, odată cu acumularea și diversificarea modalităților de transmitere a informației, conținutul muncii, al activității umane se complică, iar, odată cu aceste modificări, au loc schimbări esențiale în raportul omului cu natura.

Activitatea cognitivă este un domeniu important al existenței umane. După cum am menționat, ființa umană este insuficient pregătită la naștere pentru a supraviețui. Neavând un program funcțional, bazat pe instinct, omul învață de la animale, le imită. Dar pentru a realiza aceste acte este necesară o scânteie, o simplă manifestare a conștiinței. Capacitatea de a imita nu este specifică doar omului. Ea poate fi întâlnită la maimuțe, la papagali. La om, spiritul de observație, capacitatea de a imita și reproduce fenomenele/proceese observate au contribuit la apariția unor modificări esențiale.

Așadar, geneza culturii este explicată în baza creației, jocului, simbolului. Atunci când culturologii evidențiază doar un fenomen, riscă să nimerească într-o dificultate, de aceea propunem, în mod serios, să fie aplicate toate, în cazul când ne propunem să investigăm, să interpretăm geneza culturii și să evidențiem factorii, care au influențat dezvoltarea ei ulterioară. Acest studiu este semnificativ pentru timpul nostru istoric, deoarece sunt răspândite concepții care propagă declinul culturii, confruntarea civilizațiilor etc. Culturologia secolului XX, a fost influențată de lucrarea lui O. Șpengler *Amurgul Europei*, în care autorul evidențiază patru etape în dezvoltarea oricărei culturi: tinerețea, desăvârșirea, maturitatea și declinul. Interpretării concluziilor lui Șpengler, îi dedică lucrarea sa Nicolae Berdeaev *Sensul istoriei*. Savantul rus, menționa: „În orice cultură, după înflorire și desăvârșire, începe „secătuirea” forțelor creatoare, înlăturarea și stingerea spiritului, scăderea spiritului. Se schimbă integral orientarea culturii. Ea se orientează către realizarea practică a potențialului, a organizării practice a spiritului în direcția lărgirii zonei de influență pe suprafața pământului”[7, p. 163]. Analogia culturii, cu viața și activitatea omului, conduce la concluzii discutabile, controversate. Este evident însă că între aceste două fenomene complexe: cultura/civilizația și omul există multiple interconexiuni, care justifică teza: omul este creatorul culturii, cultura este condiția indispensabilă existenței umane.

1.2 Concepția religioasă despre lume

Este răspândită opinia, conform căreia termenul cultura provine de la cuvântul *cult*. Astfel de concepții, reduc cultura la originile ei spirituale, la religie. În realitate **religia** este doar cea mai simplă formă a culturii care se dezvoltă din interpretările mito-religioase ale fenomenelor naturii, care deseori îi deschideau omului toate „slăbiciunile” sale. Noțiunea *cult* provine de la termenul latin – *cultus* cu sens de *divin*, de *respect*.

Sensibilizarea și perceperea lumii sunt atestate în primele forme ale cunoașterii lumii, cele mai simple și cele mai vechi: *mitologia* și *religia*. *Mitologia* desemnează totalitatea miturilor, răspândite într-o arie etnică sau socială, care formează un sistem epic mai mult sau mai puțin unitar. *Mitul* cuprinde reprezentările omului, aflat în tranziție de la starea naturală la cea socioculturală, despre lumea văzută și cea nevăzută, despre viață și moarte, despre destin și eternitate. Mitologia este încercarea universală de a cunoaște și interpreta lumea. Mitologia se constituie în cadrul culturii primitive, operând cu mijloace magice și manifestându-se prin adaptarea concretă epică a abstracțiunilor și fenomenelor superioare la situația psihosocială dată ca și prin explicarea simbolică a acestora. Mitologia cuprinde în sistemul ei și miturile cosmogonice despre nașterea și distrugerea unică sau ciclică a universului, despre apariția și dispariția ca specie a omului, a plantelor, a obiectelor din natură [8, p.378-379].

Mitologia reprezintă modul de percepere al lumii, caracteristic etapelor timpurii ale dezvoltării societății. Gândirii mitologice îi sunt caracteristice: deosebirea confuză, neclară a subiectului de obiectul cunoașterii, a obiectului de semn, a lucrului de cuvânt, a esenței lucrului de cuvintele care îl desemnează. Concepția mitologică despre lume, în formă sensorial-ilustrativă, descrie tabloul lumii ca câmp de acțiuni al forțelor antropomorfe. Aprofundarea diviziunii muncii, partajarea muncii intelectuale de munca fizică, conduce la apariția unor idei mai progresiste despre poziția omului în cosmos, despre potențialul cognitiv și creator al omului. Schimbările din viața cotidiană a omului au creat premise pentru apariția raportului teoretic-conștient cu lumea, contrapunerea subiectului și a obiectului cunoașterii. Subiectul se deosebește și se opune ambianței ca un component activ al ei, care poate, în mod conștient, să se raporteze la consecințele propriei activități. Omul, în calitate de subiect activ al propriei lumi, își transformă propria activitate în obiect de studiu.

În mitologie, gândurile erau exprimate în imagini emoționale, poetice, metaforice. Trăsăturile omului sunt transferate lumii înconjurătoare, iar forțele naturii sunt însuflețite. În mitologie, ca înțelegere integră a lumii, sunt prezentate, în aceeași măsură, realitatea și fantezia, naturalul și supranaturalul, cunoștințele și credința, gândurile și emoțiile. Astfel, este afirmată unitatea naturii și a societății, a lumii și a omului. Formând reprezentări colective a anumitor popoare despre lume, mitologia asigură continuitatea spirituală a generațiilor, afirmă în societate un anumit sistem

de valori, unele forme de comportament public. Tabloul mitologic al lumii reprezintă o prelucrare artistică, inconștientă a naturii și a formelor sociale, și nu deosebește omul de ambianță, umanizează natura și societatea. Apariția cosmosului, era concepută prin analogie cu nașterea omului.

Dezvoltarea societății a condus la înlocuirea concepției mitologice cu cea religioasă și filosofică. Religia și filosofia abordează aceleași probleme, cum ar fi: originea lumii, cunoașterea și respectarea valorilor etc., dar oferă interpretări diferite de cele ale mitologiei. În perioada de tranziție de la interpretarea mitologică la cea religioasă, sunt răspândite religiile gentile: *animism*, *totemism*, *fetișism*. **Animismul** desemnează un stadiu prereligios, un “minimum de religie”, având ca sursă dorința omului de ași explica fenomenele enigmatice din propria viață (somnia, visele, halucinațiile, bolile) sau credința că fiecare om are un suflet autonom, care-l poate părăsi temporar (în somn sau în comă) sau definitiv - în timpul morții. E. B. Tylor în studiul despre cultura primitivă *Primitive culture*, menționează: “Sub numele de animism îmi propun să studiez doctrina “ființelor spirituale”, credința care este înseși esența filosofiei spiritualiste. Inteligența, într-un studiu de cultură puțin avansat, pare preocupată mai ales de două categorii de fenomene biologice: mai întâi de toate cele ce constituie deosebirea între un corp viu și un corp mort, cauza treziei, somnului, morții, bolii; apoi natura formelor umane ce apar în vis, în năluciri. De aici, această deducție că în fiecare om există o viață și o fantomă. [...]. La popoarele sălbatice, ca și la popoarele civilizate, baza reală a oricărei filosofii religioase este animismul” [9].

Totemismul – formă a religiei primitive, bazate pe credința în totemuri. *Totem* - noțiune simbolică referitoare la strămoșii tribali, imaginați sub formă de animale, păsări, insecte, eroi anteriori clanului sau tribului, amintirea cărora trebuie cultivată spre binele comunității urmașilor. Totemismul se constituie ca o religie rudimentară, cu rigori sociale, care reglementa viața și activitatea omului. În secolul XX, totemismul mai este răspândit la triburile australiene, unde mai există ritualuri totemice [8, p.705-706].

Fetișismul – formă a religiei primitive, întemeiată pe credința în forța magică, autonomă caracteristică unor obiecte, amorfă sau lucrate de mâna omului. Fetiș – obiect adorat ca divinitate, căruia i se atribuie însușiri și forțe supranaturale, venerat în sine de societățile primitive. Deși stăpânitor prin acceptare, devine totodată și stăpânit de credință, acesta se poartă cu fetișul său ca un proprietar, dându-i diferite sarcini și amenințându-l că dacă nu le

va îndeplini îl va schimba cu un nou fetiș. Dezvoltarea socială și renunțarea la fetișism ca atare în avantajul religiei a condus la despărțirea spiritului, ce se credea că locuiește în fetiș, dar nici o credință n-a renunțat vreodată de tot la fetișuri, acestea transferându-se în zona superstițiilor (puterea moaștelor, a crucii, a icoanei etc.) [8, p.217].

Religia – formă de refugiu mistic al conștiinței omenești într-un sistem doctrinar transcendent, construit ca rezultat al codificării teologice a mitologiei prin selecția și canonizarea tradițiilor mitice de raport abstract al oamenilor față de necunoscutul natural inexplicabil. Apărută prin absorbire succesivă, din animism, totemism, fetișism etc., religia a devenit forma ce intermedia relația omului cu cosmosul. Prin organizarea ecleziastică a sacerdoțiului într-o formă socială de cult (biserica), utilizând un cod moral care prevede răsplăți și pedepse postume, dar și perspectiva mântuirii, religia devine un instrument de modelare spirituală a conștiinței sociale. Orice religie cuprinde un sistem coerent de postulate care admite în planul cunoașterii mistice, prin credința necondiționată, existența și forța autonomă totală a unei lumi supranaturale divine, creatoare și diguitoare a lumii vizibile și invizibile reale ale cărui destin îl conduce prin legi stabilite sau după bunul plac, întrucât are asupra acesteia drept de viață și de moarte, ca asupra operei create [8, p. 600-606].

Apariția religiei corespunde nivelului de dezvoltare al intelectului uman, când sunt separate gândirea teoretică de cunoașterea realității, determinată de necesitatea adaptării la mediul natural de existență. Treptat, noțiunea generală se rupe de la obiectul ei și se transformă în *esență* deosebită. Grație faptului că conștiința este înzestrată cu capacitate creatoare, ea poate produce reprezentări specifice despre ambianță. Concepția religioasă despre lume este întemeiată pe admiterea începutului supranatural al lumii. Religia ca formă social-organizată a credinței comunităților umane, formă de închinare a *forțelor supreme*, necesită recunoașterea lui Dumnezeu ca esență supremă, demnă de a fi venerată. Dumnezeu este privit ca domn și ca apărător al omului. Dorința de a-l urma pe Dumnezeu, îi permite omului să formuleze valorile general-umane.

În epocile de criză, în timpul unor tulburări interioare persistente, oamenii recurg la filosofie și religie în căutarea unor tehnici de salvare. Nu este vorba despre un refugiu oarecare, ci de necesitatea redobândirii echilibrului existențial, prin situarea și judecarea omului ca întreg și posesor al unui sens, al unui rost al vieții. Religiile nu satisfac doar o necesitate a cunoașterii. Religiile introduc o dedublare a lumii: pe de o parte, lumea

divină, populată cu personaje, semnificații care depășesc realitatea nemijlocită, iar pe de altă parte, lumea imediată profană a omului. Nivelul sacru cuprinde ceea ce este autentic, valoros, semnificativ, existența căruia nu depinde de nimic. Sacrul religios desemnează lumea divină, înzestrată cu funcții creatoare, orientative și de supraveghere continuă în raport cu lumea reală. Religia operează o netă separare, până la dedublare, a celor două niveluri de existență, cel al sacrului și cel al profanului. Lumea divină este postulată prin intermediul credinței. **Credința** este un fenomen psihologic indispensabil vieții umane. Ea constă în fixarea afectivă a anumitor cunoștințe, teze, judecăți/prejudecăți, explicații, valori, simboluri. Prin aceasta se educă sentimentul de securitate interioară, respectiv de siguranță în raport cu viața și lumea. Credința, la nivelul vieții cotidiene, funcționează în forma acordării de credit și încredere fără verificare.

Religia răspunde unor cerințe umane complexe, care pot fi clasificate în: nevoi de ordin gnoseologic, religiile oferă imagini globale și unitare ale lumii, principii și temeuri ale existenței umane și universale; nevoi de ordin spiritual și psihologic, religiile mondiale propun idealuri, concepte ce oferă tehnici de purificare interioară. Religiile propun proiecte de umanitate autentică. Lumea divină este o formă spirituală prin raportare la care omul își cunoaște și își evaluează, în mod adecvat, potențialul cognitiv și creativ, își propune repere de autoperfecționare, etaloane absolute ce au menirea de a propulsa experiența profană a omului.

Religiile mondiale care își mențin influența asupra conștiinței sociale și individuale sunt: budismul, creștinismul și islamul. **Budismul** se constituie ca o reacție la ideologia religioasă a brahmanismului indian în secolele VI-V î.e.n., Brahmanismul structurează înțelegerea universului și a omului pe baza paralelei dintre două cupluri categoriale Brahman-Maya și Nirvana-Samsara. Brahman este o divinitate impersonală abstractă, suflet și voință a universului, este spiritul universal. Budismul are la bază patru adevăruri formulate de Buddha (din sanscrită – trezit, iluminat). Prințul Siddhartha Cakyamuni Gautama Buddha a fost profund emoționat de trista condiție umană, după ce s-a întâlnit în drumul său cu un bătrân, cu un bolnav, cu un cadavru și cu un ascet. Prințul Siddhartha la vârsta de 29 de ani a părăsit palatul pentru a găsi explicația condiției umane și a stabili remediul ei. După mai multe eșecuri, o profundă meditație i-a permis să redescopere legea înlănțuirii cauzelor și efectelor care a stat la baza doctrinei budismului, oferită discipolilor lui Buddha. Temeiurile doctrinei sunt cele patru adevăruri: 1.O, *călugăre, întreaga*

existență nu este decât durere și copilul are dreptate să plângă încă de la naștere: astfel arată primul Adevăr – existența suferinței. Al doilea Adevăr ne transmite că durerea vine din plăcere, cauza suferinței. Al treilea Adevăr îi oferă omului speranța că suferința poate fi întreruptă: nu veți obține acest lucru decât triumfând asupra tuturor iubirilor și smulgându-vă din inimă ultimele pasiuni care ar putea să existe aici.

Al patrulea Adevăr descrie *calea mântuirii*, care cuprinde 8 drumuri:

- Veghează mai întâi la Karma, care îți face destinul (karma -**mijloace de existență drepte**);

- Să nu ai decât sentimente lipsite de răutate (**gândire dreaptă**);

- Supraveghează-ți buzele pentru ca să nu iasă minciuni sau cuvinte murdare (**vorbire dreaptă**);

- Fiecare din acțiunile tale să atace o greșeală, să ajute unui merit să crească (**acțiune dreaptă**);

Într-o nouă viață omul ar putea să parcurgă ultimele patru drumuri:

- Obligația de a te concentra asupra adevărului, binelui, frumosului (**efort drept**);

- Atingerea unei perfecte stăpâniri de sine (**atenția dreaptă**);

- Dezvoltarea unei **voine drepte**, dincolo de dorințe și de teamă;

- Concentrarea (extazul) dreaptă.

Parcurgerea celor opt drumuri îi permit omului să cunoască **Nirvana** – calea de suprimare a suferinței. Complexul celor opt drumuri este rezumat la trei prescripții esențiale: moralitate (sila); înțelepciune (prajna); concentrare (samadhi). Calea predicată de Buddha este o cale de mijloc, nici prea ascetică, nici prea conciliantă. Ea nu cere nimic zeilor vedici, simultan respinge rolul Brahmanilor, intermediari între om și divinitate. Ea refuză ideea sufletului universal – Brahman și îl ignoră pe cel individual – Athman. În așa fel, budismul se situează în afara metafizicii brahmanismului, bazată pe identitatea brahman-athman, pentru a se prezenta nu în calitate de credință oarbă în anumite dogme, ci ca o experiență personală pentru care magistrul nu poate decât să dea sfaturi. Prin budism, înțelepciunea înlocuiește metafizica și morala – ritualul. Totuși stricta urmărire a celor opt drumuri înseamnă renunțarea la o viață normală și îmbrăcarea hainei monahale a călugărilor, care-și cerșesc hrana și se feresc de tentațiile lumii printr-o viață în mijlocul comunității în celibat: sfântul budist (arhat) este cel care a reușit să-și înlăture complet pasiunile. Totodată, călugărul budist este liber să revină la viața laică, atunci când decide ce este mai bine pentru el.

În budism este recunoscut principiul egalității tuturor în vocația de a atinge nirvana prin propriul efort. Nirvana este stingere – ultimul stadiu, starea supremă, care încheie șirul reîncarnărilor (samsara), punând capăt oricărui fel de suferință. După scrierile clasice, nirvana este de fapt eternitatea, pacea veșnică, inexistența. În acest sens, trecerea în nirvană echivalează cu mântuirea. O caracteristică definitorie a budismului ca religie o constituie refuzul organizării ecleziastice, al sacerdoțiului, al ritualurilor, precum și răspunsul noii religii la starea de spirit a oamenilor epocii. În secolul III î.e.n., regele Așoca declară budismul religie de stat în India. Căile de acces la budism sunt: doctrina unei atitudini de neîmpotrivire față de impulsul realității; doctrina perfecționării individuale prin ciclul de recomandări din cursul existenței umane; idealul suprem al eliberării din captivitatea suferinței existențiale prin încetarea reîncarnărilor și dezvoltarea în Nirvana. Budismul a oferit omenirii contemplația Yoga, care neagă existența unui suflet omenesc, a unui Athman individual, întrucât fiecare ins este compus din 5 elemente: conștiință, reprezentări, forțe karmice, simțuri, înveliș material al ființei – și totul în lume se supune relației dintre cauză și efect, o existență nefiind decât consecința existențelor anterioare. Elementele sau particulele componente (dharma) constituie substanța universală și pătrund în toate fenomenele lumii spirituale, și a celei obiectuale. Ele se află în mișcare perpetuă și de aceea se aprind și se sting în fiecare clipă, astfel că lumea este un torent care curge neîncetat, modificându-se și renăscând mereu. Existența manifestată este samsara, însoțită de suferință, iar calea eliberării din ea este cunoașterea. Nirvana este existența nemanifestată. Calea cunoașterii prin contemplație rezidă în sistemul Yoga. Cartea sfântă a budiștilor este *Tripitaka* (*Trei coșuri*) – trilogia scripturilor budiste inițiale, scrise în limba pali și păstrate în Ceylon (Șrilanka) sau triplul codice, însumând cele trei grupuri de Sutra: Vinaya – precepte și reguli canonice; Sutta – dialoguri și aforisme ale lui Buddha și Abitharma – meditații metafizice. În secolul I, Budismul suferă schisma, în rezultatul căreia sunt deosebite două curente principale: Mahayana și Hinayana. Doctrina reformistă Mahayana (Marele vehicol), predică ideea în conformitate cu care omul este nepregătit pentru a atinge Nirvana prin propriul efort. Mahayana face largi concesii brahmanismului, cu care mai târziu se va contopi. Adepții Hinayana, fiind mai conservatori, respectă textele tradiționale din Tripitaka. Ei susțin că Buddha este un personaj istoric, învățător și nu zeu, după cum afirmă oponenții lor.

Creștinismul – religie mondială, constituită pe temeiul credinței în Iisus Christos, ca fiu și mesager al lui Dumnezeu, trimis pe pământ în vederea răscumpărării păcatului originar al cuplului Adam și Eva și a mântuirii omenirii. Cartea sfântă în creștinism este *Biblia - Sfânta Scriptură*. *Biblia* este o colecție eterogenă care cuprinde: mituri, doctrina religioasă, coduri juridice, meditații și coduri de morală practică, sfaturi medicale, agricole, zootehnice și gospodărești, eseuri filosofice și metafizice, cronici politice și militare, folclor, literatură în proză și poeme, texte rituale și magice etc.[8. p.103-106]. O sursă teoretică a *Vechiului Testament*, prima carte a *Bibliei*, este *Talmudul* (învățătură, inițiere), elaborat în perioada: secolul IV î.e.n. – secolul IV e.n. [8, p. 668-669]. Mai multe concepte din *Talmud* sunt regăsite în *Vechiul Testament*.

Creștinismul apare în secolul I ca sectă iudeo-creștină și se dezvoltă în religie autonomă odată cu definitivarea dogmelor de bază, în anul 325 la Nikeia și 381 la Constantinopol. La Conciliile ecumenice din Nikeia și Constantinopol a fost adoptată dogma Sfintei Treimi, a fost formulat Crezul. În anii 879-880, la Constantinopol este discutată dogma Filioque pe care o acceptă biserica apuseană și o respinge biserica răsăriteană. Conciliul s-a încheiat fără a se ajunge la o înțelegere, iar în anul 1054 cele două biserici se excomunică reciproc. Schisma creștinismului a condus la evidențierea momentelor ce deosebesc ortodocșii de catolici. În catolicism este acceptată o ierarhie valorică descrescătoare înăuntrul Sfintei Treimi, ceea ce implică o distanță maximă între om și Dumnezeu, iar imediata apropiere este rarefiată de Duh. În catolicism, Sfântul Duh purcede și de la Fiu (principiul Filioque). Din această cauză rezultă intensa sacralizare a lui Iisus care are funcția de judecător. În catolicism, se postulează cunoașterea lui Dumnezeu. În ortodoxie Dumnezeu este nenăscut, Fiul este născut din Tatăl, iar Sfântul Duh purcede numai de la Dumnezeu Tatăl. În ortodoxie, fără a fi neglijată sacralitatea, natura divină a lui Iisus, acesta este asemănat cu Mielul, adică este receptat mai ales prin valorile activității și ale iubirii nemijlocite [10, p.256-262]. Pentru credinciosul ortodox, credința este individuală, biserica este o instituție socială care acceptă libertatea individului în alegerea drumului său către mântuire prin biserică. Catolicul consideră că însuși liberul arbitru personal este predestinat.

În anul 1520, creștinismul suferă a doua schismă în rezultatul căreia de la catolicism se desprinde protestantismul, actualmente împărțit în trei biserici: luterană, calvină și anglicană. Protestantismul se opune ritualului

bogat și pompos, practicat de catolici; propune revenirea la *Biblie* pentru a-i descoperi sensurile inițiale. Sub aspect dogmatic, protestantismul acordă un rol absolut predestinării. Dumnezeu are autonomie totală de voință, mântuiește pe cel care îl alege, iar omul nu are dreptul de a judeca alegerea aceasta și nici nu poate impune nimic prin ceea ce face. Din aceasta decurge maxima incertitudine a credinciosului în privința propriei mântuirii. Credința este însoțită de angoasă, dar, în plan practic, consecința înțelegerii mântuirii conduce la obligația omului de a cunoaște creația. În acest context, cunoașterea științifică nu satisface doar curiozitatea intelectuală, ci este destinată organizării riguroase, logic eficiente, a acțiunilor în vederea obținerii unui profit maxim. Ignoranța și lenea sunt păcate de neiertat. Aptitudinile și calitățile personale sunt daruri dumnezeiești ce trebuie folosite, valorificate. Din această perspectivă, este salutată modelarea unei individualități egocentrice, voluntare care refuză existența vegetativă. Rezultatele muncii nu sunt destinate să satisfacă plăceri, nevoi sau capricii individuale, ci implică datoria morală de a le re-investi (capitaliza) spre a fi multiplicare, aducând în așa fel un imn de laudă către Dumnezeu. Max Weber, în lucrarea *Capitalismul și etica protestantă*, menționa că prin asemenea interpretări protestantismul formează spiritul capitalismului modern.

Islamul (din limba arabă înseamnă supunere) – religie mondială, întemeiată în secolul VII, în Arabia, conform tradiției, de către Muhammed, considerat profetul unic al unui Dumnezeu unic – Allah. Islamul structurat pe un monoteism riguros și-a format doctrina religioasă pe temeiul cărții sfinte – *Coranul*, textul căruia Muhammed l-a primit prin revelație divină de la Allah, la piatra neagră de la Mecca. Concepția religioasă islamică reiese din teza, conform căreia Allah este unica forță energetică a universului, pentru care toate creaturile : înger, om, animal, plantă, piatră sunt unelte oarbe, fără autonomie și libertate, și pe care le cârmuiește după dorință și capriciu; omul este lipsit de liberul arbitru, fiind călăuzit de Allah spre bine sau spre rău. Islamul nu conține ideea de dragoste față de divinitate, ci numai ideea de frică. „Vrednic în fața lui Allah este cel care se teme de el cel mai mult”. Pe lângă dogme, islamul impune respectarea unor reguli obligatorii: 1. războiul sfânt cu scop misionar pentru răspândirea doctrinei mahomedane în lume, care poate fi efectuată și prin violență; rugăciunea obștească de 5 ori pe zi, cu fața spre Mecca; pelerinajul în orașul sfânt - Mecca, pentru închinare în moscheia Kabba; postul din luna Ramazan; ofranda pentru orfani, săraci, bolnavi[8, p.209].

Concepția despre lume, elaborată de adepții religiilor monoteiste mondiale, stabilește o poziție clară pentru om în raport cu divinitatea, cu natura, cu comunitatea socială, cu propriul potențial. Practic nu este neglijată nici o chestiune legată de modul de existență al individului. Fiecare religie îi descifrează omului secretele credinței. **Credința** – convingere apriorică, irațională, cu caracter transcendentă, într-o existență sau o forță extramondană, eternă, absolută, mai presus de om. Variabilă dependentă de specificul religiilor, credința constituie motivația și scopul fiecărui sistem religios, și este o atitudine afectivă, pentru care dogmele și tradiția devin formule inteligibile, deoarece sunt acceptate fără un examen logic, printr-un act de opțiune spontană. Credința admite în calitate de unică modalitate de cunoaștere revelația divină [8, p.145]. Totodată, dacă facem abstracție de dogma religioasă și în baza unor principii morale apreciem rolul credinței, și al convingerilor pe care ea le produce, atunci observăm o influență semnificativă a fenomenului asupra mentalității omului contemporan, asupra modului de abordare al vieții, asupra atitudinilor adoptate de individul uman. În treptele activității de succes, credința ocupă o poziție importantă, fără de care omul contemporan nu-și poate evalua, în mod adecvat, potențialul cognitiv și creator, nu poate transfera potențialul personalității sale în realitate, în actualitate. Din acest motiv, este important să cunoaștem concepțiile elaborate de adepții religiilor mondiale, iar prin volumul respectiv de cunoștințe, să ne modelăm abordările vieții, activității, ale celor mai frumoase fenomene ale vieții umane: dragostea, prietenia, fericirea.

1.3 Arta, știința și filosofia – forme ale culturii

Arta – este o formă a culturii, o manifestare spirituală specifică. Arta realizează o cunoaștere a omului prin imagini sensibile, expresive. Termenul *arta* provine din latinescul *ars* – îndemânare. Arta are multe destinații în viața persoanei. Ea poate face apel la sentimentele individului, îi poate stimula gândirea prin mijlocirea căreia poate scoate la lumină adevăruri profunde sau caracteristici minore ale lucrurilor, ale realității obiective[11]. Anume din acest motiv, arta este o formă importantă a culturii. Primele opere de artă apar din necesitatea satisfacerii condițiilor existențiale la moment vitrege pentru om. Picturile de pe pereții grotelor, studiate și apreciate la justa valoare de specialiști, ne povestesc multe despre ocupațiile primilor oameni. De exemplu, pictura unui animal sălbatic, care este străpunsă de mai multe ori cu un obiect ascuțit, ne vorbește

despre faptul că vânătorul sălbatic s-a antrenat, adică și-a perfectat îndemânarea, cu care va obține animalul pentru ași potoli foamea lui și a membrilor familiei lui. Pictura plantelor reprezintă primul material didactic creat de om. După aprecierea specialiștilor, în perioada neoliticului, pe Terra creșteau 2300 specii de plante, dintre care doar 800 erau comestibile, 700 – neutre și celelalte otrăvitoare[12]. Este complicat să răspunzi la întrebarea: Care formă a culturii a apărut prima: arta sau religia? În opinia noastră, nu este atât de important acest subiect - explicarea genezei formelor culturii și evoluției lor în primele milenii. Important este să înțelegem că, la etapa genezei culturii, arta și religia interacționează, se condiționează reciproc. Mai târziu, în secolele VI-V î.e.n., când sunt formulate principiile artei clasice, când sunt definite criteriile frumosului, arta își conturează propriul specific, își redimensionează propriul statut social. Educația artistică, estetică a persoanei, orientate către descoperirea și valorificarea frumosului din natură, societate, din relațiile interumane este un domeniu ne explorat de omenire. Din acest motiv, vom reveni la problematica creației artistice în alte capitole.

Știința – formă a culturii, a cunoașterii, a conștiinței sociale. Prin diverse mijloace (metode, tehnici, procedee) știința îi oferă omului cunoștințe adevărate despre realitatea obiectivă, despre lucruri (calitățile, esențele lor), despre semeni, despre sine, despre propriul potențial cognitiv și creativ. Procesul cunoașterii este analizat de gnoseologie, domeniul filosofic care răspunde la întrebarea: Cum este posibilă cunoașterea lumii? Semnificația științei ca formă a culturii este recunoscută în toate perioadele istorice, prin care trecând cultura universală și-a îmbogățit conținutul, și-a diversificat formele. Și până la instituționalizarea științei, omul a operat cu cunoștințe, care deseori aveau doar statut de părere, opinie și, din acest motiv, deseori produceau controverse, dificultăți, neclarități. Cu autonomizarea științei, cu realizarea practică a legităților ei specifice, omul obține posibilitatea de a opera cu cunoștințe adevărate, care în opinia lui F. Bacon „sunt o putere”. Știința nu doar valorifică cu maximă eficiență potențialul cognitiv al omului, dar continuu îl călăuzește în activitatea sa, oferindu-i posibilitatea să aleagă corect, să trăiască frumos cu demnitate. Știința se află în interconexiuni cu celelalte forme ale culturii, mai ales cu filosofia, care îi oferă suportul teoretico-metodologic necesar pentru validarea cunoștințelor descoperite de către savanți.

Filosofia etimologic desemnează (din l. greacă: phileo – dragoste; sophia – înțelepciune) *dragostea de înțelepciune*. Pentru prima dată

termenul a fost utilizat de Pitagora care, din modestie, nu se numește sofist, dar filosof. Spre deosebire de religie, filosofia evidențiază interesele, îndoielile și speranțele omului, unica ființă preocupată de rosturile propriei existențe. Unii istorici ai filosofiei, în calitate de motiv al descoperirii reflecției filosofice de către om, evidențiază mirarea. Dezvoltarea intelctului i-a permis omului să observe armonia, caracteristică cosmosului, consecutivitatea proceselor care-i caracterizează specificul propriei existențe etc. Astfel, de observații au permis comunității umane și fiecărei persoane în parte să se încadreze, în mod activ, într-un proces cognitiv, rezultatele căruia l-au constituit formele culturii și civilizației. Cu timpul, reflecția filosofică se deosebește, în mod clar, de mitologie și religie, de abordarea și interpretarea artistică a lumii, a propriei existențe. În raport cu alte forme ale culturii/ale cunoașterii, cum ar fi mitologia, religia, arta, filosofia evidențiază și concomitent satisface necesitatea omului de a înțelege lumea, în unitatea și diversitatea formelor ei de existență.

Între știință și filosofie constatăm o relație specială. În primul rând, fiecare ramură a cunoașterii științifice își acumulează informația primară despre un segment al realității, dezvoltându-se în cadrul filosofiei. În al doilea rând, după acumularea volumului necesar de cunoștințe, după descoperirea calităților specifice segmentului evidențiat, știința se autonomizează în raport cu filosofia, inițiindu-și propria istorie. În al treilea rând, între filosofie și știință pe parcursul mai multor etape ale dezvoltării culturii și civilizației universale, atestăm o relație de interdependență. Filosofia se întemeiază pe realizările științelor despre natură, despre societate, dispune de dovezi logice. Ea cuprinde principiile existenței și cunoașterii, reflectă conținutul relațiilor ce se stabilesc între om și lume, interpretează conținutul legilor obiective, în conformitate cu care își realizează potențialul natura, societatea, omul. La rândul său, știința, în explicarea și interpretarea obiectului de studiu al filosofiei cunoaște o evoluție proprie. În lumea antică conceptul despre prioritățile cognitive și specificul cunoașterii filosofice este întemeiat pe potențialul științei cumulative care mai este definită ca protoștiință. Protoștiința studia realitatea obiectivă în complexitatea fenomenelor și proceselor ce o caracterizează. Cu dezvoltarea relațiilor de producere, cu apariția surplusului de produse, care permitea unei părți a societății să se elibereze de necesitatea de a munci pentru a supraviețui și să se ocupe cu alte activități, cum ar fi cunoașterea, organizarea și gestiunea societății,

instruirea tinerei generații etc. de la protoștiința primară, care simultan este și religie, și filosofie, și artă, și știință, se desprind științele naturii, apoi științele despre societate, iar mai târziu cele despre facultățile cognitive și creative ale omului. Dacă aprofundarea diviziunii muncii a condus la apariția științei, filosofiei, artei propriu-zise, a organizării politico-administrative a societății, diviziunea muncii în domeniul cunoașterii științifice inițiază un proces, care continuă și în prezent, definit ca diferențierea cunoașterii și specializarea profesioniștilor.

Unul dintre fondatorii filosofiei, creatorul unui sistem filosofic clasic – Aristotel definea filosofia ca învățătură „despre primele cauze și principii”, despre ființă și însușirile ei esențiale. Există relații universale care trebuie evidențiate în cadrul unei forme a cunoașterii separate. În opinia lui Aristotel, filosofia nu poate fi confundată cu nici una din științele particulare, deoarece nici una dintre ele nu abordează Ființa ca atare, în general, ci fiecare dintre ele își asumă doar o parte din ea, examinându-i însușirile. *Prima filosofie* sau *metafizica* (ceea ce vine după fizică) de la Aristotel și până în timpurile moderne, reprezintă simbolul filosofiei ca învățătură despre universal[13].

În lumea antică, o răspândire largă cunosc noțiunile de *știință teoretică* și *științe aplicate*, iar Aristotel descrie *filosofia teoretică*, *filosofia practică* și filosofia creativă. Noțiunea *științe aplicate* desemna științele naturii sau informaționale cu caracter aplicativ. *Științele teoretice* mai erau definite ca *științe generale*. Pe parcursul mai multor secole, cunoașterea teoretică a fost confundată cu cea filosofică. Din acest motiv, sunt utilizate formulele: filosofia ca naturfilosofie, preocupată de interpretarea abstractă a fenomenelor, proceselor naturale și a relațiilor lor. Științele aplicate o perioadă îndelungată au fost lipsite de un nivel teoretic propriu. Era recunoscut faptul că teoreticul, abstractul aparține domeniului filosofic al cunoașterii. Opinia tradițională asupra obiectului de studiu al filosofiei, inițiată de Aristotel, cel dintâi clasificator al cunoașterii științifice, este completată de către cei mai reprezentativi cugetători al epocilor ce au urmat. Rareori filosofia este deosebită de știință, iar obiectul ei de studiu rămâne universalul, de natură materială sau ideală. În epoca medievală, în discursurile scolasticii, filosofia este identificată cu știința, ambele fiind raportate la credință în teoria „dublului adevăr”, expusă și interpretată, într-o manieră expresivă, de către Toma d’Aquino, în lucrarea *Summa Theologica*[14].

Departajarea clară a filosofiei de știință are loc în epoca modernă, în condițiile existenței unei diversități de metode de cercetare a realității

naturale și sociale. Deși la Fr. Bacon mai întâlnim clasificarea în: filosofie naturală, teologică și filosofie despre om, treptat procesul de autonomizare al filosofiei și al științei ajunge la situația recunoașterii specificului filosofării în raport cu cercetarea științifică. În așa fel, la Kant filosofia reprezintă un sistem de cunoștințe raționale despre ultimele scopuri ale intelectului uman, iar Hegel definește filosofia ca învățătură despre universal. Discuții și controverse apar la nivelul definirii universalului. Filosofia studiază universalul din sistemul cosmos-om, din existența materială, universalul ca însușire al existenței umane. Universalul nu există independent de concret. În domeniul lucrurilor, fenomenelor concrete, sunt ascunse rădăcinile universalului, izvoarele meditațiilor filosofice. Universalul este interpretat de filosofie ca ceva integru, ca o sinteză a concretului. Concretul, în complexitatea manifestărilor și legităților sale, este studiat de știință. În unele concepții despre lume care sunt apreciate ca materialiste, realiste, se menționează că fără cunoștințele despre fenomenele, procesele, relațiile ce se manifestă la nivelul lumii particulare, singulare, ar fi imposibilă sistematizarea teoriei despre general și universal. Între cele trei niveluri ale cunoașterii: concret-științific, teoretico-științific și filosofic, atestăm interconexiuni stabile și relații de interdependență. Așadar, prin confluența științei și filosofiei sunt elaborate diverse concepții despre lume, iar concepțiile antichității, ale evului mediu – mito-religioase prin conținut sunt completate, prelucrate în baza informațiilor și cunoștințelor noi.

Filosofia cuprinde un sistem generalizat de concepții referitoare la locul omului în lume, studiază raportul cognitiv, valoric, social-politic, moral-estetic al omului cu lumea. Fiind determinată de realitatea socială, filosofia contribuie la formarea noilor idealuri și valori spirituale. Filosofia este forma teoretică a cunoașterii sociale, întemeiată pe principii raționale. Cu apariția filosofiei, se afirmă tendința de a cunoaște temelia și esența lumii. Filosofia cuprinde idei despre natura omului, soarta lui, scopurile vieții umane. De la începuturile sale, filosofia nu doar evidențiază principiile inițiale, ci încearcă să găsească dovezi argumentate ce justifică structura lumii. În primele etape ale dezvoltării filosofiei, concluziile filosofilor care abordează structura lumii, elementele ei prime, sunt contradictorii, deseori se exclud reciproc. Existența lucrurilor materiale filosofiei antichității o completează cu elemente psihice; caracterizează subiectul pur. În calitate de elemente primordiale ale existenței, sunt recunoscute: pământul, apa, aerul, focul, atomii, ce se deosebesc prin însușiri concrete.

În filosofie, procesul cunoașterii este reprezentat ca un studiu al

cauzelor, al asemănării și deosebirii lucrurilor, a sistematizărilor și generalizărilor, în care este elucidată esența, sursa și utilitatea cunoștințelor și rezultatelor înregistrate. Practica este concepută ca sursă a cunoștințelor și ca mijloc de validare a adevărului, conținut în rezultatele cunoașterii. Filosofia se afirmă prin fundamentarea teoretică a etapelor, metodelor, procedeele de acumulare, prelucrare, sistematizare și generalizare a cunoștințelor. Ambiguitatea noțiunii „dragoste de înțelepciune” evocă concomitent o știință a adevărului și o practică a moralei. Ambele componente: filosofia teoretică și filosofia practică, participă la elaborarea și cultivarea concepției despre lume, fără de care nu pot fi realizate obiectivele unor procese importante pentru om, cum ar fi: socializarea, personalizarea, profesionalizarea, autoafirmarea și autorealizarea potențialului personalității umane.

1.4 Funcția integratoare a filosofiei. Concepția despre lume

Concepția despre lume reprezintă ansamblul opiniilor, cunoștințelor, principiilor, valorilor, idealurilor, convingerilor, prin intermediul cărora omul interacționează cu natura, cu ambianța socială, cu semenii, cu sine însuși. Concepția despre lume îi permite omului să adopte o atitudine față de procesele și fenomenele realității obiective. Concepția despre lume este caracterizată de o structură complexă. La baza concepției despre lume sunt atestate cunoștințele cotidiene, vital-practice, profesionale, științifice, filosofice. Un element important al concepției despre lume îl reprezintă cunoștințele. Aspectul conceptual al cunoștințelor este atestat în momentul aprecierii aspectului lor valoric. Concepția despre lume este caracterizată nu doar de un aspect informativ, dar și de unul axiologic, utilitar. La început, filosofia se afirmă ca cosmogonie – învățătură despre apariția și structura cosmosului, despre elementele ultime ale lucrurilor, despre schimbările ce se produc în univers, despre cauzele acestora etc. (școala din Milet), Socrate, înțeleptul Greciei antice și al tuturor timpurilor, a modificat, în mod radical, obiectul preocupărilor filosofilor și savanților. Prin apelul, adresat contemporanilor, semenilor: „Cunoaște-te pe tine însuși!”, Socrate orientează gândirea/cunoașterea către aspectul valoric și utilitar al cunoștințelor despre legile universale ale cosmosului, ale societății.

Orientările valorice, reprezentările persoanei despre bine și rău, frumos și urât, despre virtute și viciu etc., prin valorificarea cărora este apreciată

viața și activitatea persoanei, reprezintă un element activ al concepției despre lume. În baza orientărilor valorice, persoana își produce „imagini” ale trecutului, prezentului și viitorului. Acestea, îi permit persoanei să-și autoevalueze existența, să deosebească realizările de insuccese, să mediteze asupra cauzelor eșecurilor și înlăturându-le să-și ofere obiective clare, concrete pentru fiecare treaptă a propriei deveniri. Valorile reflectă conținutul tuturor relațiilor în care omul se afirmă în calitate de obiect și de subiect. La rândul lor, relațiile omului cu mediul natural, cu ambianța socială, cu semenii și cu Sinele, fiind conștientizate și apreciate, în mod adecvat, pun în evidență: scopurile, idealurile, necesitățile, interesele social-psihologice ale persoanei.

Un component extrem de important al concepției despre lume, dar, din păcate, atestat nu la toate individualitățile îl reprezintă – convingerile. Convingerile se dezvoltă și se afirmă în baza cunoștințelor. Cu cât omul este mai bine informat despre un anumit fenomen, proces sau eveniment, cu atât mai consistentă îi va fi convingerea despre subiectul discutat, cu atât mai multe argumente va avea în susținerea propriei poziții. Convingerile sunt nu doar un material intelectual, ele includ și o orientare psihologică stabilă, în baza căreia se constituie încrederea în veridicitatea idealurilor, principiilor și valorilor, acceptate și respectate de persoană. Convingerile se manifestă în atitudini, poziții sociale și activități social-utile.

În structura concepției despre lume, evidențiem idealurile omului, care pot fi atât științifice fundamentate, precum și iluzorii, fiind înrădăcinate în experiența omenirii și încadrate într-un sistem de interese, și cerințe spirituale. Includerea idealurilor în concepția despre lume poate fi interpretată ca o reflectare anticipată, ca o forță ideală ce orientează omul și comunitatea spre transformarea, modificarea realității. Idealul și idealizarea vieții, a condițiilor existențiale, a propriilor capacități, impune o abordare atentă în calitate de component al concepției despre lume.

Am stabilit că concepția despre lume îi permite omului să se orienteze în structura și tendințele de conservare, și reproducere a mediului natural, a ambianței sociale, a relațiilor interumane. Dacă omul este prea mult preocupat de procesul de idealizare, atunci riscă să nu realizeze anumite proiecte. În absența unui vis, a unui ideal, omul nu dispune de pilonul orientării propriei activități, nu-și poate reprezenta finalitățile activităților desfășurate. Fiecare proces sau gen de activitate umană, este orientat de către scopuri către anumite rezultate. Idealul cuprinde așteptările omului. În producerea idealurilor sunt periculoase exagerările. Atunci când

rezultatele unei activități nu coincid cu așteptările omul suferă, trăiește o stare, calificată de psihologi ca depresie. Așadar, în filosofia pragmatică a secolului XX, idealul, visul – sunt evidențiate în calitate de trepte ale activității de succes. Este o teză adecvată potențialului creativ al idealului, cu condiția respectării celor trei cerințe: a nu ignora potențialul cognitiv și creativ al idealului; a nu fi prea preocupat de producerea idealurilor; a corela corect posibilitățile personale cu idealul, spre care îți orientezi activitatea și speranțele.

Un element important al concepției despre lume, îl constituie scopurile vitale. Reprezentările despre lume contribuie la formarea scopurilor, la elaborarea programului de socializare și personalizare individuală, la producerea idealurilor. Toate acestea, îi oferă concepției despre lume statutul de forță vitală. Concepția despre lume influențează asupra normelor de comportament, asupra atitudinilor omului față de muncă, față de semenii, asupra gusturilor și intereselor lui. Prin componentele concepției despre lume, oamenii percep și trăiesc profund schimbările și stările de conflict ale lumii ce-i înconjoară.

În sistemul concepției despre lume, pot fi evidențiate trei subsisteme: cognitiv, valoric și moral. Este cunoscut faptul că în realitatea obiectivă omul se afirmă nu doar grație gândirii, rațiunii, dar și cu implicarea simțurilor, a senzațiilor, percepțiilor, a reprezentărilor. Omul tinde nu doar să înțeleagă și să interpreteze lumea, filosofii constată un nivel de sesizare, de percepere și de contemplare al lumii. Subsistemul cognitiv al concepției despre lume, este caracterizat de trei niveluri: sensibilitatea, perceperea și înțelegerea lumii. Sensibilizarea lumii, reflectă aspectul emoțional-psihologic al concepției despre lume, exprimat prin dispoziții, senzații, trăiri. Perceperea lumii este realizată de posibilitatea producerii imaginilor cognitive, a reprezentărilor lumii. Înțelegerea lumii este rezultatul activității intelectuale care formulează noțiunile, care integrează diverse cunoștințe despre lume în concepte și teorii. Așadar, concepția despre lume este un sistem de concepte, reprezentări generalizate despre realitate; un sistem de convingeri și idealuri care reflectă conținutul raportului practic, teoretic al omului cu lumea; modul de apreciere și înțelegere al realității de către om; modul de a se înțelege pe sine ca subiect al cunoașterii și creației. Ea reprezintă nu numai conținutul, dar și modul de înțelegere al realității, conține anumite principii de viață care determină caracterul activității umane.

Realitatea obiectivă, prin multiplele sale manifestări, trezește în om o diversitate de sentimente, mai cunoscute fiind: sentimentul unității cu lumea,

cu natura, apartenența la istorie, sentimente de neliniște, incertitudine și entuziasm etc. Dispoziția oamenilor depinde de modul de reflectare și apreciere al condițiilor existențiale, de cunoașterea deosebirilor sociale, psihologice, etnice, de vârstă, după starea sănătății etc. În structura concepției despre lume, cunoștințele intră și respectiv trebuie analizate, nu în mod izolat, dar simultan cu voința de acțiune. Cunoștințele, valorile, programul de activitate, de personalizare, în calitate de componente ale concepției despre lume, determină atitudinea și poziția omului doar după ce s-au transformat în convingeri cognitive. Cunoștințele împreună cu totalitatea de păreri, sentimente, poziții de activitate, se transformă în convingeri cognitive într-un mod integru de înțelegere al lumii, de orientare în structura, tendințele și modificările din manifestările ei. Valorile, normele, idealurile morale, juridice și politice, atingând forma convingerilor, în unitate cu factorii volitivi, se transformă în baza comportamentului public al personalității, a grupului social, a comunității umane. Un nivel redus al convingerilor, este desemnat de îndoieli. Îndoiala are un rol pozitiv și unul negativ în procesul cunoașterii, și al creației. Rolul pozitiv al îndoielii în procesul cunoașterii a fost valorificat de către Rene Descartes. Îndoiala, determinând subiectul cunoașterii să verifice informațiile cu care operează, contribuie la înlăturarea sau cel puțin diminuarea poziției aprecierilor dogmatice. Rolul negativ al îndoielii se manifestă la nivelul personalizării și socializării individuale, când conduce la pierderea încrederii persoanei în relațiile cu semenii și cu sine însuși.

Înțelegerea lumii poate fi vital-practică și teoretică. Concepțiile vital-practice, fiind determinate în parte de condițiile existențiale ale individului concret, se transmit din generație în generație prin schimbul de experiență. La acest nivel, poate fi evidențiată categoria reprezentărilor spontane, nesistematizate, despre lume. Concepției vital-practice îi sunt atribuite părerile, ideile, întemeiate pe experiența multimilenară. Concepția respectivă este neuniformă și depinde de funcționalitatea sistemului de instruire și educație, de manifestările culturii spirituale, de anumite tradiții naționale, religioase etc. Concepția vital-practică despre lume, nu respectă legile logicii, de aceea în procesul aplicării ei persoana se confruntă cu dificultăți, cu interpretări controversate ale realității. Concepția teoretică de înțelegere a lumii, ne oferă argumentarea atât a conținutului, precum și a modului de acumulare al cunoștințelor generalizate despre realitatea obiectivă, a principiilor și idealurilor, ce determină scopurile, mijloacele și caracterul activității oamenilor.

Generalizând diversitatea informațiilor și cunoștințelor despre diferite segmente ale realității obiective, și despre lume ca întreg, acumulate de formele cunoașterii și culturii, filosofia produce concepția despre lume pe care i-o oferă omului, pregătindu-l să o asimileze, și s-o aplice în practica cotidiană. Istoria filosofiei conține informații despre modul de constituire al diferitor concepții despre lume. Pe parcursul a trei milenii, au fost elaborate mai multe modele de concepții despre lume, cunoașterea cărora i-ar permite omului contemporan să-și răspundă la diverse întrebări.

Clasificarea concepțiilor filosofice despre lume poate fi realizată în baza analizei obiectului de studiu al filosofiei. Dacă anterior am descris structura concepției despre lume, apoi considerăm necesar să evidențiem și să caracterizăm formele cunoașterii lumii, care contribuie la acumularea cunoștințelor, la multiplicarea facultăților cognitive și creative ale omului. Clasificarea concepțiilor filosofice despre lume o vom iniția cu descifrarea conținutului celor două probleme fundamentale ale filosofiei, care constituie axa ontologiei și a gnoseologiei. Ontologia – învățătura despre existență, ne oferă posibilitatea să percepem și să interpretăm lumea în mai multe moduri: materialist, materialist mecanicist, materialist dialectic; idealist, idealist obiectiv, idealist subiectiv; panteist, dualist; monist, pluralist. Pornind de la o totalitate de teze, raționamente, fiecare concepție ontologică își propune să explice structura lumii, interacțiunile dintre părțile ei componente; posibilitatea schimbării/transformării; condiția devenirii și existenței realității obiective, indiferent de segmentul analizat: natură, societate, om. Gnoseologia – învățătura despre procesul cunoașterii, despre realitatea sau iluzia cunoașterii adevărului despre lume; despre sursele și mijloacele cunoașterii adevărului; despre nivelurile și formele procesului cognitiv. Concepțiile gnoseologice se clasifică, în baza realității sau imposibilității cunoașterii adevărului despre esențe: gnosticism și agnosticism; evidențierea unui nivel al cunoașterii și diminuarea potențialului cognitiv al formelor celuilalt, conduce la: senzualism, raționalism, empirism, dogmatism.

Celelalte domenii ale filosofiei practice: etica, estetica, politica, axiologia, praxiologia, antropologia, de asemenea își finalizează investigațiile cu concepții despre lume, om, despre potențialul și facultățile subiectului cunoașterii; a subiectului valorizării și estimării tuturor bogățiilor materiale și spirituale; a subiectului relațiilor sociale; a subiectului și obiectului acțiunii, activității social-utile etc. Anume prin aceasta, filosofia își onorează funcția integratoare în raport cu celelalte forme ale culturii. „A parcurge câmpul ideilor filosofice înseamnă a ajunge la o înțelegere reală a rădăcinilor culturii noastre” [16, p.5].

Viața omului reprezintă o temă importantă a filosofiei. Interpretarea potențialului cognitiv și creativ al individualității umane, descifrarea specificului ființei umane, descrierea mecanismului transformării potențialului uman în actualitate – a fost și rămâne un obiectiv prioritar al reflecției filosofice. În perioada postbelică a secolului XX, omenirea se confruntă cu mai multe probleme, soluționarea cărora nu poate fi amânată, deoarece aria lor de influență cuprinde planeta, cu bogățiile ei subterane și cu spațiul aerian. Modelul existențial dominant al lui Homo economicus, orientat către consumul exagerat al resurselor naturale, din necesitatea conservării vieții și a reproducerii condițiilor ei, trebuie înlocuit cu Homo moralis. Personalitatea lui Homo moralis este unica forță capabilă să restructureze sistemul axiologic, să edifice o nouă ordine mondială, să conducă omenirea către un viitor, către stabilitatea dinamică a sistemului ecologic global. Reieșind din complexitatea problemelor cu care se confruntă societatea, filosofia practică susține programele eticii profesionale, care vizează elaborarea modelelor de comportament profesional. Intensificarea tuturor contradicțiilor cu care se confruntă societatea contemporană, este rezultatul multiplicării consecințelor negative ale progresului tehnico-științific.

În calitatea sa de *dragoste de înțelepciune*, filosofia desemnează nu doar știința, dar și căutarea fericirii. Astfel, în noțiunea de filosof figurează două exigențe importante: „ideea unei căutări a adevărului și aceea a unei căutări a valorilor”. „A filosofa înseamnă înainte de toate a gândi singur, a realiza un travaliu critic al gândirii asupra ei însăși (a gândirii însăși – L.Roșca). Filosofia desemnează un efect al reflexiei libere, o examinare a lucrurilor însele, o critică a opiniei, adică a judecății lipsite de un fundament riguros. Dar acest travaliu critic, este de asemenea un exercițiu spiritual, un efort al omului de a se construi și de a se regăsi în modul practic, pentru ași conduce bine existența în prezent, o căutare a unei vieți, care să stea sub semnul păcii și al dreptății”[16, p.8]. Actualmente, însușirea modurilor, stilurilor de filosofare este o necesitate pe care omul trebuie să o conștientizeze în cazul când la întrebarea lui Hamlet: A fi sau a nu fi, răspunde în favoarea lui „a fi”. În condițiile existențiale ale omului contemporan, alegerea rațională a lui „a fi” înseamnă schimbare de atitudine, asumarea responsabilității pentru toate consecințele actelor săvârșite. Pentru aceasta este necesar a clarifica orizonturile lumii în care individul trăiește și activează. Orizonturile lumii în care se afirmă

personalitatea individului sunt proiectate de reprezentările acestuia. Cu cât cunoștințele individului sunt mai vaste, mai variate, cu atât și reprezentările lui sunt mai cuprinzătoare. Reprezentările îi permit individului să deosebească evidentul de neevident, figurile de fon care ne sunt oferite de condițiile și posibilitățile existenței.

În calitatea sa de călăuză a vieții individului, sociumului, filosofia practică îl orientează pe om. La rândul ei, orientarea omului contemporan nu poate fi redusă la interpretare, la explicație, ea reprezintă o experiență specifică a schimbării sinelui, incluzând cunoștințe și aptitudini, sentimente și dorințe. Orientarea nu poate fi redusă la cunoaștere, la concepția despre lume, la autoanaliză. Orientarea nu este o noțiune cumulativă. Este vorba despre un fenomen corelat cu funcția formativă a filosofiei, care desemnează procesul complex al interacțiunii omului cu lumea. Omul se orientează în lumea schimbătoare care deschide unele posibilități și le ascunde pe altele. Cu orientarea omului, a activității lui în diverse domenii, se ocupă mai multe științe, înzestrate cu metode noi de cercetare. Acestea, realizează calcule, prognoze, oferă sfaturi antreprenorilor, recomandări pedagogilor, educatorilor. Astăzi, activează un număr mare de experți în diverse domenii care definesc factorii ce influențează dezvoltarea economică, tehnologică, informațională. Prin multiple decizii se încearcă tactica influențării procesului decizional la nivel individual, de grup și comunitar.

Referințe bibliografice

1. *Istoria și filosofia culturii*, coord. Grigore Socolov, Chișinău: F.E.P. „Tipografia Centrală”, 1998, 398 p.
2. **Ralea M.** *Explicarea omului /Scrieri*. - București: Edit. Minerva, 1972, vol.1.
3. **Lucacs G.** *Ontologia existenței sociale*. - București: Edit. Politică, 1985.
4. **Roșca L.** *Supraviețuirea, moralitatea și potențialul personalității umane: analiză teoretico-metodologică*, Monografie.- Chișinău: CEP UASM, 2007, 329 p.
5. **Каган М. С.** *Человеческая деятельность*. (Опыт системного анализа). - М.: Изд. пол. лит. 1974, 328 с.
6. **Урсул А.Д.** *Информация*. М.: 1971.
7. **Бердяев Н.А.** *Смысл истории*. М. 1990.
8. **Kernbach V.** *Dicționar de mitologie general*. - București: Edit. Albatros, 1995.

9. **Tylor E.B.** *Primitive Culture*. - London, 1871.
10. **Macoviciuc V.** *Filosofie*. - București: ASE, 1998, 348 p.
11. **Jones A. F.** *Introducere în artă*. Trad. Anca Irina Ionescu. - București: Editura LIDER, 1992, -331 p.
12. **Băltărețu A.** *Milenii de istorie*. - București, 1985.
13. **Aristotel.** *Metafizica*, trad. De Bezdechi. - București: Edit. Academiei, 1965.
14. **Toma d'Aquino.** *Summa Theologica*, I-II a.94.
15. **L. Dergaciov, P. Rumleanski, L. Roșca.** *Filosofia*. - Chișinău: CEP UASM, 2002, 336 p.; Теодор Н. Цырдя, Петру В. Берлинский, Философия (С курсом биоэтики), Кишинэу: Изд.полигр.центр «Медицина», 2002, 551 с.
16. **Jacqueline Russ.** *Panorama ideilor filosofice*. De la Platon la contemporani. Traducere de Margareta Gyursik. - Timișoara: Editura Amacord, 2002, 295 p.

Întrebări de recapitulare

1. Ce este cultura?
2. Ce este civilizația?
3. Care sunt primele religii?
4. Caracterizați religiile universale?
5. Ce reprezintă concepția despre lume?
6. Ce-i oferă omului: religia, arta, știința, filosofia?

TEMA II. ONTOLOGIA: NIVELURI, SUBIECTE, INFLUENȚE ASUPRA MENTALITĂȚII OMULUI CONTEMPORAN

- 2.1 Conceptul despre existență. Existența și esența**
- 2.2 Substanța, materia. Conceptul despre materie**
- 2.3 Mișcarea – atribut al materiei. Formele mișcării**
- 2.4 Concepțiile filosofice, științifice despre spațiu și timp**

2.1 Conceptul despre existență. Existența și esența

Ontologia este învățătura despre existență. În rolul său de învățătură filosofică, ontologia a fost definită de către Aristotel ca *filosofie primă*. Obiectul de studiu al ontologiei este existența ca realitate obiectivă. În rolul său de metafizică, ontologia este apreciată ca metateorie în raport cu domeniile particulare de studiu. Însăși termenul *ontologia*, este utilizat de către filosofi și savanți începând cu secolul al XVII-lea. În filosofia europeană contemporană, tema existenței îi preocupă pe cugetători, la fel de mult, ca și pe predecesori. Studiind existența, filosofia descoperă un caracter deosebit al cunoașterii, capabile să pătrundă în secretele ascunse ale esenței. Descifrarea acestora îi permit omului contemporan să descopere în sine puteri ascunse, dar absolut necesare pentru a înțelege și depăși absurditatea vieții, de a se aprecia ca parte componentă a existenței.

Începând cu Parmenide și până în prezent, filosofi prin existență desemnează cele mai diferite fenomene. De exemplu: gândirea, lumea ideilor, Dumnezeu, materia etc. În unele concepții filosofice, existența este prezentată ca un mister ascuns, în altele – misterul este la suprafață, dar în ambele cazuri ea trebuie cunoscută, trăită. Înțelegerea existenței, conștientizarea apartenenței la ea de către individ, modifică, în mod radical, atitudinea, abordarea vieții de către om și respectiv succesul pe care acesta îl cunoaște. Problematika ontologiei vizează răspunsul la întrebările: Ce sens are existența? A fost lumea creată sau nu? Există o lume unică sau o pluralitate de lumi? Care este temeiul existenței? Ce

determinanți are ea etc? În ontologia naturalistă, deosebim concepții: moniste care recunosc un principiu unic ce stă la baza diversității lucrurilor și fenomenelor. Există monism naturalist (Democrit) care apreciază materia în calitate de bază a existenței ca totalitate și monism idealist (Leibniz) ce recunoaște ideea ca bază a existenței. De asemenea, sunt concepții dualiste (R. Descartes) și pluraliste (Anaxagora) care pun la baza existenței două sau mai multe elemente. Cu activitatea lui Socrate filosofia edifică ontologia umanului, preocupată de definirea scopului/sensului existenței umane, a poziției omului în univers și a destinului acestuia. Analiza corelatelor caracteristice omului: om-natură, om-societate, om-om, om-sine, a lărgit domeniul investigațiilor ontologice. Pornind de la teza că esența omului este bio-psiho-socio-culturală, ontologia umanului se interpătrunde cu ontologia socialului, în care sunt supuse analizei relațiile sociale, modul de organizare al producției materiale, la diferite etape de dezvoltare a societății, revoluțiile sociale, sistemul politic al societății, structura societății, comunitățile istorice etc.

Așadar, în filosofia universală, problematica ontologiei cunoaște o evoluție continuă, se schimbă spațiul și locul pe care ea îl ocupă în diferite concepții filosofice. De exemplu, în filosofia Greciei antice, ontologiei îi revine un loc central, pe ea este axată filosofia naturii. **Monismul materialist** este justificat în tratatele filosofilor din Milet. Cel mai cunoscut filosof ionian, **Tales (624-546 î.e.n.)**, a înlocuit explicațiile mitologice cu unele raționamente, referitoare la originea universului; la structura și natura lucrurilor; la elementele prime din care acestea sunt constituite; la transformările ce au loc în univers și la cauzele acestora. De asemenea, filosofii școlii din Milet au încercat să explice locul și rolul omului în lume. Tales a formulat problema despre unitatea și multiplicitatea lumii. În opinia filosofului, temelia existenței, ceea ce este peste tot și în toate, dar nicăieri ca atare, principiul prim al lumii este arheul, elementul originar, care întreține viața întregii naturi este apa. Ea determină devenirea și multiplicitatea lucrurilor. Tales descrie unitatea substanțială a lumii. Dacă natura este una, afirmă Tales, atunci și cauza sau principiul este unul. Părțile se nasc și mor, iar întregul este indestructibil. Pentru el, nimic nu este mai natural, decât adoptarea apei ca principiu, substanță

fluidă în care totul se diluează și în care totul se formează. Apa este prezentă pretutindeni acolo unde este viață. Existând în toate lucrurile, apa este sufletul și corpul tuturor schimbărilor. Filosoful o caracterizează ca pe o substanță fină, eter, ca forță activă, senzorială.

Anaximandru (610-547 î.e.n.), contribuie la explicarea problemelor formulate de Tales. El este autorul primului tratat de filosofie, intitulat *Despre natura lucrurilor*, în care recunoaște drept sursă primordială a tot ce există – *apeironul*, o materie necreată de nimeni. *Apeironul* este substanța din care se desprind contrariile: cald-rece... care, la rândul lor, determină apariția lucrurilor. *Apeironul* este infinit, nedeterminat, indestructibil, veșnic. *Apeironul* este substanța primară, intermediară din care s-au dezvoltat cele patru elemente: aerul, apa, focul și pământul, apoi toate lucrurile materiale existente. Într-un fel, *apeironul* este haosul, amorful, din care se structurează toate lumile și lucrurile, prin opoziția dintre stările lor de cald și rece, și prin separarea lor din sânul *apeironului*. Anaximandru este primul adept al evoluționismului, afirmând că animalele și oamenii s-au format din depunerile de la fundul uscat al mării, schimbându-și formele, în perioada de trecere la modul de viață de pe uscat. El considera că primele ființe vii au apărut în apă, iar omul provine din pești.

Un reprezentat al școlii filosofice din Milet, **Anaximene (585-525 î.e.n.)**, abordează în lucrarea *Despre natură*, problema principiului prim, originar și universal. În opinia lui Anaximene, este vorba despre un element material, perceptibil de simțurile noastre – aerul. Aerul este substanța primară a Universului. Printr-un proces mecanic de rarefiere și condensare, s-au dezvoltat toate lucrurile și ființele. Anaximene descrie, cu o precizie relativă, toate transformările care le supune analizei. El consideră că transformările din care derivă multiplicitatea lucrurilor sunt cauzate de unele diferențieri cantitative. Alături de procesul rarefierii și condensării aerului, el amintește, și de rolul căldurii, și a frigului. Infinitatea fenomenelor Universului, corespunde gradelor diferite ale substanței elementare. Din aer apare apa, pământul, focul, pietrele, aburul sau nourul întunecat. Pământul, având forma de disc este susținut de aer. Chiar și zeii, subliniază Anaximene, sunt compuși din aer. El afirmă: „Nu

Dumnezeu creează aerul, ci aerul îl creează pe Dumnezeu”. Pentru Anaximene aerul este izvorul vieții și al fenomenelor psihice.

Către începutul sec. V î.e.n., se încheie activitatea școlii din Milet. Filosofii din Milet afirmău că la baza a tot ce există este o substanță. Apa lui Tales, aerul lui Anaximene - sunt substanțe ce aparțin lumii fenomenelor naturale. Nu este vorba despre noțiuni abstracte, despre categorii și legi. Toate substanțele, fixate ca temelii ale existenței, sunt perceptibile. Reprezentanții acestei școli n-au reușit să depășească lumea fenomenelor, proceselor, evenimentelor experienței senzoriale.

Heraclit din Efes (544-483 î.e.n.) susținea că toate lucrurile existente în lume au apărut dintr-un început primordial – focul. Această teză este susținută de un șir de afirmații: Din foc a provenit lumea în ansamblu, diferite lucruri și chiar sufletul. Focul ca și întregul univers se află în permanentă mișcare. În univers, nimic nu rămâne imobil, totul se află în permanentă mișcare, schimbare, în continuă transformare. Lumea a existat din totdeauna, ea este și va fi un foc mereu viu... Toate lucrurile se schimbă în foc și focul se schimbă în toate lucrurile, ca mărfurile în aur și aurul în mărfuri... Focul este simbolul mișcării continui, căci în Univers totul se naște și moare, totul se descompune și se reconstituie. Legea fundamentală a lumii este transformarea. Acest principiu stă la originea și simultan este rezultatul unui conflict continuu al contrariilor. Concomitent, acest conflict generează și armonia lumii, deoarece prin el forțele opuse se limitează și se compensează reciproc, creând astfel un echilibru instabil. În baza tezelor expuse, conchidem că Heraclit a formulat cu exactitate legea fundamentală a lumii. Cel mai cunoscut și interpretat aforism al filosofului este: În unul și același râu nu te poți scufunda de două ori.

În filosofia lui Heraclit care conține elemente de gândire dialectică mai evidențiem și teze cosmogonice, apreciate de contemporanii noștri ca realiste. Este vorba despre: Cosmosul nu este creat de zei și nici de om; El este și va fi un foc veșnic viu, ce se naște și se stinge conform anumitor legi; Viața constă dintr-un proces de mișcare și transformare continuă; Există cicluri care au la bază anumite incendii universale. Desprinzând elementele de naivitate de cele raționale, observăm că în

lucrarea *Despre natură*, autorul își propune să explice: noțiunea de lege, fenomenul cauzalității, scopul cunoașterii.

Monismul ontologic este susținut și de **Aristotel**, autorul unui sistem filosofic compus din: ontologie, gnoseologie, etică, estetică, politică. *Metafizica*, alcătuită din mai multe scrieri a filosofului de către cei mai devotați discipoli și definită astfel, deoarece conține interpretări, comentarii ale concepțiilor despre natură, despre realitatea obiectivă, răspunde la mai multe întrebări ontologice. Termenul *metafizica*, în traducere înseamnă: ceea ce urmează după fizică. Cele mai semnificative teze ale lucrării sunt: materia este o noțiune mai îngustă decât natura. În concepția filosofului, natura are mai multe semnificații: ea desemnează totalitatea lucrurilor aflate în devenire/esența lucrurilor aflate în devenire; natura oferă sursa de unde vine prima mișcare; natura este materialul din care apar, sunt constituite lucrurile, forma și esența acestora. O categorie importantă în sistemul filosofic al lui Aristotel, o constituie materia, aplicată pentru a descifra unitatea și diversitatea elementelor realității obiective. Aristotel sublinia că lucrurile reprezintă unitatea dintre materie și formă. Materia este nedeterminată numai atunci când se definitivează, adică atunci când se manifestă ca posibilitate a realității. Materia se transformă din posibilitate în realitate, ea devine lucru numai datorită formei. Materia este un început pasiv, iar forma este unul activ. Forma este supremă, iar forma formelor este Dumnezeu. Forma este apreciată de Aristotel ca forță motrică a naturii. Lucrurile sunt rezultatul interacțiunii dintre materia pasivă care este doar o potență a acestora și forma ca energie, ca actualizare a potenței materiale. Un concept important al ontologiei aristotelice, îl constituie explicarea fenomenului de cauzalitate. Aristotel menționa că existența oricărui lucru este asigurată de patru cauze: materială, formală, a eficienței și finală. Acestea, explică apariția/crearea lucrurilor de către om. Pentru a justifica această afirmație, filosoful utilizează exemplul vazei, confecționate dintr-o substanță, de o anumită formă, cu un scop concret, de către un maestru/meșter. Aristotel definește mișcarea ca atribut al materiei. El evidențiază și descrie mișcarea substanței, mișcarea în calitate, mișcarea ca transformare, ca deplasare în spațiu. La întrebarea: De unde apare mișcarea? Filosoful răspunde: inițial

impulsul mișcării îl oferă Motorul prim, funcția căruia este de cauză primă a mișcării. Mai apoi, toate tipurile de mișcări există după legi obiective[1].

Monismul idealist, în lumea antică, este fundamentat în lucrările lui **Platon (427-347 î.e.n.)**. În expunerea propriei concepții asupra lumii, Platon pornește de la opoziția dintre realitate și cunoaștere; dintre aparență și esență; dintre opinia comună și știință; dintre simțuri și rațiune. Formulând problema despre esența existenței, Platon încearcă să răspundă la mai multe întrebări, printre care mai importantă este: Care este temeiul existenței? Soluționând problema esenței existenței, Platon consideră că omul se afirmă ca o ființă deosebită de celelalte viețuitoare, care cunoaște două lumi: cea sensibilă și cea inteligibilă. Lumea sensibilă este accesibilă experienței, cunoașterii prin simțuri, iar lumea inteligibilă poate fi studiată doar de rațiune. Corelând cele două lumi, Platon afirmă că în realitatea obiectivă există doar lumea inteligibilă. Platon nu neagă existența lumii sensibile în realitate, dar subliniază că adevărata realitate este compusă din elementele lumii a doua, adică din idei. După conținutul ideilor apare lumea fenomenală, lumea lucrurilor. Lucrurile senzoriale imită ideile precum modelele sale cu care se evidențiază asemănarea. Lucrurile senzoriale participă în idei. Corelația dintre idei și lucruri este asemănătoare raportului general și particular.

În epoca modernă, elaborează o concepție monist-idealistă – **Goffried Wilhelm Leibniz (1646-1716)**. Filosoful corelează sufletul și substanța. În opinia sa, sufletul este un principiu biologic general, legat de toate manifestările vieții. Folosit de Leibniz în interpretarea substanței, conceptul de suflet își lărgeste raza de acțiune până la cuprinderea întregului univers. Unitățile ultime din care este alcătuită realitatea posedă *ceva vital*, sunt înzestrate cu *un fel de percepție*, în virtutea căreia exprimă fiecare, din punctul său de vedere, universul întreg. Aceste unități, Leibniz le numește inițial *puncte metafizice*, *atomi de substanță*, ca să sublinieze ce le aparține și ce le desparte de concepțiile mecaniciste. Începând cu anul 1696, Leibniz utilizează termenul de *monadă*. *Monada* reprezintă o substanță imaterială, din care se construiește realitatea lumii. *Monadele* sunt simple, indivizibile. Caracteristica principală a monadei este activitatea și nu întinderea spațială. *Monada* nu poate fi explicată cu ajutorul cauzei

mecanice. *Monadele*, fiind elementele spirituale ale existenței, sunt active, independente, se găsesc în schimbare continuă. Schimbarea lor nu se petrece sub influența altor *monade*. Fiecare *monadă* este privită ca o lume oarecare, ce reflectă în ea întreaga ordine generală. Între *monade*, există o anumită armonie. Fiecare *monadă* are veracitatea sa proprie. Fiecare *monadă* este simultan formă și materie.

Structura organismelor, transmiterea vieții prin mijlocirea germenilor, originea și sfârșitul ei, îl preocupă pe Leibniz în gradul cel mai înalt. Descoperirea celulei și a germenilor seminali, reprezintă pentru Leibniz un prilej de adâncire a propriilor sale idei asupra substanței. Descoperirile biologice contribuie la accentuarea caracterului individual al substanței. Metafizica lui Leibniz, este o metafizică a individului. Restabilirea individului în integritatea existenței sale, salvarea lui este motivul prin care se explică apariția monadologiei. Substanța, sublinia Leibniz, este o forță, unitate de viață și *monadă*. *Monadele* sunt independente dar nu izolate. În fiecare *monadă*, se reflectă ca în oglindă toate celelalte *monade*. Înzestrând *monadele* cu percepție și antrenare, filosoful le apreciază în analogie cu sufletul omenesc. *Monadele* sunt suflete, înzestrate cu senzații, spirite, rațiune. Leibniz era convins că totul în lume este însuflețit. Dezvoltarea este interpretată ca o simplă schimbare a formelor inițiale, cu ajutorul schimbărilor infinit de mici. Filosoful neagă posibilitatea salturilor. Concepția transformării, elaborată de Leibniz, ne comunică că peste tot în natură are loc procesul continuu de schimbare a lucrurilor. *Monadelor* inferioare le sunt proprii „percepția”, capacitatea pasivă de percepție, ele au reprezentări vagi. Este vorba despre lumea anorganică și plante. Următoarea treaptă o ocupă *monadele* suflete, care sunt înzestrate cu capacitatea de a avea senzații, au reprezentări solide. Este vorba despre animale. A treia poziție o ocupă *monadele* – spirite, înzestrate cu capacitatea percepției, care au conștiință, reprezentări clare. *Monadele* n-au însușiri spațiale, nu se percep în mod senzorial, pot fi cunoscute prin intermediul rațiunii. Îmbinarea monadelor și formarea corpurilor – sunt numite cauze active. Activitatea cauzelor amintite, filosoful o explică în spiritul determinismului mecanicist. Cauzele se determină ca finalist-orientate. Presupunând că toate *monadele* au capacitate de reprezen-

tare, Leibniz conchide: întreaga natură este însuflețită. Filosoful menționează că de la stările trăite, în mod conștient, și reprezentările inconștiente – nu există o trecere bruscă, au loc schimbări treptate. *Monadele* se deosebesc prin măsura în care activitatea lor devine conștientă. Treptele inferioare le ocupă mineralele, apoi urmează – plantele, animalele și omul. Treapta superioară, în structura *monadelor*, o ocupă Dumnezeu. Dumnezeu se înalță deasupra lumii corporale, fiind originea și stăpânul ei. La baza dezvoltării *monadelor*, Leibniz plasează sporirea gradului de conștientizare, de raționalitate.

Dualismul ontologic este fundamentat, în epoca modernă, de Rene Descartes în lucrarea *Principiile filosofiei*, constituită din patru părți. În prima parte, sunt expuse principiile cunoașterii, este reactualizată analiza metodei „cuget deci exist”. În partea a doua, intitulată *Principiile lucrurilor materiale*, explică procedeele prin care ne putem convinge că există corpuri materiale: este definit spațiul, vidul, mișcarea. În concluzie, Descartes susține că nu există altă materie a lucrurilor corporale decât cea care poate fi împărțită (întinderea), figurată (forma), aflată în mișcare (deplasarea fizică), adică ceea ce în geometrie se numește cantitate. Parte a treia a *Principiilor filosofice*, abordează probleme cosmogonice și astronomice. Filosoful consideră că omul nu poate înțelege scopul pentru care a fost creată lumea, dar datorită principiilor ce le amintește mai sus, pot fi bănuite multe lucruri privitoare la rânduiala cosmică. A patra parte este dedicată pământului. Filosoful a observat că pentru ași întregi conceptul sunt necesare încă două părți: a cincea – despre plante și animale; a șasea – despre om. Însă acest proiect de cercetare a rămas nefinisat. Dualismul cartezian constă în evidențierea a două substanțe, ce stau la baza realității: materia și spiritul. Acestea nu se contrazic, deoarece au însușiri diferite: materia este caracterizată de întindere, iar spiritul gândește[2].

Sub influența filosofiei lui Descartes, Benedict Spinoza a elaborat o concepție monistă despre substanță, prin care subînțelege Dumnezeu sau Natura. În lucrările: *Tratat mic despre Dumnezeu, om și fericirea lui*, *Tratat despre perfecționarea intelectului*, *Principiile filosofiei lui Descartes etc.* Spinoza elaborează un sistem filosofic, axat pe substanța

unică cugetătoare. Substanța este înzestrată cu două atribute: întinderea și rațiunea. Natura, sublinia filosoful, conține cauza sa în sine (cauza sui generis). În baza acestei teze, Spinoza identifică natura creată cu natura creatoare. Cosmosul reprezintă un sistem complex. Fizicul se supune metafizicului. În concepția lui Spinoza, Dumnezeu este reprezentat ca o ființă înzestrată cu o mulțime de atribute, fiecare exprimând o esență eternă, infinită. Natura se creează continuu pe sine grație atributelor sale. Ea este cauza sa. Cunoașterea cauzelor este sarcina primordială a științei. Cauzele sunt caracteristice naturii. Natura însă nu activează în baza cauzelor, a necesității. Natura nu există, urmărind un scop, ea există de dragul său. Iată de ce nu trebuie să ne întrebăm pentru ce există lucrurile. În lume domină un lanț de evenimente, unele printr-o relație cauzală, care nu se întrerupe. În lume, nu are loc nimic întâmplător, totul se întâmplă (se petrece, se transformă, există) în baza necesității. Întâmplarea, filosoful o atribuie subiectului, nivelului de cunoaștere, competenței.

Monismul lui Spinoza este în realitate un panteism (filosofie ce reduce Natura la Dumnezeu și Dumnezeu la Natură). Natura subliniază filosoful, este vie nu numai fiindcă este Dumnezeu, dar și din cauza că este înzestrată cu rațiune. Însuflețind natura, Spinoza devine adept al hillozoismului (curent filosofic, reprezentanții căruia înzestreză cu suflet toate componentele realității obiective). O atenție majoră acordă Spinoza modurilor de existență a substanței, atributelor ei care la fel ca și materia sunt veșnice, nu apar și nu dispar. Modurile de existență a substanței filosoful le divizează în trei grupuri: eterne, infinite și finite, temporare. Modurile veșnice sunt întinderea și rațiunea; cele finite includ multiplicitatea lucrurilor existente. Respingând ideea în conformitate cu care mișcarea nu este cauzată de motorul prim, Spinoza menționează că mișcarea reprezintă existența și sursa naturii. Mișcarea nu este un atribut, ci un mod veșnic și etern al existenței naturii. Mișcarea este caracteristică lucrurilor concrete, în timp ce substanța nu cunoaște mișcarea, dezvoltarea și nu are nici o atitudine față de timp. În concluzie, filosoful afirmă că apariția, existența și dispariția fenomenelor este determinată de cauze obiective.

Dacă în primele concepții filosofice, ontologia se constituie ca o teorie în sine, analizându-și, într-un mod deosebit, problemele referitoare

la existență, apoi mai târziu ea este integrată în investigațiile altor discipline filosofice, fiind chiar subordonată acestora. De exemplu, în unele concepții neopozitivistice și iraționaliste, este evidențiată baza ontologică a teoriei științifice și a limbajului științific. Dacă ontologia tradițională, preocupată de descifrarea statutului omului în universul natural cosmic, era reprezentată de teoriile cosmogonice, apoi ontologia modernă și cea contemporană sunt axate pe problematica umană, și, pune în evidență, poziția omului în universul social al creațiilor tehnice, al sistemelor economice etc. Până în secolul al XVIII-lea, în care se afirmă știința modernă, investigațiile ontologice aveau un caracter speculativ. Dezvoltarea intensă a științei modifică esențial studiul problemelor ontologice. Rene Descartes a analizat existența prin prisma teoriei cunoașterii, unind aspectele ontologic cu cel gnoseologic. În sistemul filosofic, elaborat de Immanuel Kant, este valorificat conținutul raportului ontologiei și al epistemologiei. Filosoful german evidențiază necesitatea studierii instrumentelor cunoașterii, prin intermediul cărora omul va ajunge la cunoașterea lumii [3]. Dacă în primele sisteme filosofice, problematica ontologică ocupă o poziție centrală, determinată de necesitatea omului de a se clarifica în raportul său cu natura, cu societatea, apoi în secolul XX, investigațiile ontologice sunt corelate cu progresul tehnico-științific, cu consecințele acestuia. Deplasarea interesului ontologic spre problematica socio-umană este cauzată de complexitatea societății contemporane, de tendința de a raporta la om conținutul celor mai semnificative probleme ontologice.

În literatura de specialitate, teoriile ontologice sunt clasificate în:

- concepții ontologice natural-științifice, cunoscute ca tablourile cosmogonice, ce au la baza lor descoperirile din domeniul fizicii și astronomiei. La acest nivel de cunoaștere și interpretare a existenței, filosofii și savanții elaborează tabloul științific al lumii. Prin formula *tabloul științific al lumii*, subînțelegem: un model teoretic al obiectelor fizice și proceselor care reproduc sub forma de obiecte și structuri abstracte, și idealizate, esența observabilă a fenomenelor fizice. În evoluția gândirii filosofice și științifice s-au schimbat tabloul geocentric, întemeiat pe filosofia atomistă; tabloul heliocentric, la baza căruia sunt plasate

mecanica lui Newton și filosofia lui Rene Descartes; tabloul relativist, elaborat sub influența teoriei relativității a lui Albert Einstein.

- ontologii axate pe existența social-umană, care evidențiază activitatea umană. Acestea studiază realizările înregistrate de om, definit ca creator de cultură și civilizație;

- ontologii despre om ca entitate obiectiv-subiectivă. De exemplul interpretarea existențialistă a condiției umane.

Ontologia contemporană este chemată să ofere o teorie unitară a existenței în care ar fi integrată explicarea universului fizic și a celui socio-uman; care ar descrie natura umană cu manifestările sale spirituale și corelatele exterioare: om-natură, om-societate, subiect-obiect. În așa fel, ontologia ar dobândi statutul de învățătură filosofică și teorie științifică a devenirii, și a formelor fundamentale ale existenței. Termenul *existență* exprimă faptul că toate obiectele, fenomenele și procesele supuse analizei – există, sunt unite prin modul ființării. Concomitent cu lărgirea orizontului acțiunii și cunoașterii, existența este înțeleasă ca natură și societate, ca univers fizic și socio-uman. Existența cuprinde tot ce ființează, atât lumea naturală, precum și pe cea spirituală. Ea este constituită din ceva existent în mod real. Totalitatea elementelor naturale și sociale, ale conștiinței – constituie formele concrete de manifestare ale existenței. Categoria filosofică *existența* desemnează realitatea ce ființează în mod obiectiv. Nivelurile existențiale sunt: natura neorganică, natura organică, biosfera, societatea, omul. Acestea nu se reduc unele la altele. O altă semnificație a termenului existență - reflectă procesul real al activității oamenilor.

Teza ontologică, plasată la baza teoriei despre lume, susține că lumea a fost, este și va fi, nu are nici început și nici sfârșit în spațiu și timp. În timp ce existența lumii este eternă, existența omului este trecătoare. Savanții formulează problema diferitor aspecte ale existenței. Pe de o parte, se află existența lumii în genere, iar pe de alta – existența în lume a tot ce există. De asemenea, deosebim existența lumii ca unitate în afară și independent de viața, și conștiința omului. Realitatea, fiind dată înaintea conștiinței, acțiunilor unor oameni, dispune de logică internă a existenței și dezvoltării sale. Realitatea cuprinde lucrurile, procesele naturale înșușite sau necunoscute de om, viața socială cu relațiile dintre

oameni, idealurile, principiile și ideile oamenilor. În calitate de consecință a evoluției lumii existente, pot fi analizate conștiința socială și individuală. Conștiința reprezintă o realitate deosebită, este un proces real al vieții.

Unind *esențe* singulare în integrități, gândirea umană evidențiază momentul existenței singularului; corelația ce se stabilește între diferite forme de existență. Ontologia contemporană evidențiază următoarele forme ale existenței: 1) existența lucrurilor și a proceselor naturale, care include existența naturii ca integritate, și existența lucrurilor produse de om; 2) existența omului, care se desfășoară ca existență în lumea lucrurilor, și ca existență pur omenească; 3) existența spiritului, idealului ce înglobează spiritualul individualizat și spiritualul obiectivizat (extra-individualul); 4) existența socialului, ce cuprinde existența individului în societate, istorie, precum și existența societății.

Natura – prima formă a existenței, reprezintă o totalitate de sisteme, de structuri și niveluri materiale (fizice, biologice), care există până și independent de om, și omenire. Este o existență necondiționată, infinită (calitativ în spațiu și timp, fiind în sine, prin sine, pentru sine). Deosebim lucrurile, procesele, fenomenele, stările naturii care au existat și până la apariția omului, care continuă să existe „în afara” și independent de conștiința și acțiunile oamenilor. Concomitent, există lucruri create de om și omenire. Existența naturii are un caracter netrecător, specific lumii ca integritate și altul trecător, caracteristic lucrurilor particulare. Lucrurile concrete dispărând trec în alte stări materiale. Din existența naturii ca integritate nimic nu dispare.

A doua natură, constituită din lucrurile create de om, reprezintă o existență complexă, caracterizată de trei aspecte: natural, spiritual, social. Este vorba despre realitatea social-istorică, despre cultură și civilizație. Dacă prima natură este o existență netrecătoare, apoi a doua natură este legată în spațiu și timp cu existența umană, socială. A doua natură este dată omului, în mod obiectiv și real, există independent de conștiință, dar are o existență relativ-independentă în raport cu prima natură, și cu existența omului.

Existența umană este reală, obiectivă, reprezintă unitatea dintre corporal și spiritual, dintre personal și social. Omul este prezent în

existență prin corpul său care aparține celor două lumi: a naturii moarte și a celei vii. Corpul omenesc se supune anumitor legi. Sub aspect biologic, omul reprezintă o lume specifică, relativ independentă și integră. Între fizic (corpul) și psihic (pasiunile, trăirile profunde, gândurile, caracterul, voința, temperamentul etc.) se stabilește o relație de interdependență. Între corp și spirit există o unitate dialectică. Prin faptul că omul gândește și simte, se constituie premiza producerii materiale. Omul poate să-și cunoască propria existență și să descifreze misterele existenței ca atare. Omul își poate exprima neliniștea față de soarta existenței ca totalitate, a celei proprii și a speciei pe care o prezintă. Așa cum existența omului, prezintă procesul real al vieții lor, la fel și existența socială cuprinde relațiile materiale ale oamenilor în raport cu natura, cu semenii lor. Existența socială are ca temelie modul de producere al bunurilor materiale, unele relații economice care se stabilesc între oameni din necesitate obiectivă, și există în afara, și independent de voința, și conștiința lor. Alături de modul de producere, în structura existenței sociale, evidențiem: familia, națiunile, statele etc. În așa fel, existența socială este ansamblul activităților, relațiilor și proceselor sociale care condiționează modul de trai al oamenilor, transformările istorice ale acestora, funcționarea și dezvoltarea societății ca organism social. Societatea se formează în procesul activității omului, în care un volum imens de lucruri se desprind din legăturile naturale, transformându-se în natura umanizată, dezvoltând, în așa fel, și posibilitățile ascunse, și nerealizate ale naturii. Odată cu forțele de producere se schimbă și totalitatea de instituții corespunzătoare acestora, creațiile, valorile, și relațiile spirituale. Societatea se desăvârșește prin activitatea umană, prezentând ansamblul proceselor și relațiilor obiective. Împreună cu natura, societatea formează existența obiectivă.

Existența individualizată a spiritului include, în primul rând, conștiința individului. Conștiința există ca torent invizibil, ireversibil, născut din activitatea creierului. Conținutul acestuia: impresii, sentimente, trăiri, gânduri, idei, convingeri, valori etc. apar și dispar odată cu purtătorul conștiinței, individul, omul concret. Rămân doar componentele conștiinței care au reușit să se transforme în forme spirituale extra individuale, sau

au fost transmise altor oameni în procesul comunicării. Conștiința omului este produsul activității creierului și al sistemului său nervos. Conștiința produce conștiința de sine, adică înțelegerea mecanismului de funcționare a corpului, a gândirii, a sensibilității, a poziției în societate. Spiritul individualizat cuprinde și subconștientul. Subconștientul – reprezintă controlul omului asupra vieții corpului sau îndeșularea anumitor cerințe ale organismului, ce se realizează în mod automat. Subconștientul prezintă procesele și stările asemănătoare ale conștiinței, în perioada când el este treaz. Este vorba despre fenomene apreciate ca „maturizarea gândului”, despre intuiția artistică, științifică, filosofică.

Existența conștiinței individuale este forma relativ independentă a existenței. Rezultatele activității spirituale ale omului concret, se pot despărți de el însuși, pot să iasă în afară, să existe în spiritul obiectivizat (extra-individual). De exemplu, există forme naturale și artificiale, simbolice, de semne, de întruchipare a spiritului, cum ar fi: limba, legea etc. care reprezintă o realitate despărțită de conștiința anumitor indivizi, a unor generații. Acestea sunt întipărite în memoria culturii universale. Formele obiectivizate ale spiritului uman apar în limitele formelor individualizate. Din mulțimea acestora se selectează, se acumulează cele mai valorice, formând bogăția spirituală a omenirii. Printre acestea menționăm: ideea de frumos, bine, adevăr, dreptate, echitate etc. Existența ideilor nu este independentă în raport cu natura, cu societatea, cu omul, ci sunt incluse în existența integră. Modul specific de existență al spiritului obiectivizat se manifestă prin faptul că elementele și fragmentele lui (ideile, idealurile, normele, valorile etc.) se pot conserva, perfecționa și deplasa liber în spațiul social și timpul istoric. Categoria existență, sub aspectul ființării, cuprinde cele mai diferite fenomene, obiecte și procese: obiectele naturale și proprietățile lor, relațiile lor, comunitățile umane și oamenii aparte, instituțiile sociale, stări ale conștiinței omului etc. Existența cuprinde atât sfere materiale (existența fizică, chimică, biologică, socială), cât domeniul spiritual (existența psihică); deosebim existența obiectivă, care presupune obiectul și subiectul cognitiv, voința, dorința lui, particularitățile lui individuale și existența subiectivă, a ideilor, conceptelor, senzațiilor etc.

Existența poate fi caracterizată și prin raportul substanței – unitatea internă a varietății lucrurilor, evenimentelor, fenomenelor, și proceselor prin mijlocirea cărora ea există. Sub aspect ontologic, substanța reprezintă realitatea obiectivă, studiată în contextul unității interne, neraportate la diversitatea formelor ei prin care ea există. Substanța este definită de unii filosofi protomaterie sau materie inițială. Cu acest sens, utilizează noțiunea *substanță* filosofii Școlii din Milet, și Democrit, care și-au propus să definească structura lucrurilor. Substanța caracterizează materia sub aspectul tuturor formelor mișcării, indică limita la care poate fi redusă întreaga varietate senzorială și proprietățile în schimbare la ceva constant, stabil care există independent. Descrierea substanței ca materie cunoaște o evoluție în timp, determinată de dezvoltarea științelor despre natură.

Existența lucrurilor, în filosofie, este raportată și la esența acestora. Pentru a înțelege deosebirea dintre esență și substanță, este necesar să revenim la *Metafizica* lui Aristotel, în care sunt explicate relațiile ce se stabilesc între forma lucrurilor, un început activ al existenței, și materia din care acestea sunt constituite. Esența lucrurilor, la Aristotel, este explicată prin confluența celor patru cauze: materială, formală, eficientă și finală. În ontologia lui Aristotel, lucrurile sunt rezultatul interacțiunii dintre materia pasivă, ca potență și forma activă, ca energie, realitate. Discuțiile asupra existenței și esenței realității obiective au fost continuate și de adepții realismului și nominalismului medieval care se lansau în dezbateri publice a universalilor (noțiunilor generale). De exemplu, adeptul nominalismului Williams Occam susținea că în mod real există numai substanțele singulare și proprietățile lor absolute. *Generalul* există numai în mintea subiectului cognoscibil, în lucruri nu există nici generalul și nici particularul. Generalul și particularul sunt apreciate de filosof ca moduri de cercetare a unui lucru. La acest corelat, substanță – esență, revin filosofii epocii moderne, îndeosebi Rene Descartes și Benedict Spinoza. Sub influența filosofiei lui Descartes, Spinoza dezvoltă o concepție filosofică monistă despre substanță, pe care o desemnează prin noțiunile: Dumnezeu sau Substanță. În filosofia lui Spinoza, substanța este înzestrată cu două atribute: întinderea și rațiunea. Natura conține

cauza sa în sine – cauza sui generis. Teza respectivă îi permite filosofului să identifice natura creată cu natura creatoare. Spinoza sublinia că natura se creează continuu pe sine, datorită atributelor sale.

2.2 Substanța, materia. Conceptul despre materie

Elaborarea concepției filosofice despre materie este determinată de necesitatea de a-i cunoaște esența. În filosofia antică, prin materie se subînțelegea un anumit material din care este compus tot ce există. Teoria anticilor despre materie prin conținutul ei rămâne ipotetică, deoarece nu poate fi verificată. Leucip, apoi Democrit subînțelegeau prin materie o concentrare de particule (atomi, elemente indivizibile), care se deosebesc prin formă și combinațiile lor. Oamenii se limitaseră la noțiuni fundamentale, întrucât lucrurile li se înfățișează în trei stări: solidă, lichidă și gazoasă cărora Heraclit din Efes le-a adăugat focul, datorită căruia percepem și explicăm transformarea lor, trecerea dintr-o formă în alta. Mai târziu, filosofi s-au inspirat din alte noțiuni fundamentale pentru a caracteriza materia, i-au identificat câteva proprietăți de bază, comune tuturor corpurilor - întinderea, impenetrabilitatea, indestructibilitatea, mobilitatea etc. Datorită mobilității, materia este corelată cu energia, atât din cauza transformărilor neconținute pe care le suferă, cât și din cauza conservării energiei (principiu stabilit de Helmholtz (1821-1894)[4, p.881-888].

În definirea, interpretarea materiei, biruie concepția atomistă, în care atomul este definit ca „un sistem special structurat (printre alte elemente se numără electronii, protonii și neutronii). Un nucleu electropozitiv se opune electronilor care gravitează în jurul lui, pe anumite orbite, iar când ei își schimbă orbitele, absorb sau emit energie”[4, p.881]. În mecanica clasică, este utilizată însușirea materiei – masa, apreciată ca caracteristică fundamentală, identificată cu corpul. Cauza mișcării uniforme, în mecanica clasică, este considerată inerția, care în formă implicită prezintă forța activă. Masa era definită ca cantitate de materie, era identificată cu numărul de particule în volumul dat al corpului. În tabloul mecanicist al lumii, proprietățile materiei: masa, greutatea erau considerate absolute și statice. Materia era redusă la proprietățile ei

concrete, care erau incluse în definiția materiei. La intersecția secolelor XIX și XX, în baza unor descoperiri științifice, este modificat esențial tabloul științific al lumii. Conceptul de masă, fiind *relativizat* n-a încetat să fie una din conceptele cheie ale cunoașterii lumii fizice, nu numai a materiei, ci și a Universului, în diferite etape ale evoluției sale, care îl populează cu „obiecte”, de la particule până la galaxii[4, p. 872-878].

Înlăturarea unor proprietăți ale materiei și acceptarea altora, conduce la ideea că materia are o singură proprietate fundamentală – este realitate obiectivă. Realitatea obiectivă desemnează existența în afara conștiinței umane, și independența în raport cu ea. Definiția materiei desemnează realitatea obiectivă, reflectată de organele de simț ale omului. Este necesar să deosebim noțiunile de *realitate obiectivă* și *realitate fizică, chimică, biologică, socială*. **Realitatea obiectivă** este un concept general, celelalte desemnează realitățile determinate din punctul de vedere al teoriilor științifice. Știința contemporană ne oferă ample informații despre modul de organizare al materiei. Fiecare obiect material reprezintă un sistem, o integritate deosebită caracterizată prin interacțiunea mai multor elemente. Prezența trăsăturilor comune la diferite macro-corpuri, la celulele din care sunt compuse organismele vii etc. oferă posibilitatea clasificării, a evidențierii diferitor niveluri de organizare a materiei sau varietăți ale materiei. Un nivel fundamental de organizare al materiei, îl constituie particulele elementare, studiate de fizica cuantică (din secolul XX – nuclee și electroni; 1935 –nucleoni și alte particule; 1970 – quarcuri și gluoni) [4, p.887]. Particulele elementare sunt caracterizate atât de proprietăți corpusculare, cât și de proprietăți ondulatorii. Particulele elementare și vidul, ca o stare deosebită a materiei, formează temeiul existenței realității obiective, în cadrul căruia au loc procese complicate, legate de apariția și dispariția particulelor virtuale, de interacțiunea particulelor elementare. De exemplu, câmpul electromagnetic poate fi analizat ca un sistem de fotoni; cel gravitațional - ca un sistem de gravitoni, particule ipotetice din teoria cuantică a gravitației. Concomitent, și particulele substanței – electronii și pozitronii – sunt cuante ale câmpurilor corespunzătoare. Interacțiunile particulelor elementare pot fi: puternice, slabe, electromagnetice și gravitaționale. Știința

contemporană evidențiază peste 300 varietăți de particule elementare. De asemenea, sunt descoperite și anti-particule care se deosebesc de particulele elementare prin semnul sarcinii electronice, prin proprietăți cuantice specifice. Așadar, materia ca realitate obiectivă, cuprinde și anti-materia.

Al doilea nivel de organizare al materiei, îl constituie – atomii. Particulele elementare, nuclele atomilor și ionii (atomii care și-au pierdut electronii de pe orbita lor) pot forma o stare deosebită a materiei, asemănătoare cu gazul plasmă. Corpurile plasmatiche unite prin câmpuri gravitaționale și electromagnetice formează stelele, în interiorul cărora au loc transformări reciproce ale particulelor, legate de iradierea energiei. La rândul lor, stelele formează un nou nivel al organizării materiei.

Interacțiunea atomilor conduce la apariția moleculei care stă la baza apariției macro-corpurilor, planetelor din care sunt compuse sistemele planetare. Diferite aglomerații de stele, sisteme planetare împreună cu colbul universal, cu gazele ce interacționează între ele formează un nou nivel de organizare al materiei – metagalactica. Știința contemporană presupune existența mai multor galaxii, care interacționează între ele, formând lumea materială cu o varietate infinită de forme și moduri de existență a materiei.

Viața pe pământ, omenirea ca o componentă a ei, depind de organizarea cosmosului. La o anumită etapă de dezvoltare a metagalacticii, în limitele anumitor sisteme planetare, apar condiții favorabile pentru constituirea din moleculele materiei nevii a purtătorilor materiali ai vieții. Este vorba despre nivelul pre – celular, acidele nucleice (AND și ARN) și albuminele, din care apar organismele monocelulare și pluricelulare (plantele, animalele etc.). Natura vie reprezintă un nivel superior de organizare al materiei. La acest nivel de organizare al materiei, deosebim structuri supra-organizatorice – populații, specii, biocenoze, biosfera. Populația reprezintă o asociație de indivizi de o anumită specie, legați între ei printr-un geno-fond comun. De exemplu, furnicarul, stupul de albi etc. Biocenoza se constituie în baza interacțiunii mai multor populații, a relațiilor acestora cu mediul ambiant. De exemplu: pădurea, lacul. Interacțiunile ce se stabilesc între populațiile biocenozei asigură procesul

de schimb de substanțe și energie, ceea ce creează condiții favorabile pentru existența lor comună.

Biosfera reprezintă un sistem integru în care interacționează diferite biocenoze, atât între ele, cât și cu învelișul aerian, realizând schimbul de căldură al Pământului cu spațiul cosmic, apa și rocile de munte. Dezvoltarea biosferei, apariția omului este un rezultat al funcționării și dezvoltării unei integrități mai largi a Universului în dezvoltare – a metagalacticii. Primele trăsături ale apariției vieții pe pământ, sunt atestate aproximativ 3,8 miliarde ani în urmă. Ceva mai târziu, aproximativ 2 miliarde de ani apar celulele capabile să valorifice energia solară pentru reacțiile chimice, legate de eliminarea oxigenului. Activitatea acestor celule schimbă treptat componența chimică a atmosferei, făcând posibilă răspândirea rapidă a vieții pe pământ. În așa fel, s-a dezvoltat biosfera. Reprezentările despre biosferă nu influențează posibilitatea de a analiza viața ca torent continuu în spațiu și timp, în care permanent se transformă substanța, energia și informația. Forma de existență și dezvoltare a torentului continuu al vieții, o prezintă organismele concrete/singulare, ce-s discrete, limitate în spațiu și timp. Organismul interacționează cu mediul înconjurător, cu alte organisme, prelucrând substanța, energia și informația lor, transformându-le în stare calitativ nouă, pentru care este caracteristic un nivel mai superior de organizare. Savanții deosebesc atât legi generale de structură, funcționare și dezvoltare, unice pentru toate organismele, cât și legități particulare, specifice anumitor specii biologice. Fiecare organism este unic prin componența genelor, prin procesele biochimice ce-l caracterizează, prin structură, – mod de organizare și prin mecanismul de funcționare. Toate acestea sunt determinate de programul genetic al organismului și condițiile lui de existență. Biologia contemporană a demonstrat că viața însăși rezultă, în esența și în modurile ei de funcționare, din realizarea unui program ascuns în nucleul celulei, scris cu ajutorul unui soi de alfabet cu patru litere. Acizii nucleici prin dispunerea lor în secvențe, se transcriu într-un text proteinic (informația se păstrează și se transmite. În așa fel, fiecare sistem, cu toate că derivă din acest sistem, ar fi putut părea limitat, își are propria individualitate.

Viața individuală este finită, ea reprezintă începutul unei vieți noi și cu timpul îi cedează locul. Viața naște o mulțime de varietăți, conservându-le și răspândindu-le pe acelea care mai bine se acomodează la condițiile schimbătoare ale mediului de existență. Una dintre caracteristicile distincte ale materiei vii este varietatea incalculabilă de forme în care ea există. Această varietate este necesară pentru existența și continuarea vieții. Procesul vital al unor varietăți de organisme reprezintă condiția necesară pentru existența altor varietăți. Deosebim varietăți folositoare și dăunătoare pentru om. Amintim, această departajare are un caracter relativ. Distrugerea masivă a unor varietăți poate conduce la degradarea în genere a biosferei, care determină schimbarea strategiilor utilizării de către om a resurselor naturale. În natura vie au loc procese ce determină sporirea sau diminuarea nivelului de organizare al acesteia. Problema conservării vieții pe pământ este corelată, în societatea contemporană, cu alegerea conștientă a căii de dezvoltare a omenirii. Trecerea de la forma extensivă a producerii materiale la cea intensivă, a stimulat sporirea consecințelor negative ale activității umane. Omul s-a învățat să transforme biocenoza naturală în agrobiocenoză și, în așa fel, să exploreze la maximum potențialul biocenozelor. Concomitent, însă omul trebuia să mediteze asupra condiției reproducerii resurselor biocenozelor naturale, așa încât în rezultatul propriei activități să nu ajungă la starea epuizării acestora.

Nivelul superior de organizare al materiei este desemnat de existența și funcționarea societății umane, constituită din indivizi și relațiile atestate între ei, din clase, națiuni, popoare etc. Fenomenele, procesele sociale au un caracter obiectiv, sunt realități obiective. Pentru a pătrunde în secretele vieții sociale este necesar să supunem analizei motivația și eficiența activității umane. Un element important al vieții sociale îl constituie relațiile ce se stabilesc, din diferite motive, între oameni. Relațiile sociale au un caracter supra-personal, supra-individual. Acestea, leagă individul cu grupul, cu societatea și reprezintă un mijloc de includere al individului în practica socială. Prin relațiile sociale se desfășoară activitatea grupurilor mari de oameni. Este vorba despre activitate economică, politică, juridică, morală. În filosofie, relațiile sociale mai sunt divizate în: relații sociale materiale (relațiile de producere) ce se pot stabili, fără a fi

conștientizate, și relații sociale ideologice, care depind de nivelul de afirmare al conștiinței individuale, deoarece presupun actul alegerii raționale. Este vorba despre relații politice, juridice etc.

Așadar, nivelurile fundamentale de organizare ale materiei sunt calitativ deosebite; nu se reduc unele la altele; se află într-o relație de interdependență continuă. Există o ierarhie infinită de niveluri structurale ale materiei, în baza căreia am putea descrie o infinitate de lucruri, fenomene, procese, calitativ deosebite unele de altele. Infinitatea calitativă a lumii se manifestă sub două aspecte de bază: ca infinitate de stări calitative prin care trece orice sistem, ce aparține unui anumit nivel de organizare al existenței și ca infinitate ce reiese din infinitatea nivelurilor structurale ale existenței, prin trecerea de la un nivel la altul. În procesul diviziunii materiei, ne confruntăm cu trecerea de la finit la infinit. În baza realizărilor, înregistrate de științele contemporane, concepția filosofică despre infinit a suferit schimbări. Actualmente, filosofii reies din teza, conform căreia finitul și infinitul există în mod real și nu pot exista decât în unitate. Categoria de finit se atribuie la fenomenele individuale, la sisteme determinate și limitate, la starea de stabilitate relativă a calității. Categoria de infinit este aplicată în caracteristica relativității finitului. Orice sistem, este simultan finit și infinit, dar grație interacțiunii universale este legat de orice alt fenomen, reprezintă o parte a infinitului.

2.3 Mișcarea și formele ei

În realitatea obiectivă nu este nimic mai mult decât materia în mișcare. Deși, toți recunoaștem că mișcarea reprezintă deplasarea unui obiect sub efectul unor forțe, totuși interpretarea teoretică a mișcării a produs controverse. O perioadă îndelungată, a fost utilizată interpretarea mișcării oferită de către Aristotel. Caracteristica esențială a mișcării, sublinia Aristotel, constă în faptul că definiția și studiul acesteia nu pot fi disociate de natura substanțială a obiectului. În așa fel, mișcarea este concepută ca o modificare a anumitor calități. Această idee produce controverse, deoarece ea presupune că ființa să nu fie pe deplin ființă și să participe la contrariul său, neființa. Aristotel soluționează această dificultate, stabilind o deosebire între *ființa în act* (ansamblul de calități

actualizate, realizate) și *ființa în potență* (ansamblul de calități pe care subiectul, prin însăși natura sa este susceptibil să le dobândească). Din aceste explicații reiese că mișcarea este un proces care permite ființei să se realizeze, să-și sporească partea de actualitate pe seama potențialității (Fizica, cartea a III). În sens aristotelic, mișcarea este schimbare. Obiectele, sistemele materiale pot fi incluse în sisteme mai complicate, transformându-se în elementele acestora. De exemplu, atomii și moleculele sunt părți componente ale macro-corpurilor, ele se află în interacțiune cu mediul înconjurător, și se influențează reciproc. Mișcarea reprezintă orice transformare, orice influențare reciprocă a elementelor unui sistem, schimbul de substanțe în celulele organismului, activitatea oamenilor ca temelie a vieții lor sociale etc. Mișcarea este completată de starea de repaos care definește acele stări ale mișcării ce asigură stabilitatea obiectului, conservarea calității lui. Repaosul este relativ, în timp ce mișcarea este absolută, este o proprietate immanentă a materiei, un atribut al ei.

În filosofia lui Aristotel, problema raportului dintre materie și spațiu este inseparabilă de cea a mișcării: fie că este circulară, rectilinie în jos sau rectilinie în sus, mișcarea naturală este rezultatul unei interacțiuni dintre spațiu și lucruri, interacțiune care în concepția ontologică, cosmogonică a lui Aristotel depinde de natura lucrurilor. În perioada Renașterii, tabloul științific al lumii dominant în lumea antică – geocentrismul, este înlocuit de cel heliocentric, la baza căruia este amplasată cosmogonia lui Nicolae Copernic. Fizica post-galileeană reiese din interpretarea pur geometrică a spațiului, un spațiu fără calitate, independent de materie. După două secole de triumf a fizicii lui Newton, ruptura dintre spațiu și materie este reactualizată de Ernst Mach. Dacă reieșim din faptul că spațiul și materia sunt independente, nu mai putem răspunde la întrebarea: Care este comportamentul unui obiect asupra căruia nu mai acționează nimic. Asupra acestei întrebări meditează Newton, formulând ipoteza despre inerție, expusă de prima lege a mecanicii: un corp asupra căruia nu acționează nimic are o mișcare rectilinie (eventual rămâne imobil).

În filosofia lui Leibniz, mișcarea este o monadă (singura substanță veritabilă) care prin definiție nu poate exista izolat, ci doar în interacțiune cu alte monade. Explicarea ne permite să eliminăm din cercetare

problema despre inexistența raportului dintre materie și spațiu. Pentru Leibniz, mișcarea în măsura în care nu este decât o modificare a întinderii și o schimbare de vecinătate, acoperă ceva imaginar, astfel încât nu se poate determina cărui subiect, printre cele care se schimbă, îi aparține.

În concepția energetistă, elaborată la sfârșitul secolului al XIX-lea, este justificată ipoteza despre posibilitatea existenței materiei fără energie, a energiei fără materie. Fondatorul energetismului Ostwald la început se pronunță împotriva ruperii metafizice a materiei de mișcare. El respinge ideea unei analize a mișcării în afara materiei. Expresia indisolubilității materiei și mișcării, Ostwald o vede în noțiunea de energie echivalentă cu materia în mișcare. Energia, în opinia savantului german, este temelia a tot ce există: a naturii, a societății, a fenomenelor psihice. Logica sugestiilor sale, îl conduce spre afirmația: pentru a ne situa pe poziția monismului în problema corelatului materie-energie este de ajuns să aruncăm materia, să lăsăm numai mișcarea, energia. Refuzând faptul că energia trebuie să aibă un purtător material, atomii, moleculele etc. unii savanți elimină din chimie, din fizică, noțiunea de materie și părțile ei componente. Fizica contemporană a stabilit că în procesul interacțiunii electronului și pozitronului are loc transformarea lor în fotoni (cuante de lumină). Adepții energetismului cercetează electronii și pozitronii ca particule ale substanței, ale materiei, iar fotonii ca părți de energie. Astfel, este formulată concluzia despre transformarea materiei în energie, proces în care are loc „anihilarea”, distrugerea materiei, transformarea ei în nimic, în energie pură.

Proprietățile fundamentale, universale ale mișcării sunt: caracterul ei obiectiv și material, absolut și relativ, contradictoriu, stabilitatea și instabilitatea, continuitatea și discontinuitatea. Obiectivitatea mișcării reiese din independența ei în raport cu conștiința umană. Caracterul absolut al mișcării se exprimă prin importanța ei ca proprietate imanentă materiei, specifică tuturor nivelurilor dezvoltării ei. În raport cu unele lucruri, mișcarea este relativă. Caracterul contradictoriu al mișcării este explicat prin interacțiunea forțelor contrare: a atracției și a respingerii etc. Stabilitatea mișcării este necesară legăturilor reciproce ce se constituie între elementele unui sistem ca consecință a echilibrării reciproce a forțelor și tendințelor de dezvoltare.

Dezvoltarea exprimă schimbările ireversibile, orientate, legitime ale obiectelor materiale și ideilor. În rezultatul dezvoltării apare o stare calitativ nouă a obiectului, ce are o structură nouă. Dezvoltarea caracterizează procesele, legate de transformările calitative, în timpul cărora obiectele se complică, din stările mai simple ale obiectelor apar cele mai complicate. În procesul dezvoltării apar noi tipuri de organizare din sistemele precedente.

Realizările științifice care permit omului să pătrundă în structurile adânci ale atomului schimbă reprezentările noastre despre formele mișcării. Deosebim două branșe de asimilare a formelor noi ale mișcării materiei. De exemplu, forma fizică subatomică de mișcare, legată de particulele fizice, mai mari ca atomul și forma fizică supra-atomică, purtătorul material al căreia sunt moleculele și agregatele lor, micro-corpurile fizice. Cu trecerea de la atomi (construite din nuclee și orbite electronice) forma fizică de mișcare ia forma celei chimice. Trecerea de la molecule la agregatele lor conduce la apariția formei super-atomice de mișcare. În așa fel, între formele fizice și chimice de mișcare ale materiei se șterg toate hotarele. Moleculele sunt studiate de fizică și chimie.

Științele biologice contemporane evidențiază posibilitatea trecerii de la forma chimică a mișcării la cea biologică. Asemenea date sunt înregistrate în biochimie, biofizică, biocibernetică, biomecanică, genetica fizico-chimică. Studiarea aprofundată a nivelurilor de organizare a vieții este încununată de apariția unui nou domeniu al științei naturale – biologia moleculară. În secolul XX, fizica se deplasează în direcția descoperirii și cunoașterii varietăților mai simple ale materiei, iar chimia se orientează spre studierea fenomenelor mai complexe – îmbinările nucleare înalte.

Conform structurii materiei deosebim diferite forme ale mișcării. Având specificul lor, formele mișcării întrețin relații reciproce. Se cunosc cinci forme principale de mișcare a materiei: mecanică, fizică, chimică, biologică și socială. Acestea, sunt raportate la un anumit nivel de organizare al materiei. Între formele mișcării deosebim o relație genetică: forma superioară se dezvoltă din cea inferioară, formele superioare sunt calitativ specifice și nu se reduc la cele inferioare. Fiecare formă a mișcării are purtătorul său material.

Mișcarea mecanică reprezintă o simplă deplasare a macro-corpurilor, a maselor „mecanice”, o deplasare a corpurilor cerești în spațiul universal; deplasarea obiectelor macrocosmice pe pământ. Mișcarea fizică este mișcarea moleculelor și include procesele ce au loc în interiorul stelelor și planetelor, interacțiunea particulelor elementare, a fenomenelor electromagnetice, oscilațiile termice ale moleculelor, mișcarea luminii. Mișcarea chimică este mișcarea atomilor în interiorul moleculelor, în rezultatul ei are loc transformarea calitativă a interacțiunii moleculelor, a atomilor, a nivelurilor electronice, a combinațiilor și a separării chimice etc. Forma biologică de mișcare a materiei prezintă procesele de formare și activitate vitală a organismelor vii: a plantelor, a animalelor, a omului. Forma socială a mișcării reflectă apariția și dezvoltarea societății umane, activitatea vitală a societății. Mai este deosebită forma geologică de mișcare a materiei care reflectă schimbările atestate în structura componentelor solului; forma cibernetică – mișcarea elementelor sistemului de dirijare la diferite niveluri de organizare a materiei etc. Interacțiunea formelor de mișcare conduce la transformări reciproce, la apariția formelor de mișcare superioare celei precedente. Formele superioare de mișcare conțin formele inferioare în stare „redușă”, depășită în sensul că în forma superioară, afară de cea inferioară, este încă „ceva”, ce nu este în cea inferioară: formele inferioare există în cele superioare drept componenți ai formei superioare. Existența organismului viu de exemplu, e imposibilă fără procesele fizice și chimice care se realizează în el. Însă procesele vitale nu pot fi reduse la un complex simplu de forme de mișcare interioară, la transformări chimice și fizice și, cu atât mai mult, la deplasări mecanice. Reducerea formelor complexe de mișcare (sociale, biologice, chimice) la cele mai simple (mecanice) se numește mecanicism.

Procesele biologice nu pot fi explicate doar în baza mecanicii, ignorându-se fizica, chimia și alte științe. Încercările de a explica procesele biologice numai prin legitățile interacțiunii fizice și chimice, la fel sunt varietăți ale mecanicismului. Este inadmisibilă izolarea vreunei forme a mișcării materiei de celelalte. Concluziile greșite în aprecierea mișcării au produs două curențe filosofice: vitalismul și mecanicismul. Știința modernă, pentru a lua forma teoriei matematizate a mișcării și a conferi

„principiului cauzalității” sensul său modern, a trebuit să respingă nu numai concepțiile antice care explicau ordinea din univers ca joc al „cauzelor finale” (Aristotel), ci și pe cele care, într-un fel sau altul, asimilau lumea cu o ființă vie. Paul Joseph Barthes (1734-1806), în lucrarea *Noi elemente ale științei despre om* (1778), sublinia: „Numesc principiu vital al omului cauza care produce toate fenomenele vieții în corpul omenesc. Numele acestei cauze nu are prea mare importanță, putem să-i spunem cum vrem. Îl prefer pe cel de principiu vital, pentru că dă o idee mai puțin limitată decât numele impetum faciens (enormon) pe care i l-a dat Hipocrate sau celelalte nume prin care a fost desemnată cauza funcțiilor vitale” [1, p. 1390]. Marie Francois Xavier Bichat (1771-1802), în lucrarea *Cercetări fiziologice asupra vieții și morții* (1800), a expus o definiție celebră: „Viața este ansamblul funcțiilor care se opun morții” și care considera că ea poate fi explicată printr-o „forță vitală”. El adaugă: „Fizica și chimia se înrudesesc pentru că fenomenele lor sunt guvernate de aceleași legi. Dar este o prăpastie uriașă între ele și știința despre corpurile organizate, deoarece există o mare diferență între legile lor și cele ale vieții. A spune că fiziologia este fizica animalelor înseamnă a da despre ea o idee cu totul greșită; aş putea la fel de bine să spun că astronomia este fiziologia astrelor. Astfel, Bichat a întors împotriva mecaniciștilor acuzația de „magie naturală”.

Curentul filosofic - vitalismul, izolează forma biologică a mișcării, susținând că organismele vii nu pot fi studiate cu ajutorul metodelor fizicii și ale chimiei. În calitate de argument reprezentanții vitalismului susțin teza, în conformitate cu care la organismele vii totdeauna domină o „forță vitală” care dirijează cu procesele vitale. După cum se știe, formele mai simple ale mișcării prezintă un fundament pentru formele superioare și e clar că ultimele pot fi cercetate pe calea studierii acelor procese care stau la baza lor. De exemplu, pentru a descifra esența vieții este necesar să cunoaștem procesele fizico-chimice care o reprezintă. Claude Bernard, grație experiențelor de „spălare a ficatului”, a formulat conceptul de „mediu interior”, care îi permitea finalmente să afirme că legile obișnuite ale fizicii și chimiei se aplică viului doar în condiții specifice. Respingând ideea de „principiu vital” sau de „forță” misterioasă,

Claude Bernard oferă vieții o definiție dublă: „Viața înseamnă moarte” și „Viața înseamnă creație”. Explicațiile ce justifică definițiile vieții finalizează disputele dintre vitaliști și mecaniciști.

Concepția social - darwinistă aplică legile darwinismului în formă pură, fără a fi modificate la analiza proceselor sociale. Reprezentanții darwinismului răspândesc legea selecției naturale asupra societății. Ei aduc argumente în favoarea luptei pentru existență, care permite îndreptățirea cuceririi teritoriilor străine.

La fel ca și materia, mișcarea este infinită sub aspect calitativ și cantitativ. Sub aspect calitativ, infinitatea mișcării se manifestă în varietatea infinită. Formele particulare ale mișcării se transformă una în alta. Însăși legea conservării cantitative a energiei, oferă dovezi științifice în favoarea acestor transformări. Știința descoperă continuu forme de mișcare calitativ diferite, guvernate de legi specifice. Infinitatea cantitativă a mișcării reiese din faptul că ea nu este creată, că este indestructibilă.

2.4 Conceptele filosofice, științifice despre spațiu și timp

În filosofia universală, în ontologie, au fost expuse diferite interpretări ale spațiului și timpului. După cum am arătat mai sus unii filosofi corelează mișcarea cu spațiul, alții mișcarea cu timpul. În lucrarea fundamentală a lui Kant *Critica rațiunii pure*, în paragraful întâi, intitulat: *Estetica transcendențială*, sunt caracterizate formele apriorice ale sensibilității umane. Kant descrie două forme de intuiție sensibilă – spațiul și timpul, fenomene care nu există în afara lumii. În filosofia lui Kant, spațiul este un fenomen apriori, ceea ce înseamnă că există aievea, este ceva necunoscut pentru noi. Spațiul este modalitate proprie existenței noastre, care este trezită numai de excitanții din afară. În conștiința noastră, spațiul apare odată cu obiectele care au primit forma spațială. Spațiul n-are nici una din calitățile sensibile cu care sunt înzestrate obiectele fizice: mărime, formă, greutate, impenetrabilitate. Analiza spațiului îi permite lui Kant să conchidă „conștiința pe care o avem despre spațiu nu este o noțiune, ci este o intuiție”[2]. Așadar Kant afirma că timpul și spațiul nu sunt caracteristice lucrurilor, sunt moduri de percepție necesare observării și cunoașterii lumii.

Teza kantiană este preluată de fizicianul Ernst Mach, care a oferit

spațiului mai multe lucrări. Deosebirea dintre afirmațiile lui Kant și Mach, cu referire la spațiu și timp, este vizibilă: pentru Kant este vorba despre intuiții pure; la Mach spațiul și timpul sunt date de origine empirică, datorate percepțiilor senzoriale. În lucrarea *Contribuții la analiza senzațiilor*, Mach examinează modul în care simțurile contribuie la formarea noțiunii de spațiu. Fizicianul subliniază că este vorba despre un spațiu fiziologic, varietate multiplă a senzației, care cuprinde spațiile: vizual, auditiv și tactil. Spațiul vizual este cel mai precis și mai amplu dintre sistemele de senzații spațiale care condiționează recunoașterea formelor. Senzațiile spațiale, produse de diferite organe de simț, se află în relații reciproce. Spațiul fiziologic este o reprezentare calitativă și nu una cantitativă, în timp ce, spațiul geometric pe care îl conturăm plecând de la prima reprezentare, omogen și izotop, metric și același pentru toți. Pentru Mach, sursa conceptelor geometrice se află în experiență [4, p.1262-1268].

Ce reprezintă spațiul și timpul? Care sunt reprezentările omului contemporan despre aceste fenomene complexe, fără de care nu putem explica caracteristicile fundamentale ale materiei, ale lucrurilor. Știința contemporană susține că obiectele lumii materiale, aflându-se într-un anumit raport unul față de altul, ocupând o poziție unul lângă altul, formează unele configurații stabile cu frontiere cu lumea ce le înconjoară. Proprietățile generale de organizare structurală a lumii materiale, proprietățile obiectelor ce pretind să ocupe un loc printre altele de a se mărgini cu alte obiecte, prezintă caracteristicile fundamentale ale spațiului. Obiectele lumii materiale nu sunt divizate doar în mod structural. Ele se dezvoltă trecând de la o treaptă la alta. În procesul dezvoltării lumii poate fi evidențiată o repetare, o continuitate, o durată, o viteză de desfășurare a proceselor, un anumit ritm și tempou. Aceste caracteristici ale proceselor ne oferă reprezentarea timpului.

Spațiul oferă posibilitatea reprezentării ordinii generale a coexistenței obiectelor materiale, o consecutivitate a lor, o modalitate de situare a lor unul față de altul. Ca formă de existență a materiei, spațiul este caracterizat de următoarele însușiri: întinderea, structuralitatea, coexistența și interacțiunea. Timpul exprimă o ordine generală de stări, o formă a consecutivității unor stări. Spațiul și timpul sunt obiective. Prin

caracterul lor general, spațiul și timpul sunt absolute. De asemenea, evidențiem întinderea tridimensională, unitatea dintre continuu și discontinuu în structura lui, omogenitatea spațiului. Timpul este caracterizat de durată, de ireversibilitate, de omogenitate.

Particularitățile concrete ale sistemelor materiale oferă spațiului și timpului însușiri concrete. Proprietățile specifice ale spațiului sunt: dimensiunile concrete ale corpurilor, formele, unitatea dintre simetrie și asimetrie etc. Timpul este caracterizat, de asemenea, de mărimea duratei de existență a obiectului sau a proceselor studiate, tempoul și ritmul schimbărilor etc. De exemplu, putem descrie asimetria structurii spațiale a moleculelor substanței vii care lipsește la moleculele substanțelor ce depind de anotimp, temperatură etc. Timpul social devine tot mai saturat și cu capacitate informativă mai mare. El pare că se contractează permanent. În spațiu și timp este cuprinsă organizarea structurală și caracterul schimbător al existenței.

Teoria generală a relativității a demonstrat dependența proprietății spațiului și timpului de intensitatea câmpului gravitațional, de concentrarea și densitatea materiei, a negat omogenitatea și istoria lui. Cosmologia relativistă a transformat universul fizic în obiect bine determinat, într-un tot fizico-geometric, înzestrat cu o structură spațio-temporală, a cărei proprietăți metrice pot fi cunoscute strict, dacă se ține cont de distribuția materiei pe care o conține. Aspecte noi cu referire la spațiu și timp a pus în evidență mecanica cuantică și teoria particulelor elementare.

Se știe că, în mecanica cuantică, se folosesc atât reprezentările „clasice” asupra spațiului și timpului (cele newtoniene, dacă vitezele micro-obiectelor sunt mici în comparație cu viteza luminii), cât și cele cuantice. Conform principiului nedeterminării, particulei nu-i este proprie mișcarea pe o traiectorie de timp clasic în spațiul tridimensional euclidian. Fizica contemporană ia în considerație rolul timpului în desfășurarea proceselor, recunoaște multiplicitatea formelor și rolul lui „constructiv”; recunoaște timpul ireversibil al evoluțiilor spre echilibru; timpul ritmic al structurilor, a căror pulsație se transmite din lumea care o traversează; timpul bifurcat al evoluțiilor prin instabilitate și amplificarea fructuațiilor și chiar acest timp microscopic... care ne indică indeterminarea evoluțiilor printr-

o pluralitate de timpuri, care se interpătrund prin articulații subtile și complexe. Istoria, fie cea a unei ființe sau a unei societăți, nu va mai putea fi redusă niciodată la simplitatea monotonă a unui timp unic.

Spațiul-timpul lumii în care trăim, este caracterizat de patru dimensiuni: trei sunt atribuite spațiului și una – timpului. Tridimensionalitatea spațiului și unidimensionalitatea timpului trebuie să fie înțeleasă, în primul rând și ca fapt experimental. În anii 20 ai secolului XX, fizicianul Erenfest a arătat că tridimensionalitatea spațiului este o condiție a existenței sistemelor legate, stabile, compuse din două corpuri. În spațiul tridimensional, există orbitele închise ale sistemelor planetare, este posibilă formarea învelișurilor electronice în jurul mediului – existența atomilor, moleculelor și a micro-corpurilor. Spațiile multidimensionale ale lui Hilbert, spre deosebire de spațiile reale – tridimensionale, reflectă prezența la obiectele centrale a unor proprietăți ne spațiale, cum ar fi: componentele impulsului, presiunii ș.a., care se exprimă ca „spații-asemănătoare” cu ajutorul diferitor operații matematice. Vorbim, de exemplu, despre spațiul fizic caracterizat de șase dimensiuni și nu este nimic supranatural în această afirmație.

Există reprezentări și caracteristici care ne prezintă spațiul și timpul în sistemul cu zece dimensiuni. În concepțiile savanților contemporani despre super-gravitație sunt observate relațiile dintre fenomenele electrostatice și gravitaționale, sunt legate între ele și sunt apreciate ca descompunere specifică unei interacțiuni profunde. În acest model al lumii patru-dimensionale, spațiul-timpul este cercetat ca rezultat al dezvoltării spațiului și timpului nostru din structurile spațio-temporale, ce caracterizează starea vidului fizic. Infinitatea materiei în spațiu și timp, cercetată atât în sens cantitativ, denotă că există diferite structuri ale spațiului și timpului la diferite niveluri de organizare a materiei. Se presupune, de asemenea, că structurile spațio-temporale specifice, caracteristice lumii noastre, s-au dezvoltat pe măsura apariției a noi niveluri de organizare a materiei, din acea mulțime de lumi din care este compus universul. Odată cu dezvoltarea materiei și apariția a noi forme de mișcare, apar și noi forme de spațiu și timp, calitativ specifice. Putem vorbi despre specificul proprietăților spațio-temporale cunoscute la nivelul de organizare al materiei abiotice, a celei biotice și în procesele socio-

culturale. Chiar în limitele materiei abiotice deosebim particularitățile spațiului-timpului, caracteristice celor trei niveluri de organizare: micro, mediu și macro. În domeniile locale ale macro-lumii în care pot fi abstractizate curbările de spațiu-timp în apropierea maselor gravitaționale, spațiul și timpul sunt caracterizate în baza tezelor geometriei euclidiene (curbura nulă a spațiului-timp).

În limitele galacticilor, unde rolul esențial îl au interacțiunile maselor gravitaționale, se produce o curbură esențială a spațiului-timp care depinde de densitatea substanței, a câmpurilor din Metagalactică. Aceste fenomene sunt explicate în baza geometriei neo-euclidiene. De exemplu, la densități mari ale materiei, Metagalactica se poate restrânge, ajungând la dimensiuni mai mici decât dimensiunile particulelor elementare. Metagalactica, trecând de la stadiul lărgirii la stadiul comprimării și invers, va asigura pulsarea ei. La începutul lărgirii, când densitatea substanței a fost foarte înaltă, Galactica noastră, aflată în stare embrionară, era ca un micro-obiect cu structură spațio-temporală mai complexă. Concomitent, cu apariția materiei vii, apar și forme noi, specifice, de organizare spațio-temporale: spațiul și timpul biologic care se deosebește de spațiul-timpul moleculelor organice din materia abiotică. Dacă pentru majoritatea moleculelor organice există simetria de oglinzi „din stânga”, apoi pentru organismele vii spațiul are caracter neo-euclidian. Biosfera reprezintă o îmbinare compusă din diferite spații neo-euclidiene ale organismelor și spații euclidiene locale ale obiectelor neorganice cu care intră în contact organismele vii. Organizarea temporală a materiei biotice, presupune existența ceasurilor biologice al căror „ticăit” înseamnă introducerea și scoaterea din interiorul organismului a anumitor circuite de relații chimice. Datorită faptului că în organismul omului au loc o mulțime de procese care se prezintă în calitate de ceasuri, omului îi este propriu timpul contemplativ. Și, fiindcă diferite organe ale omului, inclusiv și creierul lui, au anumite ritmuri de activitate, în mod diferit funcționează ceasurile biologice ale omului în tinerețe și la bătrânețe.

Spațiul social, inclus în spațiul biosferei și al cosmosului, are un sens uman deosebit. În mod funcțional, este împărțit într-o serie de subspații, caracterul cărora și legătura lor reciprocă, în plan istoric, se

schimbă pe măsura dezvoltării. Spațiul și timpul social sunt determinate de raportul omului cu lumea, de particularitățile de reproducere a mijloacelor de activitate umană care se stabilesc în mod istoric. Spațiul social poate fi înțeles numai luându-se în considerație activitatea omului, orientată spre crearea și înnoirea lumii obiectelor, relațiile lui cu semenii, starea conștiinței umane, ce reglează activitatea lui, toate componentele corpului social a cărei organizare devine mai complexă și se schimbă în procesul dezvoltării istorice. Structurile spațiale sociale (arhitectura orașelor etc.) se formează numai datorită activității omului, reprezintă forme spațiale culturale importante, cuprind atât relațiile omului cu lumea obiectelor, cât și pe cele stabilite între membrii comunității. Sfera spațială a circulației capitalului se prezintă în calitate de spațiu al pieței (care se lărgeste), în ale cărei limite are loc mișcarea mărfurilor dintr-un loc în altul, se înfăptuiesc acte de vânzare-cumpărare, inclusiv și a forței de muncă. Ea presupune o sferă deosebită a muncii sociale, a concentrării și cooperării, o reproducere a forței de muncă drept marfă[5].

Timpul social este timpul intern al vieții sociale, inclusiv și timpul proceselor sociale. Externă pentru ea este măsura stabilității proceselor sociale, a transformărilor în viața oamenilor, apărute și explicate de istorie. El exprimă ritmurile proceselor sociale ce decurg neuniform. Societățile ulterioare acumulează comparativ cu formele precedente lor, ritmurile proceselor sociale, dezvoltarea forțelor de producere. Însă și accelerarea timpului social-istoric are loc neuniform. În perioada transformărilor revoluționare, accelerarea este observată și de oamenii ce nu au studii în domeniul filosofiei sociale. Accelerarea reprezintă un mod de saturare a timpului istoric cu evenimente sociale importante care se deosebește de perioadele de dezvoltare ale societății relativ mai calme (reforme). Deosebim timpul individual, determinat de desfășurarea diferitor evenimente sociale importante pentru persoană și timpul grupului social (de exemplu al partidului politic).

Infinitatea spațială și temporală pune în evidență infinitatea cantitativă și calitativă a lumii. Pentru a ne orienta în lumea în care prin naștere ne includem în calitate de component important al ei este necesar să cunoaștem modul de percepție al spațiului și timpului de către individul

uman. Doar în așa mod vom putea utiliza cunoștințele acumulate de omenire despre spațiu și timp, despre spațiul și timpul social, despre spațiul și timpul istoric, despre spațiul și timpul biologic. În general, conceptele ontologice, elaborate de filosofi și savanți, sunt actuale și semnificative prin aceea că permit omului să-și explice propria condiție în lume, să se orienteze în diversitatea fenomenelor, proceselor cu care se confruntă în timpul vieții. O ilustrare a modului de apreciere individuală a structurilor temporal-spațiale ne-o oferă Henri Bergson [6]. Filosoful menționează că eul care se observă pe sine, se proiectează într-un spațiu, în care își cristalizează experiențele trăite, ca și cum acestea ar fi lucruri situate în spațiul psihologic. Astfel, omul dă nume la ceea ce ține de afectivitate: la sentimente, gelozie sau simpatie; bucurie sau nostalgie. Impresiile și sentimentele sunt desemnate prin cuvinte asemenea unor obiecte, fiind localizate într-un spațiu determinat. Spațiul psihologic, Bergson îl definește ca timpul nostru. Filosoful subliniază că omul crede că se observă în timpul în care se desfășoară propria lui experiență trăită. În realitate, individul uman traduce acest timp într-un spațiu și se vede pe sine în această proiecție spațială. Timpul spațializat, în opinia lui Bergson, este o reprezentare falsificată a timpului de analogia sa cu spațiul. În acest timp contrafăcut omul proiectează elementele psihologice pe care i le oferă introspecția, solidificându-le, dându-le nume și o pondere cantitativă relativă. Eul adevărat continuă să existe în timp. Acest fenomen, Bergson îl fixează prin formula *durată pură* - timpul real, veritabil, considerat în dimensiunea lui profundă.

Bergson împarte conștiința de sine în două elemente: devenirea profundă a eului, în care domnește interioritatea și calitatea, unde elementele se interpătrund în procesul continuu de creare a duratei pure; realitatea desfășurată a devenirii eului într-un timp fals care, în realitate, este doar spațiu, unde domină în consecință exterioritatea, cantitatea. Filosoful evidențiază profunzimea calitativă, unde totul se interpătrunde și se contopește într-un proces evolutiv, creator și exterioritatea cantitativă, în care totul se reduce la obiectivizarea lucrurilor. Eul ca durată pură este o devenire creatoare, care se îmbogățește cu fiecare moment nou ce-i este dat să-l trăiască.

Asupra tuturor formelor de existență a spațiului și timpului este necesar să medităm, proces care ne-ar permite să utilizăm aceste cunoștințe cu maximă eficiență. Omul contemporan are posibilitate să-și completeze cunoștințele despre diversitatea lucrurilor din realitatea obiectivă; să pătrundă în esența lor unitară; să cunoască interconexiunile ce se stabilesc între lucruri, procese, fenomene și în baza acestora să-și proiecteze spațiul lui de influență, domeniul de activitate profesională. Nimeni nu-ți poate spune cum este mai bine: să-ți organizezi viața, să-i gestionezi procesele ei caracteristice sau să le lași pe toate să decurgă în bază de hazard. Filosoful contemporan, omul care și-a cultivat înțelepciunea trăind viața și învățând din propriile greșeli, și din erorile altora, va susține că rostul vieții trebuie cunoscut, conștientizat și doar printr-o activitate organizată poate fi realizat. Pornind de la ideea că omul nu se poate afirma decât în societate, vom analiza în continuare problemele ontologiei sociale, ale ontologiei umane.

Referințe bibliografice

1. **Aristotel**, *Metafizica*, trad. De Bezdechi.- București, Edit.Academiei, 1965
2. **Macoviciuc V.** *Filosofie*.- București, ASE, 1998, 348 p.
3. **Kant Im.** *Critica rațiunii pure*. Traducere de Tr. Brăileanu.- București, 1930
4. *Dicționar de istoria și filosofia științelor*. Coordonat de Dominique Lecourt. Traducere de Laurențiu Zoicaș (coord.) Alisa Ardeleanu, Camelia Capverde, Antonia Cristinoi, Dana Ligia Ilin, Ileana Littera, Marius Roman, Elena Soare, Violeta Vintilescu. –Iași: Polirom, 2005, 1446 p.
5. **L. Dergaciov, P. Rumleanski, L.Roșca.** *Filosoofia*, Chișinău, CEP UASM, 2002, 336 p.; Теодор Н. Цырдя, Петру В. Берлинский, Философия (С курсом биоэтики), Кишинэу, Изд. полигр. центр «Медицина», 2002, 551 с.
6. **Bergson H.** *Eseu asupra datelor imediate ale cunoștinței*. - Iași: Institutul European, 1992.

Întrebări de recapitulare

1. Care este obiectul de studiu al ontologiei?
2. Estimați tezele principale ale materialiştilor şi idealiştilor? Este corectă această diviziune a concepţiilor ontologice despre lume sau nu?
3. Care sunt atributele materiei?
4. Explicați deosebirea interpretărilor: moniste, dualiste, pluraliste!
5. Ce este mişcarea?
6. Ce reprezintă spațiul şi timpul?
7. Caracterizați spațiul şi timpul social!

TEMA III. FUNDAMENTELE TEORETICE ALE FILOSOFIEI SOCIALE

3.1. Problematika ontologiei sociale

3.2. Structura sistemului social: abordare sistemică și funcțională

3.3. Societatea moldovenească între conflict și conciliere

3.1 Problematika ontologiei sociale

Ontologia socială studiază ambianța socială a oamenilor, realitatea socială obiectivă, prin care subînțelegem coexistența oamenilor. Viața și existența socială cuprinde ansamblul proceselor și fenomenelor materiale și spirituale, diverse relații ce se stabilesc între membrii unei societăți. Realitatea socială sub aspect teoretic se studiază pe baza analizei obiectului idealizat, a modelului ideal. Acestea trebuie să coincidă cu societatea reală, să reflecte structura și toate manifestările ei. Modelul idealizat al societății oferă posibilitatea unei investigații științifice, deoarece reflectă principiile inițiale în baza cărora se formează atitudinile, se evidențiază faptele, evenimentele, acțiunile popoarelor, a personalităților influente. Cunoștințele logice despre societate sunt mai limitate decât procesul istoric real.

Obiectul de studiu al filosofiei sociale este – apariția, evoluția istorică a vieții sociale, structura societății și diversele manifestări ale omului în calitate de subiect al relațiilor sociale. În aprecierea și definirea obiectului filosofiei sociale filosofi și savanții s-au confruntat cu dificultăți, care se reflectă în interpretări controversate. În Grecia antică, Socrate, Platon și Aristotel concepeau societatea ca pe o totalitate de relații între oameni ce apar fără intervenția instituțiilor statale. Statul poate adopta o atitudine față de aceste relații, adică le poate legifera, după ce ele au apărut. Epicur menționa că societatea a apărut în urma contractului încheiat de oameni, prin care ei au decis să nu pricinuiască rău unul altuia. În epoca medievală, Toma d'Aquino afirma că societatea este rezultatul contractului dintre Dumnezeu și oameni. Importante teorii despre viața socială elaborează cugetătorii Renașterii: Nicollo Machiavelli (1469-1527), Jean Bodin (1530-

1596), Hugo Grotius (1583-1645), Thomas Morus (1478-1535), Tomazo Companella (1568-1633) ș.a. Abordând relațiile sociale în complexitatea lor, savanții menționați explică interconexiunile dintre subdomeniile sistemului social: politic și juridic. Oferind prioritate teoriilor și interpretării fenomenelor politice, juridice, tezele lucrărilor lor principale le vom analiza în compartimentul *Filosofia politică*.

În sistemul filosofic elaborat de Hegel, geneza societății este caracterizată prin apariția unui sistem de relații. Hegel aplică noțiunea *societatea civilă*, prin care desemna *asocierea indivizilor în baza proprietății private*. În opinia lui Herbert Spencer, unul dintre întemeietorii sociologiei contemporane, „societatea este produsul unităților ce o constituie”. Spencer prezintă societatea ca pe o formă deosebită de existență care reflectă suma indivizilor ce o constituie. În filosofia marxistă, societatea ia forma unei formațiuni social-economice, un sistem integru al relațiilor materiale ce determină conținutul relațiilor spirituale. Astfel, concomitent cu relațiile materiale ce includ, în primul rând, producerea bunurilor materiale, în viața comunitară se stabilesc anumite relații sociale, politice, spirituale, unele forme de organizare politică și nepolitică. La o anumită treaptă în dezvoltarea societății apare statul. În societate funcționează și instituțiile religioase, rolul cărora în organizarea și gestiunea vieții comunitare este diferit de la o epocă istorică la alta, dar ele nu dispar niciodată.

În filosofia românească contemporană, problematica filosofiei sociale este reflectată în lucrările lui Petre Negulescu ș.a. În lucrarea *Destinul omenirii*, Petre Negulescu supune analizei consecințele economice și sociale ale descoperirilor întâmplătoare, realizate de omul primitiv. Este vorba despre dezvoltarea deprinderii de a cultiva pământul, de a crește animale, care au creat condiții pentru viața sedentară și organizarea unei gospodării. În explicarea evoluției societății umane Petre Negulescu utilizează formula „dezvoltarea treptată a societății” prin care subînțelege dezvoltarea facultăților intelectuale și morale ale omului. Deși recunoaște că factorul economic are o importanță impunătoare în evoluția omenirii, Negulescu nu consideră activitatea de producere a oamenilor ca „prim act istoric”, întrucât însăși producerea mijloacelor de producție este

determinată de viziunea teoretică a posibilității de a schimba în mod conștient și voluntar condițiile existenței [1, p.140].

Transformarea societății în obiect de studiu presupune abordarea societății ca pe un organism viu, supus transformărilor structurale și funcționale. Formațiunea socială reprezintă un sistem al relațiilor sociale, constituit istoric, axat pe un model concret al sistemului de producere, depozitare, distribuire și realizare a bunurilor, pe una sau mai multe forme de proprietate. Formațiunea socială funcționează și se dezvoltă în corespundere cu propriile legi obiective, determinate doar de contextul epocii istorice. Prin noțiunea „epoca istorică” se subînțelege ansamblul proceselor și fenomenelor sociale proprii, într-o măsură sau alta, tuturor țărilor. Subdomeniile sistemului social sunt: economic, politic, social (în sens restrâns), spiritual.

În literatura de specialitate găsim caracteristica societății tradiționale, în tranziție și contemporană. Societatea tradițională adoptă un sistem închis, este caracterizată de o structură neclară, de o distribuire confuză a rolurilor, împuternicirilor. De regulă, funcțiile importante sunt transmise prin moștenire. Aprecierea persoanelor se face în baza înscrierii lor în colectiv, în grupul social. Este mai importantă atitudinea colectivului față de persoană decât calitățile persoanei. Emoționalitatea este caracteristica definitorie a relațiilor sociale. În societatea contemporană importantă este specializarea, definirea exactă a rolurilor și relațiilor interumane care asigură interacțiunile în cadrul grupurilor sociale. Persoana este apreciată în baza realizărilor înregistrate, a succeselor. La baza alegerii partenerilor este plasat universalismul. Este aplicată metodologia de apreciere a persoanelor – individualismul. Neutralitatea este adoptată ca metodă de diminuare a emoționalității manifestate, în societate este instaurată o atmosferă de lucru, întemeiată pe raționalitate. Societatea tradițională se supune modernizării prin mai multe metode, mai cunoscute sunt revoluția și reforma.

Viața economică, modul de producere reprezintă un domeniu important al vieții sociale. Axa vieții economice o constituie modul de producere al bunurilor materiale. Modul de producere reprezintă genul de activitate vitală al indivizilor. Omul transformă obiectele din natură în procesul muncii, aducându-le în corespundere cu necesitățile proprii. În

procesul muncii se stabilește un raport între om, societate și natură. Atât conținutul raportului om-natură, cât și modificările atestate în cadrul lui – reprezintă probleme ale filosofiei sociale. Nivelul de dezvoltare al forțelor de producere determină caracterul corelatului societate-natură. În procesul activității, producției, creației, omul își oferă condiții favorabile propriei existențe, produce cultura și civilizația, definită și de formula *a doua natură*. Modul de producție și al relațiilor de producție determină caracterul relațiilor ce se stabilesc între om și natură, exprimă nivelul de dominație al omului asupra naturii, nivelul dezvoltării omului și al societății. Pentru a descifra conținutul raportului omului cu natura, este necesar să studiem structura naturii și să evidențiem tipurile de relații întreținut de ea.

Știința modernă evidențiază în structura naturii câteva domenii ce se deosebesc după însușirile lor calitative, dar care interacționează între ele și fiecare în parte cu mediul natural. Este vorba despre: geosferă – suprafața pământului valabilă pentru existența omului; biosfera, totalitatea organismelor vii sau spațiul în care este răspândită viața; cosmosfera, spațiul cosmic din jurul pământului, în care pot fi observate aparate cosmice construite de om; noosfera, domeniul în care este atestată influența activității raționale a omului. În ultimele decenii ale secolului al XX-lea, savanții aplică noțiunea de tehnosferă, totalitatea fenomenelor și proceselor create de om. Tehnosfera cuprinde: orașele, drumurile, corăbiile, sateliții artificiali ai Pământului etc.

Ca ființă biologică, ca produs și parte componentă a naturii, omul nu poate exista în afara mediului natural. Separându-se de natură, îndepărtându-se de ea prin crearea mediului artificial de existență, omul nu reușește să se elibereze deplin de influența structurilor sale biologice, de necesitățile vitale. Mediul natural este acea parte a naturii care fiind inclusă în contactul social de producție se transformă în component activ al sistemului de producție. Mediul natural este o *natură umanizată*. Concomitent cu dezvoltarea societății se largesc și limitele mediului natural. În sfera producției materiale sunt încadrate noi obiecte ale naturii. Evidențiind rolul condițiilor naturale în dezvoltarea producției sociale, pot fi deosebite două categorii: a) bogățiile naturale ale mijloacelor de existență – fertilitatea solului, plante, animale etc. și b) bogății naturale ale mijloacelor de producție:

cascade de apă, păduri, metal, petrol etc. Importanța acestor bogății naturale pentru producția socială s-a modificat. Pentru primele perioade ale dezvoltării producerii materiale mai importante erau bogățiile din prima categorie, iar pentru treptele mai avansate – bogățiile din categoria a doua.

În raport cu natura, omul își schimbă în timp atitudinea și capacitatea de asimilare, de aplicare a resurselor ei. În acest temei, deosebim în dezvoltarea raportului om/societate - natură două etape mai importante, în care dominante sunt formele: extensivă și intensivă. Forma extensivă de producere a bunurilor materiale a susținut existența societății umane o perioadă îndelungată, zeci de mii de ani. În această perioadă, activitatea de bază a societății o reprezintă producerea agricolă. Activitatea oamenilor ce deservește producerea agricolă are menirea să schimbe condițiile de existență ale societății. Ea este caracterizată de un scop bine determinat, are un caracter transformator, creator, presupune diviziunea funcțiilor ce trebuie realizate, comunicarea indivizilor implicați în producerea bunurilor materiale ce satisfac necesitățile primare ale oamenilor. Cucerirea spațiilor noi de către producătorii agricoli până la apariția științei noi a fost asimilată de natură, deoarece apariția agrobiocenozelor era mai lentă și nu afecta echilibrul ecologic stabilit în biosferă.

Trecerea la forma intensivă de utilizare a resurselor naturale a fost urmată de consecințe negative pe care comunitatea umană o perioadă le-a ignorat. Indiferența consumatorului iresponsabil, cu regret, creează probleme existențiale serioase pentru generațiile ce populează Terra în ultimul secol. Producerea materială intensivă, bazată pe transformarea tehnicii, a tehnologiilor în factor de producere a bunurilor, a condus la apariția, în cadrul raportului om-natură, a trei categorii de contradicții ce caracterizează societatea contemporană. Este vorba despre contradicțiile socio-economice, socio-ecologice și ecologo-economice, explicate de către savanți la Conferința unională din Livov, în anul 1987. Contradicțiile socio-economice constituie colizia dintre actele transformatoare întreprinse de producători și reacția mediului la ele. Acest conflict apare și se intensifică în procesul utilizării inculte a tehnologiilor care, fiind imperfecte, denaturează echilibrul dinamic al ecosistemelor. Biosfera, în urma activităților intensive a omului contemporan, nu-și poate regla

procese, respectiv onora rolurile – de a oferi omului condiții favorabile pentru o viață sănătoasă și o activitate prodigioasă. Contradicțiile socio-ecologice reprezintă consecințe ale intensificării producerii agricole, proces ce impune îndeplinirea la timp a tuturor operațiilor tehnologice menite să protejeze solul de diverse boli, să contribuie la acumularea umezelii și a substanțelor nutritive. În realitate, prin activitatea sa agrară, omul a ignorat legile naturale. Echilibrul ecologico-evoluționist impune anumite restricții activității umane. Acestea pot fi generalizate astfel: omul poate realiza doar ceea ce i se permite de natură. Contradicțiile ecologo-economice sunt determinate de absența resurselor financiare care ar putea fi utilizate în schimbarea regulată a tehnologiilor învechite, sub aspect ecologic periculoase. Toate contradicțiile menționate ar avea o influență mult mai mică asupra modului de viață și activitate, asupra sănătății oamenilor, dacă membrii societății s-ar îngriji de cultura muncii, de comportamentul uman în raport cu celelalte viețuitoare și cu semenii.

În sistemul forțelor de producție sunt incluse mijloacele de producție (obiectul muncii și mijloacele utilizate în procesul activității transformatoare) și oamenii, producătorii bunurilor materiale. Obiectul muncii este un element pasiv al procesului de producție, el indică asupra cui este orientată activitatea umană. El este supus modificărilor proiectate de om, realizate în baza unor investigații. În calitate de obiect al muncii evidențiem: solul, plantele, animalele, bogățiile subterane etc. Mijloacele muncii sunt lucrurile sau combinațiile de lucruri care ocupă o poziție intermediară între om și obiectul muncii, și care au funcția de transmitător al influenței omului asupra obiectelor (de exemplu: tractorul, plugul etc.). Mijloacele de producere includ: uneltele de muncă, clădirile de producție, transportul, rețelele electrice etc. Uneltele de muncă reprezintă un rezultat important al activității de producție. Mijloacele de producție și uneltele de producție constituie baza tehnico-materială a oricărui sistem de produce, a oricărei societăți. Un element important în structura forțelor de producție îl constituie procesul tehnologic, determinat de caracterul muncii și al uneltelor de producție, de nivelul de dezvoltare al științei fundamentale și aplicate, de gradul de aplicare al rezultatelor înregistrate de savanți în practica de producere. În calitatea sa de forțe de producere,

oamenii aplică experiența generațiilor precedente și acumulează deprinderi de muncă, produc bunuri materiale, mijloace de producție, organizează și gestionează procesul muncii, dezvoltă tehnologiile de producere, implementează în practica socială realizările progresului tehnico-științific. Nivelul de dezvoltare al forțelor de producere este reflectat de productivitatea muncii, determinată de mulți factori. Forțele de producere condiționează anumite relații de producere, deoarece oamenii nu pot realiza procesul de producere fără a se uni într-un anumit mod. Relațiile de producere reprezintă ansamblul relațiilor ce se stabilesc între oameni în procesul producerii bunurilor materiale. Ele au un caracter obiectiv. În sistemul relațiilor de producere deosebim relațiile de proprietate asupra mijloacelor de producție, relațiile schimbului reciproc de activitate dintre producătorii direcți și relațiile de distribuire a bunurilor materiale. Relațiile de proprietate reprezintă relațiile ce se stabilesc între oameni în baza raportului om-lucruri, om-mijloace de producere. Acest tip de relații determină atât relațiile de schimb, cât și relațiile de distribuire. Deosebim relații de proprietate de dominație și de subordonare, de colaborare și ajutor reciproc.

Forțele de producere și relațiile de producere se află în relație de interdependență, în interacțiune contradictorie, exprimată de legea corespunderii relațiilor de producere caracterului și nivelului de dezvoltare al forțelor de producere. Un nivel concret de dezvoltare al forțelor de producere necesită o formă corespunzătoare a relațiilor de producere. În cazul când forțele de producere și relațiile de producere se dezvoltă în ritm diferit, contradicțiile dintre ele intră în faza lor antagonistă de manifestare care conduce la înlocuirea sistemului de producere existent cu altul nou. Are loc revoluția socială. În istoria omenirii așa s-au schimbat pe rând: comuna gentilico-primitivă, sclavagismul, feudalismul și capitalismul. Încercarea de a edifica socialismul și comunismul în cel mai slab sistem burghez de producere a fost greșită, iar consecințele revoluției socialiste din Rusia țaristă sunt influente și astăzi, și în societatea moldovenească.

3.2 Structura sistemului social: abordare sistemică și funcțională

Statutul omului ca subiect al relațiilor sociale este definit de creștinism, religie care declară paritatea tuturor oamenilor față de Dumnezeu. Interpretarea nereligioasă a drepturilor omului de către H. Grotius, T. Hobbes, J.J. Rousseau ș.a. reiese din aprecierea vieții, a rațiunii, a altor calități umane ca daruri divine sau consecințe ale evoluției naturale. În așa fel, omul poate să intre în anumite relații cu societatea, cu statul și instituțiile lui. În condițiile în care statul nu-i asigură omului dreptul la viață, acesta are dreptul să nu se supună statului. Printre drepturile fundamentale ale omului deosebim: dreptul la viață, dreptul la proprietate, dreptul la libertate. După cum afirma Grotius, tendința omului către comunicarea cu semenii constituie totalitatea normelor sociale ce inter-mediază interacțiunile oamenilor. O interpretare interacțiunii membrilor unei societăți o oferă și susținătorii teoriei contractului social.

Concomitent cu doctrina dreptului natural, cu teoria contractului social, este elaborată concepția despre structura societății. Sistemati-zarea concepțiilor despre societate o realizează Auguste Comte. Fondatorul pozitivismului, al sociologiei promovează ideea progresului social. Comte sublinia că societatea reprezintă dezvoltarea organică a sentimentelor morale ce consolidează într-un tot întreg familia, poporul, națiunea, întreaga comunitate umană. Societatea reprezintă un mecanism automat, constituit din diferite părți, elemente, atomi. Comte descrie un instinct social, purtătorul căruia este familia ca unitate a organismului social. Atât Comte, cât și Durkheim, H. Spencer, T. Parsons oferă interpretări naturaliste fenomenului social. Limitele paradigmei naturaliste în cercetarea societății le desemnează Vilfredo Pareto prin conceptul reziduurilor sociabilității. Calitatea omului de a fi ființă socială și proprietatea societății de a se constitui ca formă a existenței oamenilor, savantul italian le desemnează prin noțiunea socialitate. Socialitatea este corelată cu sociabilitatea care desemnează capacitatea unui om/a unui grup de oameni de a se integra într-o societate. Societățile umane se constituie și se dezvoltă pe baza unor tipuri sau forme de socialitate

(cooperatoare sau concurențiale, egalitare sau inegalitare, dominatoare sau participative etc.) Formele respective generează sau permit diferite grade de manifestare a sociabilității[p.23]. Socialitatea este o dimensiune cantitativă a societății, a formelor de inter-existență umană, iar formele de sociabilitate reprezintă dimensiunea calitativă a societății.

Definind omul ca ființă socială, Vilfredo Pareto subliniază că activitatea umană este motivată de instincte, sentimente, stări afective, dar aceste motive sunt *ascunse* de *actorii relațiilor sociale* cu scopul de a obține sprijinul sau cooperarea celorlalți. Altfel spus, actorul își prezintă adesea scopurile și motivele acțiunii sale în așa fel încât ceilalți să le accepte și să le susțină. Pentru a fi acceptate de către societate, omul oferă instinctelor/sentimentelor o formă *pseudologică*, pe care Pareto o definește derivație. Derivațiile sunt extrem de diferite de la un individ la altul, de la o societate la alta, ceea ce ar duce la un haos în relațiile interumane, dacă în varianta extremă n-ar putea fi deosebită o parte constantă, numită *reziduu*. În consecință, analiza științifică a unei acțiuni sociale trebuie să conducă, arată Pareto, la identificarea reziduurilor, un fel de rădăcini ale părții de deasupra care poate fi observată în viața socială. Savantul italian ne sugerează să deosebim formele exterioare în care apare sociabilitatea și care sunt diferite de la un individ la altul, și formele ei constante care sunt concretizate în reziduurile sociabilității. Pareto analizează sociabilitatea ca pe o formă reziduală a disciplinei, subliniind că aceasta este o caracteristică naturală a ființei umane, datorită gregarismului ei. Disciplina este modalitatea prin care actorii sociali stimulează asocierea, o controlează, o dezvoltă sau prin care se reprimă acțiunile ce pot submina asocierea dintre indivizi. „Clasa reziduurilor în raport cu sociabilitatea este constituită din reziduurile care se referă la viața socială și cele care se referă la disciplină, fiindcă sentimentele corespunzătoare disciplinei sunt întărite de viața în societate. . . . Societatea este imposibilă fără oarecare disciplină și, în consecință, între necesitatea sociabilității și cea a disciplinei există o strânsă legătură”[2, p.31].

Paradigma reziduurilor sociabilității, prin care Pareto ne propune un demers original în cunoașterea fundamentelor societății umane, a permis justificarea tezelor:

1. Interpretarea naturalistă a societății (instinctele sunt motivele principale ale activității sociale a oamenilor) și-a demonstrat incapacitatea de a explica mecanismul interacțiunii actorilor sociali.

- Sociabilitatea nu este rezultatul unui contract social la care indivizii ar adera în mod spontan.

- În analiza sociabilității trebuie să distingem între ceea ce spun actorii acțiunii sociale și ceea ce fac realmente.

O altă paradigmă a cunoașterii sociale desemnează principiul schimbului social, expus de Peter M. Blau: „un individ oferă altuia anumite servicii ca recompensă pentru activitatea acestuia; în acest fel, al doilea individ se simte obligat față de primul; pentru a se achita de această obligație, el trebuie să-i facă, la rândul său, primului individ anumite servicii care pot avea valoare de recompensă; dacă serviciile pe care și le fac reciproc cei doi indivizi au o anumită valoare pentru fiecare dintre ei, fiecare va încerca să-i facă celuilalt cât mai multe servicii pentru a-l obliga să-și mărească oferta de răspuns cu scopul de a se achita de obligații; pe măsură ce se primesc cât mai multe bunuri în cadrul acestui schimb, nevoia celor doi indivizi de a schimba servicii începe să scadă” [2, p.35]. În așa mod, putem afirma că interacțiunea dintre oameni este condiția *sine qua non* a societății. Aceasta condiționează supraviețuirea adaptivă a speciei. Din acest motiv, analizând interacțiunea dintre oameni, putem deduce regularitățile/legile constitutive ale societății. În acest sens, semnificativă este analiza nevoilor biologice ale oamenilor care sunt manifeste doar în raport cu anumiți stimuli sau condiții date ale mediului înconjurător. După cum afirmă Ion Ungureanu: „În raporturile complexe dintre stimuli și răspunsurile organismului au căutat psihologii cheia comportamentului social al omului” [2, p.35]. Principiile de bază ale comportamentului social au fost expuse de B. F. Skinner care reprezintă generalizări empirice ale cercetării comportamentului animalelor în condițiile experimentului de laborator. B. F. Skinner sublinia că organisme vii au tendința de a evita experiențele neplăcute. Totodată acestea pot suporta astfel de experiențe cu condiția că ele reprezintă costurile satisfacerii nevoilor imperioase. Ființele practică anumite tipuri de comportament atâta timp cât acestea produc efectele dorite și

așteptate. Pe măsură ce nevoile sunt satisfăcute prin anumite comportamente, predispoziția pentru aceste comportamente dispare. Tezele lui B. F. Skinner au fost dezvoltate și aplicate la aprecierea motivelor comportamentului uman de către sociologul Gaspar C. Homans. Savantul menționa că deosebirea comportamentului animalelor și a omului constă în sursa sancțiunii. În cazul oamenilor sancțiunea este aplicată de partenerul interacțiunii, printr-o activitate care exprimă anumite sentimente. În acest context, elementele socialității sunt: activitatea, ceea ce fac oamenii într-o situație dată; interacțiunea care reprezintă procesul prin care o unitate de activitate a unei persoane stimulează unitatea de acțiune a altei persoane; sentimentele care se referă la stările psihologice interne ale oamenilor angajați în activități și interacțiuni. Homans subliniază că raporturile dintre aceste elemente, fiind elucidate, ne permit să formulăm unele axiome ale socialității:

- Dacă o situație-stimul se aseamănă cu una care în trecut a deserved o activitate recompensată, situația-stimul prezentă va genera o activitate similară celei recompensate;

- Cu cât este mai des recompensată o activitate, cu atât mai probabilă va fi manifestarea ei;

- Cu cât activitatea de recompensare va fi considerată mai valoroasă, cu atât mai frecventă va fi activitatea prin care se obține recompensa respectivă;

- Cu cât mai frecvent a fost recompensată o activitate în trecut cu atât va scădea valoarea ei;

- Cu cât avantajul care ar trebui să rezulte dintr-o activitate se apropie de mărimea costurilor implicate de respectiva activitate cu atât mai probabile sunt comportamentele care exprimă nemulțumirea celor angajați în acest gen de activitate social-utilă.

Tautologiile cu care se confruntă axiomele lui Homans, explicate prin faptul că reies una din alta, l-au determinat pe Peter M. Blau să expună principiul schimbului social. Blau subliniază că activitățile umane sunt sociale numai dacă urmăresc scopuri specifice, denumite recompense, și dacă actorii au capacitatea și posibilitatea să aleagă alternativele cu cele mai mici costuri, în așa fel încât profitul activității să

poată fi maximalizat. Din această perspectivă, elementele socialității sunt: recompensa, costul și profitul. Schimbul social, adică acțiunile indivizilor motivate de așteptările lor față de ceilalți, așteptări care, de regulă, se realizează, poate fi analizat prin analogie cu paradigma schimbului în general și a celui economic în special. Practic individul uman se angajează în interacțiuni cu alți indivizi, conștientizând posibilitatea de a primi mai mult decât dă celuilalt și mizând pe faptul că celălalt raționează în același fel. Reciprocitatea este pentru P. Blau, mecanismul de pornire al socialității, al activității și structurii sociale. Din momentul ce se inițiază mecanismul de pornire, *schimbul* generează obligații pentru parteneri, iar acestea sunt nespecifice și nedefinite în timp ceea ce face ca obligația să genereze, la rândul ei, încrederea – prima condiție a socialității. Pentru a menține încrederea este necesar ca schimbul social să ia forma unui proces. El trebuie să înceapă cu valori mici, urmând ca acestea să fie majorate doar dacă starea de încredere între parteneri se menține. În caz contrar se produc diferite situații, mai cunoscute fiind: 1. Schimbul este întrerupt, iar cel care a trădat relația, de regulă, este marginalizat. 2. Schimbul continuă, dar actorul care nu răspunde așteptărilor este tratat subordonat, relația ierarhică constituită astfel asigurând celui care a inițiat schimbul un beneficiu net (profitul). 3. Inițiatorul schimbului își schimbă partenerul, sporindu-și profitul prin majorarea așteptărilor față de noul partener. În așa fel, putem conchide că derularea schimbului se supune unor legi sau principii abstracte, generale, universale, care exprimă raporturile stabile, necesare și cauzale dintre oameni. J. N. Turner ne propune o listă de astfel de principii:

- cu cât o persoană se așteaptă să obțină un profit mai mare din schimbul cu o altă persoană, cu atât mai dispusă este prima persoană să inițieze relația de schimb;

- cu cât schimburile dintre două persoane sunt mai dese, cu atât mai ferme sunt obligațiile lor reciproce;

- cu cât aceste obligații reciproce sunt mai des nerespectate, cu atât mai aspră este sancțiunea negativă aplicată celor care nu respectă obligațiile;

- cu cât recompensele obținute dintr-un schimb sunt mai mari, cu atât mai mică este valoarea pe care le-o atribuie partenerii;

- cu cât s-au stabilizat relațiile de schimb, cu atât mai echitabil devine schimbul;

- cu cât este mai controversată echitatea schimbului, cu atât mai dispuse sunt părțile deprivat să aplice sancțiuni negative celor care încalcă normele echității;

- cu cât anumite relații de schimb sunt mai echilibrate și mai stabile, cu atât celelalte ale unităților sociale respective vor fi mai dezechilibrate și mai instabile.

Limitele aplicării paradigmei schimbului social sunt determinate de faptul că acesta reprezintă doar o dimensiune a vieții sociale. Este vorba despre dimensiunea rațională, evaluată prin calcul (cost, profit, beneficiu etc.). Paradigma schimbului social propune a simplificarea relațiilor cu scopul de a le evalua după un model standard, care este modelul economic, dar în așa mod se supun evaluării doar unele componente ale socialității.

Emile Durkheim propune o nouă interpretare a socialității omului. Este vorba despre legea diviziunii sociale a muncii. Emile Durkheim sublinia că schimbul social poate fi realizat numai în societățile cu un nivel redus al diviziunii muncii. În acest context, sociologul francez menționează că există o altă variantă de explicare a diviziunii sociale a muncii și a socialității. Este vorba despre densitatea dinamică sau morală, despre densitatea relațiilor dintre membrii unei comunități de oameni. Pentru a explica raporturile de proporționalitate dintre mărimea densității dinamice a colectivității și gradul diviziunii muncii, E. Durkheim își propune să răspundă la întrebarea: de ce între autonomia individului și dependența lui de societate se stabilesc aceleași raporturi proporționale ca și între diviziunea muncii și densitatea dinamică sau morală. În acest scop, savantul explică două fenomene: socialitatea represivă și socialitatea restitativă. Ambele forme ale socialității au o bază comună care nu este desemnată de schimbul social, ci de autoritatea morală a grupului, atât în condițiile în care societatea satisface nevoile diferențiate ale indivizilor (solidaritate organică), cât și în condițiile în care exprimă nevoi standard, comune tuturor membrilor societății (solidaritate mecanică). Socialitatea restitativă are la bază schimbul social dintre indivizi după modelul schimbului economic.

Teza, conform căreia interacțiunea dintre indivizi generează

socialitatea, poate fi justificată din diferite perspective. Psihosociologul american Muzafer Sherif a încercat să deducă în mod experimental apariția normelor sociale și să elucideze influențele normelor sociale asupra unei componente importante a sociabilității – conformitatea individului cu normele grupului. Experimentul lui Snerif a fost numit *efect autocinetic*. În rezultatul experimentului savantul conchide:

- atunci când indivizii se află într-o situație instabilă și nestructurată în sine, ei manifestă tendința de a stabili o normă sau un punct de referință în baza căruia apreciază situația. Punctul de referință nu este altceva decât norma individuală a subiectului;

- dacă un asemenea subiect este pus în situația să acționeze în cadrul unui grup, el va avea tendința de ași modifica norma individuală în așa fel, încât aceasta să fie convergentă normelor individuale ale celorlalți membri ai grupului;

- dacă individul care și-a modificat norma sa individuală este pus în situația să acționeze în afara propriului grup, el nu se va conduce după norma sa individuală, ci va respecta norma grupului din care a făcut parte.

În așa fel, putem constata că atitudinile și comportamentele unui individ reprezintă efecte ale normei sociale, întrucât fiecare om este nevoit să-și verifice normele individuale, comparându-le cu cele ale unui grup. Norma socială se stabilește prin interacțiunea dintre oameni, fiind valabilă nu doar pentru situațiile în care s-a cristalizat, adică pentru situațiile sociale propriu-zise, ci și pentru alte situații.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, o răspândire largă cunoaște concepția lui K. Marx despre societate, întemeiată pe principiile: analiza muncii ca temelie a activității sociale, ca bază a existenței societății; deosebirea existenței sociale de conștiința socială, a domeniului material și social. În opinia lui Marx, societatea nu este prezentată doar de totalitatea indivizilor, ci reprezintă ansamblul relațiilor și conexiunilor în care se află indivizii unii față de alții.

În secolul XX, teoria despre societate își modifică metodologia. O nouă definiție a societății evidențiază complexitatea fenomenului, caracterul sistemic determinat. În contextul ontologiei sociale, societatea este o realitate obiectivă, o parte componentă a lumii materiale, constituită

din indivizii ce acționează în comun, în mod conștient, cu scopul de a transforma lumea, de ași ameliora condițiile propriiei existențe. Dacă evidențiem mecanismul funcționării societății, apoi societatea este definită prin procesul unei activități organizate a colectivelor umane capabile să-și creeze/ sa-și modifice condițiile de existență. În acest context, societatea este o comunitate care există ca un fenomen integru la care pot fi evidențiate necesitățile și interesele comune. Anume acestea explică activitatea umană conștientă, organizată, coordonată de toți membrii comunității.

În secolul XX, savanții oferă o atenție deosebită aspectului structural al societății. Din perspectiva acestuia, societatea este o totalitate de elemente, de subsisteme ce interacționează între ele. Elementul ultim, indivizibil al societății este individul uman. În structura societății putem deosebi diferite subsisteme organizate ierarhic, în același timp, fiecare subsistem social este înzestrat cu o anumită autonomie care-i permite să reacționeze operativ la semnalele din exterior. Există o diversitate de sociosisteme, deoarece individul participă la viața mai multor grupuri sociale, mai importante fiind: familia, clasa, națiunea, omenirea.

O analiză profundă a procesului divizării societății în clase și pături sociale o găsim în tratatele filosofilor. Oamenii activi care au interpretat adecvat logica procesului sociocultural au acaparat puterea, ocupând funcțiile de conducere și formând, în așa mod, clasa dominantă. Cei mai puțin activi au format clasa supusă. Interpretarea pragmatică a divizării societății în clase, ne comunică că stratificarea socială este determinată de deosebirile în venituri, în situația economico-financiară, a privilegiilor. O răspândire largă a cunoscut-o opinia lui E. Diuring, conform căreia clasele apar în rezultatul aplicării violenței unor oameni asupra altora. Clasele reprezintă grupuri mari de oameni ce se deosebesc după locul pe care-l ocupă în sistemul de producere, adică după raportul lor față de mijloacele de producere, după rolul lor în organizarea socială a muncii, după modul de obținere și mărimea acelei părți din averea socială. Concomitent cu clasele sunt evidențiate pături sociale, stări sociale, caste. Grupul social care nu se află autonom în raport cu mijloacele de producere este calificat ca pătură socială. Prin starea socială este apreciată, în mod juridic, situația economică diferită a grupurilor de oameni. De exemplu, în societatea

feudală o stare socială avea clerul, aristocrația funciară, nobilimea, preoții etc. Castele reprezintă grupurile de oameni uniți prin obiceiuri religioase, sunt grupuri izolate, închise, superioare și inferioare. De exemplu, în India antică, după anul 1600 î.e.n., au fost atestate patru caste.

Printre formele istorice de organizare socială deosebim: ginta, tribul, poporația, națiunea. *Ginta* este o comunitate de oameni, înrudiți prin sânge care provin dintr-un strămoș comun și se deosebesc după un nume gentilic. *Tribul* – comunitate de oameni, uniți pe baza înrudirii de sânge, limbă și teritoriu. Comunitatea condițiilor de viață pentru formele ginto-tribale de comunități de oameni au creat condiții pentru dezvoltarea culturii, a modului de producere. Dar legăturile de rudenie după sânge limitau unirea oamenilor, dezvoltarea relațiilor economice. Forța tradițiilor nu putea contribui la dezvoltarea vieții sociale. Cu aprofundarea diviziunii muncii, cu apariția relațiilor de schimb și a inegalității de avere, organizația ginto-tribală cedează locul altei comunități omenești. Dezvoltarea relațiilor economice dintre triburi conduce la formarea poporațiilor care presupun largirea relațiilor sociale, întemeiate pe comunitatea teritoriului, a limbii, pe calitățile psihice și culturale. *Poporația* reprezintă o comunitate de oameni constituită istoric, membrii căreia vorbesc aceeași limbă, locuiesc pe un anumit teritoriu, edifică o cultură comună. *Poporația* atestată în societatea sclavagistă și feudală contribuie la dezvoltarea producerii, la acumularea și transformarea experienței de producere. Progresistă la început, poporația își consumă potențialul, devine o piedică în dezvoltarea producerii bunurilor materiale și a schimbului. Procesul consolidării poporațiilor în națiuni este inițiat în condițiile societății feudale și se încheie odată cu stabilirea capitalismului. *Națiunea* reprezintă o comunitate stabilă de oameni, constituită în baza comunității de limbă, de teritoriu, de viața economică și structura psihică care este exprimată de particularitățile culturii naționale.

Un element semnificativ al structurii societății este *familia*. Ca fenomen social complex, *familia* cuprinde relații sexuale (în afara cărora nu s-ar putea asigura reproducerea speciei umane), relații economice și relații spirituale. *Familia*, prin determinările ei economice, morale, psiho-sociale etc. este caracterizată de un specific formațional. În relațiile familiale un rol

deosebit îl au raporturile dintre soți, cele dintre părinți și copii, relațiile și sentimentele de rudenie. *Familia* îndeplinește funcții biologice, economice și cultural-educative. Funcția biologică se manifestă ca premisă naturală a existenței familiei. Funcția economică include diferite activități, de exemplu: întreținerea unei gospodării, asigurarea și folosirea unui buget familial, asigurarea securității vieții membrilor grupului etc. Realizându-și funcția social-culturală, familia participă la socializarea și personalizarea generației tinere. În cadrul ei se transmit tradițiile, sunt asimilate realizările culturale etc.

Între indivizi și societate, între anumite grupuri sociale se stabilesc și anumite norme și relații morale. Prin morală subînțelegem: totalitatea normelor de comportare și a reprezentărilor apreciative ce se asigură de tradiții, obiceiuri, părerea și autoritatea întregii societăți sau a grupului respectiv. Ansamblul principiilor și normelor de comportament al oamenilor, determinat istoric, reglează raportul lor unul față de celălalt, față de societate, de o anumită clasă sau pătură socială etc., susținute de convingerile personale, de tradiții, de educație, de puterea opiniei publice etc. Normele morale propriu-zise se constituie ca produs al voinței colective a oamenilor, prezentând un sistem de principii și aprecieri aprobate de cerințele sociale și opinia publică, un sistem de norme sociale ce reglează comunicarea și comportamentul oamenilor în scopul asigurării unității dintre interesele personale și cele sociale.

3.3 Societatea moldovenească între conflict și conciliere

Societatea moldovenească, a trecut în istoria sa prin mai multe perioade. Indiferent de problemele cu care s-au confruntat, moldovenii au supraviețuit, grație faptului că au știut să-și prelucreze solul și să-și asigure existența prin satisfacerea necesităților primare. Mai puțin s-au interesat de politică. Țăranii erau puși în situația să achite toate “plățile” statului și să-și organizeze viața, activitatea independent, în baza obiceiului și a tradiției. În timp s-au consolidat instituțiile sociale în Moldova, valorile acceptate și respectate de întreaga comunitate. Însă unele valori au suferit schimbări esențiale în perioada sovietică, când programele de intensifi-

care a agriculturii au condus la ignorarea conștientă a unor operații din tehnologia agrară. S-a schimbat atitudinea moldovenilor față de pământ – bogăția cea mai valoroasă a neamului, s-a denaturat conținutul patriotismului. Modificările din viața socială a moldovenilor s-au multiplicat după destrămarea statului sovietic. S-a schimbat structura socială a societății, fenomen constituit din clase, pături, grupuri de oameni (tineri, pensionari etc.). În structura socială între diverse clase/pături/grupuri au loc diferențieri sociale, cauzele cărora sunt: deosebiri în relațiile lor față de proprietatea privată și modul ei de administrare; măsura inegală a participării unor grupuri și pături de producători la producerea, distribuirea, schimbul și consumul bunurilor materiale, sociale, culturale și spirituale; influența inegală asupra procesului decizional, participarea diferită la realizarea puterii economice și sociale. Stratificarea socială este caracterizată de trei dimensiuni, determinate de poziția individului în ierarhia veniturilor și bunăstării, accesul lui la bunurile materiale și sociale, la puterea sau influența economică și politică[2].

Despre existența divergențelor în societatea sovietică, în societatea moldovenească, publicul larg află grație politicii restructurării vieții sociale, inițiate de partidul comunist din URSS, condus de Mihail Gorbaciov. Restructurarea a deschis noi posibilități de implicare a cetățeanului în procesul politic, de participare conștientă la evenimentele ce aveau loc. Anume restructurarea a creat condiții pentru renașterea/actualizarea valorilor culturilor naționale în republicile ce formau URSS. La începutul restructurării limba moldovenească (română) pierduse practic toate funcțiile ei, despre care B. P. Hașdeu scria: „Limba unui popor se confundă și se identifică cu naționalitatea lui, cu memoria părinților, cu leagănul, cu mama, de unde ea și se numește „limba maternă”. Toate funcțiile limbii moldovenești (române) de legătură între națiunile ce locuiau pe teritoriul republicii, chiar și funcția de comunicare între moldoveni, au fost preluate de limba rusă. Anume în acest context devine clară tendința moldovenilor de ași reîntoarce pozițiile pierdute în viața statului și a societății. Pe de altă parte, în statul sovietic au fost realizate mai multe politici cu caracter șovin. De exemplu, în domeniul demografic observăm politica orientată către schimbarea ponderii rușilor și băștinașilor: numărul

rușilor în Moldova atestați de recensământul din 1989 aproape că s-a dublat față de datele statistice ale anului 1959[3].

Reieșind din realitatea politică și din necesitatea reglementării relațiilor dintre diferite grupuri etnice, care în urma restructurării își intensifică activitățile orientate către valorificarea propriului tezaur cultural, Parlamentul Republicii Moldova adoptă Legea cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova, care în conformitate cu p.32 al Documentului adoptat la Copenhaga, asigură cetățenilor ce aparțin minorităților etnice și lingvistice folosirea liberă a limbii lor materne atât în particular, cât și în public. Mai mult ca atât, în acea vreme, în Moldova funcționau suficiente instituții sociale care asigurau condițiile necesare. De exemplu, funcționau 614 instituții preșcolare în limba de stat, iar în limba rusă-1333, în ambele limbi – 373; în instituțiile preuniversitare – limba de stat funcționează în 1032, limba rusă – în 429, ambele limbi în 132 etc. Atât sub aspect juridic, cât și sub aspect social, problema limbii de stat, a limbii de comunicare interetnică în Moldova nu putea fi apreciată ca tensionată și în mod particular nu putea constitui cauza conflictului interetnic. Politizarea acestei probleme, act realizat de două forțe politice: Frontul Popular, care susține procesul renașterii naționale și argumentează necesitatea redimensionării statutului limbii române, pe de o parte, și de mișcarea – Unitate, care se proclamă apărătorul intereselor populației ce vorbește în limba rusă, a condus la divizarea societății moldovenești, stare care n-a fost depășită nici până astăzi. Evenimentele care au condus la inițierea conflictului sunt minuțios analizate în articolul „Apariția și desfășurarea conflictului social-politic în Moldova” și reactualizate în articolul „Limba ca pretext de tensionare a conflictului interetnic în Moldova la începutul anilor ‘90”[4]. Aceste studii conțin elemente de analiză politică, iar concluziile autorilor își mențin și în prezent actualitatea. Una dintre acestea ne comunică: „Posedând puterea reală în republică, Partidul Comunist al Moldovei ***nu a fost gata să facă față*** (cursiv – L. Roșca) apariției unei astfel de situații politice și sociale acute. Lipsa concepțiilor constructiviste, incapacitatea de a releva profunzimea proceselor renașterii naționale, încercările de a trece cu vederea, de a ignora, de a frâna dezvoltarea socială reliefau

legitimătatea social-psihologică a conducerii partidului în fața populației din republică”[5, p.50].

După mai multe secole, la începutul anilor 90 ai secolului XX, moldovenii au posibilitatea să-și aleagă modelul după care să-și organizeze viața social-politică, să controleze funcționalitatea instituțiilor publice. Alegerea modelului statului de drept, întemeiat pe principiile democrației, a fost apreciată și susținută de cetățenii inițiați în semnificația formulei. Majoritatea cetățenilor Moldovei însă, la momentul inițierii procesului de democratizare a vieții publice, nu cunoștea prea multe despre democrație, potențialul ei uman, dar și despre cerințele funcționării ei eficiente. Interpretarea simplistă a modelului, a condus la apariția dificultăților în implementarea lui în practică. Astfel, forma de guvernare statală în Republica Moldova, timp de 20 de ani, s-a modificat de 3-5 ori. Unii analiști evidențiază trei etape: republică prezidențială (3 septembrie 1990- 29 iulie 1994), republică semiprezidențială/semiparlamentară (29 iulie 1994- 5/18 iulie 2000) și republică parlamentară (5/18 iulie 2000 – până în prezent). P. Varzari, în articolul *Un studiu al tipurilor și funcționalității regimurilor politice (Cazul Republicii Moldova)*, evidențiază cinci perioade [6]. Indiferent de opinia pe care am accepta-o trei sau cinci perioade, sunt prea multe schimbări de regim politic pentru două decenii. Savanții explică acest fenomen prin faptul că comunicarea dintre forțele politice din Moldova este inefficientă, iar liderii acestora n-au depășit interesul de grup/de partid. Reieșind din faptul că societatea civilă este în curs de formare, iar comunitatea academică încă n-a pus în aplicare un mecanism eficient de influențare a procesului decizional, moldovenii sunt martorii unor guvernări inefficiente, unor acțiuni nejustificate, unor crize politice cu multiple consecințe sociale. În același timp, savanții amintesc că „...stabilirea și supraviețuirea guvernelor democratice este stimulată de unitatea consensuală a elitelor, asigurată prin diverse metode și forme de colaborare și conlucrare, inclusiv prin tranzacții și convergențe ca modalități de transformare a elitelor, și de tranziție de la un regim politic la altul. În condițiile prezenței unei clase politice mature și existenței economiei funcționale de piață crizele constituționale, nemaivorbind de cele guvernamentale, sunt suportate mai ușor, în sensul că nu se răsfrâng esențial

asupra cursului politic general, pe când în statele aflate în tranziție se stopează orice dezvoltare, confirmându-se ideea primatului voinței politice în procesul de adoptare al deciziilor de către structurile puterii de stat” [6, p.63].

Tranziția la democrație în spațiul postsovietic se deosebește de cea istorică. Democratizarea este inițiată de actul înlăturării partidului communist de la guvernare și înlocuirea sistemului monopartit cu cel bipartit sau pluripartit. După cum afirma Z. Brzezinski, înlăturarea comunismului înseamnă revenirea la normalitate, reântoarcerea la istorie[7]. În Republica Moldova reântoarcerea la normalitate a fost supraîncărcată cu obstacole și paradoxuri, cu declarații populiste. Unul din paradoxuri este că la guvernare în Republica Moldova s-a aflat Partidul Comuniștilor, “partid de tip sovietic, cu o ideologie și mentalitate sovietică, care a venit la putere în mod democratic, însă care n-a putut să ducă țara spre autoritarism, așa cum s-a întâmplat în alte republici postsovietice. Pe de altă parte, Republica Moldova este unicul stat unde s-au desfășurat în mod constituțional, în condiții normale, două schimbări de putere”[8]. În baza acestor date Republica Moldova este apreciată ca cel mai democratic stat din CSI. Cu regret, nu și cel mai dezvoltat stat, caracterizat de un sistem economic, instituțional funcțional. Conform datelor oficiale în Republica Moldova nivelul sărăciei absolute în anul 2009 îl cunosc 885 mii de oameni, ceea ce constituie 26,3%. Schimbările din structura demografică a societății moldovenești sunt îngrijorătoare. Îmbătrânirea populației, migrația tinerilor și a cetățenilor maturi care reprezintă forța productivă, scăderea natalității (la moment natalitatea a ajuns la limita critică – 0,51 %, neavând capacitatea să stabilizeze situația) etc. reprezintă semnale de îngrijorare pentru cei ce-și doresc consolidarea instituțiilor statului Republica Moldova. Într-o țară civilizată, preocuparea de bază a instituțiilor de stat este protecția socială a populației. Elaborarea programelor de politici publice, politică socială însă presupune investirea resurselor financiare în capitalul uman. După cum afirmă A. Dobrânin și S. Diatșov: „... capitalul uman este format în rezultatul investițiilor și acumulării de către om a unui stoc de sănătate, cunoștințe, deprinderi, aptitudini, motivații care sunt utilizate rațional în procesul muncii, contribuind la mărirea productivității și veniturilor” [9].

Cea mai serioasă problemă cu care se confruntă statul moldovenesc este reintegrarea teritorială. Societatea moldovenească se află, în ultimele decenii, în situație de conflict, este dispersată în două părți: vorbitorii de limbă rusă și de limbă moldovenească/română; cetățenii orientați spre integrare cu organizațiile regionale din răsărit (Uniunea vamală, UEA) și din asfințit(UE). Problematica conflictului social, a conflictului social-politic, a conflictului politic „internaționalizat”, „înghețat” este reflectată în multiple studii științifice. Principiile teoriei generale a conflictului sunt expuse în lucrările savanților americani K. Boulding și L. Krisberg. Ei au elaborat modelul conflictului social ca sistem al unor indicatori dinamici ce pot servi în calitate de suport și direcții principale în procesul diagnosticării și reglementării diferitor forme de conflicte sociale. L. Krisberg definește conflictul ca pe o relație stabilită între două și mai multe părți, membrii cărora sunt convinși că urmăresc obiective incompatibile [10, p.17]. Tezele principale ale conceptului, elaborat de L. Krisberg sunt analizate de E. I. Stepanov în lucrarea *Conflictologia contemporană* [11]. În concluzie, E. I. Stepanov subliniază:

- Conflictul reprezintă o activitate rațională în sensul că părțile aflate în conflict își conturează interesele în obiective, selectează căile de realizare a lor. Nu trebuie exclus faptul că poate interveni și momentul irațional.

- Apariția, dezvoltarea și finalizarea conflictului este determinată de interacțiunea părților conflictuale. Este important să conștientizăm că actele raționale ale membrilor fiecărei părți pot să conducă la rezultate imprevizibile.

- Interacțiunea părților conflictuale are loc într-un mediu social care, în situații de conflict urmează valorile, procedurile, regulile sale.

- Conflictele sociale de regulă se desfășoară într-un sistem de interacțiuni în care sunt prezente și colaborarea, și parteneriatul [11, p.30-31].

Rezultatele cercetărilor conflictului social, al conflictului social-politic, înregistrate de savanți, cu regret nu sunt valorificate de clasa politică din Moldova. La moment se consideră că conflictul de la Nistru va fi depășit doar atunci când vor fi soluționate problemele economice, sociale ale cetățenilor din partea dreaptă a Nistrului, când nivelul lor de trai va fi mai înalt. Republica Moldovenească Nistreană există și va

exista atâta timp cât va fi susținută financiar de Moscova, de Guvernul și ONG-urile din Federația Rusă. Cu astfel de instituții serioase, Guvernul Republicii Moldova nu va putea câștiga competiția. În acest sens, concilierea în societatea moldovenească trebuie promovată zilnic prin dialog cultural, economico-financiar, prin susținerea programelor de acțiuni comune, cu participarea cetățenilor ce locuiesc pe cele două maluri ale Nistrului. În acest segment ale vieții sociale sunt inadmisibile greșelile, comportamentul inadecvat al factorului decizional. Este salutar un dialog constant al guvernării cu ONG-urile care promovează ideea unui stat integru al Republicii Moldova.

Actualmente, societatea moldovenească este caracterizată de multiple influențe ce vin din partea diverselor spații culturale. Aflată în curs de formare sau de tranziție de la un sistem de valori la altul, societatea moldovenească este determinată să asimileze condițiile de afirmare în lumea globalizată, penetrată de multiple procese integraționiste. Acest proces se complică și din cauza conflictului de la Nistru care, fiind „înghețat”, internaționalizat, diminuează eficiența guvernării, o abate de la obiectivele prioritare ale politicii interne și externe. În acest context, o problemă actuală pentru societatea moldovenească este cea a redobândirii, redefinirii propriei identități. „Concilierea în procesul căutării propriei identități în societate, s-a raportat la activitatea și relațiile indivizilor, la disponibilitatea instituțiilor sociale de a face față provocărilor cotidiene și statutului societății în general. Concilierea este și o reflecție a condiționării valorilor societale. Valorile societale aduc în prim plan existența manifestă sau marginală a spațiului cultural propriu (etniei majoritare) la confluența cu cele adiacente, proporționalitatea impactului direct sau indirect asupra stării de fapt” [12, p. 73].

Nivelul de organizare al societății, factorii interni și externi ce-l influențează, determinarea vectorului dezvoltării durabile a societății moldovenești etc. reprezintă teme importante pentru analiza filosofică, pentru teoria politică. Optimizarea, sub aspect cantitativ și calitativ, a activității instituțiilor politice, socio-culturale reprezintă un obiectiv important al politicii interne a statului Republica Moldova. Politicile, orientate spre asigurarea coeziunii sociale, relansarea tuturor ramurilor

economiei naționale, vor crea condițiile necesare pentru reintegrarea teritorială a țării, pentru repatrierea cetățenilor, aflați la moment în afara țării. Moldovenii merită o atitudine respectuoasă din partea “aleșilor poporului” care ar trebui să depășească interesul personal și de grup, și să însușească regulile guvernării eficiente în cadrul coalițiilor. Analiza factorială a situației politice din Republica Moldova ne permite să conchidem: pentru viitorul apropiat un alt model de guvernare, în afara coaliției partidelor politice de aceeași orientare (democratică, liberală, social-democratică) nu poate fi prognozat. În acest context, liderii partidelor politice ar trebui să se pregătească pentru guvernarea colectivă.

Referințe bibliografice

1. **Negulescu P.** *Destinul omenirii.*/ Scrieri inedite, 2 volume. Vol. II. – București: Editura Academiei, 1971.

2. **Ion Ungureanu,** *Paradigme ale cunoașterii societății.* – Iași: Junimea, 2002, 278 p.

3. **Timuș A.** Evoluția structurii sociale în mediul rural al Moldovei în condițiile economiei de piață./ *Revistă de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, n.1, 2010, P.21-24

4. **Belostecinic A., Sirețan M.,** *Noi dimensiuni ale conflictului social contemporan.*// *Modoscopie. Probleme de analiză politică.* - Chișinău, USM, 1999, Partea XI, p.34-43.

5. **Dilan A.,** *Situațiile de conflict în organizațiile contemporane*// *Moldoscopie. Probleme de analiză politică.* Coord. V. Moșneaga, V. Saca.- Chișinău: USM, Partea XX, 2002, p.32-45.

6. **Moșneaga V., Ilașciuc D., Spinei T., Zavtur A.,** *Conflictul social-politic în Moldova (Analiză etnopolitologică).*/ *Moldoscopie. Problemele analizei politice. Culegere de articole.*- Chișinău: USM; 1996, Partea 1, p.49- 101.

7. **Varzari P.** Un studiu al tipurilor și funcționalității regimurilor politice (Cazul Republicii Moldova)/ *Revistă de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, n.3, P.61-64

8. **Brzezinski Z.** Marele eșec. Nașterea și moartea comunismului în secolul XX. – Cluj-Napoca, 1993

9. **Varzari P., Tăbârță I.** Factorul etnonațional în procesul de democratizare a spațiului postcomunist (Partea a II-a)/ Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, n.3, 2007, P.32-37

10. **Добрынин А., Дятлов С.** Человеческий капитал в транзитной экономике: формирование, оценка, эффективность использования. СПб : Наука, 1999, 309 с.

11. **Krisberg L.** *Sociology of Social Conflict*. N.1, N.I.1073, XIV

12. **Степанов Е.И.** *Современная конфликтология. Общие подходы к моделированию, мониторингу и менеджменту социальных конфликтов*. М. URSS, Изд. ЛКИ, 2007, -172 с.

13. **Pascaru A.** *Societatea contemporană între conflict și conciliere: Cazul Republicii Moldova*. Monografie. - Chișinău: Tipogr. Sirius, 2012, 192 p.

Întrebări de recapitulare

1. Ce este societatea?
2. Care sunt elemente constitutive ale societății?
3. Ce rol are personalitatea/ liderul în procesul social-istoric?
4. Ce rol are familia în structura și funcționalitatea societății?
5. Care sunt problemele principale cu care se confruntă societatea moldovenească?
6. Ce posibilități are societatea moldovenească pentru ași oferi un viitor prosper?
7. Ce oportunități de integrare are societatea moldovenească și ce riscuri presupun acestea pentru statul moldovenesc?

TEMA IV. ONTOLOGIA UMANULUI

4.1 Unele aspecte ale ființării omului în filosofia universală

4.2 Fenomenul conștiinței în interpretare filosofică. Psihicul, conștient, inconștient în filosofia contemporană. Psihoanaliza.

4.1 Unele aspecte ale ființării omului în filosofia universală

Filosofia – formă a cunoașterii, a conștiinței sociale, a culturii, o creație a omului și pentru om. În aceste roluri, filosofia își conturează un statut social, își asumă un set de funcții. Răspunzând cerințelor practicii sociale, filosofia elaborează și verifică concepte, teorii, metateorii, îl ajută pe om să pătrundă în sensul rosturilor existențiale, să adopte o poziție în raport cu ele. Dacă urmărim procesul socio-cultural în cadrul căruia se dezvoltă filosofia, observăm că nu există o concepție filosofică, în care autorul n-ar fi abordat măcar un aspect al existenței umane. În așa fel, filosofia formulează teze prin care clarifică statutul existențial specific omului și umanului. Altfel spus, discursul filosofic vorbește totdeauna despre om, chiar și atunci, când se referă la natură, lucruri, univers[1]. Formula *condiția umană* cere o explicație și, în acest context, vom apela la explicațiile filosofului român D. D. Roșca care menționa: „prin condiția umană trebuie să înțelegem „nu numai condiția unei ființe economice și politice care luptă alături de semenii săi pentru libertatea sa socială și politică și pentru apărarea demnității sale, ci înțelegem mai cu seamă condiția omului ființă spirituală, creator de valori spirituale și capabil să transforme cu ajutorul acestora realitatea ce-l privește, s-o umanizeze, transfigurând-o”[2, p.205].

Totodată, în istoria filosofiei întâlnim concepte, sisteme filosofice, axate pe problematica umană, care-și propun să descifreze natura umană și să definească condiția ființării individului/personalității. O personalitate remarcabilă, în acest sens, este **Socrate (469-399 î.e.n.)**, filosoful care abordează omul în calitate de obiect de studiu, ca axă unică a filosofării. Adresarea filosofului către contemporani, către urmași: „Cunoaște-te pe tine însuți”, deschide multiple perspective cunoașterii naturalului și

umanului, inclusiv cea a utilității și aplicabilității cunoștințelor acumulate și asimilate de către om. Deși, n-a scris nici o lucrare, ideile și viața lui au servit ca exemplu pentru instruirea și educarea mai multor generații de filosofi. Ideile lui Socrate sunt expuse în dialogurile lui Platon și în lucrarea lui Xenofon *Amintiri despre Socrate*. Socrate era convins că dacă omul își va întoarce privirea asupra sa, investigându-se pe sine, va afla ce știe și ce nu știe; ce poate și ce nu poate, precum și ce trebuie și ce nu trebuie să facă. Numai omul care și-a supus analizei propriile acțiuni, își poate cunoaște adevărata esență. Hegel scria că conform gândirii socratice, omul trebuie să descopere în sine însuși destinația sa, scopul său, scopul ultim al lumii, adevărul, ceea ce este, în sine și pentru sine, că el trebuie să ajungă prin sine însuși la adevăr, la adevărul despre adevărata sa natură. Socrate învață că omul nu trebuie să tindă să acumuleze un anumit volum de cunoștințe, ci să tindă spre înțelepciune care poate fi atinsă cu ajutorul filosofiei. Asume filosofia, îl îndeamnă și îl ajută pe om să se cunoască pe sine, să-și descifreze potențialul propriului suflet.

Socrate a descoperit în legile rațiunii umane o lume nouă care se află deasupra percepției senzoriale și a părerilor individuale. Prin aceasta, el depășește senzualismul și relativismul sofistilor și reușește să fundamenteze știința. În opinia lui Socrate, știința este cunoaștere întemeiată pe legile rațiunii. Urmând normele, pe care le-a propagat, Socrate a întemeiat știința moralei – etica. El era conștient de faptul că întemeierea științei nu se poate face decât prin fundamentarea noțiunilor ei de bază. Dacă vom reuși, sublinia Socrate, să stabilim noțiunea unui proces și prin aceasta vom descoperi esența procesului dat. Socrate era convins că există o morală absolută și un rău absolut. Prin aceasta, se explică faptul că existenței umane i se oferă două posibilități de manifestare exterioară. Dacă omul alege binele, își ascultă glasul rațiunii, atunci reușește să-și realizeze adevărata esență, natură. În caz contrar, dacă va ignora binele și rațiunea, el se va năru sub presiunea haosului. Pentru ași cunoaște potențialul propriei naturi, omul are nevoie de rațiune, de știință. De pe aceste poziții, filosoful îndeamnă omul spre auto-cunoaștere, spre auto-depășire. În momentul în care pătrundem în tainele conștiinței noastre, descoperim *conștiința morală – Logosul*. Socrate afirma că cine va urma îndemnul *Logosului*,

va trăi ca un virtuos. Virtutea nu este posibilă fără știință. „Nu virtutea se naște din avere, ci din virtute vine și averea și toate celelalte bunuri pentru fiecare om în parte, ca și pentru cetate”.

Socrate privilegiază cunoașterea ca drum al virtuții. Socrate transformă filosofia într-un exercițiu spiritual, într-un mod de a pune întrebări ce par ușor de rezolvat, dar la care este greu de găsit un răspuns. Despre sine, Socrate povestea: „Căci nu fac nimic altceva decât să colind orașul încercând mereu să vă conving, și pe tineri, și pe bătrâni, să nu vă îngrijiți de trup, și de bani, nici mai mult, nici deopotrivă ca de suflet, spre a-l face să fie cât mai bun” [3, p.30]. Socrate ne-a lăsat ca moștenire gândirea reflexivă și actul de înțelegere, manifestând un dispreț total față de moarte. Filosoful nu se teme de moarte, ne comunică Socrate în dialogul *Phaidon*. În opinia lui Socrate, sufletul e străin corpului, iar filosofia îl ajută pe om să se detașeze de corpul, care nu e decât mormânt. Socrate conchide: a filosofa înseamnă a învăța să mori, a refuza chiar în timpul vieții, orice compromis cu pasiunile corporale.

Despre semnificația filosofiei lui Socrate pentru om, pentru umanitate, despre influențele acestuia asupra gândirii și culturii universale au scris mai mulți filosofi. Originală este această apreciere: „Pentru a regăsi funcția deplină a filosofului, trebuie să ne reamintim că filosofii-autori pe care îi citim și care suntem noi înșine nu au încetat niciodată să recunoască drept patron al lor un om care nu scria, nu preda cel puțin în școlile de stat, care se adresa celor întâlniți pe stradă și s-a aflat în conflict cu opinia publică și cu puterea, trebuie să ne amintim de Socrate”[4, p.48].

În perioada elenistă, funcționau trei școli filosofice: **epicureismul, stoicismul și scepticismul**, reprezentanții cărora supun analizei fenomenul fericirii. Fondatorul scepticismului **Pirrhon (369-279 î.e.n.)** afirmă că fericirea constă din liniștea imperturbabilă și lipsa suferințelor. Doritorii de a atinge fericirea trebuie să răspundă la trei întrebări: Din ce constau lucrurile? Cum trebuie să ne referim la ele? Ce folos vom obține din raportul cu ele? Întrucât orice judecată de valoare este, în același timp îndreptățită și neîndreptățită, bazându-se exclusiv pe o convenție umană. Pirrhon pune la îndoială capacitatea omului de a cunoaște, de a soluționa și răspunde la întrebările formulate. Pentru a fi fericit, omul

trebuie să manifeste totală abținere și indiferență. Nimic nu trebuie să-l abată pe om de la supremul bun – Liniștea. Filosoful îndeamnă oamenii să renunțe la orice judecată de valoare, opinie, având ca dovadă: „nu hotărâsc nimic”. În ajutorul omului vin Epicur și Zenon. Pentru a fi fericit, afirmă Epicur, omul trebuie să cunoască realitatea și să se conducă de cele patru adevăruri fundamentale: divinitatea nu trebuie să-ți inspire frică; nu trebuie să-ți fie frică de moarte; este ușor să-ți procuri binele și este ușor să suporti durerea. Zenon afirma că lumea, cosmosul constituie un corp unic, viu și dezmembrat, pătruns de o respirație corporală însuflețită. Etica stoicilor încearcă să scoată omul din limitele și cătușele necesității. Prin necesitate, filosoful subînțelege soarta, destinul. Analiza existenței umane îi permite lui Zenon să conchidă că libertatea este imposibilă.

În epoca medievală, preocupările oamenilor erau orientate în viitor, în viața de dincolo de moarte, cadrul în care se desfășura viața pământească le era indiferent. Unul din filosofi reprezentativi ai creștinismului – Aurelian Augustin, în *Confesiunile* sale, sublinia că neastâmpărul oamenilor care aleargă înapoi și încolo ca să admire munții înalți, pădurile pline de umbră și pâraiele spumoase, sau întinderile mării, valurile oceanelor și drumurile stelelor, e un păcat fiindcă îi face să se uite pe ei însuși, și scopul vieții lor, care este mântuirea sufletului. Scopul existenței umane poate fi cunoscut prin credință și revelație. Concepția revelației și a credinței are două surse. Una orientată către o realitate supranaturală, ideală (Platon). Această realitate nu poate fi cunoscută în mod direct. A doua sursă insistă asupra revelației directe. Corelația, interacțiunea și caracterul direct al revelației i-a preocupat pe filosofi. Este cunoscută fraza lui Tertulian: „Cred pentru că este absurd”, prin care filosoful neagă necesitatea explicațiilor raționale a revelației. Anselm de Canterbury, în secolul XI, afirma: „Cred și înțeleg”. În opinia acestuia, rațiunea este liberă doar în limitele dogmelor. În secolul al XIII-lea, Toma d’Aquino își propune să atingă armonia dintre credință și rațiune, în condițiile priorității credinței. Dacă Aurelian Augustin declara: „Vreau să-l înțeleg pe Dumnezeu și sufletul. Și nimic mai mult. Doar atât”, apoi Toma d’Aquino susținea: „Meditez asupra corpului, pentru a medita asupra sufletului, iar asupra lui meditez pentru a medita asupra

substanței, asupra ei eu meditez pentru a mă gândi la Dumnezeu”. Amintim că unirea simțurilor și a rațiunii nu este un act simplu, de aceea deseori acestea au fost îndepărtate, iar în consecință, filosofii ajungeau la recunoașterea dualității adevărului.

Ideile etice ale lui Toma d’Aquino, sunt întemeiate pe recunoașterea libertății voinței. Esența este echivalentă binelui, iar Dumnezeu este caracterizat ca Bine absolut. Răul este privațiunea de bine. Toma d’Aquino subliniază că răul este un bine mai puțin perfect, și este admis de Dumnezeu pentru că în univers să se realizeze toate treptele perfecțiunii. Fericirea ca scop final al existenței umane, filosoful o caracterizează ca pe o activitate a rațiunii teoretice, ca pe o cunoaștere adevărată, inclusiv și a treptei superioare a ei - cunoașterea lui Dumnezeu. Temelia comportării euforice a omului o constituie *legea naturii* care are rădăcini în inima omului, care insistă să înfăptuim binele, să ocolim răul. Legile religiei ca nivel superior al eticii trebuie să intre în contradicție cu legea naturală. Scopul euforiei este binele de după mormânt. Fără contribuția binelui divin euforia veșnică este de neatins.

Individualismul ca trăsătură a gândirii filosofice schimbă în mod radical atitudinea omului față de sine. Vă amintim că în concepțiile filosofice medievale, omul era privit sub o formă generală: popor, familie. În filosofia Renașterii, omul rămâne legat numai de natură și de Dumnezeu, în fața căroră apare ca individ. Renașterea descoperă capacitățile rațiunii umane. Renașterea a simțit nevoia de titani și a creat titani ai gândirii, ai pasiunii, ai erudiției. Dacă în epoca medievală idealul creștin de viață era concentrat asupra lumii *de dincolo*, literatura, arta și filosofia subordonându-se vieții religioase și morale, apoi, în cultura Renașterii, viața omului dobândește un sens laic, individul adoptă o atitudine nouă față de realitatea naturală și socială. Omul nu este doar suflet, care tinde spre mântuire, ci trup și suflet. Astfel, trupul își recapătă dreptul la existență, respectiv la satisfacerea necesităților sale.

Umanismul renescentist (lat. Humanus – uman, omenesc) – orientare a gândirii laice a culturii renescentiste, care își propune să studieze lucrările fundamentale ale cugetătorilor antici din domeniile: filosofie, etică, artă și literatură. Este expresia omenescului, iar

reprezentanții lui se luptă pentru crearea condițiilor necesare unei existențe corespunzătoare ființei umane. Umanismul apare atunci, când omul începe să gândească la sine, la locul și rolul său în lume, când omul își formulează și întrebări despre esența și predestinația sa, despre scopul și sensul existenței sale. Umanismul renașcentist reprezintă o totalitate de idei, conținutul cărora reflectă necesitatea cunoașterii limbilor, a literaturii, a artei și culturii antice. Influența umanismului asupra dezvoltării culturii spirituale europene este apreciată ca directă și indirectă. Direct lucrările umaniștilor renașcențiști influențează filosofia moralei, etica. Când vorbim despre influența indirectă ne referim la traducerea lucrărilor antice, realizate cu exactitate și acuratețe. Grație traducătorilor – filosofi și scriitori renașcențiști – tratatele filosofilor greci și romani ne sunt transmise nouă.

Umanismul renașcentist se constituie ca o mișcare estetică amplă, marcată de idealul erudiției, de idealul literar. Are destinații pedagogice, deoarece își propune îmbunătățirea (educarea) omului prin cultură. În umanism, omul este caracterizat ca ființă socială, activă. Umanistul este profesor, om de stat, istoric, poet, scriitor, moralist etc. Umanismul nu poate fi considerat o mișcare filosofică. Discuțiile despre fericire, bine, virtute au un caracter moralizator, fără a primi argumentarea filosofiei morale. Opiniile și observațiile personale despre viață, despre evenimentele contemporane, se împletesc cu expunerea estetică a teoriilor antichității, îndeosebi, a lui Platon. Umaniștii nu se orientează direct spre gnoseologie, spre cunoașterea adevărului. La acestea, se ajunge indirect, de la bine și praxis. În epoca Renașterii, se observă interesul pentru jurisprudență, retorică și artă. În gândirea umanistă, devenirea (personalizarea) omului are prioritate în raport cu cunoașterea adevărului. Părinte al umanismului italian este considerat **Francesco Petrarca** (1304-1474). El a adunat texte latine originale. De la Cicero a preluat forma dialogului și informația despre filosofia greacă. Petrarca îl numește pe Platon *prinț al filosofiei*. Ca istoric, Petrarca dorește să transmită filosofia antică contemporanilor săi. Dintre cele două mari centre ale culturii și civilizației antice: Grecia și Roma, Petrarca alege Roma, apreciind-o ca model clasic al civilizației.

Tratatul polemic *Despre ignoranța mea și a multor altora*,

exprimă independența gândirii autorului în raport cu învățăturile scolastice. Petrarca acceptă creștinismul, eliberat de tălmăcirile scolastice. În confruntările filosofiei antice cu religia, Petrarca ia poziția religiei, menționând: „Nu mă îngrijesc de ce spune Aristotel, mă îngrijesc de ce spune Cristos. A-l cunoaște pe Dumnezeu, iată fără îndoială adevărata și suprema filosofie. Preocuparea majoră este preocuparea de om și problemele acestuia”. Petrarca formulează ideea conform căreia: nu slujesc la nimic cunoștințele oricare ar fi ele, dacă nu recunoaștem posibilitatea schimbării naturii umane. Petrarca se întreabă: „La ce poate sluji cunoașterea fiarelor, a păsărilor, a peștilor, a șerpilor, dacă ignorăm omul sau nu ne pasă de el; dacă ignorăm scopul vieții noastre, de unde venim și încotro mergem? Și răspunde: „m-am născut pentru a fi om bun și nu pentru a fi învățat: cultura are acest scop sau nu are nici unul”. În lucrările sale, Petrarca opune teocentrismului medieval - antropocentrismul. El formulează concluzii prin care susține capacitatea omului de a se realiza, de a se personaliza. În dialogul filosofic *Taina mea*, Petrarca elucidează conținutul conflictelor interne, adânci, indicând metodele de înlăturare ale lor. În alte lucrări, Petrarca menționa că filosofia contribuie la victoria virtuții, numai datorită virtuții omul poate cunoaște fericirea. În competiția inovației și a rațiunii, Petrarca susține rațiunea.

Ideile umaniștilor italieni sunt cunoscute și în alte țări europene: Anglia, Olanda, Franța, Germania, Elveția în care savanții deosebesc trăsături specifice cum ar fi: dezvoltarea logicii, a politologiei, a dreptului (în Italia accentul se punea pe filosofia naturii). O personalitate cunoscută a mișcării umaniste este **Erasmus de Rotterdam** (1466-1536) - savant, filosof, teolog olandez. În lucrarea *Elogiul nebuniei*, filosoful supune criticii instituțiile sociale ale epocii. Utilizând posibilitățile pe care le deschide aplicarea fabulei, autorul prin personajul central al operei – Nebunia, supune criticii unele “adevăruri”. Nebunia este însoțită de *doamnele de onoare: Lingușirea, Uitarea, Trândăvia, Plăcerea, Pofa și Sminteala*. În opinia savantului umanist, Nebunia este cea care guvernează întreaga activitate a omului și se amestecă în toate proiectele acestuia. Alegoria îi permite lui Erasmus de Rotterdam să supună criticii activitatea instituțiilor sociale și moravurile adoptate de acestea. Erasmus

de Rotterdam elucidează caracterul fals al moralei catolice și explică necesitatea revenirii la morala autentică a creștinismului. Filosoful umanist sublinia că creștinismul trebuie să se elibereze de dogmatism, de ideile pseudoștiințifice și să se transforme în etică, întemeiată pe învățătura lui Iisus. Filosofia trebuie să coboare din cer pe pământ, să studieze problemele principale ale vieții naturale ale omului. Sensul vieții, Erasmus de Rotterdam îl descoperă în filosofia bunurilor vitale, iar ascetismul - refuzul de la viață, de la darurile pământești - este amoral. Creștinismul, în opinia lui Erasmus de Rotterdam, nu este o religie relevantă, ci un ansamblu de principii naturale, morale, care pot aduce, fiind acceptate și cultivate, liniștea și fericirea generală. Creștinismul a preluat de la Platon ideea opoziției dintre corp și suflet, disprețuirea materiei și a trupului, care ar împiedica sufletul să contemple adevărul, și să se bucure de el. Efortul de a izola sufletul de corp, sau efortul stoicilor de a transforma omul într-o ființă insensibilă, conduce la monstruoziități, deoarece cine nu se urăște pe sine nu poate iubi pe ceilalți. Din multitudinea principiilor propagate de creștinism, Erasmus de Rotterdam reține doar unul – dragostea. Filosoful crede că omul a fost creat pentru a cunoaște prietenia, pentru a trăi în comunitate. Filosoful umanist s-a pronunțat pentru o guvernare înțeleaptă. El a scris: *un rege poate fi socotit mare, dacă domnește bine; fericit – dacă îi face fericiți pe supușii săi; ilustru – dacă conduce o țară de oameni liberi; bogat – dacă are un popor bogat, în plină prosperitate – dacă are cetăți înfloritoare.*

Michel de Montaigne (1533-1592) umanist francez, eliberat de păreri și credințe preconcepute, a exercitat o acțiune largă de eliberare a gândirii europene. El a crezut că omul poate vedea lucrurile așa cum ele sunt în sine, eliberate de subiectivism. Montaigne considera că oamenii sunt înzestrați cu aceleași facultăți de cunoaștere. Dar meditațiile asupra acestui subiect îl conduc la întrebarea: de ce atunci au păreri diferite. Multiplicitatea părerilor despre lucruri demonstrează că ele nu pătrund în noi la fel. Unii oameni le cuprind în adevărata lor ființare, iar alții le oferă o altă ființare. În concluzie, Montaigne subliniază că cunoașterea esenței lucrurilor se poticnește din cauza conștiinței noastre. O lopată cu toate că este dreaptă, în apă ne pare frântă. Astfel, cunoașterea nu

poate fi corelată direct cu privirea lucrurilor, dar cu faptul cum le vede omul.

Abordând problema ființei umane, Montaigne subliniază că omul este o parte a naturii, că în activitatea sa trebuie să se conducă de ceea ce-l învață natura. Filosofiei îi revine rolul de mentor, ea este chemată să conducă omul la o viață mai bună, naturală, dreaptă. Pentru aceasta filosofia nu trebuie să fie o totalitate de dogme, de principii moarte. În lucrarea *Apologia lui Raimond Sebond*, filosoful examinează problema sufletului, a naturii lui. El menționează că dacă sufletul nu ar depinde de legătura lui cu trupul, n-ar fi posibil ca mușcătura unui câine turbat să-l lipsească de înțelepciune, iar schimbările trupului să-l tulbure, să-l amețească, sau să-l trezească. Aceste teze sunt puse la temelia criticii sistemelor filosofice care pretind să elibereze sufletul de trup. Montaigne era convins că trupul și sufletul reprezintă două elemente principale ale existenței omului. Coexistând, sufletul nu trebuie să disprețuiască trupul, ci, dimpotrivă, trebuie să-l ajute. Amintind că legile morale nu au origine divină, ci pământească, pur umană, filosoful menționa: „Nu-i treabă, în care lumea să se obosească mai mult, decât în datini și legi”. Originea legilor morale, Montaigne o vedea în unitatea socială, care poate fi reală. Însă varietatea acțiunilor omenești n-ar putea fi cuprinsă de nici o legislație, chiar dacă ar conține o sută de mii de legi. Etica lui Montaigne, este naturalistă. Filosoful descrie un model al vieții moderate care nu admite răul, frica, înjosirea. Asemenea virtute corespunde naturii și reiese din cunoașterea condițiilor naturale ale vieții omului. Omul nu poate fi rupt de la ordinea naturală.

Savantul umanist **Giovanni Pico della Mirandola** (1463-1495), își propune să armonizeze sistemele filosofice, elaborate de Platon și Aristotel. Mirandola face distincție între filosofie și religie: filosofia operează cu argumente și idei. Definind adevărul prin cantitatea de propoziții adevărate, Mirandola considera că filosofii participă la cunoașterea adevărului în măsura în care formulează propoziții adevărate. În concepția lui Mirandola, omului nu-i revine o poziție concretă în ierarhia universală a celor trei lumi: angelică, celestă și alimentară. Omul este lăsat în afara acestei lumi, când este lăsat propriei libertăți sau la alegere

poate ocupa orice treaptă și poate îndeplini orice funcție. Filosofia lui Giovanni Pico della Mirandola, are la bază două teze fundamentale: 1. Toate școlile religioase și filosofice prezintă manifestări particulare ale unui adevăr și pot fi împăcate în creștinism, înțeles universal; 2. Despre situația deosebită a omului (fidelitatea lui) în structura lumii. Omul penetrează tot ce este pământesc și celest de la inferior la superior, în îmbinarea cu libertatea voinței, aceasta determină nefixarea cosmică a omului, grație capacității sale de a se autodefini, omul se aseamănă cu Dumnezeu. În concepția lui Mirandola, omul este un microcosmos ce unește în sine începutul terestru, constituit din patru elemente tradiționale: pământ, apă, aer și foc, animalic și divin. Omul este alcătuit, creat de Dumnezeu. El este capabil să se coboare până la animal și să se înalțe până la Dumnezeu. Având libertatea voinței, omul poate deveni „al său propriu creator și sculptor”. Într-o formă idealist-teologică Mirandola expune teza umanistă, în conformitate cu care: omul este creatorul propriului destin, el este capabil să-și perfecționeze nelimitat natura sa. Mirandola sublinia că nu există vreo acțiune suprasenzorială care ar porni de la aștri. În natură acționează numai forțe naturale, totul se petrece conform legilor naturii.

Giovanni Pico della Mirandola consecvent a apărut demnitatea și libertatea umană. Apreciind stelele ca corpuri inferioare în raport cu omul, filosoful subliniază: „a accepta influența astrilor asupra destinului uman, înseamnă a accepta situația în care ceva inferior ar putea restrânge libertatea a ceva superior, ceea ce este absurd. Lumea, constituită în mod ierarhic din cele trei sfere, este frumoasă în armonia și contrarietatea sa complexă. Lumea senzorială apare nu din „nimic”, ci din începutul suprem incorporabil, din „haos”, neordinea căreia o integrează Dumnezeu. Contrarietatea lumii este explicată prin faptul că, pe de o parte, lumea se află în afara lui Dumnezeu, iar pe de altă parte – devenirea ei este divină. Dumnezeu nu există în afara naturii. El este permanent prezent în ea. Dumnezeu este esența finală a lumii.

În epoca modernă, Tomas Hobbes elaborează o concepție etică, definită ca individualistă și utilitară. Filosoful definește fericirea ca pe un proces continuu de la dorința unui obiect la dorința altuia. Scopul dorinței

nu este să fie satisfăcut o dată și pentru totdeauna, ci să asigure pentru totdeauna drumul dorinței viitoare. Scopul urmărit de oameni nu rezidă în procurarea unei vieți mulțumite, ci în asigurarea ei. În concluzie, Hobbes menționează că tendința generală a umanității constă în dorința neîncetată de putere. Concurența pentru bogăție, onoare, putere conduce la luptă, la dușmănie, la război. Hobbes evidențiază un singur mijloc de obținere a lucrului dorit – învingerea, uciderea, îndepărtarea concurentului. Concomitent, filosoful evidențiază pasiunile care-i dispun pe oameni să se supună unei puteri comune, să renunțe la starea de război în favoarea păcii. Printre pasiunile menționate găsim: dorința de bunăstare și plăcere senzorială, teama de moarte și zei, dragostea pentru arte, pentru științe, ale cărei satisfacție presupune răgaz și liniște. La baza virtuților, Hobbes plasa interesul personal. El sublinia că iubirea pentru virtute reiese din dorința de a fi lăudat. Ura provine din greutatea pe care oamenii o simt când recunosc marile binefaceri pe care le au de la cineva, pe care-l consideră egalul lor. Binefacerile subliniază Hobbes, obligă, iar obligația este o sclavie. O obligație de care cineva nu se poate elibera, este o sclavie perpetuă, iar sclavia față de un egal este odioasă. Ambiția provine din opinia suficienței, din opinia bună pe care oamenii o au despre înțelepciunea lor și care fără întrebuintare publică ar rămâne fără onoare. Curiozitatea de a cunoaște provine din teama de viitor, pentru că numai cunoașterea cauzelor îl poate feri pe om de riscuri.

Benedict Spinoza, autorul lucrărilor *Despre Dumnezeu, despre om și fericirea acestuia* și *Etica*, oferă ființei umane o atenție deosebită. Analizând omul ca parte componentă a naturii, Spinoza subliniază că corpul și sufletul sunt reciproc independente, datorită independenței ontologice a două atribute ale substanței. Comportarea omului se află sub influența instinctului autoconservării și a afectelor. Atât timp, cât omul se supune acestora, nu este liber. Libertatea umană constă în eliberarea de sub influența afectelor, pasiunilor, care presupune cunoașterea clară și practică. Spinoza neagă ideea libertății voinței umane. Din moment ce libertatea este identificată cu cunoașterea, tendința spre autocunoaștere devine una din tendințele omenești cele mai importante.

În cartea a doua a *Eticii*, intitulată *Despre natura și originea sufle-*

tului, Spinoza afirmă că corpul nu poate să determine sufletul să gândească, iar mișcarea și ordinea corpului sunt independente de suflet. Pe sine sufletul se cunoaște, subliniază filosoful, doar dacă percepe ideile afecțiunilor corpului și percepe corpurile ca existând, dacă este afectat de ele. În cartea *Despre natura și originea pasiunilor*, Spinoza menționează: „Sufletul nostru lucrează sau suferă, el lucrează necesar atunci când are idei adecvate, și suferă în mod necesar, când ideile lui sunt inadecvate. Ideile adecvate conduc omul la cunoașterea clară și distinctă a afectului. Din cauza ideilor neadecvate omul este supus tuturor afecțiunilor posibile. Când „o afecțiune este o idee confuză prin care sufletul afirmă forța de existență a corpului său, sau a unei părți a corpului, forța mai mult sau mai puțin mare ca înainte și care fiind dată, determină sufletul să gândească la un lucru mai curând decât la altul, ea se numește pasiune”. Când forța omului este limitată de cauzele externe, omul este sclavul tuturor pasiunilor. Bucuria, tristețea, dorința, iubirea, ura, speranța, teama - sunt pasiuni sau afecțiuni care se raportează la sufletul nostru, întrucât el lucrează. Dintre pasiunile menționate numai dorința este de esență umană.

În cartea *Despre servitutea umană*, Spinoza subliniază că omul este sclavul întâmplării, întrucât „adeseori este constrâns să urmeze și să facă ce este rău, deși vede ce este bine”. Puterea omului se micșorează sub influența cauzelor externe. Acestea (cauzele externe) determină forța, creșterea și durata pasiunilor noastre. Prin jocul de a reprima sau a distruge o afecțiune, omul tinde să-și susțină existența. Cu cât efortul acesta este mai mare, cu atât virtutea omului este mai puternică. Numai atunci putem afirma că cineva lucrează datorită virtuții sale, când are idei adevărate despre lucrurile care-l afectează, adică le cunoaște. În această carte a *Eticii*, autorul conchide: „a lucra conform virtuții este tot una cu a lucra, a trăi și conserva ființa noastră după regulile pe care ni le prescrie rațiunea” Rezultă, subliniază Spinoza, că în rațiune trebuie să căutăm propria noastră utilitate. În acest context, Spinoza expune o concepție originală a Binelui. Binele include tot ce ne conduce la înțelegerea lucrurilor. Răul reprezintă obstacolele cunoașterii. Supremul Bine este cunoașterea lui Dumnezeu, iar cea mai mare virtute a omului e să-l cunoască pe Dumnezeu. Spinoza corelează existența umană cu cea

socială. Filosoful menționează că inteligența este o virtute superioară a sufletului, în timp ce rațiunea reprezintă fundamentul virtuții. Ajungând la cunoaștere, la virtute oamenii își dau seama că supremul lor bine este înțelegerea între ei (pacea socială), care susține existența. Trăind după principiile rațiunii, oamenii vor căuta să compenseze prin dragoste și generozitate, ura, mânia, disprețul, pe care le au unul împotriva altuia.

În cartea a cincea a *Eticii*, intitulată *Despre libertatea umană*, filosoful expune conceptul de necesitate. Incluzând cunoașterea în limitele necesității legilor și ordinii naturale a lucrurilor, filosoful conchide: cunoașterea duce la iubirea lui Dumnezeu care la rândul ei cuprinde sufletul nostru. Spinoza vorbește de cunoașterea lui Dumnezeu, nu pentru a explica o conversiune, ca în filosofia lui Platon, ci pentru a argumenta teza că rațiunea noastră n-a ieșit niciodată din divinitate, ci a rămas în ea. Lucrurile pot avea mișcări în diferite direcții. Ele formează un cosmos în echilibru static. Sub aspectul eternității nu există nici timp, nici durată. Sub aspectul eternității problemele unei morale empirice nici nu pot fi formulate. Sub aspectul moralei eternității putem vorbi cel puțin despre un singur afect, cel al divinului. Este vorba despre cunoașterea lui Dumnezeu prin iubire.

Blaise Pascal (1623-1662), filosof, matematician și fizician francez, autorul lucrării *Idei despre religie și morală* (1669), în baza unui vast material și a unei experiențe personale bogate, elaborează o concepție originală despre om, potențialul lui și predestinarea în lume. Pascal este convins că omul prins în cleștele unei iremediabile contradicții nu poate fi salvat decât raportându-și propria existență la Dumnezeu. Pascal reiese din dezacordul dintre aspirația spre fericire a omului și imposibilitatea, incapacitatea lui de a o atinge; dintre setea de Dumnezeu și neputința de a-l cunoaște. Pascal recunoaște că doar conceptul despre căderea omului în păcat poate explica natura lui dublă. Referindu-se la starea omului, Pascal o descoperă ca neliniște, de aceea și descrie caracterul tragic al existenței individului. Totodată, filosoful francez scrie și despre demnitatea umană, centrată pe actul gândirii. În aprecierea lui Pascal, omul este o trestie care gândește, care în gând cuprinde întregul univers. În context ontologic, omul reprezintă o îmbinare a două substanțe diferite: a sufletului și a corpului; în context etic – a binelui și a răului.

Nulitatea, incapacitatea, slăbiciunea omului Pascal o caracterizează în raport cu lumea. Omul nu poate cunoaște lumea deoarece nu înțelege dialectica dintre finit și infinit. Omul nu are valoare, dar ca esență morală este plin de mândrie, ambiție, poftă, slăbiciune, sărăcie spirituală. Sufărințele și inevitabilitatea morții reprezintă manifestarea „nimicniciei” omului. Pascal compară viața omului cu existența unei persoane condamnate la moarte, care vede în fiecare zi cum mor alți condamnați, așteptând ora dispariției sale, neștiind când aceasta va veni. Omul trebuie să aibă forța de a înțelege tragismul situației sale și trebuie să caute ieșire din ea în credință. Numai pe calea unirii cu Dumnezeu, omul se eliberează de disperare, obține speranța în salvarea și ființarea veșnică.

Francois-Marie Voltaire (1694-1778) se implică în activitatea orientată către formarea unui spirit nou în care viața intelectuală și morală, ar fi ridicate la nivelul gândirii filosofice. Prin remanierele propuse, Voltaire dorește să elibereze omul sub aspect spiritual, să-l scoată din lanțurile credinței obscurantiste, în care îl țineau legile și moravurile epocii. La baza intereselor sale, Voltaire plasează convingerea că ideile, *luminile* îl pot schimba pe om. Sufletește omul este veșnic același, stăpânit în permanență de egoism și pasiuni. Acestea îi fixează în sistemul de valori al creațiunii, un loc aparte, specific, stabil, necesar, din care n-ar avea motive și nici posibilități să evadeze. În opinia lui Voltaire, misiunea filosofiei rezidă în influențarea spiritelor pe care le determină să înțeleagă stilul moravurilor și instituțiilor de care are nevoie progresul omenirii. Din clipa în care un lucru devine inteligibil el se face și util. Abordând problema omului, Voltaire menționează că în structura lor intimă atributele spiritului uman sunt neschimbătoare. Destinul omului este prezentat ca un lanț de așteptări în vederea unei fericiri finale și eterne. Polemizând cu Pascal, filosoful iluminist subliniază că omul nu este o plăsmuire misterioasă, ci o formă precisă, înfiptă cu rădăcini temeinice în natură, înzestrată cu pasiuni, care-i servesc la adaptarea la condițiile de viață, și cu rațiune, pentru ași guverna soarta la un nivel mai înalt în raport cu celelalte viețuitoare. Filosoful apreciază nesiguranța din sufletul omenesc ca pe o trăsătură naturală, fără de care psihologia individului nu s-ar putea realiza. Amorul propriu este o valoare socială, cu un rol fix în desfășurarea acțiunilor care privesc viața în comun.

Năzuințele (speranțele, visele de viitor) sunt expresia nemijlocită a nevoii de acțiune. Analizând statutul social al omului, Voltaire propagă principiul egalității, prin care subînțelege, numai o egalitate politică, juridică. Inegalitatea socială este apreciată ca o premisă a păstrării echilibrului social și a dezvoltării normale a societății. Libertatea omului, sublinia Voltaire, este, mai întâi de toate, o libertate a voinței.

Jean Jacques Rousseau (1712-1778), filosof francez, care abordează diverse aspecte ale existenței individuale și sociale ale omului. În teoria cunoașterii, își expune opinia asupra îndoielii metodice, înalt apreciată în acele vremuri. În eseu *Emil*, Rousseau scria: ”Deși am încercat adesea rele mai mari, niciodată n-am dus o viață atât de stăruitor neplăcută ca în aceste timpuri de turbare...când...nu scoteam din lungile mele meditații decât nesiguranță, întuneric, contradicțiile asupra cauzei ființei mele și asupra regulilor datoriei mele..., îndoiala asupra lucrurilor pe care este important să le cunoaștem este o stare prea violentă pentru spiritul omenesc...”. În alt context, filosoful susține: îndoiala este o pernă pe care se odihnește bine un cap bine făcut. La întrebarea: Unde poate găsi omul un punct de sprijin, o certitudine, un îndreptar pentru minte și faptă? Rousseau răspunde: în sine, în adâncul adevărat al firii. Să lăsăm la o parte tot ceea ce o cultură și o civilizație artificială au îngrămădit deasupra și după ce vom descoperi care sunt firea și menirea hotărâtă a omului, să ne întoarcem la calea adevărată de la care ne-am rătăcit. Aceste rânduri includ ideea centrală a lucrării: civilizația și cultura l-au artificializat pe om, nenorocindu-l astfel. Rousseau ne propune să ne întoarcem cu fața spre natură care ne oferă calea normală de dezvoltare.

Descriind potențialul individului uman, Rousseau menționează că primul lucru observat de cineva care-și ațintește privirea asupra vieții lui lăuntrice este deosebirea dintre Eu și non-Eu, dintre senzație și obiectul senzațiilor. Prelucrarea senzațiilor constituie un fapt care presupune în om o forță activă, deosebită de cea pasivă a primirii de senzații: „a percepe este a simți, a compara este a judeca...prin senzație obiectele ni se prezintă despărțite, izolate... prin comparație – le mișc, le transport, ca să zic așa le așez unul peste altul, spre a hotărî asupra deosebirii sau asemănării și în general asupra tuturor raporturilor lor. Rousseau

subliniază: „facultatea ce deosebește știința activă sau inteligibilă, constă în oferirea unui conținut cuvântului **este**, căutat zădarnic în ființa curat simțitoare. Forța inteligentă care suprapune și care apoi hotărăște..., această ființă pasivă va simți fiecare obiect aparte..., dar neavând nici o putere să le așeze unul peste altul, nu le va compara niciodată, nu le va judeca”. Greșeala în compararea senzațiilor vine de la ființa care judecă și însuși faptul că există greșeală în comparație, dovedește existența ființei active.” Să se dea cutare sau cutare nume acestei puteri a spiritului meu care alătură și îmi compară senzațiile, fie ea numită atenție, meditație, reflexie sau cum vreți voi, oricum adevărul e că este în mine, că eu singur o produc, deși nu o produc decât cu prilejul impresiei pe care o fac asupra-mi obiectele... fără a fi stăpân să simt, sunt stăpân să examinez mai mult sau mai puțin ceea ce simt”.

Dezordinea, răul, haosul, Rousseau le explică prin dreptul omului de a alege între bine și rău, prin liberul arbitru, ce i-a fost dat să-i condiționeze viața morală. Răul în natură ar însemna dezordine și acest rău nu există, de vreme ce acolo totul e ordine. Însăși bunătatea lui Dumnezeu este dragoste de ordine, omul are însă ca sentiment primordial, ca orice ființă vie, dragostea de sine necesară pentru propria-i conservare, are și simțirea care-i dă de știre în fața cauzelor ce dăunează. Toate cauzele de vătămare, omul le numește rău. În opera lui Rousseau, este realizat un studiu comparat al modului de gândire a omului natural și a celui artificial. Filosoful explică cum omul civilizându-se își complică existența. Comparându-se cu semenii, individul uman cunoaște invidia, din care se dezvoltă toate relele omenirii. Rousseau conchide: ceea ce-l face pe om în mod esențial bun este să aibă puține nevoi și să se compare puțin cu ceilalți. Ceea ce îl face în mod esențial pe om rău este: a avea multe nevoi și a se compara mult cu alții. Tot răul de care suferă omenirea civilizată vine prin determinări izvorâte din ea înseși, nu din vreun principiu exterior. În definirea omului natural, Rousseau evidențiază două sentimente primordiale: dragostea de sine și mila. Dragostea de sine trebuie să fie puternică și statornică, fiindcă omul trebuie să aibă grijă de el însuși. Filosofia lui Rousseau urmărește un scop pragmatic: să caute mijloacele și metodele care-l pot face pe om fericit. Rousseau

cere sentimentului din interior confirmarea ideilor sale și, în conformitate cu el, enunță maxima simplă a regenerării: „fii drept și vei fi fericit”. Ordinea care e lege universală, cere pentru satisfacerea și pedepsirea răului și răsplata binelui.

Fondatorul școlii filosofice clasice din Germania, **Immanuel Kant** contribuie, în mod considerabil, la elaborarea problematicii umane. Tezele inițiale, dezvoltate de Kant sunt: omul este parte componentă a naturii, este o ființă înzestrată cu însușiri fizice și spirituale. În opinia lui Kant, omul este cel mai semnificativ obiect al cunoașterii. În lucrarea *Antropologia*, Kant subliniază: „Cel mai important obiect din lume față de care pot fi aplicate aceste cunoștințe este omul, deoarece el constituie pentru sine scopul definitiv”.

În lucrarea *Critica rațiunii practice*, elaborează o concepție nu doar originală, dar și consistentă despre existența umană, despre potențialul rațiunii umane de a adopta decizii practice ce ar reflecta atitudinea față de cerințele imperative ale moralei. Căutând principiile de temelie ale moralei, Kant recunoaște că rațiunea practică este lipsită de sens, dacă nu admitem libertatea. Kant reiese din teza, conform căreia legea moralei postulează libertatea voinței. În explicarea libertății, filosofia lui Kant se confruntă cu întrebarea: Cum poate fi liber omul care trebuie să se supună cu necesitate cauzalității? Soluția oferită de filosof îl determină pe om să se ridice deasupra lumii fenomenale, într-o lume noumenală, pe care nu o putem cunoaște, dar în care trebuie să credem.

Acțiunea, subliniază Kant, presupune o lege morală, care este datoră, o facultate morală care e voință pură sau rațiune practică. Analizând conștiința comună, Kant recunoaște că morala, care ce raportează la acțiunea concretă a omului, e datoră să pornească de la natura empirică a omului, de la psihologie și antropologie. Psihologia și antropologia oferă condiții pentru aplicarea, dar nu și pentru fundamentarea moralei. Ca și în știință, adevărul moral emană din forma pură a rațiunii – convingere raționalistă, care se întronează și în domeniul acțiunii. În acest sens, rațiunea desemnează „conștiința morală comună” sau populară, e conștiința instinctivă, sentimentală. În *Critica rațiunii practice*, Kant desfășoară conceptul unei voințe bune, care-l cuprinde

și pe cel al obligației, al datoriei. În raport cu datoria, acțiunile omului se împart în două clase: conforme datoriei și contrare acesteia. Acțiunile conforme datoriei la rândul lor se împart în acțiuni ce decurg din datorie, adică din principiul formal al voinței și nu din cerințele materiale. De aici rezultă că „datoria este necesitatea unei acțiuni din respect pentru lege” și chiar împotriva înclinațiilor naturale. Referindu-se la conținutul respectului, Kant menționează că este un sentiment deosebit de celelalte, deoarece este un sentiment produs de Eul spiritual, de rațiune. În concepția lui Kant, voința apare ca facultatea de a lucra potrivit legilor obiective ale rațiunii. Dacă voința nu lucrează conform legilor rațiunii, ea se lasă influențată de alte înclinații. În raport cu voința subordonată înclinațiilor, legea morală se înfățișează ca o poruncă, ca un imperativ, ca o constrângere deosebită de cea naturală. Kant deosebește două imperative: ipotetic, condiționat și categoric. În imperativul ipotetic este vorba despre o acțiune în vederea unui scop străin, cum ar fi: utilitatea, fericirea. Imperativul ipotetic poate fi pragmatic. În aceste cazuri, omului i se oferă sfaturi înțelepte, de exemplu: vrei să fii fericit, fii cumpătat. Imperativul ipotetic poate fi tehnic, atunci când se referă la practicile utile vieții. Imperativul categoric nu reprezintă un oarecare mijloc în vederea unui scop, ci însăși scopul, fără nici o condiție, adică legea morală sau datoria. Imperativul ipotetic este desemnat de fraza: ”dacă vrei scopul, trebuie să vrei și mijlocul”, de aceea posibilitatea lui este ușor de explicat. Imperativul categoric este sintetic și a priori: să voiești datoria (legea morală) fără nici o condiție. Imperativul categoric este un scop în sine. De aceea posibilitatea lui impune o justificare, o deducție transcendentă, a priori. Dacă imperativul categoric nu cunoaște un scop în afară, atunci formularea lui trebuie căutată în el însuși. Dar în el însuși nu găsim decât universalitatea legii și necesitatea maximei. Maxima e principiul subiectiv al voinței, pe când cel subiectiv este chiar legea practicii. Prima formulă a imperativului categoric: acționează numai după aceea maximă prin care poți dori totodată ca ea să devină o lege universală. Această formulă expusă în lucrarea *Întemeierea metafizicii moravurilor*, în *Critica rațiunii practice* este modificată: „Lucrează astfel încât maxima voinței tale să poată oricând sluji în același timp și ca principiu al unei legiuri

universale”. Însăși Kant apreciază imperativul categoric ca pe o valoare absolută, unică, ca scop în sine și niciodată ca mijloc. Reieșind din aprecierea că scop în sine poate fi doar ființa rațională, Kant oferă o nouă formulă imperativului categoric: acționează astfel ca să întrebuițezi omenirea, atât în persoana ta, cât și în persoana oricui altuia totdeauna în același timp ca scop, niciodată însă ca mijloc[5, p.109].

Voința ființei raționale ce legiferează universul este o voință autonomă, adică își dă sieși legi. O ființă scop în sine, nu poate primi legi din afară. Autonomia voinței este principiul prim al moralității. Kant analizează și voința care-și găsește legea și în altceva, deosebit de capacitatea maximelor sale de a deveni o legiuire universală. În lucrarea *Întemeierea metafizicii moravurilor*, autorul se întreabă: Cum este posibil un imperativ categoric? Răspunsul argumentat îl găsim în lucrarea *Critica rațiunii practice*. Filosoful elaborează conceptul despre libertatea individului. Interpretarea negativă a libertății, independența de cauzele străine, Kant o completează cu un sens pozitiv: autonomia sau capacitatea persoanei de ași prescrie legi. Kant conchide: Libertatea este voința ce stă sub legea de sine. Există o limită a oricărei filosofii practice, a oricărei etici științifice. Libertatea nu este nici un concept empiric, experiența este totdeauna determinată, nu e nici o condiție a experienței, cum sunt: formele categoriale, ci este o idee. Libertatea și necesitatea naturală nu sunt contradictorii, ci le putem gândi solidare în același subiect, ca inteligență pură. Omul se transpune într-o ordine inteligibilă sau de scopuri, ca fenomen sensibil, el este supus legilor naturale și influențelor senzuale. Kant sublinia: „lumea inteligibilă conține principiul lumii sensibile, deci și ale legilor ei, prin urmare e nemijlocit legislative cu privire la voința mea”[5, p.157]. Kant își propune să împacă libertatea morală cu necesitatea naturii. Chiar dacă comportamentul unui om ar putea fi prezis cu exactitatea unei eclipse, acel om ar rămâne liber și responsabil, deoarece libertatea nu este un proces în timp, cum este fenomenul sensibil, și prin urmare în actul liber, momentele trecute, ele însele strict înlănțuite, nu determină pe cel prezent. Actul liber, fiind atemporal, e un început absolut. Prin libertate ființa rațională se cunoaște ca aparținând unei noi ordini în raport cu cea fenomenală

supusă fără excepție determinismului și fatalismului,. Este vorba despre ordinea noumenală. Soluția optimă reiese din deosebirea dintre caracterul inteligibil care e liber și caracterul empiric, care se supune cauzalității. Omul participă simultan la două lumi: fenomenală și noumenală. Toate actele omului considerate produse ale caracterului empiric sunt necesare, deoarece sunt legate de timp, de trecut, care nu stă în puterea noastră. Actele omului considerate ca produse de caracter inteligibil care e atemporal, sunt libere. Kant conchide că toate actele omului sunt simultan libere și necesare. Dovada libertății este concentrată în glasul conștiinței, în pocăință, în simțul răspunderii. În acest moment, Kant încearcă să împace libertatea omului cu creația sau atotputernicia lui Dumnezeu. Dumnezeu creează esențele inteligibile, dar creația este atemporală. Necesitatea este posibilă numai prin înlănțuirea temporală care este ideală sau fenomenală.

Rățiunea practică ca și cea teoretică, cere un necondiționat în ordinea Binelui, un bine absolut sau suprem. Binele Suprem constă în unirea virtuții și fericirii, în demnitatea de a fi fericit. Această unire nu e analitică, cum considerau reprezentanții dogmatismului. Unirea respectivă are un caracter sintetic, dar și a priori, fiindcă, se știe, termenii sunt eterogeni, fericirea e de ordin sensibil, iar virtutea de ordin moral sau inteligibil. Astfel, se constituie o dialectică a rațiunii practice: fericirea nu e cauza virtuții, virtutea nu e cauza fericirii. Care va fi dezlegarea antinomiei? Supozițiile necesare sau a priori ale legii practice sunt numite – postulate. Libertatea este tot un postulat dedus nemijlocit din „acel fapt al rațiunii”, celelalte două idei decurg nemijlocit din Binele Suprem. Întâi, nemurirea sufletului, Binele Suprem este sfințenia. În viața pământească, care e mărginită, sfințenia se reduce la lupta împotriva înclinațiilor. Pentru a ajunge la conștiința pură a sfințeniei, postulăm o prelungire indefinită a existenței umane după moarte, nemurirea. În așa fel, Kant introduce timpul în sfera inteligibilului. Binele Suprem presupune fericirea desăvârșită, o fericire proporțională cu demnitatea sau cu virtutea. O asemenea armonie e posibilă numai dacă lumea are un Creator înțelept și bun, care a organizat lucrurile în mod necesar în vederea *ordinii morale*. Ceea ce era problematic pentru rațiunea teoretică, devine

problemă și dobândește realitate pentru rațiunea practică. Lărgirea cunoașterii, în ordinea noumenală, nu e teoretică, ci practică. Cunoștințele metafizice sunt *cunoștințe practice*, sunt *pure credințe raționale*, pe scurt ele sunt necesare subiectiv, nu obiectiv.

În ultimul capitol al lucrării *Critica rațiunii practice*, consacrat teoriei metodelor, Kant expune tezele pedagogiei morale, care studiază condițiile în care datoria își croiește drumul spre sufletul omului. Filosoful își propune să descifreze procesul în care omul devine receptiv pentru legea moralei. Kant este convins că legea morală, în puritatea și strictețea ei, exercită asupra caracterului uman o atracție mai puternică decât ispitele și amenințările, tocmai fiindcă ea apelează la tăria și la demnitatea omului. Această situație se întrevede în tendința firească a oamenilor de a judeca pe ceilalți, de a pronunța judecăți morale. Aici se ascunde posibilitatea de a-i determina pe oameni să-și îndeplinească simplu și modest datoria.

Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), autorul lucrărilor: *Fundamentele doctrinei științei* (1794); *Dreptul natural* (1796); „*Câteva prelegeri asupra moralei* (1793); *Menirea omului* (1800); *Câteva prelegeri asupra menirii savantului* (1794); *Cuvântări către națiunea germană* (1809), pune în evidență natura activă a subiectului cunoscător, corelează cunoașterea și creația. La baza filosofiei lui Fichte, este plasată convingerea că atitudinea practic-activă față de obiect reprezintă o atitudine teoretic-rațională față de el. Fichte își propune să deducă din spirit atât formele, precum și conținutul cunoașterii, lumea din afară. În opinia lui Fichte, filosofia este rezultatul creației unei personalități libere. În edificarea filosofiei practice, filosoful pornește de la teza despre principiul moralei, fundamentat pe o bază teoretică solidă.

O teză asupra căreia a meditat mult filosoful este: întreaga lume reprezintă un ansamblu de definiții fundamentale ale conștiinței, ale Eului absolut, a conștiinței în genere. Din momentul în care un oarecare subiect gândește acest ansamblu de definiții fundamentale, el devine concomitent și ansamblu de definiții ale conștiinței individuale. Obiectul este definit ca produs al conștiinței subiectului, dependent de el. Fichte recunoaște că obiectul își pierde independența. Fichte scria: natura obiectului nu doar trebuie recunoscută ca existentă, dar este important să observăm cum el

acționează asupra Eului. Explicațiile corelatului subiect-obiect, Eu – Non-eu, studiile diferitor manifestări ale Non-eului, îi permit filosofului german să conchidă: „Eul nu devine niciodată conștient de el însuși și nici nu poate deveni decât în determinările sale empirice și că aceste determinări empirice presupun cu necesitate ceva în afară de Eu”.

În filosofia sa practică, în centrul căreia este ființa umană, Fichte pornește de la ideea că principiul moralei trebuie fundamentat pe o bază teoretică solidă. Etica lui Fichte este prin excelență o etică a efortului și a progresului uman. Fichte sublinia: „Încerc să prind natura grăbită în zborul ei și o opresc o clipă, fixează bine cu privirea momentul prezent și meditez asupra lui; - asupra acestei naturi, prin care puterea mea de gândire s-a dezvoltat până aici și s-a format pentru concluziile ce au valabilitate în domeniul ei”. Filosofia lui Fichte redimensionează rolul activ al subiectului. Cugetarea subiectului, este reprezentată de filosof, ca realitate primară, activitatea permanentă a căreia este procesul cunoașterii și creării realității concrete. În concluzie, filosoful menționează că întreaga lume reprezintă un ansamblu de definiții fundamentale ale conștiinței, a Eului absolut, a conștiinței în genere. Din momentul în care un oarecare subiect gândește acest ansamblu de definiții fundamentale, el devine concomitent și ansamblul de definiții ale conștiinței individuale. În filosofia lui Fichte, obiectul devine produs al conștiinței subiectului, dependent de el. Fichte a descris nu numai activitatea care produce obiecte, dar și activitatea teoretică a omului, în procesul căreia subiectul contactează cu chipurile, aflate în planurile ascunse ale imaginației. Fichte menționa că activitatea practică este inconștientă și voluntară, în timp ce activitatea teoretică este conștientă și liberă. În acest context, teoreticianul poate să-și controleze activitatea imaginației și conduce cu ea în mod conștient. Vorbind despre activitatea savanților, filosoful subliniază că este asemănătoare *construcțiilor fantastice*. Dar în rezultatul unei asemenea *construcții*, savanții obțin acel conținut, asupra cărora sunt formulate unele argumente, raționamente, ipoteze. Astfel de *construcții*, în aprecierea lui Fichte, formează temelia spirituală a fiecărui om matur, deoarece de ele este legată capacitatea omului de a înțelege cuvintele. *Construcțiile fantastice* reprezintă esența gândirii teoretice, despre care

Fichte amintește ca despre o *reflecție intelectuală*. Fichte menționa că imaginația îi ajută teoreticianului să vadă unitatea în multiplicitate, să elucideze esența ascunsă după amănunte. În opinia filosofului, intelectul realizează o analiză multilaterală, divizând ceea ce am perceput anterior ca întreg. Sub acest aspect sunt explicabile încercările filosofului de a opune intelectul intuiției, misterul căreia constă în capacitatea de a aprecia valoarea situației. Menționăm că cugetarea meditativă nu trebuie confundată cu gândirea în general. Fichte începe investigația nu de la raționamente. Fundamentele doar concretizează imaginea valorică. În acest sens, în lucrările cu conținut pedagogic, Fichte recomandă să cultivăm la copii *fantezia* și să abandonăm practica de a-i deprinde să *mediteze fugitiv*. Pătrunzând în secretele deschiderii intuitive, Fichte conchide că activitatea imaginației ne leagă de realitatea obiectivă. Filosoful era convins că imaginația productivă într-o măsură mai mare decât simțurile ne asigură adevărul cunoștințelor noastre.

Cunoașterea este un proces indirect. La om comunicarea indirectă cu natura devine definitorie, deoarece în lumea comunității, în universul culturii el găsește cele mai importante unelte intelectuale sau practice, inclusiv și pe cele ce îi garantează statutul necesar și universal. În procesul comunicării cu conținutul bogat al culturii, adică în procesul educației și instruirii, la om apar noi forme ale simțurilor, care, la rândul lor, îi permit să elucideze calitățile esențiale, necesare ale ambianței. Asemenea posibilități oferă simțul estetic dezvoltat, deseori confundat cu o intuiție mistică.

Fichte menționa că la baza activității teoretice stă activitatea inconștientă. Aceasta este de așa natură că în momentul când ea se săvârșește, noi nu avem conștiința actului. Iată de ce cugetarea simplă nu bănuiește de existența ei, ca obiecte care parcă există independent în raport cu conștiința. Cugetarea filosofică depășește această iluzie inevitabilă a cugetării cotidiene care presupune că conținutul senzațiilor noastre ne este dat nouă în afară. În realitate, subliniază Fichte, acest *dat* este doar o reprezentare necesară, ce apare din activitatea productivă a Eu-lui. Pentru a ajunge la conștiința acestei activități a Eu-lui, este necesară o activitate deosebită a creierului, pe care filosoful o desemnează prin reflecția intelectuală. Doar în momentul când începem să privim

ideea ca pe un început activ, practic apare posibilitatea înlăturării contradicției, opoziției dintre subiect și obiect. Așadar, conchide filosoful, nu specificul teoretic îl face posibil pe cel practic, ci invers.

În limitele principiilor filosofiei idealiste, Fichte a dezvoltat interpretarea procesului activității umane. Filosoful sublinia că Eu activ permanent este adus în mișcare, este predispus către activitate de ceva opus. Activitatea nedeterminată a Eu-lui este un proces de reproducere continuă a contradicțiilor dintre activitate și sarcinile ei. În momentul în care este depășit și împăcat un obstacol, apar altele și acest proces este nelimitat. Exprimând ordinea dezvoltării categoriilor, Fichte arată că subiectul consecvent se ridică de la cel mai jos nivel al activității teoretice la cele superioare. Prin acest proces, filosoful explică că obiectul cugetării sale este rezultatul, produsul cugetării.

Friedrich Wilhelm Joselh Schelling (1775-1854) a studiat teologia la cunoscutul *Tibbingenstiff*. Studentul Schelling se deosebea prin maturitatea vizibilă a gândirii, un intelect profund, o memorie extraordinară, o imaginație productivă. Lucrările principale ale filosofului sunt: *Despre Eu ca principiu filosofic sau Despre nedeterminările conștiinței umane*, *Scrisorile filosofice despre dogmatism și criticism*, *Expunerea propriului sistem filosofic (1801)*, *Filosofia artei ș.a.*

În opinia lui Schelling, omul reprezintă inelul de legătură a celor două lumi: *naturală și divină, a naturii și a spiritului*. Filosoful cu tristețe constată că omul nu și-a îndeplinit misiunea. Argumentarea acestei teze o face prin diferite exemple ce reflectă relația omului cu natura. Filosoful sublinia: este distrusă viața naturii ca întreg fapt atestat de prezența răului, a morții. Omul moare din cauza absenței armoniei dintre natură și spirit. O atenție deosebită acordă Schelling calităților spirituale ale omului: obiceiului, spiritului, sufletului. Obiceiul formează dorințele, pasiunea și simțurile. Este vorba despre partea ascunsă, inconștientă, întunecată a psihicului. Spiritul este subordonat conștiinței în care domină intelectul. Capacitatea superioară a omului este sufletul. De ea ține arta, morala, filosofia, religia. Artei filosoful îi acordă o poziție unică, superioară. Anume în artă se deschide misterul lumii, prin artă vedem cum se realizează ideea, cum intelectul creează natura etc. Problema

fundamnetală a filosofiei practice este libertatea, de care depinde crearea *naturii a doua, a regimului juridic*.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel (1770-1831) autorul *Enciclopediei științelor filosofice*. În primul compartiment al sistemului său filosofic, Logica, Hegel studiază gândirea ființei, a neființei și a devenirii. La această treaptă a conștientizării existenței sale, ființa nu cunoaște nimic despre sine, nu se deosebește de neființă. Hegel sublinia că gândirea se află „în pura sa interioaritate abstractă”. După cum știm gândirea este un proces, este schimbarea neconținută a ideilor. Principiul contradicției este nucleul cugetării. Hegel sublinia: „...nici un lucru nu poate fi în același timp și el însuși și contrariul său. După acest principiu când gândim un lucru, întrucât îl considerăm ca existent, cel puțin în conștiința noastră, îl afirmăm și prin aceasta, chiar negăm contrariul său”. Hegel reieșea din faptul că fiecare idee utilizată de om corespunde conceptului sau noțiunilor logice. Fiecare noțiune generală este înglobată de altă noțiune, mai generală decât ea, apărută dintr-un alt punct al cugetării, ce reflectă o treaptă superioară. Trecerea de la un nivel al cugetării la altul este posibilă, deoarece cugetarea este un proces mișcat de contradicții. Prin astfel de treceri de la un nivel la altul, Hegel ajunge la explicarea mecanismul exteriorizării gândirii, care este desemnată de noțiunea Natura, la momentul apariției vieții și la individualizarea materiei. Punctul culminant în filosofia lui Hegel îl constituie reîntoarcerea Ființei la punctul inițial, la Sine. Hegel sublinia că evoluția Naturii, a Materiei culminează în om. Omul reprezintă unitatea materiei, a spiritului, unitate în care ideea poate lua cunoștință de sine, în forma limitată a conștiinței individuale. Din acest moment, devenirea intră în faza finală a evoluției lumii. Scopul final vizat de devenire este exprimat prin formula: spiritul uman este o expresie particulară a spiritului universal. Acest proces este supus analizei în *Filosofia spiritului*, lucrare în care Hegel deosebește: spiritul subiectiv, spiritul obiectiv și spiritul absolut. Omul nu doar se simte pe sine însuși ca individualitate materială, dar are și conștiința de sine însuși ca individualitate spirituală. Omul reprezintă un individ în care se realizează sinteza finitului și a infinitului. Analizând procesul evoluției conștiinței umane, Hegel sublinia că omul primitiv trăia izolat de lume, se opunea

ei. Treptat omul își recunoaște identitatea cu alți oameni, el se învață să coexiste cu ei, unindu-și eforturile împotriva lumii animale. Concomitent spiritul se obiectivează, fapt înregistrat de apariția conștiinței sociale. În societate omul obține o conștiință complexă, alcătuită din conștiința individuală, care reprezintă spiritul subiectiv și conștiința socială a neamului, axa căruia o constituie activitatea spiritului obiectiv. Dezvoltarea cunoașterii, a culturii, îl ridică pe om la o nouă treaptă a evoluției sale. Omul care reușește să asimileze conținutul științei, al filosofiei timpului său, cunoaște identitatea. Astfel apare spiritul absolut.

Ludwig Feuerbach (1804-1872) devine cunoscut la sfârșitul anilor 30 ai secolului al XIX-lea, când publică lucrarea *Gânduri despre moarte și nemurire*. Feuerbach propune reformarea filosofiei, menționând că filosofia trebuie să aibă un caracter antropologic. Obiectul meditațiilor filosofice trebuie să fie omul care nu se află în contradicție cu natura. Natura și omul, în opinia filosofului, reprezintă unicul obiect al investigațiilor. Meditând asupra existenței umane, Feuerbach menționează că libertatea reprezintă unitatea dintre om și condițiile de manifestare a firii omului. Explicând condițiile firești ale existenței umane, filosoful subliniază că omul tinde spre Bine și evită răul. Binele îi trezește un sentiment de satisfacție, de admirație, de bucurie, iar răul provoacă durere, tristețe. În opinia lui Feuerbach, senzația este prima condiție a moralei. Unde nu există senzații, nu poate fi nici deosebire între fericire și nenorocire, între bucurie și tristețe, între bine și rău, acolo nu există morală. Între interesul personal și cel social nu există nici o contradicție. Dacă egoismul rațional și altruismul formează o unitate antropologică, atunci dragostea caracterizează o comunitate armonioasă. Filosoful sublinia: ”fără eroism tu nu ai cap, iar fără altruism – inimă”.

Omul iubitor nu poate fi fericit, dacă este singur, fericirea lui este legată indisolubil de fericirea persoanei pe care o iubește. Adevărata fericire nu are nevoie de nimic, nu cere nici un fel de renunțare sau opunere între sentiment și datorie. Filosoful susține că omul acționează din îndemnul sentimentelor ce evidențiază multiple forme sufletești: de satisfacere a firii senzoriale proprii omului, plăcerea în cel mai larg sens al cuvântului etc. Lăsându-se atras de propria înclinație spre

fericire, omul îndeplinește o datorie în virtutea necesității și totodată acționează liber. În concepția filosofică a lui Feuierebach, natura umană este caracterizată sub aspect biologic, individul reprezintă o verigă în dezvoltarea speciei umane. Feuierebach este optimist. El susținea că descoperind potențialul propriei rațiuni, utilizând și înmulțind realizările științei, omul va găsi soluțiile optime la problemele cu care se confruntă.

Artur Schopenhauer (1788-1860) sublinia că omul gândește prin concepte. Conceptul se obține prin eliminarea tuturor elementelor care nu sunt comune reprezentărilor respective, el este un reziduu al comparației percepțiilor, „o reprezentare a reprezentărilor” mai săracă decât intuiția sensibilă, și cu atât mai goală, cu cât este mai generală și comună unor obiecte mai diferite. Dacă conceptul *cuprinde particularul*, acesta este în sensul pur logic al *cuprinderii* speciilor în gen. Cu întreaga lui realitate, nu cuprinde infinita varietate a diversității din care este totuși extras. Conceptul este obiect al gândirii, dar nu al intuiției sensibile. Avantajul conceptului față de intuiția sensibilă constă în faptul că nu reține din reprezentarea completă decât ceea ce este util scopului propus. Gândirea reflectată tinde constant să se unească cu intuiția sensibilă, materia esențială a oricărei reprezentări și necesarul punct final al oricărei acțiuni. Operația intelectuală prin care subiectul caută să stabilească acordul între concept și intuiție, are o deosebită importanță. Acest act, Schopenhauer îl apreciază ca judecată. Judecata deosebește nu numai omul de animal, dar și oamenii între ei. Puțini sunt acei, menționa filosoful, care pot lua inițiativa unei judecăți personale, majoritatea nu afirmă ceva cu capul propriu, ci se bazează pe judecățile altora. Funcția judecății constă în a exprima un adevăr. Orice adevăr trebuie să fie fundamentat pe un oarecare temei diferit de el și care îl întemeiază.

Elaborând teoria reprezentării, în lucrarea *Lumea ca voință și reprezentare*, filosoful scria că omul nu este un simplu cunoscător, *ceva care gândește*. El este un individ la care exercițiul funcției de reprezentare este legat de creier și slujit de un corp. Pentru subiect afecțiunile acestui corp sunt instrumentele reprezentărilor sale. La întrebarea: Ce este corpul? Schopenhauer răspunde că pentru subiectul cunoscător corpul este tot

o reprezentare, o formă vizuală, un obiect, situat în spațiu, ale cărui fenomene se explică mecanic, ca și cele ale obiectelor obișnuite.

În disertația despre Liberul arbitru, Schopenhauer arată cum prin intermediul rațiunii putem compara între ele mobilurile acțiunii noastre, echilibra dorințele noastre, imagina posibilele rezultate ale unei hotărâri, dar că nu suntem conștienți de a vrea cu adevărat decât în momentul în care trecem la act. Câtă vreme acțiunea urmează a fi realizată, conștiința vrerii se mărginește la afirmația elementară: Pot să fac ceea ce vreau. Iluzia liberului arbitru constă în a confunda tumultosul conflict al dorințelor sau arbitrarul joc la reprezentărilor. Este o situație când dispunem de motivele care din punctul de vedere al cunoașterii justifică un act viitor, și altceva este a transforma potența în act. Schopenhauer sublinia că nu există reală vrere decât în act, a voi înseamnă a acționa.

Schopenhauer menționa că voința nu poate să revină în reprezentare pe cale piezișă, adică *prin motivație*, nu poate fi explicată ca reprezentările externe, nu poate fi redusă la concept. Deseori întâlnim asemenea aprecieri: voința este lipsită de temeii, ci doar se pune în evidență, transformând-o din experiența individuală căreia nimic nu i se poate substitui în cunoașterea abstractă, singura comunicabilă și la care subiectul trebuie desigur să recurgă pentru ași traduce cele mai intime percepții. În *Suplimentele la Lumea ca voință și reprezentare*, filosoful sublinia că cunoașterea ființei umane, dacă este eliberată de forma spațiului și a cauzalității, rămâne supusă formei timpului. Fiecare nu-și cunoaște voința decât în succesiunea actelor sale izolate, nu în întregul și nici în esența ei. Filosoful îl orientează pe om să studieze voința în manifestarea nemijlocită a lucrului în sine. La întrebarea: De ce obiect se leagă voința? Filosoful răspunde: de viață. Totul se precipită și se îmbulzește spre existență, pe cât posibil spre existența organică, adică spre viață, și, de acolo, spre treapta cea mai ridicată. Filosoful analizează un șir de exemple din viața animalelor, a omului, subliniind: Toate aceste fenomene justifică teza, conform căreia voința de viață este un principiu inexplicabil în el însuși, dar susceptibil să fundamenteze orice explicație și că acesta, departe de a fi un cuvânt gol, ca absolutul, infinitul, ideea și alte expresii asemănătoare, este realitate prin excelență cunoscută nouă, mai mult încă, însăși nucleul oricărei realități.

În aspect ontic, voința apare ca obiectivare, forța ei constă în dorința de a exista cu orice preț. În acest context, filosoful analizează relațiile omului cu alte ființe, cu alte obiecte și cele ce le întreține cu semenii săi. Artur Schopenhauer descrie lupta pentru existență și consecințele/rezultatele ei. Impulsul voinței de a trăi îl transformă pe om într-un egoist absolut, așa încât dorința lui de expansiune nu cunoaște limite. Aceasta înseamnă că vom nimici oricare altă voință cu care ne vom întâlni/ne vom confrunta. Actul respectiv, este apreciat de filosof ca nedreptate și nu are nevoie de scuze, deoarece decurge din însăși legea ființei. În opinia lui Artur Schopenhauer, armele nedreptății sunt: forța și viclenia. În concluzie, filosoful menționează că nedreptatea este actul primordial, pozitiv, iar dreptatea este o acțiune posterioară, negativă; dreptatea și nedreptatea decurg din firea lumii, nu din esența statului; voința are nevoie de lucruri și prin urmare, dreptul de proprietate se bazează pe un act al voinței, numit muncă.

O altă concluzie a filosofului se referă la suferință. În opinia filosofului, suferința este produsul inevitabil al sfâșierii universale. Artur Schopenhauer menționa că lumea nu este pozitivă, ci negativă: durerea o simțim, fericirea nu, deoarece durează doar câteva clipe. Durerea apare ca așteptare sau plictiseală. Filosoful ne uimește prin calculul vieții omenești: ”Viața este o afacere în care veniturile nu acoperă cheltuielile”. Analizând posibilitățile salvării, filosoful menționează că prima cale este cea în care subiectul cunoscător se transformă în subiectul pur al cunoașterii. Aceasta presupune posibilitatea de a cunoaște altfel, decât în baza principiilor rațiunii suficiente. Caracteristicile acestui tip de cunoaștere rezidă în: atitudinea dezinteresată, lucrul cunoscut care nu este o caracteristică a individului, ci ideea sau chiar principiul substanțial al lumii, adică voința.

Artur Schopenhauer analizează libertatea fizică, intelectuală și morală. El este convins că omul poate să aleagă modul de a fi și nu doar diferite acțiuni. În zona inteligibilă există libertatea voinței. Spre această zonă duc drumurile menționate. Dar, ajunși aici, trebuie să ne învățăm să ne eliberăm voința. Deciziile voinței libere reprezintă pentru om *mistere*. Actul prin care voința liberă ar nega existența se numește mântuire.

Henri Bergson (1859-1941) a instituit în cultura franceză un spirit, o modalitate specifică de a gândi. Filosofia lui Bergson reprezintă o reacție specifică la gândirea scientistă. Din primele studii, cum ar fi teza de doctorat, filosoful își propune să mediteze asupra datelor experienței interioare a individului, asupra spontaneității. Atunci când Eul în loc să fie absorbit de viața lui lăuntrică, se obiectivează, se exprimă în altceva, se proiectează în afară, are loc actul introspecției. Psihologii, acelor timpuri, susțineau: când un subiect se observă pe sine crede că surprinde date nemijlocite. În realitate, subliniază Bergson este o afirmație eronată, deoarece eul care se observă pe sine, se proiectează într-un spațiu, unde-și cristalizează experiențele trăite, ca și cum acestea ar fi lucruri situate în acest spațiu psihologic. Astfel, omul dă nume la ceea ce înseamnă afectivitate: la sentimente cum ar fi gelozia sau simpatia, bucuria sau nostalgia. Impresiile și sentimentele sunt desemnate prin cuvinte aidoma unor obiecte și localizate într-un fel de spațiu determinat.

Mai întâi, libertatea este spontaneitate. Omul este liber dacă acțiunea sa nu se constituie prin mijlocirea cumpănirii de motive, ci răsare direct din dezvoltarea intimă a conștiinței. Filosoful distinge diferite grade ale libertății. Un act apare cu atât mai liber, cu cât rădăcinile sale coboară mai adânc și se dezvoltă din serii mai bogate ale duratei intime. Omul se eliberează cu atât mai desăvârșit, cu cât faptele lui exprimă și își trag puterea din straturi mai bogate și mai profunde ale sufletului său. Libertatea nu poate fi redusă la spontaneitatea sensibilă. Astfel decurg lucrurile în viața animalului, a cărui viață psihologică este mai efectivă. La om, actul liber reprezintă o sinteză de sentimente și idei. Evoluția care conduce la actul liber, Bergson o desemnează prin formula: *evoluție rațională*. Corelând libertatea și rațiunea, filosoful conchide: acestea nu se exclud, libertatea include rațiunea ca pe o parte esențială a ei.

Originalitatea ca atribut al libertății este caracterizată de Bergson în lucrarea *Datele imediate ale conștiinței*. Filosoful menționează: Suntem liberi atunci când actele noastre emană din personalitatea noastră întreagă, atunci când o exprimă și când au acea indefinibilă asemănare cu cea pe care o găsim uneori între operă și artist. Este liber omul original

care rămâne el însuși și lucrează în conformitate cu sine. Libertatea este independența persoanei față de tot ce nu este ea. Liber este omul care anulează în sine tot ce a putut împrumuta și tot ce i se impune, toate automatismele și convențiile care îl limitează, pentru a străbate până la centrul ființei sale, de unde libertatea se înalță ca o floare a grației. Caracterizând astfel libertatea, filosoful conchide că *actele libere sunt rare*.

Bergson recunoaște în *intuiție* cele mai adânci acte ale conștiinței. Filosoful aplică experiența duratei interne, pentru a dobândi prin analogie înțelegerea modului în care se desfășoară viața pe pământ. Deopotrivă cu conștiința în planul ei profund, viața indivizilor și a speciilor înfățișează o succesiune care este, în același timp, creație neconținută. În fiecare din momentele sale, trecutul exercită o presiune asupra prezentului, conține prefigurarea viitorului. Viața, subliniază Bergson, apare drept un curent care trece de la un germen la altul prin intermediul unui organism dezvoltat. Spre deosebire de materie care reprezintă o continuitate neîntreruptă, viața se manifestă în individualități, adică în sisteme închise, comparabile numai cu totalitatea universului material. Prin faptul biologic al eredității, individualitatea se leagă cu întreg trecutul vieții pe pământ. Prin tendința de a se reproduce, individualitatea deschide către viitor o poartă pentru alți oameni, pentru alte forțe de viață, într-o succesiune neistovită și creatoare.

În lucrarea *Evoluția creatoare*, Bergson analizează opoziția dintre instinct și inteligență, înțelese ca genuri diferite de activitate psihică. Instinctul cu siguranța sa oarbă garantează un succes imediat, dar cu efecte limitate, deoarece nu se supunea la vreo corecție ulterioară. Inteligența talonează și cercetează, este lipsită de siguranță, dar grație variațiilor produse îngăduie speranța într-un progres nelimitat. Este de ajuns să acționăm. Nu mai este loc pentru reprezentarea acțiunii. Din acest motiv inteligența apelează la conștiință. Instinctul se folosește de o „cunoaștere” inconștientă și implicată direct în acțiune, în timp ce inteligența gândește în mod conștient cunoașterea. În acest context, filosoful menționa că sunt unele lucruri pe care numai inteligența este capabilă să le caute, dar pe care nu le-ar găsi niciodată numai prin

propriile resurse. Instinctul le-ar găsi, dar el nu le va căuta niciodată. Printre aceste lucruri Bergson menționează viața și elanul vital.

Obiectul potrivit pentru inteligență îl constituie corpurile solide, lipsite de organizare. Capacitatea proprie a inteligenței rezidă în actele de descompunere și recompunere a materiei brute. Limbajul inteligenței, adică științific, servește numai la desemnarea lucrurilor. În opinia lui Bergson, inteligența se caracterizează printr-o neînțelegere naturală a vieții. Dimpotrivă, instinctul ia, în mod natural, forma vieții. El procedează spontan într-un mod organic. Dacă ar fi înzestrat cu cunoștință și ar fi capabil să vorbească, ne-ar releva secretele vieții. Dar este incapabil să imită inteligența și să cunoască la distanță, din exterior, cu ajutorul unor cuvinte asociate lucrurilor. Instinctul, subliniază Bergson, se identifică cu ființa, o cunoaște dinăuntru. El este simpatie. Când instinctul reușește să se desprindă de activitatea sa proprie, el este capabil să reflecteze asupra obiectului său și să-l amplifice nelimitat. În această stare, instinctul este intuiție. Realitatea, existența intuiției, Bergson o descrie prin exemple din artă. Filosoful menționează că unii artiști sunt capabili să simtă o simpatie estetică care le permite să perceapă unitatea lăuntrică a modelului lor. Bergson consideră că o simpatie de acest gen, dacă i-ar putea fi extinsă sfera de acțiune, ar fi capabilă să înțeleagă viața ca atare. Ea ar putea să descifreze insuficiențele inteligenței și să stimuleze în așa mod spiritele să pătrundă în domeniul viului, acolo unde totul se interpătrunde într-un nesfârșit curent creator. Chiar și atunci, acest succes al intuiției n-ar desemna o simplă izbândă asupra inteligenței. Inteligența ar rămâne cu importanța ei, întrucât fără ea instinctul ar rămâne închis în activitatea sa practică, limitată și inconștientă. Pentru a atinge cunoașterea viului, pe care numai simpatia dezinteresată, intuiția, o face cu putință, omul trebuie să se opună sieși până ce se deschide unei alte realități, unei cunoașteri de alt ordin. Grație simpatiei, intuiția este capabilă să contopească în nemijlocirea instinctului și capacitatea de cunoaștere a inteligenței. Ceea ce permite conștiinței să pătrundă în profunzimea vieții. Cunoașterea intuitivă are ceva mistic. În ea este depășită sciziunea între subiect și obiect: subiectul cunoașterii se identifică cu obiectul cunoscut.

4.2 Fenomenul conștiinței în interpretare filosofică. Psihicul, conștient, inconștient în filosofia contemporană. Psihoanaliza

Toate sistemele filosofice sunt axate pe problematica umană. Scopul ultim al filosofiei constă în fundamentarea sau justificarea condiției umane. Din perspectiva filosofiei și științei contemporane omul este o ființă complexă, în care se afirmă și se manifestă componentele: biologic, psihologic și socio-cultural. Deosebirea esențială a omului este concentrată de spiritualitatea sa. Omul este conștient nu numai de realitatea exterioară, dar și de cea interioară, subiectivă. Sub aspect structural, conștiința reprezintă unitatea proceselor cognitive, afective, volitive. Orice concepție filosofică care își propune să ofere un model de înțelegere și explicare a conștiinței, reflectă, în primul rând, geneza fenomenului. În istoria filosofiei și a științei deosebim mai multe concepte despre esența și natura conștientului și inconștientului. Reducționismul reduce conștiința la formele materiei care o poartă; psihicul la fiziologie. Reducționistii: Buchner, Moleshoft, Vogt susțin că relația dintre creier și gândire este aemănătoare cu relația ce se stabilește între glandă și secreția sa. Naturalismul hizoloist, răspândit în secolele XVII-XVIII, înzestrează toate corpurile cu proprietăți asemănătoare conștiinței umane și explică procesul apariției psihicului uman exclusiv pe baza cauzelor naturale. Reprezentanții acestui curent reduc problema structurii și a specificului conștiinței la geneza fenomenului. Geneza conștiinței este explicată în așa fel încât fenomenul este redus la transformări cantitative, fără a analiza diferențele calitative și salturile de la o treaptă la alta. Din perspectiva interpretărilor structuraliste a conștiinței, esența acestuia conduce la sistematizarea concepțiilor: dualiste, empiriste, raționaliste. În baza interpretărilor dualiste, constatăm o ruptură între existența substanței și a conștiinței, apreciate ca moduri autonome de existență, care nu se intersectează, deoarece au capacități deosebite. Descartes menționa că substanța este caracterizată de întindere, în timp ce conștiința de gândire. În așa mod, explică conștiința și reprezentanții paralelismului psiho-fizic: Sherrington și Klarck care neagă legăturile dintre procesele psihice și fiziologice. Concepția empiristă explică, în mod simplist, conștiința,

reducând-o la rolul sistematizării datelor cunoașterii senzoriale, cu scopul obținerii unei imagini “fotografice” a obiectelor reale. Interpretarea raționalistă oferă mai multe argumente ce demonstrează că spiritul este o entitate de sine stătătoare, temei al existenței ca totalitate etc. Orientările raționaliste au contribuit la elaborarea concepției despre caracterul creator al conștiinței, despre creativitatea spiritului uman, despre capacitatea conștiinței de a modela diferite segmente/aspecte ale realității naturale și sociale.

La întrebarea: Ce reprezintă psihicul uman? Filosofi contemporani răspund: psihicul nu există și nici nu poate exista fără purtătorul său material – creierul. În activitatea psihicului deosebim două categorii de procese: fiziologice și psihologice care nu coincid, dar nici nu sunt diferite. Știința contemporană care a acumulat cunoștințe vaste despre procesele fiziologice nu poate reproduce logica gândirii, fanteziile, imaginațiile subiectului. Natura ideală a psihicului, relațiile conștiinței cu purtătorul material – formează specificul psihicului uman. În antropologie, întâlnim afirmații conform cărora omul apare aproximativ cu 40-50 mln. ani în urmă. Filosofia susține că conștiința apare în procesul devenirii lui Homo sapiens, mai ales, în procesul dezvoltării comunității umane. Viața psihică apare și își multiplică manifestările în procesul interacțiunii individului cu mediul natural de existență, apoi și cu ambianța socială. Ea reprezintă un câmp subiectiv al experienței, fiind în același timp un model al lumii. Fenomenele conștiinței sunt imagini subiective ale realității. Ideile despre obiecte se disting calitativ de obiectele la care se referă, constituind doar imaginea subiectivă a acestora, expresia informațional-cognitivă a lor. Natura ideală a conștiinței a fost sugestiv exprimată de Kant care arată că nu este totuna să ai o sută de taleri în buzunar și în minte, iar Spinoza afirma: noțiunea de câine nu latră.

Caracterul ideal al conștiinței nu constă doar în faptul că imaginea nu este totuna cu obiectul. Idealitatea conștiinței este reflectată și de faptul că orice conținut sensorial perceptiv, obținut prin contactul nemijlocit cu realitatea înconjurătoare, este prelucrat prin intervenția structurilor raționale și ridicat la rangul de generalitate, de idee transmisibilă printr-un limbaj cu valoare intersubiectivă. Sfera logică a noțiunii *psihic uman*

este mai largă decât cea de conștiință. Conștiința reprezintă dimensiunea cea mai evoluată a psihicului uman, definitorie pentru specificul acestuia. Din această perspectivă, conștiința integrează celelalte forme de manifestare psihică, le depășește calitativ, corelându-le cu procese mai complexe, cum ar fi: gândirea, le imprimă noi caracteristici. Prin dominantele sale, conștiința orientează și structurile conștientului.

Ca activitate mentală, gândirea se formează prin interiorizarea sub forma unui sistem de imagini noționale și scheme logico-verbale a unor procedee, și operații din planul activității umane. Constituită, gândirea ridică disponibilitatea de cunoaștere a subiectului pe un plan superior. La un nivel mai înalt, structurile raționale nu doar generalizează datele sensorial-perceptibile, ci construiesc modele ideale, în care se surprind în stare pură invariatiile unor transformări reale. Ca proces de cunoaștere gândirea, asociată cu alte procese psihice, cum ar fi: memoria, imaginația, atenția, se desfășoară în trei coordonate temporale: trecut, prezent și viitor. Această caracteristică îi permite conștiinței să-și onoreze funcțiile de anticipare și predicție. După cum arată epistemologul elvețian J. Piaget, unul din aspectele specifice ale activității cognitive este desfășurarea sa discursivă pe traectorii cu circuite foarte largi în care se păstrează permanent reversibilitatea operațiilor. Grație acestui fapt, gândirea poate reface în ordine inversă procesul de analiză și sinteză.

Natura inconștientului este analizată multiplu de psihoanaliza lui Z. Freud. Funcția de bază a inconștientului, evidențiată de Z. Freud, rezidă în susținerea dinamicii vieții psihice. Freud era convins că omul nu este o ființă atât de rațională, precum se crede. Freud sublinia că între normal și patologic pot fi evidențiate doar deosebiri cantitative ce reflectă diferite grade de intensitate a desfășurării proceselor psihice. Concluzia la care ajunge savantul ne comunică că cercetările asupra cazurilor clinice dezvăluie adevăruri valabile și pentru oamenii sănătoși. Freud menționa: toate manifestările psihice ale omului sunt intenționale, având un sens ce le orientează către un conținut concret, spre un sens. Teza lui Freud susține: orice dorință anticipă ideal obiectul care o satisface. În concluzie, savantul deduce teza în conformitate cu care orice manifestare a psihicului are un sens.

Din perspectivele psihoanalizei, viața psihică funcționează după

principiul plăcerii și evoluează spre afirmarea nestingherită a sinelui, ceea ce echivalează cu obținerea maximei plăceri, și recunoașterea fiecărei ființe ca formă unică, irepetabilă de existență. Simultan, viața psihică a individului, mediul social, sunt influențate de către instincte. Individul natural opus celui socio-cultural își cere dreptul la afirmare. Omul ca ființă socio-culturală își propune reprimarea instinctelor conform normelor și criteriilor morale, ceea ce conduce la izbucnirea periodică a zestrei ereditar-biologice – inconștient sau conștient reprimat. Principiului plăcerii i se opune principiul realității, compus din ansamblul interdicțiilor sociale, în special a celor de ordin moral, precum și treapta lor interiorizată – autocenzura. Pentru Freud, actele psihice satisfăcute nu reprezintă interes, deoarece acestea, fiind trăite, se uită, dispar din sfera psihicului fără a lăsa urme, revenind neproblematic ori de câte ori apare interesul de a repeta satisfacțiile ce decurg din ele. Obiectul cercetărilor lui Freud îl constituie activitățile psihice, care nu sunt finalizate și care sunt stocate pentru a fi apoi reafirmate. Interiorizarea actelor reprimat este rezultatul interdicțiilor morale. Dorințele interzise sunt refulate, depozitate, exilate în conștient. Ele dispar din conștiință, dar nu și din viața psihică a omului. Freud caracterizează trei ipostaze ale inconștientului: cenzurat – autocenzura; descriptiv – este un teren de legătură fără granițe precise al conștientului propriu-zis și al conștiinței; dinamic – o structură psihică distinctă, caracterizată de permanente transformări care tind spre un echilibru ideal, fără a-l atinge vreo dată.

Inconștientul dinamic este o structură psihică deosebită de gândirea propriu-zisă; este o zonă “aconștientă” și din principiu neconștientizabilă. Inconștientul nu poate fi analizat în mod direct, ci plutind de la manifestările sale: vise, nevroze, acte ratate etc. Sunt formulate diferite ipoteze privind modul de funcționare a lui. Mecanismul funcționării inconștientului dinamic cuprinde: amalgamarea, amestecul, fuziunea, substituirea și transferul, simbolizarea, adică resemnificarea unui conținut prin investirea sa cu alte înțelesuri; narativitatea, adică regizarea, reorganizarea sub forma unor anecdote, povestiri cu conținuturi refulate. Inconștientul modifică integral conținutul și semnificația dorințelor refulate, acestea sunt “deghizate” pentru ca satisfacerea lor să nu fie din nou împiedicată de autocenzură.

Psihoanaliza stratifică omul în trei niveluri: **Sinele**, **Eul**, **Supraeul**. **Sinele** este reprezentat de instincte, tendințe, înclinații, dorințe obscure, aptitudini, preferințe. Energiile instinctuale fiind orientate spre satisfacerea imediată, dar majoritatea manifestărilor instinctuale sunt refuzate, reprimate sau amânate. Amânarea fixează momentul dorințelor și astfel este impulsionată evoluția psihică normală. Concomitent cu procesul refulării se acumulează tensiuni interioare, energii rebele în fața tentativelor de disciplinare, care provoacă discomfort. **Supraeul** conține ipostazele principiului realității, idealul social și moral, idealul privind propria persoană. Între Sine și Supraeu există o tensiune permanentă, caracterizată de tendința excluderii reciproce.

Eul este rezultatul echilibrului dinamic dintre Supraeu și Sine, un compromis între pasiunile iraționale ale Sinelui și convențiile sociale, morale, religioase, culturale etc. **Eul** apare ca o instanță adaptivă, operând cu teste de realitate. Eul este sfîșiat de o teamă dublă față de Sine și față de Supraeu. Ruperile acestui echilibru fragil, reprezentat de Eu, sunt totdeauna în favoarea Sinelui. Instinctele amânate și nesatisfăcute se organizează compact și invadează haotic, violent, manifestările psihice ale omului.

În timpul când studia la Viena filosofia, Lucian Blaga a venit în contact cu ideile lui Z. Freud. În urma acelor evenimente, Lucian Blaga a scris *Petre pentru templul meu*, în care menționează: *Inconștientul este partea genială din fiecare muritor*, iar în scrisorile, adresate logodnicii sale Cornelia Brădiceanu, citim: „Inconștientul este principiul activ pozitiv, creator din noi. Este un demon care afirmă, un demon care făurește, inventează și organizează. Lucrează mai mult pe bază de instinct decât cu logică. Inconștientul este partea generală din fiecare muritor, - și e un demon tocmai opus lui Lucifer distrugătorul și negativul, profesorul de logică și calculatorul./ Inconștientul are entuziasmul, - iar Conștientul de obicei scârba și sarcasmul. . . Dacă ași fi sculptor ași modela un demon care să exprime un nemărginit belșug de putere creatoare – și ași ridica un templu în care l-aș pune pe altar. Ceva foarte păgân. „Templul inconștientului”[6]. Mai târziu, în perioada anilor 1931-1934, când sunt publicate cele trei volume de inaugurare a propriului sistem filosofic:

*Eonul dogmatic, Cunoașterea luciferică, Cenzura transcendentă*lă, Lucian Blaga supune unei critici severe psihoanaliza.

Lucian Blaga scria că sub unghi morfologic, animalul, antropoidul preistoric și omul paradiziac sunt foarte deosebiți, ei aparțin însă irevocabil unuia și aceluiași mod ontologic, modul de a exista ca „subiect”, ca centru activ, în orizontul obiectiv al unei lumi date și concrete. Dar „omul deplin” nu a devenit om cu adevărat numai datorită diferențierii morfologice și structurale: pentru ca să devină om în toată puterea cuvântului, a trebuit să se dezlănțuiască în el și un mod de a exista, un nou mod ontologic cu totul deosebit de modul propriu animalului. Și acest salt negrăit de hotărâtor a avut realmente loc, căci omul ca mod specific de a exista este orientat spre orizontul misterului. Cu aceasta am fi ajuns iarăși la unul dintre cele două aspecte fundamentale: omul „există” astfel, încât el ca subiect își e sieși un mister într-un orizont saturat de mistere. Omul există desigur și în lumea dată, și pentru autoconservare ca animalele, dar aceasta numai în măsura animalității sale; ca „om”, el există însă în orizontul misterelor, și este înzestrat cu destinul, ce se desprinde ca un corolar din acest mod, cu destinul de a încerca revelarea misterelor. Lumea concretă, dată, nu mai este pentru om și pentru existența sa un orizont în sens absolut, ci numai un semn, sau un complex de semnalmente ale adevăratului orizont, care este mister[6].

Știința contemporană a valorificat cercetările noi, referitoare la interacțiunea dintre procesele neuronale și activitatea psihică a omului. Abordarea sistemică a vieții psihice, îi permit lui R. Searle să aprecieze conștiința ca fenomen mental central, subliniind că omul are toate stările conștiinței interioare, subiective și calitative, stări mentale intrinsec intenționale, cerințe și dorințe, intenții și percepții. Conștiința și intenționalitatea sunt procese biologice cauzate de procesele neuronale de nivel inferior ce se desfășoară în creier, și nu sunt reductibile. Conștiința și intenționalitatea se află în relație de interdependență. Savantul descifrează structura conștiinței, menționând că fenomenul este caracterizat de mai multe niveluri. Este vorba despre:

1. Modurile de manifestare a conștiinței normale: văz, auz, tactil, miros, gust, simțul echilibrului, sensibilitatea prorioceptivă și fluxul

mișcător al gândirii, compus din cuvinte și imagini, emoții, sentimente etc. Aceste moduri s-au afirmat și dezvoltat pe parcursul evoluției speciei umane, ele se pot prezenta sub o formă plăcută sau dezagreabilă.

2. Stările conștiente non-patologice care se prezintă în cadrul unei secvențe unificate: unitatea orizontală constă în organizarea, în mod conștient, a experiențelor pe un fragment scurt de timp; unitatea pe verticală se referă la cunoașterea simultană, pe care o putem avea despre unele caracteristici dominante, fixări ale unei stări conștiente.

3. Conștiința este în mare parte, dar nu în totalitate, intențională. Orice stare conștientă este orientată către un anumit obiect: real sau imaginar.

4. Stările de conștiință sunt însoțite de un sentiment subiectiv.

5. Ființa capabilă să aibă stări intenționale conștiente este doar capabilă să aibă stări intenționale și nimic mai mult. Orice stare intențională conștientă este cel puțin potențial conștientă.

R. Searle generalizează structura figură-fond, cu ajutorul căreia psihologia formei analizează experiențele perceptive. Fiind dat caracterul temporal, social, unificat, intențional, subiectiv al conștiinței, savantul descoperă o stare caracteristică conștiinței normale – aspectul de familiaritate care cuprinde: ”actele de recunoaștere”, de identificare asupra cărora insistă epistemologia empirică. Stările conștiente sunt caracterizate de tendința “revărsării”, întrucât o referință care se află dincolo de conținutul lor imediat și, prin urmare, aceste conținuturi tind să se răspândească, să se propage, să se reverse, conectându-se la alte gânduri, care parțial le aparțin și simultan, în alt sens, nu fac parte din ele [1]. În interiorul conștiinței întâlnim fenomene plasate în centrul (prioritățile, preferințele) persoanei și fenomene periferice. Această deosebire nu poate fi suprapusă pe distincția conștient-inconștient. Printre atributele structurale ale stărilor conștiente sunt și condiții cu valori de limite: deși în momentul reflecției nu avem gânduri relative, referitoare la variabile de localizare specifică, totuși ni se pare că toate lucrurile vizate sunt caracterizate de localizări temporal-spațiale și sociologice a stărilor conștiente prezentate. Localizarea însă pentru orice obiect al conștiinței, poate să nu existe.

Așadar, psihicul uman este un fenomen complex. Manifestările

exterioare ale psihicului uman permit savanților contemporani să pătrundă în esența caracteristicilor definitorii ale speciei Homo Sapiens Sapiens și să deosebească diferite niveluri de afirmare a personalității individului. În procesul constituirii, afirmării și dezvoltării personalității umane, conștiinței, îndeosebi – conștiinței de sine, îi revine un rol important, decisiv. Din acest motiv, mai multe domenii ale filosofiei contemporane abordează și interpretează conștiința. Este vorba despre: ontologia umanului și antropologia filosofică, filosofia socială, etica, filosofia politică, filosofia dreptului, filosofia succesului etc.

Pe parcursul evoluției speciei umane, gândirea își asumă funcția de simbolizare, care constă în asigurarea unei comunicări intersubiective. Gândirea nu se poate realiza în afara limbajului. Precizând deosebirile dintre limbă și limbaj, F. Saussure definește limba ca instituție socială, păstrată prin uz, dar supusă modificărilor și ca sistem semantic „cod” format din inventarul de semne și de reguli după care se realizează combinațiile de semne. Limba include ansamblul semnelor prin intermediul cărora se cunoaște și se comunică într-o comunitate umană, precum și totalitatea normelor gramaticale: sintetice și semantice, de formare a propozițiilor concrete enunțate de indivizi, pornind de la sistemul de cuvinte și reguli gramaticale specifice limbii. Limba are un conținut semantic ce nu se schimbă cu fiecare act al gândirii individuale, ci formează o bază stabilă de la care omul pornește și prin care își realizează activitatea sa de gândire. Limba, sub aspect semantic, apare ca un sistem de analiză, sinteză și generalizare a fenomenelor, elaborat în dezvoltarea istorică a societății, incluzând experiența cognitivă anterioară.

Sistemul lingvistic reprezintă un complex de sunete care au valoare de semnificant, referindu-se nu la obiectul real, ci la noțiune, la clasa de obiecte și la notele sale definitorii. Sistemul lingvistic include și „gândirea afectivă” (Charles Bally); ca entitate psihică sistemul lingvistic cuprinde și valențe expresive, atitudinale, emoționale. Pentru om, semnele lingvistice cu multiple funcții și dimensiuni au valoarea unui stimul complex capabil să declanșeze atitudini și reacții subiective variate. Aceasta se datorează și interacțiunilor gândirii cu alte subsisteme ale conștiinței umane. Abordarea sistemică a conștiinței umane, ne permite să constatăm că conștiința asigură

interdependența între subsistemele ce permit orientarea: cognitivă și valorică, a omului în realitatea obiectivă. Prin intermediul conștiinței, omul își edifică o lume proprie, în care pot fi deosebite obiectivele de perspectivă și cele curente, prioritățile activității social-utile, valorile și idealurile.

Spre deosebire de investigațiile psiho-fiziologice care pot surprinde, pe baza unor generalizări, doar modul efectiv în care omul comunică într-o colectivitate, analiza de tip structural oferă răspuns la întrebarea: Cum este posibilă comunicarea interumană într-un anumit mediu socio-cultural? Este vorba despre condițiile indispensabile comunicării verbale sau scrise. Saussure introduce, pentru această chestiune, distincția între Limbă și Vorbire, care ne oferă posibilitate să deosebim limbajul natural și cel artificial. Limba este un ansamblu de semne și reguli de operare cu acestea, astfel încât pe baza lor să se formuleze enunțuri, fraze și discursuri cu sens, adică inteligibile. Ea este un model construit de teoretician, vizând acele condiții necesare, de ordin sintactic și semantic pe care le aplică, în mod conștient, orice vorbitor real sau posibil atunci când vrea să comunice și să fie înțeles. Ea nu are realitate efectivă. Vorbirea (propriu-zisă sau fixată prin scris) este o actualizare a codului lingvistic de către oamenii reali, în contextele concrete de comunicare, variind de la individ la individ în funcție de orizontul cultural, aspirații, stare patologică, intenții, împrejurări concrete.

Intelect (termenul latin - intellectus) – înțelegere, rațiune, minte. Termenul este utilizat cu scopul de a desemna capacitățile cognitive ale persoanei, care-i permit să înțeleagă, să interpreteze, să modeleze, să modifice lumea în care trăiește. Intelectul este un element structural important al microcosmosului uman care asigură procesul cognitiv, cuprinzând capacitățile mentale ale individului ce produc operațiile logice, necesare pentru conservarea, funcționalitatea normală a sistemului. Intelectul constituie un aspect al rațiunii umane, responsabil de subsistemul comunicativ-informațional, care reflectă capacitățile cognitive ale individului, capacitatea lui de a produce cunoștințe, informații semantice. Intelectul desemnează și capacitatea omului de a elabora avizuri neașteptate, constructive, determinate de anumite circumstanțe. Intelectul mai este definit ca „temperatura” creierului, „capacitatea” rațiunii umane. Intelectul artificial este o mașină care în baza datelor primare prin

numeroase operații, produce enunțuri, generalizări, modele care, fiind aplicate de om, conduc la modernizarea societății contemporane.

Referințe bibliografice

1. **Macoviciuc V.** *Filosofie*. - București: ASE, 1998, - 350 p.
2. **Roșca D.D.** *Oameni și climate*. - Cluj: Editura Dacia, 1971
3. **Platon**, *Apărarea lui Socrate*. Traducere în l. română de Francisca Băltăceanu. În: Platon, *Opere 1*, București, Editura științifică, 1974;
4. **Merleau-Ponty M.** *Eloge de la philosophie*, se citează după: Jacqueline Russ, *Panorama ideilor filosofice. De la Platon la contemporani*, trad. Margareta Gyuresik. - Timișoara, Editura AMARCORD, 2002, - 295 p.
5. **Kant Im.** *Întemeierea metafizicii moravurilor*, trad. de Nicolae Bagdasar, București, Editura IRI, 1995, - 422 p.
6. **Blaga L.** *Correspondența*, ediție îngrijită, note și comentarii de Mircea Cenușă. -Cluj-Napoca: Editura Dacia, 1989

Întrebări de recapitulare

1. Care este condiția umană?
2. Ce rol are omul în cosmos?
3. Care este sensul final al existenței umane?
4. Ce este conștiința? Corelați viața psihică a omului și conștiința?
5. Ce reprezintă inconștientul?
6. Omul este sau nu stăpânul propriului destin?
7. Cum este posibilă comunicarea interumană?
8. Ideile cărui filosof le-ați pune la baza vieții și activității Dvs.?

TEMA V. GNOSEOLOGIA

5.1 Teoria cunoașterii: interpretări și curente filosofice.

5.2 Nivelurile și formele cunoașterii. Clasificarea cunoștințelor

5.1 Teoria cunoașterii: interpretări și concepte filosofice

Termenul *gnoseologia* provine din limba greacă, de la *gnosis* ce desemna *cunoaștere* și *logos* – *teorie, învățătură*. Compartimentul filosofiei – gnoseologia, este preocupat de cercetarea mai multor subiecte printre care mai importante sunt: Cum este posibilă cunoașterea esențelor, a legităților obiective ale lumii? Care sunt sursele principale, unice ale cunoașterii? În baza căror criterii dobândim certitudinea că operăm cu cunoștințe adevărate? Care este utilitatea cunoștințelor noastre etc.? Gnoseologia abordează cunoașterea ca pe un obiect de cercetare și transformă omul în subiectul cunoscător. Relația dintre subiectul și obiectul cunoașterii i-a preocupat pe filosofi din cele mai vechi timpuri [1]. În rezultatul cercetărilor obținem trei moduri de abordare a cunoașterii: optimistă, sceptică și agnostică.

Optimismul este susținut de filosofi care recunosc capacitățile cognitive ale omului și acumulează argumente în favoarea tezei că lumea poate fi cunoscută. Reprezentanții optimismului la diferite etape ale dezvoltării filosofiei, gnoseologiei au acumulat argumente în susținerea potențialului cognitiv al omului; și-au apărat tezele în dezbateri tensionate cu reprezentanții scepticismului, agnosticismului, anti-scientismului, iraționalismului.

În Grecia antică, dezbateri gnoseologice inițiază **eleații** – școală filosofică, înființată în orașul Elea, în anul 540 î.e.n. de către **Henofan (570-478 î.e.n.)**. Reprezentanții de bază ai acestei școli, Zenon și Parmenide, au formulat și explicat mai multe probleme gnoseologice. În lucrarea discipolului lui Henofan, **Parmenide (540-480) *Despre natură***, din care s-au păstrat 154 de versuri, se vorbește despre: *adevăr și părere; despre gândirea logică și gândirea empirică*. Concepția gnoseologică, la Parmenide cuprinde ființa, potențialul ei de a cunoaște adevărul. Filosoful

afirmă că rațiunea ne asigură că ființa, adică *ceea ce este* din totdeauna, „este neschimbătoare și individuală, nu se naște și nu piere, căci dacă s-ar naște ar trebui să se nască din nimic, iar dacă ar pieri ar însemna că s-ar dizolva în nimic”. Ființa este eternă, imuabilă, dar indivizibilă căci își păstrează în continuu calitățile, deci este întotdeauna egală cu sine însăși ori cât de repetat nu s-ar divide. Într-o asemenea lume în care nu există nici început, nici devenire sau dispariție, nu există nici trecut, nici viitor, ci numai *prezent*, timp imobil și finit, complet și perfect – asemenea unei sfere. Ființa, concepută de Parmenide, este asemănătoare unei sfere.

În partea a doua a lucrării *Despre natură*, Parmenide expune conceptul despre părere, despre aparență, despre condițiile gândirii empirice, operând asupra lumii sensibile, prin intermediul simțurilor. Realitatea fizică, afirma Parmenide, este un amestec de două elemente de conflict, un produs al acestor două elemente: focul și pământul, caldul și recele. Realitatea fizică, existența este invariabilă, neschimbătoare atât cantitativ, cât și calitativ. Ea este unică, singulară, absolut constantă. Nu se supune schimbărilor, dezvoltării. Existența este ceea ce se poate cunoaște cu rațiunea și nu cu simțurile. Parmenide identifică realitatea cu rațiunea. El afirmă că omului i se dă, în percepția senzorială, numai variabilul, temporarul, iar ceea ce există invariabil este accesibil numai gândirii. În finele meditației sale, Parmenide conchide că „Existența este, inexistența nu-i”. Această concluzie raționalistă a gândirii filosofice din Grecia ne convinge că există în realitate numai aceea ce este invizibil, imperceptibil. Lumea vizibilă, în explicațiile filosofului Eleat, nu există.

Discipolul preferat al lui Parmenide – **Zenon (490-430 î.e.n.)**, în lucrarea *Erides (Dispute)*, afirmă că rațiunea umană nu poate concepe materia, timpul sau spațiul care nu sunt invizibile, dar nici divizibile la infinit. Gândirea nu poate încerca nici pluralitatea, nici devenirea și nici mișcarea fără să ajungă la impasuri logice. Zenon apără teoria unicității a învățătorului său. Metoda, utilizată de filosof, constă în reducerea până la absurd, a evidențierii consecințelor inacceptabile la care ar conduce dezvoltarea logică a premiselor adversarilor. Replicile lui Zenon, au devenit celebre, iar aporiile: *Ahile și broasca țestoasă*, *Săgeata*,

Stadionul, au fost înalt apreciate de Platon, și de Aristotel, care l-au considerat pe Zenon întemeietorul dialecticii. Paradoxurile lui Zenon, au constituit un puternic stimulent în dezvoltarea rigoriei logice și matematice. Interpretarea lor, legată de conceptele de unitate, continuitate, infinit, a determinat apariția a numeroase comentarii ale savanților și filosofilor din perioadele următoare.

Socrate îndeamnă omul spre auto-cunoaștere, spre auto-depășire. În momentul în care pătrundem în tainele conștiinței noastre, descoperim *conștiința morală, Logosul*. Socrate afirma că cine va urma îndemnul *Logosului*, va trăi ca un virtuos. Virtutea nu este posibilă fără știință. „Nu virtutea se naște din avere, ci din virtute vine și averea, și toate celelalte bunuri pentru fiecare om în parte, ca și pentru cetate”. Întemeind o nouă metodă, maeutica și, un nou domeniu de cercetare filosofică – ontologia umanului, străduindu-se să fundamenteze știința bazată pe legile rațiunii, Socrate a demonstrat că între principiu și faptă poate exista deplină concordanță. Metoda lui Socrate este compusă din două părți: ironia și maeutica (aflarea adevărului cu ajutorul dialogului). Socrate afirmă: „Există o singură fericire – știința și un singur rău – neștiința”. Pe tineri îi sfătuia să folosească mereu oglinda: cei frumoși la chip vor tinde să dobândească o puritate la fel, iar urâții – să-și ascundă lipsurile prin educație.

Învățătura lui Socrate și metoda sa, îi permite interlocutorului să depășească ideile sale preconcepte, care la fel ca, și limbajul, și gândurile nu-i aparțin. În timpul discuției, toate certitudinile sale se prăbușesc, ca și cum s-ar trezi din somn, ca și cum s-ar descoperi pentru prima dată. Opțiunile de care interlocutorul era sigur, îi apar ca niște fraze lipsite de sens. În momentul în care oamenii, îndeosebi tinerii, își dau seama că gândesc și că trăiesc greșit, ei, sunt îndrumați de Socrate, să descopere adevărul, divinul ascuns în ei. Socrate s-a încadrat în lupta cu ignoranța, fiind convins că aceasta este unica cauză a nefericirii și răutății omului.

Ideile gnoseologice ale lui **Platon**, sunt expuse în lucrarea *Republica*. Platon povestește *Mitul peșterii*, care-i permite filosofului să-i explice omului că trăiește în lumea umbrelor, în timp ce adevărata realitate este ascunsă în spatele acestora. Platon afirmă că simțurile sunt ca niște lanțuri care îl leagă pe om de realitatea sensibilă, inferioară.

Numai rațiunea ne poate ajuta să pătrundem în adevărata realitate a existenței, într-o lume situată în afara timpului și spațiului, în lumea ideilor. *Ideile* sunt fundamentul adevărului, prototipurile, modelele și formele primordiale ale tuturor ființelor și lucrurilor existente în lume. Ideile sunt realități obiective, ultime, substanțe, esențe, perfecțiuni. Teoria cunoașterii, formulată de Platon, este întemeiată pe învățătura despre suflet. Platon afirmă că există suflet universal, creat de Dumnezeu, și suflete de stele, de oameni, de animale, de plante. Sufletul universal susține mișcarea cosmosului, iar celelalte suflete pun în mișcare corpurile. La baza cunoașterii, Platon a plasat principiul lui Socrate: ”Cunoaște-te pe tine însuși!”, în conformitate cu care conceperea lumii se realizează pe calea auto-cunoașterii. Este necesar, afirma Platon, de a te scufunda în propria lume spirituală și de ați ordona gândurile. În mintea omului există două tipuri de gânduri despre lucruri separate și despre lucruri în genere. Acestor gânduri le corespund două tipuri de cunoștințe; cunoștințe despre lucruri separate, concrete și cunoștințe despre lucruri în genere. Descriind originea celor două tipuri de cunoștințe, Platon caracterizează lumea lucrurilor singulare, percepută senzorial și lumea ideilor. Examinând gândurile noastre putem observa că între ele există relații de supunere, adică sunt noțiuni generale și mai puțin generale. Asemenea structură este caracteristică și lumii ideilor. În vârful piramidei ideilor, Platon plasează Binele. Filosoful era convins că cine cunoaște Binele nu poate face rău[2].

Aristotel a acordat o atenție deosebită cunoașterii lumii, esenței lucrurilor și proceselor lor caracteristice. Gnoseologia și elementele de epistemologie sunt expuse în mai multe lucrări, principale fiind: *Organonul*, *Categorii*, *Etica*. Susținând ideea că procesul cunoașterii se desfășoară prin două niveluri: senzorial și rațional, Aristotel se pronunță asupra semnificației tuturor formelor cunoașterii. Cunoștințele, independent de sursa lor, sunt exprimate prin mijloace lingvistice. Pentru a le analiza este necesar de cercetat structura logică, formală a propozițiilor și tipurilor principale de noțiuni. Aristotel analizează cunoștințele ca continuitate de propoziții legate între ele ca raporturi logice care se deduc unele din altele după regulile logicii. Aristotel analizează procesul cunoașterii sub multiple aspecte, menționând în lucrarea *Organonul* că

sursa principală a cunoștințelor o constituie analiza lucrurilor reale, singulare. Cele mai prețioase cunoștințe, menționa Aristotel, i le oferă omului fizica și științele bazate pe observări.

În lucrarea *Organonul*, filosoful formulează legile gândirii logice: a identității, a contradicției, a terțului exclus, iar în *Categorii*, descifrează conținutul a zece categorii: esența, acțiunea, calitatea, cantitatea, raportul, locul, timpul, poziția, posesiunea. Fără a descifra conținutul lor, Aristotel se referă și la categoriile: realitate, cauzalitate, întâmplare, formă. Filosoful aplică metode comparative, judecă prin analogie, își verifică experimental concluziile și își extinde cercetările. Fondatorul propriei școli filosofice – *Likeum*, Aristotel a practicat un mod original de predare al filosofiei pentru începători și pentru cei inițiați. Școala lui Aristotel a fost numită *a peripateticilor*, deoarece discuțiile/dezbaterile unei teme erau desfășurate în aer liber.

În epoca medievală, principiul de bază al culturii – teocentrismul, limitează posibilitățile cognitive ale omului și respectiv diminuează rolul cunoștințelor, locul dominat în viața și activitatea omului îl ocupă credința și metoda sa - revelația divină. Unele idei ale figurilor reprezentative ale acestei perioade le vom reproduce în analiza scepticismului.

În epoca Renașterii, științele naturii, în baza mai multor descoperiri, îi insuflă omului că el este creatorul propriului destin. Aceasta i-a insuflat omului încrederea că el este capabil să cunoască caracterul natural al lumii și pe sine însuși. Simultan cu filosofia naturii, se dezvoltă și noua știință. Științele naturii se transformă într-o sursă importantă a noii filosofii. Filosofia naturalistă din perioada Renașterii este reprezentată de Nicolaus Cusanus și Giordano Bruno.

Nicolaus Cusanus (1401-1464), cardinal și apărător al bisericii catolice, autorul mai multor tratate logico - filosofice. Problemele abordate, cugetătorul le soluționează din mai multe perspective, inclusiv și cea teologică. Nicolae Cusanus evidențiază trei modalități de cunoaștere a lucrurilor: prin organele de simț, prin rațiune și prin intelect. Pornind de la infinitatea lui Dumnezeu, Cusanus neagă posibilitatea cunoașterii esenței lui. Omul posedă două facultăți autonome a cunoașterii: ratio – cunoașterea care se dezvoltă prin judecăți analitice (intelectul discursiv) și intelectul, facultatea superioară, luminată de

credință. Din motiv că cunoașterea se aplică atât la obiectele finite, cât și la cele infinite (Dumnezeu), apoi dacă renunțăm la intelectul luminat rămânem cu generalizarea nemijlocită a experienței, și dacă renunțăm la intelectul discursiv – nu putem îndreptăți apartenența noastră la credință și dogmă. Aplicând unele idei dialectice, Nicolaus Cusanus expune concepția *de docta ignorantia*, ceea ce înseamnă că cunoașterea lucrurilor este posibilă cu ajutorul sentimentelor, a rațiunii, a inteligenței. Cunoștințele despre lucrurile finite întotdeauna depășesc limitele lor. În concepția lui Cusanus, baza cunoașterii trebuie să fie ceva absolut, determinat, necondiționat *ignorant*, necunoașterea necondiționatului divin. Cunoștințele necondiționate pot fi atinse numai simbolic, cu ajutorul simbolurilor matematice. Rațiunea este supusă legii contrariilor și spre deosebire de *docta ignorantia* se apropie de infinit în care contrariile se combină reciproc. Poligonul infinit este identificat cu cerul. Dacă Dumnezeu este infinit (În filosofia lui Cusanus Dumnezeu desemnează maximumul), apoi în El se combină toate contrariile și nici un fel de eforturi de filosofare nu pot clarifica esența lui. Cusanus identifică maximumul și minimumul în infinit, iar răspândirea infinită a lui Dumnezeu în Univers, este asemănătoare cu procesul orientat a omului. Însă la om, procesul *umplerii cu divinitate* este limitat. Combinarea absolută a divinității și a umanului, s-a realizat doar în Hristos. Omul la fel este *Dumnezeu*, dar nu în sens absolut. Prin această afirmație Cusanus înlătură ideea scolastică despre crearea lumii din nimic. Dumnezeu nu există în afara lumii, ci se află în unicitate cu lumea. Cusanus reprezintă cunoașterea ca o trecere de la sensibil la rațional. Prin porțile simțurilor care trebuie lăsate larg deschise, intră imaginile universului. Dar simțurile numai oglindesc suprafața lumii, în timp ce analiza matematică îl conduce pe om mai departe. Când am depășit cu totul informațiile simțurilor, ajungem la existența unui *maximum* unic, față de care *absolutul* convinge multiplicitatea. Dumnezeu (Absolutul) este deasupra tuturor lucrurilor, cuprinzându-le pe toate, el trebuie să fie în totalitatea sa și în infinitatea sa. Deci, față în față cu *maximumul absolut* stau *maxime individuale*. Simbolurile numerice fac posibilă surprinderea multiplicității și opoziției instalate în infinit. Unitatea este cea mai simplă expresie a divinității

calculabile. Dintre figurile geometrice, doar triunghiul, cel mai simplu poligon existent, poate exprima unitatea. Celelalte poligoane reprezintă combinații ale acestei unități. Ca teolog, Cusanus afirmă că unitatea nu poate fi concepută altfel, decât trinitate. Dumnezeu-Tatăl, devine astfel unitate pură, Fiul – egalitatea, iar Duhul Sfânt legătura lor. În opinia lui, maximumul universal constituie unitatea supremă a lumii cunoscutibile la care ajungem prin rațiune analitică. Dumnezeu este apreciat ca maximum absolut, infinit, în timp ce lucrurile reprezintă expresia acestei unități absolute în multiplicitatea lor. Multiplicitatea este alcătuită din contrarii care se rezolvă, ajungând la unitate în Absolut. Dumnezeu oferă spațiu afirmațiilor contradictorii, este locul coincidenței contrariilor. Cusanus menționa: „Maximumul absolut, fiind tot ceea ce poate fi, este în întregime inact și cum nu poate fi mai mare, nu poate fi nici mai mic, deoarece este tot ceea ce poate fi. Ori minimumul este tot ceea ce nu poate fi mai mic. Pentru că maximumul răspunde de asemenea acestei definiții, e clar că maximumul și minimumul coincid.

Analizând simbolurile matematice, Cusanus menționa că acestea permit exprimarea coerentă a contradicției. Savantul menționa că circumferința unui cerc cu rază infinită reprezintă segmente de dreaptă, cercul devine egal cu diametrul său infinit. La fel, triunghiul este egal cu fiecare din laturile sale infinite, căci toate liniile infinite sunt egale între ele. Coexistența contrariilor, respinsă de Aristotel, este admisă de Cusanus. El afirmă că căldura este frigul devenit infinit mic; repaosul este o mișcare devenită infinit de mică; unghiul drept este cel mai mic dintre unghiurile obtuze sau cel mai mare dintre cele ascuțite: o dreaptă și o curbă infinit mică nu se deosebesc prin nimic. Numărul, scrie în continuare Cusanus, nu determină numai cantitatea sau raportul proporțional, ci tot ce face asemănarea sau deosebirea în lucru sau proprietate, aceea ce l-a determinat pe Pitagora să vadă în patru numere constituirea și inteligibilitatea totului. Cusanus dezvoltă concepția conform căreia nicăieri nu-i nimic stabil și absolut. În opinia lui Cusanus, mișcarea este relativă.

Nicolaus Cusanus sublinia că obiectul cunoașterii este Dumnezeu care există în unitate de nedespărțit cu lumea naturii, percepută în mod senzorial. Cunoașterea lumii desfășurate, adică a lui Dumnezeu, este o

chestiune a rațiunii și nu a credinței care vrea să-l cunoască pe Dumnezeu în formă restrânsă. Maximum și minimum coincid prin unitatea și infinitatea lor esențială. Infinitul e prezent atât în infinitul mare, cât și în infinitul mic. Dumnezeu este maximum și minimum în toate creațiile sale. Astfel, Nicolaus Cusanus dezvoltă dialectica cunoașterii esenței și a fenomenului.

În domeniul filosofiei naturii, este cunoscut **Giordano Bruno**, savantul care raționalizează religia, dar nu renunță la ea. În gnoseologie, Bruno reiese din ideea cognoscibilității lumii. Scopul rațiunii umane este văzut de cugetător în pătrunderea esenței fenomenelor, în cunoașterea legităților naturii. Cunoașterea începe cu percepțiile, apoi trece la reprezentări, pasiuni și intelect. Cunoașterea senzorială este însuflețită. Din motiv că cunoașterea este un proces infinit, apoi și obiectului este infinit. Adevărul poate fi atins numai prin metodele filosofice și nu prin cele ale teologiei. La baza cunoștințelor veridice, trebuie să fie plasată îndoiala, dar ea nu trebuie absolutizată până la scepticism. Bruno corelează cunoașterea cu practica omenirii. Prin practică subînțelege: activitatea oamenilor în scopul de a descoperi tainele naturii. Obiectul cunoașterii este natura, identică cu Dumnezeu. A cunoaște natura înseamnă a-l cunoaște pe Dumnezeu. În natură, contrariile nu sunt atât de clar separate ca în gândire, ele se dezvoltă în armonii superioare. Cunoașterea, eforturile oamenilor în procesul cunoașterii, sunt comparate de către Bruno cu o aventură, în care pasiunea, entuziasmul îl absorb pe subiectul cunoscător. La baza gnoseologiei lui Bruno, este plasată ideea că în sufletul uman se manifestă spiritul cosmic mondial care este nedespărțit de materia însuflețită. Sufletul omului și cel animalic se deosebesc prin configurația specifică care depinde de structura fizică a organelor corporale. Abordând problema mijloacelor cunoașterii, Bruno alături de îndoială, plasează *magia*, interpretată ca acțiune activă care constă în descoperirea *tainelor naturii*. Primul moment al cunoașterii este senzorialul, lucrurile sunt reflectate în unilateralitatea și finalitatea lor. Simțurile trezesc rațiunea, urmează momentul discursivității, orientat spre depășirea finitului prin cuprinderea lui în infinit, moment realizat de intuiția intelectului. Astfel, multiplicitatea se manifestă ca unitate. Tipurile cunoașterii Bruno le transformă în treptele apropierii de binele și frumosul suprem.

Mai presus de simțuri, rațiune și intuiție care cuprinde identitatea

absolută, stă iubirea. Iubirea este interpretată ca efort al voinței raționale. Trecerea treptată din lumea senzibilă spre cea inteligibilă și Dumnezeu, este apreciată de către Bruno ca o trecere de la iubirea vulgară la cea eroică. Acest proces, constituie scopul ultim și infinit al voinței. Iubirea eroică este însoțită de suferință. Ea nu poate exista decât în forma efortului. Zeii l-au înzestrat pe om cu intelect și mâini, i-au dat posibilitate să creeze alte naturi, devenind astfel *Dumnezeul pământului*. Cine își sporește cunoașterea, își creează și suferința.

În epoca Renașterii, este elaborată o nouă știință a naturii. În acest proces, un rol deosebit îi revine lui **Leonardo da Vinci** (1452-1519), autorul unei concepții despre lume în care este reflectată nu doar imaginea cosmosului, dar și poziția omului în cadrul lui. Leonardo da Vinci sublinia: „Dacă cineva s-ar fi aflat pe lună, pământul i-ar părea așa cum ne pare nouă luna de pe cer”. Abordând problema metodelor cunoașterii lumii, Leonardo da Vinci subliniază că înțelegerea totală a lumii este posibilă printr-o știință unitară. Scopul cunoașterii științifice este definit ca cunoașterea necesității raționale a lucrurilor, adică cunoașterea legilor și a originii lor. Savantul naturalist în calitate de metode propune observația experimentală, calculul matematic. El menționa că experiența este un fenomen fără de care nimic nu se poate dovedi. El afirma că înțelepciunea este fiica experienței, iar toate cunoștințele omului vin prin simțuri. Leonardo da Vinci nu reduce experiența la percepția senzorială. Percepțiile omului sunt interpretate în scopuri practice. De interesele practice depinde necesitatea schimbărilor în lume. Mecanismul ascuns al proceselor naturale, a laboratoarelor naturii, trebuie evidențiat, pentru a fi folosit în interesele omului. În acest context, Leonardo da Vinci subliniază: arhitectorul trebuie să fie gelos și inuman, pictorul și sculptorul trebuie să fie anatomici și filosofi, artistul trebuie să fie dublat de avocat. Din recunoașterea unității naturii, Leonardo da Vinci, deduce concluzia: toate *tehnicitățile* sunt înrudite. El sublinia că trebuie să existe raporturi cauzale între lucruri, să existe anumite legi și că mintea pictorului trebuie să pătrundă în însăși esența naturii. Menționând că inducția, ca metodă de cercetare, este complicată, el insistă asupra intervenției active a cercetătorului în observarea fenomenelor. Ea presupune repetarea

acelorași situații, a variațiilor condițiilor, în care se desfășoară fenomenele, completarea cunoașterii teoretice cu observațiile practice, utilizarea cunoștințelor în interesul oamenilor.

Leonardo da Vinci sublinia că cunoștințele și artele sunt *ficele ochiului cercetătorului* care elucidează esența lucrurilor. Adresându-se pictorului, Leonardo da Vinci scrie: „Să știi deci că nu te poți considera un bun pictor, dacă nu stăpânești universalele desăvârșiri de a izola adevărul prin arta ta toate calitățile formelor făcute de natură, având model: cum lumina acționează asupra ochiului omului, așa matematica acționează asupra spiritului, care ne oferă cunoștințe ampte”. Grație faptului că artistul creează natura pe baza cunoștințelor obținute, natura recreată este mai adevărată ca cea inițială. Pornind de la corelația existentă între pictură, muzică și poezie ca domenii artistice, Leonardo da Vinci trece la analiza tuturor disciplinelor și a domeniilor activității umane. Inspirându-se din neoplatonism, el admite existența unei rațiuni cosmice, a unei forțe producătoare.

Nicolae Copernic (1473-1543), savantul care a schimbat imaginea lumii. În lucrarea *Despre mișcarea sferelor cerești*, autorul supune criticii sistemul geocentric. Fondatorul sistemului heliocentric subliniază că pământul se rotește în jurul Soarelui și în jurul axei sale. Teza respectivă este apreciată ca revoluționară pentru dezvoltarea științei. Copernic menționează că în centrul universului finit, mărginit de sfera sferelor, se află Soarele, în jurul căruia se rotesc toate planetele, inclusiv și pământul. Planetele nu se mișcă, ele sunt fixate pe niște verige materiale. Noul sistem formează temelia generală a dezvoltării astronomiei, mecanicii și fizicii, a marcat începutul unei reforme radicale a dezvoltării științelor exacte.

Galileo Galilei, fizician, astronom, matematician italian, este fondatorul mecanicii clasice. Cu ajutorul telescopului, construit chiar de el, Galileo Galilei înscrie descoperiri importante în astronomie. A observat munții și adânciturile de pe Lună, petele solare, fazele planetei Venus. A descoperit patru sateliți ai planetei Jupiter. A demonstrat că Calea Laptelui reprezintă un sistem complicat de stele. Galileo Galilei formulează legea căderii libere a corpurilor, legea inerției, principiul relativității mișcării. Descoperirile înregistrate au înlăturat reprezentările tradiționale despre cosmos și au demonstrat unitatea fenomenelor terestre și a celor neterestre.

Prin experimentele sale, Galilei demonstrează veridicitatea ipotezei heliocentrice a lui Copernic. Aceasta a dat practic ultima lovitură concepției teologo-scolastice despre lume. Galilei dezvoltă și principiile materialismului mecanicist. În aprecierea materiei, el se apropie de atomiști. Expune ideea despre substanța materială ca bază unică și neschimbată a naturii. El afirmă că lumea este infinită, materia este veșnică, natura este unitară.

În gnoseologie, Galilei menționează că punctul inițial al procesului cunoașterii este experiența senzorială, bazată pe observație. Treapta superioară este cunoașterea necesității interne a fenomenelor. Cunoașterea este nelimitată. El constată posibilitatea omului de a atinge adevărul absolut. Savantul susține concepția adevărului dublu, progresistă pentru epoca sa. Aceasta a contribuit la distanțarea studiului științific de teologie. În gnoseologie, Galileo Galilei sublinia că experiența ca atare nu ne oferă cunoștințe veritabile. Acestea, pot fi atinse cu ajutorul experienței raționale, întemeiată pe descoperirea strictă, cantitativă a matematicii. Savantul evidențiază două metode de cercetare, aplicarea cărora formează unitatea senzorialului și raționalului, ca momente ale cunoașterii[3].

În epoca modernă, societatea pune noi sarcini în fața științei și filosofiei. Din acest motiv, savanții naturaliști numai apreciază cunoașterea ca pe un proces în sine, exprimat de formula: *știința pentru știință*, ci o orientează spre necesitățile și interesele practice ale omului. Ei își propun prin cunoaștere să întărească poziția omului în raportul său cu natura. Savanții și filosofi moderni, studiază posibilitățile perfecționării calităților cognitive și creative ale omului. Orientându-se spre analiza și satisfacerea necesităților producerii materiale, știința modernă sub diverse aspecte studiază realitatea obiectivă. În noile condiții, un rol aparte îi revine etapei de acumulare a cunoștințelor despre manifestările lucrurilor și fenomenelor concrete. Dacă anterior, în centrul dezbaterilor filosofice, era plasată existența ca totalitate, existența și esența lumii, a lucrurilor, apoi în epoca modernă obiectul central este cunoașterea, nivelurile, formele, metodele de acumulare, sistematizare, generalizare, verificare și aplicare a cunoștințelor. Caracterul senzitiv și practic al cunoașterii este completat de tendința spre sistematizare, creștere cantitativă și diferențiere. Toate acestea contribuie la dezvoltarea gândirii teoretice care își propune să

sistematizeze o viziune integrală asupra lumii, întemeiată pe date științifice. Concomitent cu dezvoltarea cunoașterii senzoriale, empirice a lumii se dezvoltă și cunoașterea matematică rațională, opusă contemplării spirituale scolastice. Atât cunoașterea empirică, cât și cea rațională, au condus la dezvoltarea științei ca integritate, au format caracterul ei, au proiectat orientările principale ale gândirii filosofice ale epocii moderne: empirismul (Bacon) și raționalismul (Descartes).

Francis Bacon (1561-1626) în lucrarea *Noul Organon*, formulează problema despre necesitatea elaborării unei noi metode științifice de cunoaștere. Filosoful pune accentul pe cercetările empirice, pe cunoașterea naturii. Bacon respinge conceptul despre filosofie ca contemplare, opunându-i o nouă interpretare: știința despre lumea reală, întemeiată pe cunoașterea experimentală. Vorbind despre sensul, predestinarea și sarcinile științei, filosoful menționează că cunoașterea științifică îi deschide omului perspectiva de a cuceri natura, și de ași perfecționa propria viață. În aprecierea lui Bacon: „Cunoștințele sunt o putere”, dar putere adevărată pot avea numai cunoștințele veridice, întemeiate pe veridicitatea cauzelor reale ale fenomenelor naturale. Numai acea știință este capabilă să biruie natura și să domine asupra ei care este orientată spre cunoașterea legilor ei. În elaborarea propriilor concepții despre lume, cunoaștere, Bacon pornește de la experiență. Filosoful deosebește două feluri de experiențe: *rodnice*, scopul cărora constă în ameliorarea condiției umane, în mod mijlocit și de *iluminare*, care urmărește cunoașterea legilor, fenomenelor și proprietăților lucrurilor. Bacon elaborează concepția despre caracterul *dublu* al sufletului. El deosebește sufletul rațional, care intră în om datorită *inspirației divine* și, astfel, devine obiect al investigațiilor teoretice, și sufletul senzorial, caracterizat de însușirile corporalității, fiind studiat de filosofie. Această concepție îi permite filosofului să ofere dreptul științei de a studia comportamentul și psihicul uman.

În calitate de premiză a organizării științei, Bacon propune critica scolasticii și punerea la îndoială a tot ce până la moment era prezentat ca adevăr. Doar în așa mod vom descoperi adevărul, menționa filosoful. Pornind de la convingerea că omul este capabil să cunoască adevărul, Bacon respinge logica silogistică a lui Aristotel, deoarece ea nu-l conduce

pe om spre adevăr. Filosoful înlocuiește deducția cu inducția, logica căreia reprezintă, pentru Bacon, un mijloc ce asigură veridicitatea cunoașterii și posibilitatea argumentării bazelor teoretice ale științei. O condiție a reformării științei, este curățirea ei de răătăciri, de *fantome* false. Bacon evidențiază patru categorii de *fantome* ale cunoașterii științifice: *fantomele* genului; *fantomele* peșterii; *fantomele* pieții; *fantomele* teatrului. **Fantomele genului** conțin greșelile omului care, când judecând despre natură și componentele ei, aplică analogia cu viața sa. De regulă, așa se întâmplă când omul își propune să găsească scopuri în activitatea naturii, asemenea celor care sunt atestate în viața socială a omului. Dacă *fantomele genului* provin din neajunsurile naturale ale rațiunii umane, care-s mai mult sau mai puțin comune tuturor oamenilor, apoi **fantomele peșterii** sunt un rezultat al existenței neajunsurilor înnăscute ale rațiunii umane. Având un caracter individual, ele depind de educație, deprinderi, gusturi. Celelalte două categorii de *fantome* au rădăcini adânci în viața și relațiile sociale existente. **Fantomele pieții** (ale târgului) apar în procesul comunicării, fiind transmise de cuvinte. **Fantomele teatrului** apar în știință din cauza însușirii necritice a unor păreri, opinii, învățături. Cunoașterea piedicilor, subliniază Bacon, îl ajută și îl învață pe om să evite greșelile.

După cercetarea *fantomelor* ca piedici ale cunoașterii, Bacon își expune propria metodă. În acest scop, analizează posibilitățile celor două metode, utilizate de către savanți până la el, *dogmatică* și *empirică*. Filosoful observă că savantul care utilizează *metoda dogmatică* pornește de la teze general-speculative și tinde să deducă din ele toate cazurile particulare. Acesta seamănă cu un păianjen care își țese plasa sa din el însuși. Savantul care utilizează *metoda empirică* se orientează spre acumularea maximă a faptelor, a informației despre manifestările obiectelor studiate. Acesta se aseamănă cu furnica, care fără nici o ordine, cară în furnicar tot ce-i cade în cale. Metoda adevărată a cunoașterii constă în prelucrarea rațională a materialelor, acumulate prin experiență. Savantul ce utilizează această metodă se aseamănă cu albinda, care adună nectarul din flori, și-l transformă în rodul propriei activități. Bacon definește metoda ca cale, ca mijloc de cercetare, ca unealtă, care perfecționează capacitatea percepțiilor și a rațiunii umane[3].

Thomas Hobbes (1588-1679), autorul unui sistem filosofic, axat pe mai multe probleme. Lucrările principale: *Despre corp*, *Despre om*, *Despre cetățean* și *Leviafanul*. Hobbes definește filosofia ca formă a cunoașterii raționale, întemeiată pe datele experienței senzoriale. Hobbes corelează succesele umanității cu realizările științei, cu dezvoltarea filosofiei. El menționa că știința și filosofia sporesc potențialul tehnic al societății și conduc omul spre dominația asupra naturii. Hobbes definește filosofia ca știința despre „legile autentice ale societății civile”. Studiind *Elementele* lui Euclid, Hobbes se convinge de faptul că metoda geometrică trebuie să fie un model al oricărei investigații științifice. În baza acestei metode, filosoful își propune să revalorifice teoriile sociale, teoria despre stat și drept. În așa mod, științele sociale vor putea fi incluse în structura științelor concrete, eliberându-se de haos și contradicțiile ce le caracterizează. În baza ideilor expuse de Galileo Galilei, Hobbes se interesează de problema mișcării, de caracterul universal al metodei materialiste.

În gnoseologie, Hobbes recunoaște că cunoașterea se realizează prin mijlocirea ideilor, izvorul cărora îl găsim în percepțiile senzoriale ale lumii înconjurătoare. Filosoful sublinia că nici o idee nu poate fi înăscută, deoarece ideile se formează prin acțiunea obiectelor asupra noastră, apoi se prelucrează de rațiune prin comparație, îmbinare și despărțire. Aceste operații îi oferă omului cunoștințele și, prin intermediul limbii, sunt fixate nume (noțiuni) generale. În așa mod, cunoștințele particulare dobândesc caracter general. Cunoașterea corelatelor necesare are loc numai în matematică și filosofie. În aceste domenii, tezele sunt argumentate. Hobbes face deosebire între cunoașterea teoretică și cea practică.

John Locke (1632-1704), filosof englez, în opera căruia este evidențiat scopul cunoașterii, care ocupă o poziție centrală în problematica filosofiei. În prefața lucrării *Essay*, autorul subliniază: „Înainte de a ne angaja în acest fel de cercetări (morale și religioase) este necesar să examinăm propria noastră capacitate și să vedem care sunt obiectele accesibile minții noastre, și care sunt deasupra înțelegerii noastre”. ”Gândirea, întâlnind un obstacol, se întoarce asupra sa sub forma unei probleme. În loc de a ne ocupa cu natura obiectelor inteligenței noastre, e nevoie să analizăm inteligența însăși. Înainte de a rezolva problemele, trebuie să încercăm

puterea instrumentului nostru de cercetare, să constatăm certitudinea și întinderea cunoștințelor umane, precum și grație credinței, ale opiniei și ale sentimentului ce-l putem avea cu privire la diferite subiecte ce se prezintă spiritului nostru”[4, p. 127].

Opoziția între izvorul empiric și cel rațional al cunoașterii este veche. Locke oferă acestei opoziții un caracter specific, care deplasează centrul discuțiilor filosofice spre problema cunoașterii. După unele aprecieri filosofia lui Locke este „...o istorie naturală a intelectului omenesc”[4]. Întrebarea inițială la care își propune să răspundă Locke se referă la existența ideilor înnăscute. Prin exemple și combinații logice, prin întrebări și răspunsuri, Locke demonstrează inexistența ideilor înnăscute, iar în concluzie afirmă că toate ideile vin din experiență. Cunoașterea, în acest context, reprezintă o *tabula rasa*, pe care percepțiile înscriu semnele lor. În filosofia lui Locke, opozițiile între: empirism - raționalism se transformă în corelatul: înnăscut - dobândit. Stabilind că cunoașterea este o relație, filosoful se întreabă: De unde vin ideile? Care este natura lor? Prin experiență Locke nu înțelege numai perceperea lumii externe, a aspectului sensibil al lucrurilor materiale. Filosoful include în experiență și percepția propriilor noastre operații sau manifestări sufletești care au loc cu ocazia percepției externe. Vechea opoziție, între lumea psihică și cea fizică, a luat, în concepția lui Locke, forma gnoseologică și psihologică. După aprecierile lui Windelband, Descartes evidențiază două substanțe; Spinoza două atribute; Locke două izvoare ale cunoașterii: senzația și reflecția. Prin reflecție filosoful subînțelege orice proces intern de conștiință. Reflecția este însușirea de a oglindi propriile operații sufletești.

Metoda, utilizată de Locke, este cea analitică. Este o metodă care va domina gândirea filosofică și cea psihologică până în timpurile noastre. Locke împarte ideile în două categorii: *simple* și *complexe*. **Ideile simple** se deosebesc prin proveniență. O categorie de idei ne vine printr-un singur simț, de exemplu: culorile, gusturile, sunetele etc. A doua categorie de idei simple, venite prin mai multe simțuri, sunt: mișcarea, figura, spațiul, repaosul, mobilitatea. Ideile venite prin reflecție sunt de asemenea divizate în două categorii, corespunzătoare celor două puteri spirituale: *intelectului* și

voinței. Ultima grupă de idei provin din ambele surse concomitent, de exemplu: durata, unitatea, existența, puterea, plăcerea și durerea.

Locke sublinia că omul nu poate crea idei simple, ele ne sunt date, spiritul le primește pasiv. Importanța ideilor simple constă în faptul că în baza lor se fac toate construcțiile de idei, de cunoștințe. Din idei simple, activitatea spirituală creează, prin combinare, compunere și abstracție, idei complexe. **Ideile complexe** pot rezulta din elemente unice, privite în ele însele, cum sunt: modurile și substanțele; sau pot reprezenta idei formate prin comparație – relațiile. Modurile și însușirile, filosoful le clasifică în două categorii: simple și complexe (mixte). Modurile simple (clasa ideilor complexe) reprezintă determinări sau modificări ale unei singure idei simple. Astfel, ideile de distanță, lungime, profunzime, capacitate, rezultă din ideea unității repetate. La fel, din ideea de durată rezultă succesiunea, timpul (ore, zile, ani), momentul și eternitatea; din ideea de unitate rezultă numerele, iar din ultimele derivă infinitul. Modurile mixte, subliniază Locke, sunt combinații active ale ideilor simple. Ele reprezintă unități legate de câte un nume, le putem obține pe calea limbajului (prin explicație). Analizând termenii, noi îi reducem la elementele lor, la idei simple.

Rene Descartes devine cunoscut prin numeroase realizări înscrise în dezvoltarea științei: aplică geometria analitică în mecanică; demonstrează realitatea mișcării și a repaosului; descoperă legitatea acțiunii și contra acțiunii; în astronomie dezvoltă ideea despre dezvoltarea naturală a sistemului solar. În domeniul filosofiei, Rene Descartes scrie patru lucrări fundamentale: *Regulae ad directionem ingenii*, *Discursul asupra metodei*, *Principiile filosofiei*, *Meditații metafizice etc.* Metoda care o credea valabilă pentru toate mințile era cea geometrică. Lucrarea *Regulae ad directionem ingenii*, publicată postum prezintă o expunere serioasă a noii metode. Minteă înțelege cu atât mai bine adevărul, cu cât îmbrățișează un câmp mai mare de științe, și cu cât e în stare prin comparație, să scoată din ele știința înțelepciunii care e una peste tot. Vorbind despre metoda sa, Descartes menționează că nu trebuie să cercetăm decât acele lucruri pe care mintea noastră pare a le putea cunoaște în chip neîndoielnic. Descartes era convins că este pierdere de timp să te ocupi cu științe în care îți dai seama de la bun

început că nu vei ajunge la o cunoaștere deplină a lucrurilor. În acea vreme, astfel de științe erau numite *curioase*. Noțiunile de bază ale matematicii sunt limpezi de la sine, adevărurile deduse din ele sunt clare prin felul cum s-a făcut deducția, așa încât avem aici un exemplu de siguranță deplină a cunoștințelor noastre. Descartes sublinia că trebuie să urmăm acest exemplu. Filosoful menționa că sunt două căi de cunoaștere, cea mai importantă fiind *intuiția*, datorită căreia ne putem ridica până la noțiunile simple, de la care trebuie să pornim în cunoaștere. A doua cale, *deducția*, desemnată de filosof și prin noțiunile: *inducție* sau *enumerație*. Datorită deducției putem merge prin intuiție și astfel putem descoperi cunoștințele ascunse. Analiza metodei reprezintă o schiță de teorie a cunoașterii. După ce am stabilit cum cunoaște spiritul nostru, trebuie, subliniază filosoful, să urmărim cu atenție, ca să nu luăm nimic fals drept adevărat. Apoi vom căuta să dobândim o cunoaștere desăvârșită, o cunoaștere a tuturor lucrurilor.

În cartea a doua, Descartes arată cum trebuie de ajutat intelectul în activitatea sa și de ce fel de instrument trebuie să se folosească. Din moment ce este căutată forma cea mai simplă de formulare a problemei, Descartes ne propune comparația cu altceva. În baza comparației, putem deduce că el (lucrul/fenomenul) este asemănător, identic sau egal cu ceva dat. Cunoașterea, ce nu se capătă printr-o intuiție simplă și pură a unui lucru, se capătă prin compararea a două sau mai multe lucruri.

Lucrarea *Discurs asupra metodei* (1628-1637), după aprecierea autorului, reflectă o istorie a vieții și gândirii sale trecute. Metoda, definită de Descartes, înaintea în fața savantului patru cerințe: 1) a nu primi nimic ca adevărat, până n-a fost cunoscut în mod clar; 2) a împărți fiecare, dintre problemele luate în cercetare în atâtea subprobleme, cât vor fi cu putință și câte vor fi cerute spre o mai bună rezolvare; 3) ași îndruma cu rânduială gândurile, începând cu obiectele cele mai simple și mai lesne de cunoscut, spre a ne ridica încetul cu încetul, ca pe niște trepte, până la cunoașterea celor mai compuse și presupunând o rânduială chiar între cele care nu se înșiruie în mod firesc unele după altele; 4) a face peste tot enumerări atât de depline și a arunca priviri atât de cuprinzătoare, încât să fim siguri, că n-am lăsat nimic deoparte. Redusă la aceste cerințe, metoda pare simplificată,

însă Descartes nu dorește să analizeze secretele ei. Filosoful se orientează spre alte chestiuni, pe care doar le formulează, anunță existența lor.

Lucrarea *Meditații despre Prima Filozofie*, cuprinde 6 capitole. În primul capitol filosoful revine la explicarea propriei metode a cunoașterii și explică reducerea. Este necesar, sublinia Descartes, ca omul să se desprindă de toate părerile luate drept bune. Pentru a argumenta această teză Descartes se întreabă: Cum se dobândesc cunoștințele noastre? Filosoful explică: obținem cunoștințe prin simțuri, dar curând înțelegem că simțurile sunt înșelătoare. Din acest moment, începem să medităm. Așa a procedat filosoful și a înțeles că poate supune îndoielii orice conținut al gândirii. A doua meditație a lui Descartes, ne convinge să urmăm calea înapoi, spre cunoștințe și lumea fizică. Este vorba despre existența unor cunoștințe sigure, adevărate. Un punct bine statornicit care nu poate fi pus la îndoială este suficient pentru a reface calea străbătută. Prin mai multe combinații logice, Descartes conchide: a gândi este singurul lucru care-i aparține omului cu adevărat. Filosoful subliniază: de toate celelalte lucruri m-ași putea desprinde, numai de gândire nu. Deci sunt atâta vreme cât gândesc, iar înțelesul lui *a fi* nu este altul pentru om, decât *a gândi*. Însăși termenul *a gândi* este descifrat astfel: mă îndoiesc, înțeleg, concep, afirm, neg, vreau, imaginez, simt. Analizând calitățile unei bucați de ceară, despre care ne vorbesc simțurile, Descartes își argumentează propria concepție – raționalismul. Filosoful menționează: să urmărim ce se întâmplă cu ceara dacă o încălzim. Observăm că toate calitățile descrise de simțuri (formă, duritate, culoare) dispar. După schimbarea stării acelei bucați de ceară, constatăm că ea are un fel de a fi dincolo de caracterele corporale, pe care le cunoscusem. Concluzia ce urmează este: realitatea, lucrurile, fenomenele, procesele... nu pot fi cunoscute prin imaginație și simțuri, ci prin rațiune, prin spirit.

Meditația a treia, cuprinde analiza facultăților minții, pe care filosoful le împarte în: idei, afecțiuni, judecăți. Descartes subliniază că ideile și afecțiunile nu pot fi greșite. Ideile pot fi de trei feluri: înnăscute, venite din afară sau născocite de om. Concomitent căile rațiunii noastre ne sugerează: trebuie să existe tot atâta realitate într-o cauză eficientă, cât este în efectul ei. Ideile pot cel mult să decadă din perfecțiunea lor anterioară, întâlnită în

sânul cauzei. Stabilind că mintea omenească poate da socoteală de toate ideile, în afară de ideea lui Dumnezeu, Descartes scrie: Atributele lui Dumnezeu sunt atât de desăvârșite, încât, ne putând veni de la mintea noastră, reiese că derivă din însăși faptul existenței sale. Dumnezeu există, de vreme ce noi, ființe nedesăvârșite, îl putem gândi. Mai mult ca atât, acum noi înțelegem că el există și prin faptul existenței noastre, nu numai al gândirii noastre, căci nimic nu ne poate da socoteală de existența noastră și de conservarea ei, decât existența unui Creator.

În meditația a patra, filosoful meditează asupra greșelilor, greșeala, fiind apreciată ca absența desăvârșirii, perfecțiunii. Când analizăm cauza greșelilor noastre, sublinia Descartes, e bine s-o privim în toată complexitatea ei. Causa greșelii, filosoful o corelează cu două facultăți: *intelectul și voința*. În intelectul omului, nu este și nici nu poate fi vreo eroare. Atât intelectul, cât și voința omului, nu poate fi cauza erorilor noastre, ceea ce ne face să greșim este numai proasta lor întrebuințare. Judecăm bine sau rău după cum potrivim voința cu intelectul nostru. Când în intelect se găsește o mare claritate, voința este determinată în mod hotărât. Dacă intelectul nu are o cunoaștere desăvârșită, voința rămâne indiferentă. În schimb, dacă voința, care e cu mult mai întinsă decât intelectul, nu înțelege să se restrângă la limitele acestuia și încearcă să ajungă chiar la lucrurile pe care nu le cunoaștem, nu le putem explica, atunci mintea noastră se rătăcește, alege ceea ce *e fals drept adevăr* și cade în greșeală. Creatorul ne-a oferit libertatea să adaptăm noi înșine facultățile noastre, este vina noastră, conchide filosoful, că nu știm să ne folosim cum trebuie de ele. Finisând a cincea meditație, filosoful ne învață să deosebim adevărul de fals și ajunge la formularea unui criteriu de îmbogățire a cunoștințelor, criteriul clarității și distincției ideilor. Analizând ideile clare și distincte, filosoful subliniază că știm ce este lungimea, lățimea și adâncimea, cunoaștem dimensiunile întinderii, precum și unele proprietăți ale ei. Sunt clare și distincte noțiunile ce prezintă numerele, figurile, mișcarea etc. Ceea ce ne asigură de adevărul acestor cunoștințe este și faptul că ele nu ne vin pe calea simțurilor. Meditația a șasea are un conținut ontologic.

În anul 1644 este publicată lucrarea *Principiile filosofiei*, în care Descartes și-a cristalizat sistemul filosofic. Lucrarea este dedicată

principesei Elizabet. În *Prefața* lucrării este publicată o scrisoare a filosofului care conține câteva idei interesante. Merită atenția contemporanilor analiza realizată de Descartes care își compară ideile cu cele ale lui Platon și Aristotel. O idee care merită să fie cunoscută este analogia realizată de Descartes a arborelui cu cunoașterea, cu filosofia. Filosoful susține că rădăcinile sunt metafizica, tulpina – fizica, iar ramurile sunt celelalte științe: medicina, mecanica și morala.

Descartes a elaborat o concepție filosofică, în centrul căreia se află subiectul cunoscător. Căutând izvorul, criteriul cunoștințelor adevărate, Descartes ajunge la concluzia că acesta nu trebuie căutat în experiment, dar în domeniul rațiunii, a intelectului, a creierului, a spiritului uman. Formula îndoielii metodice *Cogito ergo sum* (*Cuget deci exist*) este cunoscută și astăzi, iar cerințele metodei sunt aplicate cu succes în toate ramurile științei contemporane. Considerăm că metoda îndoielii poate și trebuie aplicată și în activitatea practică a omului contemporan, doar Descartes ne-a învățat să ne ferim de grabă și prejudecăți, să cuprindem în judecățile noastre doar acele lucruri, care s-ar înfățișa spiritului nostru atât de clar, încât să nu existe prilej a le supune la îndoială[5].

Scepticismul supune îndoielii veridicitatea cunoștințelor cu care operează omul, savanții. În Grecia antică, în epoca elenistă își desfășoară activitatea **Pirrhon** (369-279 î.e.n.), fondatorul scepticismului ca doctrină independentă. Filosoful evidențiază trei întrebări principale ale reflexiei filosofice: Din ce constau lucrurile? Cum trebuie să ne referim la ele? Ce folos vom obține din raportul cu ele? Întrucât orice judecată de valoare, este, în același timp, îndreptățită și neîndreptățită, bazându-se exclusiv pe o convenție umană, Pirrhon pune la îndoială capacitatea de a cunoaște, de a soluționa și răspunde la întrebările formulate.

În epoca medievală, filosofia creștină evidențiază în calitate de sursă a cunoașterii revelația divină și scrierile sfinte. Alături de revelație, filosofia scolastică plasează și rațiunea ca proprietate angelică ce oferă cunoștințe despre cele mai adânci taine ale lumii. În calitate de capacitate a omului de a judeca informațiile oferite de simțuri, rațiunea este simultan și o sursă a erorilor, rătăcirilor. În teoria dublului adevăr, Toma d' Aquino ne sugerează posibilitatea eliminării erorilor admise de știință. El menționează

că dacă despre același lucru/fenomen, cele două forme ale cunoașterii: știința și religia, au acumulat informații diferite, apoi a greșit știința, deoarece religia, cu metoda sa - revelația divină, nu greșește niciodată.

În epoca modernă, recunosc imposibilitatea cunoașterii adecvate, depline a lumii D. Hume și Im. Kant. Hume deseori menționa că omul cunoaște doar impresii particulare, iar valoarea cunoașterii filosoful o distinge între impresii și idei. David Hume era convins că nu putem cunoaște nimic în mod obiectiv. Diferența dintre aceste concepții rezidă în gradul de forță și de vivacitate cu care apar în spirit și își croiesc un drum în gândirea sau conștiința noastră. Mai mult ca atât la Hume găsim o interpretare specifică a obiectivității. Obiectivitatea judecăților de experiență își are originea în subiectul cunoscător. Crediința care întovărășește apariția unei impresii în spiritul nostru, se comunică și ideilor care se află în relație cu impresia. Pentru ca o idee să fie gândită ca având o valoare obiectivă, trebuie să aibă o legătură cu o impresie prezentă.

În filosofia kantiană, cunoașterii îi revine o poziție centrală. Confruntând concepțiile lui Hume și Leibniz, Kant în lucrarea *Critica rațiunii pure* subliniază că cunoașterea obiectivă a lumii, devine posibilă numai prin sinteza potențialului experienței și rațiunii. O astfel de cunoaștere, este pură și obiectivă. Ea transcede punctul de vedere al individului care o posedă, și îi legitimează pretențiile referitoare la existența unei lumi independente. În afara lumii experienței, mai există o lume situată dincolo de senzațiile noastre, care ne prezintă materialul datelor senzoriale. Kant apreciază datele senzațiilor ca simple fenomene, în timp ce la baza lor este un fundament – *lucrul in sine*. Despre *lucrul în sine* noi cunoaștem doar fenomenul – modul în care senzațiile noastre sunt afectate de acest ceva necunoscut. Lumea înconjurătoare, lumea experienței noastre, este *lucrul în sine* transformat, modificat de spiritul nostru. Hume susținea că nu există nici un temei pentru a crede că există necesitate în natură: necesitatea există numai la nivelul gândirii și ea reflectă doar „relația dintre idei”. Pornind de la această teză, Kant descoperă că științele naturii, întemeiate pe credința că există necesitatea în natură, riscă să rămână fără suport. Factorii care l-au determinat pe Kant să scrie lucrarea *Critica rațiunii pure*, sunt: disputa cu sistemul elaborat

de Leibniz, intuirea corelației dintre problema obiectivității și cea a cauzalității. Confruntându-i pe cei doi filosofi, Kant conchide că nici experiența, nici rațiunea nu sunt capabile, în mod independent, să ne ofere cunoștințe. Prima ne oferă un conținut fără formă, a doua - o formă fără conținut. Cunoașterea obiectivă a lumii, devine posibilă numai prin sinteza acestor două elemente. O astfel de cunoaștere, este pură și obiectivă. Ea transcende punctul de vedere al individului care o posedă și legitimează preferințele referitoare la existența unei lumi independente. Cu toate acestea, lumea „așa cum este în ea însăși” nu poate fi cunoscută independent de orice perspectivă individuală, deși eu pot cunoaște lumea, sublinia Kant, independent de propria mea subiectivitate. Ceea ce cunosc, *lumea apariției* poartă semnele de neșters ale acestei subiectivități. Existența obiectelor nu depinde de faptul că eu le percep, dar natura lor este determinată de faptul că ele pot fi percepute. Obiectele nu sunt monade leibniziene, cognoscibile numai din perspectiva fixă a *rațiunii pure*; ele nu sunt nici *impresii*, trăsături ale propriei mele experiențe. Ele sunt obiective, dar caracterul lor este dat de perspectiva în care pot fi cunoscute, din perspectiva *experienței posibile*.

Concepția lui Kant asupra obiectivității, este numită idealism transcendent și este expusă în lucrarea *Critica rațiunii pure*, în care autorul justifică teza: unele judecăți sunt adevărate independent de experiență și rămân adevărate indiferent de modul în care se schimbă experiența: acestea sunt adevărate *a priori*. Alte judecăți deduc adevărurile din experiență și ar putea fi false, dacă sunt semnalate schimbări în experiență: acestea sunt adevăruri *a posteriori*. Kant deosebește două categorii de adevăruri *a priori*: *analitice* și *sintetice*[6].

Sistemul filosofic al lui Kant este structurat după principiul clasificării științelor în: *metafizică*, *matematică* și *științe empirice*. Primele două științe sunt înrudite cu metoda rațională. Metafizica este o cunoștință pur rațională, iar matematica – pur intelectuală. Metafizica operează cu noțiuni, iar matematica cu construcții de noțiuni. Toate celelalte cunoștințe sunt cunoștințe istorice sau empirice. Cunoștințele empirice pornesc de la materialul empiric din care cu ajutorul inducției scot legi de universalitate comparativă sau relativă. În timpul lui Kant, psihologia

împărțea subiectul cunoscător în trei trepte: *sensibilitatea, inteligența și rațiunea*. Acestea sunt analizate în cele trei părți ale *Criticii rațiunii pure*: *Estetica transcendentă*, în care autorul supune analizei formele apriorice ale sensibilității; *Logica transcendentă*, studiază formele apriorice ale inteligenței umane; *Dialectica transcendentă*, abordează problema veridicității formelor apriorice ale rațiunii.

Kant apreciază empirismul ca fiind insuficient. Filosoful sublinia că o cunoaștere fără universalitate și necesitate, nu merită numele de cunoaștere. Kant propune depășirea cunoașterii sensibile. Potrivit tradiției, sediul cunoașterii necesare și universale este rațiunea. Simultan este vizibil atacul lui Kant a raționalismului. La întrebarea: De ce critică concepțiile raționaliste? Kant răspunde, deoarece compromit cunoașterea universală prin atitudinea lor *dogmatică*, prin lipsa de legitimitate reflectată, de examinarea acritică. Examenul critic va integra în cunoașterea rațională și elementul empiric. Teza raționalistă ne comunică: a cunoaște înseamnă a construi obiectul; a gândi este o activitate spontană. Cunoaștem numai ceea ce am produs noi. Dar rațiunea umană, finită prin esența sa, creează nu existența, ci cunoașterea existenței, pentru că existența este dată. *Critica* își propune drept scop să statornicească limitele fiecăruia din cele două elemente constitutive ale rațiunii: elementul primar sau pur intelectual și elementul secundar, aderent, empiric, sensibil. Însăși autorul sistemului filosofic *idealismul transcendent* sublinia: „critica nu se referă la sisteme și cărți, ci la facultățile rațiunii”.

La baza sistemului critic, Kant plasează clasificarea tripartită a facultăților sufletești: cunoaștere, sentiment, voință (dorință). Acestea, formează fundamentul psihologic al celor trei lucrări: *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice*, *Critica puterii de judecată*. Cum sentimentul mijlocește între cunoaștere și voință, la fel și *Critica puterii de judecată* unește cele două lucrări fundamentale. Din cele trei facultăți, cea mai diferențiată este cunoașterea, compusă din: sensibilitate, imaginație, intelect, judecată, rațiune. Imaginația face legătura între sensibilitate și intelect. Judecata este de două feluri: determinantă și reflectantă.

În afară de lumea experienței, mai există și o lume situată dincolo de senzațiile noastre care ne prezintă materialul datelor senzoriale. Kant

apreciază datele senzațiilor ca simple fenomene, în timp ce la baza lor este un fundament – *lucrul în sine*, despre care nu cunoaștem decât fenomenul. Pentru a desemna *lucrul în sine*, Kant utilizează și noțiunea de *noumen* care reprezintă o realitate lipsită de legătura sa cu spiritul uman, este o realitate în sine care nu poate fi cunoscută de spiritul nostru. Sarcina principală a filosofiei, Kant o vedea în analiza critică a capacităților cunoașterii umane, în stabilirea hotarelor cunoașterii.

Kant afirma: cunoașterea este o activitate care se desfășoară după legi proprii. În calitate de factor determinant al cunoașterii, este apreciat nu caracterul și structura substanței cognoscibile, ci specificul subiectului cunoscător. Procesul cunoașterii pornește de la faptul că lucrul în sine, influențează asupra organelor de simț, chemând senzațiile. Kant împarte procesul cunoașterii în trei etape: 1) intuiția sensibilă; 2) intelectul analitic; 3) rațiunea. Caracterizând treapta a doua a cunoașterii, Kant menționează că rațiunii încă înainte de experiență îi sunt proprii categoriile logice sau formele apriorice cu ajutorul cărora se formează noțiunile, judecățile. Kant evidențiază patru clase de categorii: cantitatea, calitatea, relațiile și modalitatea. Cantitatea cuprinde: unitatea, mulțimea, multiplicitatea, totalitatea. Calitatea este susținută de: realitate, negare, limitare. Relațiile pot fi: inerente sau subsistente, cauzale sau de dependență (cauză-efect), comunitate (interacțiune dintre activ și pasiv). Modalitate – posibilitate, existență – nonexistență, necesitate - întâmplare.

Propunându-și să stabilească hotarele cunoașterii, Kant elaborează concepția despre sugestii. Sunt propuse două categorii de sugestii: *analitice*, în care predicatul nu ne oferă cunoștințe noi despre obiect; *sintetice*, în care predicatul nu se deduce din subiect. Sugestiile sintetice pot fi: *aposteriorice*, care reflectă legătura dintre predicat și subiect, evidențiate de experiență și apriorice, când legătura dintre predicat și subiect nu se poate baza pe experiență. Sugestiile aposteriorice ne transmit cunoștințe necesare, generale și autentice.

Un termen frecvent utilizat de Kant este rațiunea, căreia îi oferă mai multe semnificații:

a) totalitatea cunoștințelor a priori teoretice (rațiune pură) și practice (rațiune practică);

b) capacitatea de cunoaștere teoretică (sensibilitate – intelect - rațiune în sens restrâns);

c) capacitatea de cunoaștere numai prin intelect (fără sensibilitate și rațiune în sens restrâns);

d) capacitatea de a cunoaște prin rațiune în sens restrâns (capacitatea metafizică a ideilor).

În toate patru cazuri, intelectul se îndreaptă spre o cunoaștere în stare pură, spre condițiile transcendente. Kant amintește că folosit, în mod incorect, intelectul oferă o cunoaștere autentică, obiectivă, dar, în același timp, el conține o tendință către iluzie. În *Critica rațiunii pure*, Kant descrie metafizica raționalistă în care distinge trei părți: psihologia rațională care studiază natura sufletului; cosmologia, care se ocupă cu natura universului și cu condiția omului în univers; teologia, preocupată de problema existenței lui Dumnezeu. Fiecare încercare a rațiunii pure de a edifica sisteme metafizice depășește limitele experienței, aplicând conceptele într-o manieră care este *necon condiționată* de facultatea intuiției. Judecata, formată numai prin sinteza conceptului și a intuiției, nu poate să producă cunoaștere. Dimpotrivă, concepțiile separate de *condițiile lor empirice* sunt goale. „Conceptele pure ale intelectului nu pot avea niciodată o aplicare transcendentală, ci totdeauna numai o aplicare empirică” (6, p.249). Din perspectiva teoriei cunoașterii, elaborată de Im. Kant, rațiunea este cea mai relevantă dintre toate facultățile cognitive. Rațiunea îi oferă omului cunoașterea de sine. Interpretată ca intelect, rațiunea ne oferă judecăți. Kant deosebește și două moduri de aplicare a rațiunii: în domeniul practic și în realizarea de inferențe. Rațiunea practică nu poate fi considerată intelectuală, deoarece nu emite pretenții de adevăr și falsitate. Cu toate acestea, omul deseori se folosește de rațiune pentru a stabili ce are de făcut. Inferența este practica de a deriva cunoștințele logice ale unei judecăți și de ale legitima. Dar, spre deosebire de intelect, inferența nu folosește concepte proprii. Rațiunea pură se distinge prin faptul, menționa Kant, că încearcă să emită judecăți proprii, folosind nu concepte ci *idei*, din care au fost înlăturate toate condițiile empirice.

Expunerea ideilor gnoseologice ale lui Im. Kant produce mai multe întrebări. În primul rând, cititorul se va întreba: Cum autorul a două

lucrări fundamentale consacrate surselor, nivelurilor cunoașterii este înscris în lista scepticilor? Suntem de acord cu cititorul atent, dar îi sugerăm să revină la text, recomandabil ar fi la lucrările lui Kant, ca să înțeleagă profunzimea analizei procesului cognitiv, a facultăților cognitive ale subiectului cunoscător. Kant este conștient de limitele cunoașterii, desemnate de conceptul despre *lucrul în sine*, de aceea și vorbește despre incognoscibilitatea lumii ca atare.

Agnosticismul – curent filosofic, reprezentanții căruia neagă posibilitatea omului de a cunoaște adevărul despre esența lucrurilor/fenomenelor/proceselor. Agnosticiei afirmă că în procesul cunoașterii obiectul trece prin prisma organelor noastre de simț ale gândirii, proces în care fiecare om dobândește propriile imagini ale lumii. La întrebarea: Ce reprezintă obiectul în afara imaginilor oferite de simțuri și rațiune, noi nu putem răspunde. Rămânând izolați în lumea procedeele noastre de cunoaștere, noi nu putem spune ceva veridic despre lumea care este obiectivă în realitatea ei. Izvoarele agnosticismului pot fi găsite în cultura antică, mai concret în ideile sofistilor din China și Grecia. Conform tradiției, agnosticismul are ca punct de plecare aforismul lui Protagoras: „Omul este măsura tuturor lucrurilor...”. Discipolul lui Protagoras, Gorgias a redus agnosticismul la trei postulate, asupra cărora vă propunem să meditați. Este vorba despre: 1. Nimic nu există în realitate obiectivă. 2. Dacă există ceva nu poate fi cunoscut. 3. Dacă poate fi cunoscut nu poate fi transmis la nimeni. Un bob de adevăr este concentrat și în această concepție gnoseologică, rămâne să decidem la ce ne servește asimilarea lui.

Așadar, cunoașterea este un proces în care, pe de o parte, se afirmă subiectul cunoscător, iar, pe de altă parte, obiectul cunoașterii. Funcția de subiect al cunoașterii îi revine omului, înzestrat cu o conștiință individuală specifică care se manifestă într-o experiență particulară, irepetabilă de viață. În baza unui nucleu rațional comun pentru toți oamenii, cunoștințele formulate de o persoană sunt înțelese și acceptate de ceilalți oameni. Obiectul - îl constituie segmentul realității ce a nimerit în câmpul conștiinței, în centrul procesului cognitiv. Aflat în câmpul conștiinței, obiectul intră în relații cu subiectul. Din perspectiva gnoseologică, subiectul cunoașterii nu există în afara obiectului, în timp ce obiectul este

caracterizat de obiectivitate (există în afara subiectului cunoscător). Obiectul cunoașterii social-istorice nu numai că este cunoscut, el este și produsul activității umane. În cadrul cunoașterii sociale omul are o funcție dublă: de subiect și obiect al cunoașterii. Cunoașterea socială poate fi numită și autoconștiință socială, deoarece în acest proces omul se cunoaște pe sine, își explică esența.

Cunoștința este rezultatul procesului cognitiv, orientat spre realitate, verificat de practica social-istorică și logic argumentat care, pe de o parte, prezintă reflectarea adecvată a realității în conștiința omului, în forma reprezentărilor, noțiunilor, teoriilor (în imagini subiective), iar pe de altă parte, ca posesor al lor și în calitate de artă, de mod specific de activitate. Cunoștința reprezintă un proces de acțiune selectivă, de negare și de continuitate a formelor de acumulare a informației care progresează și se schimbă istoric. Cunoștințele prezintă aserțiuni (amintiri, judecăți, propoziții afirmative sau negative) pentru care există baze suficiente de convingătoare pentru a fi considerate adevărate. Cunoștința prezintă o aserțiune formulată cu ajutorul limbajului natural sau simbolic, se constituie prin intermediul limbajului descriptiv.

5.2 Nivelurile și formele cunoașterii.

Clasificarea cunoștințelor

Cunoașterea reprezintă un act care se desfășoară în cadrul conștiinței individuale care, folosind cunoștințe inițiale, produce cunoștințe noi. Cunoașterea este procesul dialectic contradictoriu al reproducerii treptate în conștiință, în sistemul imaginilor ideale a esenței lucrurilor, a proceselor și feno-menelor vieții omului și a comunității lui. Cunoștințele nu reprezintă un produs al cunoașterii pasive a realității. Ele apar, funcționează în procesul activității practice a omului. Utilitatea cunoștințelor este teoretizată, începând cu Socrate, cu apelul său: „Cunoaște-te pe tine însuși!”. Într-adevăr omul inițiază procesul cunoașterii din necesitatea adaptării la mediul natural de existență, al socializării și personalizării care îi permit să se afirme în grupul social.

Stabilind caracterul contradictoriu, dialectic al procesului de producere treptată a cunoștințelor, gnoseologia supune studiului sursele și *nivelurile*

cunoașterii. Sunt deosebite *două niveluri: senzorial și rațional*. Este evidențiat și rolul practicii în procesul cunoașterii, apreciat ca temelie și ca criteriu al adevărului. *Practica* este definită ca activitate social-istorică, orientată spre transformarea lumii. În practică, apare ideea unor investigații. Din necesitatea desfășurării propriei activități, axate pe scopuri bine determinate, omul formulează probleme, soluționarea cărora i-ar permite să-și amelioreze condițiile de trai și activitate. Practica cuprinde și condițiile necesare pentru înțelegerea cunoștințelor, pentru aplicarea lor.

Cunoașterea senzorială este realizată de organele de simț ale omului, capabile să producă senzații și percepții. *Senzația* - cel mai simplu element al procesului cognitiv, nu este rezultatul unei influențe mecanice a obiectelor asupra organelor de simț ale omului, ci reprezintă produsul însușirii active a obiectului perceput de către om. Interacțiunea dintre două lucruri materiale (obiectul și sistemul nervos al subiectului cunoscător) produce o calitate nouă, improprie obiectului – imaginea subiectivă. Senzațiile reprezintă modul de reflectare al calităților, însușirilor obiectelor, ce acționează, în mod nemijlocit, asupra organelor de simț. *Senzația* este o imagine subiectivă, ideală, produsă de creierul uman. Prin senzații se fixează sistemul relațiilor subiective în care este inclus omul. Senzațiile se află în dependență de starea organelor de simț, a organismului subiectului cunoscător. În procesul evoluției și funcționării conștiinței, omul își dezvoltă capacitatea de apreciere, de utilizare a informațiilor obiective, obținute prin senzații și alte componente ale experienței senzoriale. Senzațiile reprezintă prima sursă a cunoștințelor noastre despre lume. Senzațiile sunt componente ale reflecției senzoriale și nu există în mod izolat. În ansamblul lor, senzațiile produc percepția integră a obiectului material.

Percepția este produsul reflectării integrale a lumii exterioare a obiectelor, care în mod nemijlocit acționează asupra organelor de simț ale omului. Percepția îi permite omului să opereze cu imaginea integră a obiectului. Fiind depozitată de creier în memoria subiectului, percepția - imaginea obiectului perceput, produce reprezentarea.

Reprezentarea este o imagine senzorială a obiectului care nu acționează la moment asupra organelor de simț, dar care, în trecut a fost perceput de subiect. Reprezentarea, la fel ca și percepția, are un

caracter senzorial concret, ilustrativ. În procesul reproducerii imaginii de către reprezentare, deseori sunt evidențiate unele aspecte ale obiectului, fiind totodată umbrite altele. Iată de ce reprezentarea nu este atât de clară ca percepția. În același timp, reprezentarea face posibilă abstractizarea, deoarece, selectând percepțiile, descoperă elementele care se repetă la mai multe obiecte. Imaginile obiectelor concrete se transmit prin intermediul limbii, cu ajutorul cuvintelor. Experiența senzorială și percepțiile depind de limbă, de forma prin care subiectul transmite ceea ce a observat, ce a perceput.

Rezultatele cunoașterii senzoriale sunt supuse unor operații realizate de creier care în totalitatea lor sunt definite, gândite. Gândirea se exteriorizează prin producerea *noțiunilor; judecăților; raționamentelor*.

Noțiunea este o formă a gândirii care reflectă proprietățile, legăturile, relațiile esențiale ale obiectelor și fenomenelor. Noțiunea reprezintă o imagine a obiectului deosebită de imaginea senzorială prin faptul că reflectă însușirile, legăturile, procesele comune pentru o *clasă* de obiecte. Noțiunea este reflectarea obiectelor și fenomenelor în semnele lor generale, esențiale. Noțiunile apar în procesul social-istoric de cunoaștere. Ele evidențiază și fixează proprietățile, relațiile generale ale obiectelor și fenomenelor. Cuvintele-noțiuni fixează raporturile generale dintre lucruri și fenomene. Noțiunile nu prezintă direct obiectele concrete ale lumii materiale, ci obiectele cunoașterii ideale, generalizatoare. O particularitate a noțiunilor ce se formează în procesul activității practice, senzorial-obiectuale, constă în faptul că noțiunile redau reguli – o schemă comprimată a acțiunii senzorial-practice. Formularea noțiunilor este rezultatul unei activități de abstractizare și combinare, de sintetizare, realizate de creierul uman. În procesul repetării, reproducerii anumitor acțiuni se evidențiază unele relații obiective, stabile, esențiale, legitime. Acestea, sunt exprimate printr-o nouă formă a gândirii – *judecata*.

Judecata reprezintă forma gândirii care evidențiază o legătură dintre noțiuni prin care se afirmă sau se neagă ceva. Judecata este structura lingvistică, este o propoziție. Judecata este compusă din trei elemente: subiectul reflectării, adică gândul care evidențiază obiectul gândirii, predicatul, gândul despre caracterul obiectului sugestiei și raportul care

exteriorizează relația subiectului cu predicatul. Legăturile dintre judecăți pot fi exprimate prin raționament.

Raționamentul reprezintă o formă a gândirii care permite omului din două sau mai multe judecăți să deducă judecăți noi, conținutul cărora reiese nemijlocit din primele.

Cunoașterea, gândirea se manifestă ca un proces creator. Forța creatoare a spiritului uman este un privilegiu al omului, o necesitate vitală a existenței lui, este expresia ființei lui. Gândirea creatoare presupune capacitatea omului de ași formula probleme și de a le oferi soluții.

Creația este o manifestare a activității productive a spiritului uman. În procesul creației sunt produse valori culturale de importanță socială, sunt puse în evidență fapte, proprietăți și legități necunoscute mai înainte, sunt elaborate metode noi de cunoaștere și transformare a realității, precum și a creației însăși. Potențialul creator al omului se manifestă în mod direct de la o formă a culturii la alta. De exemplu, în științele naturii creația se manifestă prin descoperirea faptelor noi, a proprietăților și legităților lumii materiale. Potențialul creator al gândirii științifice este trezit de o contradicție proprie conținutului problemei cercetate sau constatată între problemă și metodele ei de soluționare, între teorie și practică. Fiecare contradicție conține în ea, momentul descoperirii. Elaborarea noului este corelată cu negarea vechiului moment ce exprimă esența dialecticii dezvoltării gândirii.

Cunoașterea și creația, cer de la om mobilizarea tuturor forțelor spirituale care necesită și concursul imaginației. Ca formă specifică a activității creatoare a spiritului uman – *Imaginația*, este legată de reproducerea experienței din trecut (imaginația reproductivă) și de formarea constructiv-creatoare a imaginii noi vizuale sau vital-noționale a situației, a viitorului vizual (imaginația productivă). Pornind de la realitate, de la particularitățile ei vizuale, exterioare, imaginația creatoare dispune de mai multă libertate în operarea cu părțile componente ale realității. În aceste condiții, se formează o serie de imagini, apar idei originale. Cu imaginația este corelată fantezia.

Fantezia și imaginația sunt forme care se îndepărtează de realitatea obiectivă, dar sunt caracterizate de însușiri specifice. În timp ce imaginația

se îndepărtează de realitate, ea permanent rămâne legată de realitate, iar fantezia, operând cu imagini simbolice, deseori personificate, denaturează realitatea. Imaginația creatoare este o modalitate de generalizare, dar nu la nivel abstract, ea se apropie de concret.

Forma superioară a imaginației creatoare este *gândirea vizual-imaginativă*, bogată în conținut noțional. În știință, imaginația face posibilă transformarea paradigmei fixate de tradițiile științifice, care ne-au deprins să privim lucrurile într-un anumit fel și să le vedem dintr-o nouă perspectivă. În cunoașterea științifică, actul imaginației creatoare este înlocuit de modelarea imaginară a situației concrete a experienței. De exemplu, planificând realizarea unei experiențe cercetătorul, în baza ipotezelor sale și a legilor stabilite în domeniul respectiv, își imaginează o situație concretă, care permite verificarea propriilor ipoteze. Gândirea nu se realizează permanent ca un proces desfășurat și logic demonstrat. Deseori, omul aproape simultan percepe situația, găsind soluția problemei.

Capacitatea înțelegerii adevărului pe calea directă a aprecierii situației, fără a organiza un proces structurat logic este numită – *intuiție*. Ca mijloc de atingere a esențelor supra-raționale, intuiția depășește abstracția și noțiunea abstractă. În același timp, trebuie să menționăm că și contemplarea care operează cu multe cunoștințe ne vorbite, are o mai mare putere ca cuvântul. În cunoștințele intuitive și în meditațiile contemplative, omul fixează „neatinsă în sine”, taina vizibilă, luminată, clară, care nu încetează de a mai fi taină prin faptul că realitatea ei nu este deschisă. Dacă cunoștințele prezintă definirea „a ceva” în sugestie, adică fixarea determinatului, apoi cunoștințele despre sfera auto-evidentului, trăitului în mod autentic, nu pot fi redată de noțiuni. Ceea ce este atins, nedeterminant nu poate fi evidențiat în realitate prin mijloacele gândirii raționale. În așa fel, se deosebesc două tipuri de cunoștințe – de gradul unu și doi. Intuiția nemijlocită în integritatea sa, ne oferă cunoștințe primare, iar cunoștințele secundare, de gradul doi, sunt cunoștințele abstracte despre obiect, exprimate prin sugestii și noțiuni.

Ca formă de cunoaștere intelectuală nemijlocită sau de contemplare, *intuiția* poate fi *senzitivă și intelectuală*. *Intuiția intelectuală*, evidențiată de Platon, de Rene Descartes, reflectă potențialul minții clare și

atente, este generată de lumina rațiunii. *Intuiția senzorială* este interpretată ca îndoielnică și clară, dar senzorială. Taina cunoașterii intuitive, este concentrată în senzorial. Intuiția reprezintă momentul nemijlocit în procesul cunoașterii, iar gândirea logică are un caracter mijlocit. Intuiția este forma cunoașterii, în care unele verigi ale lanțului logic rămân la nivelul conștientului. Atât intuiția senzorială ca presimțire a primejdiei, a nesincerității, cât și intuiția intelectuală ca soluție imediată a unei probleme practice, teoretice, artistice, politice, se sprijină pe experiența acumulată în subconștient. Deși, nu-s interpretate în mod conștient, cele două intuiții se implică activ în relațiile ce se stabilesc între subiectul și obiectul cunoașterii.

Omul nu tot timpul este conștient de faptul acumulării cunoștințelor și experienței necesare pentru iluminarea creatoare. Spre deosebire de gândirea logică, supusă normelor stabilite în procesul social-istoric, înconștientul are mai multe grade de libertate în formarea legăturilor asociative. Inspirația creatoare, o stare psihologică deosebită, pe baza căreia apare intuiția este un moment necesar al creației. Forța imaginației și a iluminării intuitive este cu atât mai importantă, cu cât se opune actelor conștiente, raționale ale cunoașterii și creației.

Clasificarea cunoștințelor se face în baza mai multor criterii. În baza substanțialității lumii, cunoștințele se împart în materiale și ideale. Deosebim cunoștințe ce vizează activitatea omului, un gen de activitate social-utilă și cunoștințe despre utilitatea lucrurilor. Sub aspect calitativ, cunoștințele se împart în *afirmative* și *negative*.

Cunoștințele afirmative pun în evidență unele proprietăți ale obiectelor realității, iar cele negative resping orice afirmație referitoare la obiectul studiat. Sub aspect cantitativ, cunoștințele evidențiază caracteristicile singulare, particulare și universale ale obiectelor. Dacă pornim de la metoda utilizată în producerea cunoștințelor, obținem cunoștințe *deductive* și *inductive*. În baza temeiului cunoașterii, cunoștințele sunt *empirice* și *teoretice*. *Cunoștințele empirice* au un caracter descriptiv, narativ, sunt formulate în baza observațiilor subiectului cunoscător. *Cunoștințele teoretice* sunt abstracte, universale, se referă la fenomene, proprietăți și corelații neobservabile, presupuse de savanți

ca existând în realitate. În dependență de domeniul căruia aparțin, cunoștințele se clasifică în mitice, religioase, artistice, științifice, filosofice etc.

Deosebim două tipuri de cunoaștere: *comună și științifică*. *Cunoașterea comună* este realizată, din diverse motive, de fiecare persoană sănătoasă, în virtutea capacităților cognitive. *Cunoașterea științifică* este realizată prin utilizarea unor mijloace, tehnici, metode eficiente și este orientată către atingerea unor obiective concrete: descifrarea conținutului legilor, descoperirea structurilor ascunse pentru a înțelege, a explica și controla diversitatea obiectelor. Rezultatele cunoașterii științifice sunt expuse sub forma conceptelor, ipotezelor, legilor și teoriilor științifice. Acestea, sunt expuse în limbajul artificial, deseori simbolic. Cunoașterea științifică are un caracter sistemic, reflectă obiectivitatea. Cunoașterea comună și științifică se află în unitate dialectică. Cunoașterea comună îi oferă celei științifice: cunoștințe, procedee, elemente de limbaj, sugestii, probleme. Cunoașterea științifică transferă permanent celei comune o serie de elemente prin intermediul învățământului, a mijloacelor de informare în masă etc. Cele două trepte ale cunoașterii se mai deosebesc și prin profunzimea înțelegerii și explicării realității.

Referințe bibliografice

1. **Ойзерман Т.И.** *Основные вопросы философии/ Вопросы философии*, 2005, №11, с. 37-47
2. **Macoviciuc V.** *Filosofie*. - București, ASE, 1998, 348 p.
3. **Dergaciov L., Rumleanski P., Roșca L.** *Filosofia*, Chișinău, CEP UASM, 2002, 336 p.;
4. **Pavlenko V. John Locke**, *Filosofie*, Buc.1998
5. **Jacqueline Russ**, *Panorama ideilor filosofice. De la Platon la contemporani*. Traducere de Margareta Gyursik.- Timișoara, editura amacord, 2002, 295 p.
6. **Kant Im.** *Critica rațiunii pure*. Traducere de Tr. Brăileanu.- București, 1930

Întrebări de recapitulare

1. Ce studiază gnoseologia?
2. Care sunt nivelurile și formele cunoașterii?
3. Ce desemnează noțiunile: agnosticism, scepticism, raționalism, senzualism?
4. Caracterizați cunoașterea comună și cunoașterea teoretică!
5. Ce rol au cunoștințele în viața omului contemporan?
6. Ce rol are intuiția în procesul cunoașterii adevărului?
7. Omul cunoaște adevărul despre sine sau nu?

TEMA VI. EPISTEMOLOGIA

6.1 Epistemologia. Apariția și dezvoltarea științei

6.2 Filosofia științei: probleme, dezbateri, realizări

6.2 Teoriile despre adevăr

6.1 Epistemologia. Apariția și dezvoltarea științei

Epistemologia reprezintă studiul științei. Epistemologia este un domeniu al științei și filosofiei care analizează apariția, structura, metodele și veridicitatea cunoașterii științifice. Obiectivele principale ale epistemologiei se referă la condițiile, valoarea și limitele cunoașterii științifice, gradul de certitudine al cunoștințelor obținute, la analiza metodelor ce conduc la sporirea eficienței cunoașterii științifice. Epistemologia formulează probleme și-i sugerează științei metodele de soluționare a lor, căile de integrare a noilor soluții științifice în ansamblul cunoașterii umane. Ca ramură a teoriei științei, epistemologia cuprinde filosofia științei, logica și metodologia științei, sociologia științei. O problemă actuală a epistemologiei este analiza limbajului științific. Este constatată evoluția limbajului, ca trecere de la experiența despre lume la cunoștințele, exprimate în formele și structurile abstracte, generale ale rațiunii. Epistemologia îi oferă savantului aparatul necesar pentru dobândirea cunoștințelor din experiență, modul și limitele de folosire a acestuia. Ea examinează și problema organizării observației științifice, studiază posibilitățile justificării inducției și deducției în știință, cercetează confirmarea ideilor științifice, relațiile ce se stabilesc între diferite științe și raportul lor cu realitatea obiectivă.

Corelând gnoseologia și epistemologia constatăm deosebirile: subiectul epistemologiei este savantul, pregătit pentru planificarea, organizarea, gestiunea și desfășurarea procesului investigațional, subiectul gnoseologiei este omul; obiectul epistemologiei este format din enunțuri, principii, modele materiale sau ideale, obiectul gnoseologiei este realitatea obiectivă. Cunoașterea științifică reprezintă procesul de creație al ideilor prin acțiunea subiectului asupra obiectului. Rezultatul acestei acțiuni are un conținut determinat de obiect în măsura în care acesta este însuși, sub aspect cognitiv, dependent de subiect. Orientarea științei către

studierea obiectelor care pot fi incluse în activitatea practică a omului reprezintă o particularitate importantă a cunoașterii științifice. În știință, spre deosebire de artă, de exemplu, particularitățile activității vitale ale persoanelor ce crează cunoștințele, sugestiile ei apreciative, nu intră nemijlocit în componența cunoștințelor expuse. Știința este orientată spre o studiere obiectuală și obiectivă a realității. Cunoașterea științifică reflectă obiectele în forma practicii. Acest proces este condiționat atât de particularitățile obiectului studiat, cât și de o mulțime de factori socio-culturali. Analizând știința, în contextul istoric, observăm că se pot schimba standardele de expunere a cunoștințelor științifice, modul de viziune al realității în știință, stilurile de gândire ce se formează în contextul culturii și suportă influența celor mai diferite fenomene ale ei.

Apariția și instituționalizarea științei a fost analizată de către Auguste Comte (1789-1857), filosoful uimit de progresul științelor, plin de admirație și entuziasm față de certitudinea științifică, de claritatea ipotezelor, de verificarea lor, de rezultatele incontestabile. Comte credea în viitorul științei pe care îl prognozează prin extinderea influenței până la acoperirea întregii experiențe. Comte face analogie între două procese: istoria științei și biografia inteligenței, cunoașterea și valorificarea potențialului spiritului uman. Comte afirma: când studiem istoria genezei și autonomizării diverselor științe, în ordinea în care au apărut, ne implicăm în procesul dezvoltării, devenirii inteligenței însăși. Comte afirmă că a studia științele înseamnă a ne cunoaște pe noi înșine, în calitatea de cercetători originali. În lucrarea *Curs de filosofie pozitivă*, publicată între anii 1830-1842, filosoful își propune să analizeze apariția și autonomizarea, dezvoltarea oricărei științe. Comte explică semnificația termenului *pozitiv*. În opinia filosofului, o teorie este pozitivă atunci când se întemeiază, în mod științific, pe fapte. *O filosofie pozitivă* se eliberează de influența metafizicii, fiind preocupată de claritatea faptelor și legilor. Pozitivul la Comte nu se cunoaște în opoziție cu negativul, ci cu speculativul. El își propune să elaboreze o nouă filosofie care ar opera numai cu fapte și legi, care nu s-ar interesa de altceva, nu ar admite altceva[1].

În elaborarea propriei filosofii, Comte pornește de la constatarea

succesivității, diversității, a pluralității în istoria științei. O serie de științe s-au dezvoltat succesiv, de aceea pot fi evidențiate următoarele etape în dezvoltarea fiecăreia. În fiecare domeniu de cercetare, filosoful deosebește trei modalități de explicare care se succed. Studiind înțelegerea științifică în devenire, Comte subliniază că fiecare știință la început trece prin faza teologică, înlocuită de cea metafizică, după care se desfășoară cea pozitivă. Descriind fazele dezvoltării științei, filosoful evidențiază particularitățile fiecăreia. Faza teologică implică factori supranaturali, legați de divinitate. Faza teologică este divizată în trei etape: *fetishism*, *politeism*, *monoteism*. *Fetishismul* reiese din teza în conformitate cu care obiectele cunoașterii sunt însuflețite, respectiv sunt active în raport cu subiectul cunoscător, influențând asupra organelor de simț. Influențele menționate trezesc curiozitatea, apoi interesul subiectului de a cunoaște ce se ascunde după un fenomen, o particularitate, o relație etc. *Politeismul* simplifică relația dintre subiectul și obiectul cunoașterii. Omul, ajuns la un anumit grad de dezvoltare a intelectului, nu dorește să recunoască că este influențat de obiect, el preferă să accepte realitatea unor forțe supranaturale care îi oferă posibilitatea să cunoască componentele lumii și să se folosească de proprietățile lor. În *politeism*, fiecare obiect sau proces, fiecare domeniu de activitate umană, are un protector, un coordonator din afara lui. Comte folosește exemple din mitologia greacă, panteonul căreia cuprinde 27 mii de zei. A treia etapă a fazei teologice separă factorul activ al cunoașterii, al creației de obiecte. Cursul evenimentelor, desfășurarea existenței, nu mai depinde de o mulțime de zei, ci doar de o singură forță supranaturală, creatorul și liniștitorul lumii.

Faza metafizică a dezvoltării științei supune obiectele și fenomenele realității abstractizării, axiomatizării, idealizării – procedee ale nivelului superior de cunoaștere, aplicarea cărora permite producerea conceptelor și teoriilor științifice. Cu regret, Comte ia o atitudine negativă față de metafizică, actualizând *calitățile oculte* din Evul mediu: suflete, esențe, energii, forțe, principii. În opinia filosofului, această perioadă sfârșește odată cu înlocuirea Evului mediu de către Renașterea italiană.

Perioada pozitivă este caracterizată de faptul că explicația nu mai

apelează nici la spontanietatea lucrurilor, nici la factorii divini, ci se mulțumește să cunoască prin observație succesiunea constantă a anumitor fenomene. Studiind fenomenele respective, explicația științifică ajunge la descifrarea legilor imuabile a devenirii lor. Explicația pozitivă se întemeiază pe legile constante care leagă fenomenele între ele, pe firul succesiunii lor [1].

În concluzie, Auguste Comte menționa: diferite științe apar în diferite epoci. Indiferent de epoca istorică în care este atestată geneza unei științe, ea oricum va trece prin cele trei perioade: teologică, metafizică, pozitivă. Fiecare știință nouă o implică pe cea precedentă. Comte încearcă să stabilească o ordine cronologică și sistematică. Filosoful conchide: științele se dezvoltă succesiv, de la cele mai simple la cele mai complexe. Apar și se dezvoltă mai întâi științele abstracte – aritmetica, urmată de mecanică, apoi în baza aritmeticii și mecanicii se dezvoltă astronomia, fizica, chimia, și în sfârșit biologia. Trecând prin aceste faze ale evoluției, știința se apropie de cel mai complex obiect – societatea. Astfel, poate fi reprezentat progresul științelor, continuu pe linie dreaptă. Dacă analizăm concluzia lui Auguste Comte, observăm că ea vine în contradicție cu unele afirmații despre evoluția științei de la prima la a treia fază. Este suficient să ne întrebăm: Cum e posibil ca fiecare știință nouă să treacă prin aceste faze, dacă faza metafizică s-a încheiat în Evul mediu? Nu vom deschide dezbateri, doar vom constata că în linii generale Comte a pătruns în secretele dezvoltării științei care și, în opinia noastră, trece prin trei etape: acumulativă, de teoretizare/abstractizare și aplicativă.

Cunoașterea științifică este condiționată nu doar de cerințele nemijlocite ale practicii cotidiene, dar și de interesele cognitive, prin care se manifestă necesitățile societății în prognozarea modelelor noi de însușire practică a lumii. Știința este orientată nu numai către studierea obiectelor transformate în practica contemporană, dar și spre cele care vor deveni în viitor obiect al însușirii practice. Știința dispune de un limbaj special, utilizat în descrierea obiectelor. Odată cu pătrunderea științei în toate domeniile lumii obiective se dezvoltă și limbajul științific. Alături de limba artificială specializată, cercetarea științifică dispune de un sistem deosebit de unelte, de utilaj (de exemplu, instrumentele de măsurat) care permit științei să studieze, în mod experimental, obiectele noi, cu

care influențează nemijlocit asupra obiectelor studiate. Știința elaborează moduri specifice de fundamentare a veridicității cunoștințelor. Printre acestea menționăm: controlul experimental, deducerea cunoștințelor noi din cele, veridicitatea cărora este dovedită etc. Includerea subiectului în activitatea științifică presupune atât însușirea de către ei a unor mijloace și metode de cercetare, cât și asimilarea unui sistem de orientări valorice și dispoziții orientate spre un scop determinat. Știința contemporană înglobează în structura sa un ansamblu de cunoștințe, relativ autonome, ce interacționează între ele. În fiecare domeniu științific (biologie, fizică, chimie etc.) există o mulțime de cunoștințe, fapte empirice, legi, ipoteze etc.

În structura cunoștințelor științifice evidențiem două niveluri: empiric și teoretic, care sunt obținute în rezultatul cunoașterii empirice și teoretice. Cunoașterea empirică și cunoașterea teoretică pot fi analizate și în calitate de trepte ale cunoașterii. Obiectul cunoașterii empirice se constituie în rezultatul unor operații produse de organele de simț ale subiectului cunoscător. Obiectul cunoașterii teoretice este produsul abstractizării, al idealizării. Aceste două niveluri ale cunoașterii sunt caracterizate de propriile legități, de limbajul specific. Limbajul reprezintă un sistem de semne și de reguli de operare cu ele, prin care oamenii fixează anumite proprietăți și relații ale obiectelor ce intră în sfera activității lor practice și de cunoaștere, își comunică idei, emoții și sentimente. Deosebim limbaj natural și limbaj științific. Limbajul natural include sistemul de semne folosite în viața cotidiană de membrii unei comunități. Limbajul artificial sau științific exprimă cunoștințele științifice. Limbajul îndeplinește următoarele funcții: a) de înveliș material al ideilor. Realizarea acestei funcții îi permite limbajului să se manifeste în mod constructiv în raport cu cunoștințele; b) de comunicare. Limbajul permite însușirea și transmiterea cunoștințelor; c) contribuie la formarea structurilor logice ale subiectului; d) de intermediar între gândire și obiect. Cuvântul are o semnificație cognitivă; e) de verificare a cunoștințelor; f) de transformare, prin diferite modalități lingvistice se obțin propoziții cu o valoare informativă nouă; h) de argumentare, permite susținerea unor teze și realizează critica altora.

Limbajul științific este declarat *obiectul adevărat al filosofiei* de către reprezentanții *filosofiei analitice*: B. Russel și G. E. Moore. Toate

problemele filosofice sunt reduse la limbaj, iar metoda principală este analiza logică a acestuia. În *Tractatus Logico-philosophicus*, L. Wittgenstein subliniază: „Scopul filosofiei este clarificarea logică a gândurilor. Filosofia nu este o doctrină, ci o activitate (...). Rezultatul filosofiei nu sunt propozițiile filosofice, ci clarificarea propozițiilor. Filosofia trebuie să clarifice și să delimiteze riguros gândurile care astfel sunt, ca să zicem, tulburi și confuze” [2, p.62]. Atomismul logic, dezvoltat de L. Wittgenstein și B. Russell, reprezintă o epistemologie empiristă. Russell considera că dincolo de structura aparentă a limbajului vorbit, există o structură profundă, constituită din forme canonice care pot și trebuie să fie descoperite prin studii de sinteză. Analiza logică a limbajului urmărește să reducă noțiunile complexe la elementele lor și propozițiile la formele lor canonice. Tema principală a filosofiei analitice este cea a semnificației. Reprezentanții acestui curent filosofic disting semnificația cognitivă, unica care interesează în analiza științifică și necognitivă, emoțională, proprie artei, moralei și religiei. Reprezentanții filosofiei analitice susțin că enunțurile științifice care pot avea valoare de adevăr sunt fie analitice – când adevărul sau falsul se stabilesc pe cale logică, prin apel la legile gândirii corecte; fie sintetice – când sunt verificabile experimental. Enunțurile filosofice, întrucât nu se supun nici unei verificări logice, nici uneia experimentale, sunt considerate ca lipsite de sens.

Empirismul pragmatic este reprezentat de Willard van Orman Quine care demonstrează că distincția analitic-sintetic nu este posibilă decât într-un limbaj artificial, construit, întrucât în diferitele limbaje nu există sinonime absolute. Quine a dezvoltat o teorie holistă despre cunoașterea științifică. Dacă reprezentanții atomismului logic și empirismului logic timpuriu și-au propus să coreleze noțiunile/enunțurile cu experiența, apoi Quine susține că adevărata unitate a semnificației empirice este știința în ansamblul ei. „Sugestia mea opusă care își are originea, esențial, în doctrina lui Carnap asupra lumii fizice, subliniază Quine, este că enunțurile noastre asupra lumii existente înfruntă tribunalul experienței sensibile nu în mod individual, ci numai ca unitate corporativă” [3, p. 53]. Totalitatea cunoștințelor, de la cele factuale până la cele mai profunde și generale, „constituie o țesătură alcătuită de om care se ciocnește cu experiența

numai de-a lungul marginilor”, „știința totală este asemenea unui câmp de forțe ale cărei condiții limită le constituie experiența”[4, p. 165-166].

Cunoașterea empirică presupune formularea în baza observațiilor, a unui tip deosebit de cunoștințe – expunerea faptului științific, realizată în rezultatul prelucrării raționale a datelor observației, interpretarea și înțelegerea lor etc. Cunoașterea teoretică ca și cea empirică reflectă interacțiunea senzorialului și raționalului. Alături de formele cunoașterii raționale: noțiuni, judecăți, raționamente, în procesul elaborării teoriei sunt utilizate și forme ale cunoașterii senzoriale – reprezentări modelate etc. Cercetarea empirică studiază fenomenele și corelațiile lor. În corelațiile amintite se manifestă legea. Legea propriu-zisă, în formă pură, este elucidată în procesul cunoașterii teoretice. Relația empirică este un rezultat al generalizării inductive a experienței și reprezintă cunoștințe probabile, în timp ce legea teoretică oferă cunoștințe autentice. Dacă cercetarea empirică se bazează pe interacțiunea nemijlocită a savantului cu obiectul studiat și presupune: activitatea experimentală și observarea, utilizarea aparatelor și a mijloacelor necesare observării, apoi în cunoașterea teoretică obiectul poate fi studiat numai nemijlocit prin experimentul rațional. În cercetarea teoretică afară de mijloacele legate de organizarea experimentelor și a observațiilor sunt utilizate și mijloace noționale. Termenii empirici ce reflectă un ansamblu de proprietăți și raporturi ale lucrurilor interacționează în limba empirică cu termenii teoretici. Unele dintre mijloacele fundamentale ale cercetărilor științifice sunt numite și obiecte idealizate, construcții teoretice. Obiectele teoretice idealizate conțin nu numai trăsături observabile în interacțiunea reală, dar și calități absente la lucrurile reale. Dacă cercetarea empirică utilizează experimentul și observarea reală, apoi cercetarea teoretică utilizează metoda idealizării, experimentul rațional cu obiecte idealizate, metoda de elaborare a teoriei cu ascensiunea de la abstract la concret, metodele axiomatiche și ipotetico-deductive, metodele istorice și logice etc.

Nivelurile principale ale cunoașterii se împart în subniveluri. De exemplu, nivelul empiric este reprezentat de subnivelurile observărilor și al faptelor empirice. Baza teoriei o constituie faptele empirice care reprezintă o informație obiectivă, o descriere a fenomenelor și a legăturilor

dintre ele. În procesul trecerii de la observații la faptele empirice, datele sunt supuse prelucrării de către intelect, este elucidat și interpretat conținutul lor stabil. Pentru stabilirea faptelor empirice sunt necesare teoriile în conformitate cu care se verifică informația. Este vorba despre încărcătura teoretică a faptului. La nivel teoretic, de asemenea, evidențiem două niveluri: modelul teoretic și legile particulare, teorii ce se referă la un domeniu relativ limitat de fenomene. În calitate de exemplu al legii teoretice particulare, poate servi legea oscilării pendulului în fizică. Modelul teoretic ce explică fenomenul și legea formulată în raport cu modelul, interacționează între ele. Modelul include obiecte idealizate și legăturile dintre ele. De exemplu, pentru a clarifica legile mișcării pendulelor reale se introduce reprezentarea despre pendulul ideal al laboratorului fizic real, înzestrat cu ceasuri și riglă, cât și a altui obiect ideal – forța, care pune în mișcare pendulul care schimbă condițiile mișcării lui. Sistemul obiectelor idealizate amintite (pendulul ideal, forța, sistemul de referință) formează modelul care la nivel teoretic reprezintă caracteristicile esențiale ale procesului real de oscilare a oricărui pendul. Analizând modelul respectiv și descriind legăturile lui în limba matematicii, obținem legea oscilațiilor mici. În așa fel, legea, în mod nemijlocit, caracterizează raportul obiectelor reale ale modelului teoretic, dar mijlocit se aplică la descrierea realității empirice.

Al doilea subnivel al cunoașterii teoretice – teoria dezvoltată, în care toate modelele teoretice și legile particulare se generalizează în așa fel, încât să se prezinte ca urmări ale principiilor fundamentale, și ale legilor teoretice. În așa mod, apare un model teoretic generalizat cum ar fi de exemplu: mecanica lui Newton care pretinde să înglobeze toate cazurile particulare. În raportul cu modelul construit sunt formulate o totalitate de legi care au un caracter generalizator față de toate legile teoretice particulare. Modelul mișcării mecanice se introduce prin mijlocirea idealizării *punctului material* care se mișcă în spațiu și timp sub acțiunea unei forțe generalizatoare. Pentru acest model, au fost formulate cele trei legi ale lui Newton care sunt generalizări ale mai multor legi particulare, care reflectă relațiile esențiale ale diferitor forme de mișcare mecanică. Teoriile particulare, precum și cele dezvoltate, se află continuu în două moduri de interacțiune: relațiile ce se stabilesc între

ele și cele dintre teorii, și cunoștințele empirice. În așa fel, teoria participă la formarea faptelor ce cer construirea a noi modele teoretice care la început au forma ipotezei, iar mai târziu se dezvoltă în teorie[4].

În structura cunoștințelor științifice deosebim și fundamentele cunoașterii care asigură integritatea obiectului, determină strategia investigației, asigură includerea rezultatelor obținute în cultura societății respective. Fundamentele științifice cuprind: idealurile și normele de cercetare, tabloul științific al lumii și bazele metodologice. Cunoașterea științifică este ordonată de propriile idealuri și norme. Acestea, exprimă dispozițiile valorice și orientează cunoașterea științifică către anumite scopuri. Analizând conținutul idealurilor și normelor de cercetare, evidențiem câteva niveluri reciproc legate. La primul nivel, deosebim structurile normative comune pentru toate formele cunoașterii științifice care ascund specificul științei, deosebind-o de alte forme ale cunoașterii. La fiecare treaptă a dezvoltării științei acest nivel își modifică conținutul, incluzând totalitatea dispozițiilor epocii corespunzătoare. Ansamblul dispozițiilor, a reprezentărilor despre normele de explicare, de descriere și argumentare, de organizare a cunoștințelor etc. exprimă stilul de gândire al epocii, formează nivelul doi al conținutului idealurilor și normelor de cercetare. Dispozițiile nivelului doi sunt aplicate, concentrând specificul domeniului obiectual al teoriei. De exemplu: fizica, chimia etc. formează al treilea nivel în structura idealurilor și normelor cercetării științifice. Mecanismul funcționării și dezvoltării idealurilor și structurilor normative ale științei depind atât de specificul obiectului cercetat, cât și de condițiile obligatorii ale organizării investigațiilor respectarea cărora asigură adevărul. Imaginea activității cognitive este condiționată de mediul sociocultural și reprezentările lui. Ea se formează în știință și fundamentează cultura unei epoci istorice.

O structură deosebită a fundamentelor științei o constituie tabloul științific al lumii, definit ca ansamblul reprezentărilor generale despre lume, elaborat la o anumită treaptă a dezvoltării istorice a științei. Deosebim tabloul general, filosofic, al lumii constituit din reprezentările despre natură și societate; tabloul natural-științific al lumii, care reflectă conținutul reprezentărilor despre proprietățile sistemo-structurale importante, exprimate în structura fiecărei științe în forma tabloului integru

al realității cercetate. Este vorba despre tabloul fizic, chimic etc. al segmentului lumii materiale, studiat prin utilizarea metodelor specifice ale științei respective. Tabloul realității asigură sistematizarea cunoștințelor în limitele științei respective. Tabloul reflectă atât corelatele ce se stabilesc între teoriile – fundamente ale unei ramuri a științei, cât și datele experimentale, ce stau la baza tabloului realității. Tabloul științific al lumii funcționează și în calitate de program de cercetare, în baza căruia sunt coordonate obiectivele și mijloacele soluționării lor .

Un nivel aparte în structura fundamentelor științei îl constituie – ideile și principiile metodologice, socioculturale, conceptuale, filosofice, general-științifice. Acestea, permit descrierea idealurilor și normelor științei, a reprezentărilor și interpretărilor tabloului științific al lumii. Acest component al fundamentelor științei, asigură includerea cunoștințelor științifice în cultură. Fiecare idee nouă pentru a deveni postulat al tabloului lumii sau principiu ce exprimă un nou ideal normativ al cunoașterii științifice, trebuie să treacă procedura fundamentării metodologice, socioculturale, conceptuale, general-științifice. Fundamentele metodologice ale științei îndeplinesc următoarele funcții: de fundamentare; de constituire; de coordonare. Fundamentele metodologice coordonează restructurarea structurilor normative ale științei și a tablourilor realității. Ideile și principiile filosofice, utilizate în acest proces, participă la fundamentarea rezultatelor obținute, la elaborarea noilor tablouri ale lumii și a reprezentărilor despre metodă.

În baza dinamicii, înscrise de evoluția cunoașterii în domeniul științelor naturale, începând cu secolul XVII, în istoria constituirii și dezvoltării acestei ramuri deosebirii trei perioade: clasicismul (sec.XVII-XIX), neoclasicismul (sf.sec.XIX – prima jumătate a secolului XX), postneoclasicismul (perioada postbelică a sec.XX). Prima perioadă a dezvoltării științelor naturale este caracterizată de încrederea totală în potențialul rațiunii umane, capabilă să reflecte lumea și să descopere, în fenomenele naturii, esența lor adevărată. Se consideră că obiectivitatea cunoștințelor este asigurată doar atunci când din descrieri și explicații sunt excluse datele ce se referă la subiect, la mijloacele și procedeele activității cognitive. Aceste proceduri se primeau ca date, odată și pentru totdeauna. În științele naturale clasice, idealul

cunoașterii era reprezentat printr-un tablou definitiv veridic al naturii în care se acorda o atenție deosebită descoperirii principiilor ontologice evidențiate, ilustrative, ce reies din experiență.

În perioada neoclasică, savanții observă criza principiilor fundamentale ale științelor naturale clasice și elaborează o nouă temelie metodologică care constă în refuzul la ontologizarea rectilinie și la înțelegerea veridicității relative a imaginii lumii, elaborată la o treaptă concretă a dezvoltării științelor naturale. De asemenea, este admisă veridicitatea diferitor descrieri teoretice concrete ale aceluiași segment al realității (obiect). Este conștientizată corelația dintre postulatele ontologice ale științei și proprietățile metodei, prin mijlocirea cărora este studiat obiectul, se obțin tipuri de explicare și descriere care, în mod evident, conțin trimiteri la mijloacele și operațiile activității cognitive.

În perioada a treia a dezvoltării științelor naturale, cunoscută și prin formula – epoca revoluțiilor tehnico-științifice, sunt recunoscute noi structuri ale bazelor metodologice a științelor naturale care se impun prin: conștientizarea caracterului istoric schimbător nu doar al principiilor ontologice și gnoseologice, dar și a idealurilor, și normelor cunoașterii științifice. Viziunea științei în contextul condițiilor sociale ale existenței ei și a urmărilor sociale, fundamentarea necesității includerii factorilor axiologici în explicarea și descrierea obiectelor sistemice complexe, cum ar fi de exemplu: procesele ecologice etc. trecerea de la un model de fundamentare metodologică la altul - este condiționată nu doar de interesele științei, dar și de mediul sociocultural, de concepțiile despre lume existente într-o epocă istorică concretă, de principiile și ideile filosofice, cunoscute la acel moment. Aplicarea ideilor metodologice se adaptează la problemele științei, are loc concretizarea ideilor și principiilor metodologice, transformarea lor în idei și principii, ce corespund tabloului științific al lumii.

6.2 Filosofia științei: probleme, dezbateri, realizări

Toate modificările esențiale, atestate de la o perioadă la alta de dezvoltare a științelor naturale, sunt sintetizate de *filosofia științei* care nu este o simplă totalitate de cunoștințe, dar, în primul rând, un mod de cercetare și reevaluare pe care-l folosim în situațiile problematice

conceptuale sau metodologice. Un element esențial, fixat în filosofia științei, este principiul sistemic. Știința se prezintă ca un hipersistem ce include în el științele matematice, naturale, sociale și tehnice ce interacționează. Fiecare știință reprezintă un sistem de cunoștințe teoretice empirice, metode și un set de probleme, interacțiunea cărora reprezintă obiectul filosofiei științei. Știința este aplicată atât în sfera producției materiale, cât și în domeniile gestiunii proceselor sociale. Știința este un sistem dinamic de funcționare. Evidențierea acestor momente este posibilă numai în analiza unității abordării sistemico-structurale și sistemico-culturale. Filosofia științei pune în evidență sporirea influenței aspectelor filosofice, culturologice, sociologice de cercetare a științei. Plasând omul în centrul investigațiilor științifico-filosofice, apreciindu-l ca figură centrală în univers, filosofia științei elaborează o concepție științifică despre lume și viața omului pentru om, cuprinde atât linia logică de cercetare filosofică, unde obiectul cercetării este creat de subiect, cât și linia axiologică de cercetare. Filosofia științei explică conținutul noțiunii de cercetare științifică care poate fi analizată ca descoperire, ca acumulare și sistematizare a informațiilor, ca invenție, ca investigație metodică a structurii obiectelor etc. *Descoperirea științifică* poate fi nefundamentală, legată de stabilirea principiilor și deducerea din conținutul lor a unor consecințe și fundamente noi. *Descoperirea științifică* trebuie analizată prin prisma prezentului care exprimă tendința de a povesti despre trecut, de a restabili integral tabloul trecutului fără a apela la contemporanietate. Cunoașterea istoricului fiecărei ramuri științifice, îi permite savantului să aprecieze adecvat situația, să formuleze cu exactitate problema.

În calitate de domeniu deosebit de cercetare – *filosofia științei* abordează diverse probleme printre care menționăm: analiza științei din perspectiva producerii și utilității cunoștințelor; ca domeniu de activitate social-utilă; interconexiunile filosofiei și ale științei, legitimate de necesitatea validării adevărului obiectiv despre lume, despre caracteristicile esențiale ale obiectelor cercetate; investigarea structurilor logice ale științei, îndeosebi, ale metodologiei științei care produce normele și principiile ce reglementează direcția care determină scopurile investigației științifice; abordarea interinfluențelor științei și societății; problema sintezei științelor

matematice, naturale, tehnice și sociale, născută atât din tendințele obiective ale cunoașterii științifice contemporane, cât și din necesitatea organizării, și mai raționale, în scopul sporirii eficienței, și influenței științei asupra progresului social; formularea legilor dezvoltării cunoașterii științifice, și a funcționării raționale a instituțiilor sociale, responsabile de realizarea statutului social al științei.

Interpretarea științei poate fi întemeiată pe observație sau pe teorie. Interpretarea științei fundamentată pe observație este redată în gnoseologia lui Francis Bacon. Filosoful sublinia că legile științei sunt generalizări empirice. Dezvoltarea acestei interpretări a condus la înțelegerea modelelor ipotetico-deductive ale teoriilor fizice. O teorie conține trei componente de bază: un calcul abstract, un cadru de observații, reguli ce leagă aceste două componente. În contextul analizei logice, calculul abstract reprezintă un sistem pur formal neinterpretat, întemeiat pe o mulțime de axiome fundamentale care definesc implicit termenii primitivi. Regulile primite stabilesc un fel de izoformism între unii termeni care apar în sistemele formale și termenii definiției operaționale, pe baza cărora se stabilește un raport între concluziile teoretice și afirmațiile despre observații.

Interpretarea științei bazată pe teorie, este redată prin tezele: cunoașterea este concepută ca un curent de experiențe senzoriale, parțial interpretate și sintetizate printr-o colecție de sisteme lingvistice, formate și transmise prin forțe culturale; fiecare sistem are propriile momente. În ultimii ani s-a schimbat atitudinea față de valoarea și rolul imaginii vizuale în știință. Deși experiența rămâne izvorul noilor idei științifice, sporește rolul investigațiilor teoretice în formularea unor idei fundamentale noi. În condițiile matematizării și formalizării științei și a încercării de a înlătura din ea aspectul intuitiv, se simte necesitatea formulării unor idei noi care în prezent n-au o fundamentare logică convingătoare. Apar metateoriile și meta-științele, sunt evidențiate aspectele obiectelor, necunoscute anterior, studiarea cărora necesită aplicarea metodelor informaționale, structurale etc. noi. Actualmente, sporește rolul categoriei de probabilitate în înțelegerea lumii și în sistematizarea teoriilor științifice, se intensifică rolul subiectului și al aparatului formal în dezvoltarea cunoașterii.

Raționalismul critic – curent filosofic, tezele căruia au influențat

gândirea filosofică a ultimelor decenii. Raționalismul critic rezervă o situație particulară științei, datorită procedurilor de legitimare de care dispune, el justifică posibilitatea criticii raționale în domeniul filosofiei, al valorilor și al acțiunii. Lucrările lui Karl Popper reflectă logica cercetării, a investigației științifice. Respingând ideea valabilității inducției, Popper desfășoară o amplă dispută cu *analiztii limbajului*. Reprezentanții filosofiei analitice considerau că nu există probleme filosofice veritabile. Oferindu-le un răspuns clar, în lucrarea *Logica cercetării*, Popper menționează: „Eu cred, dimpotrivă, că există cel puțin o problemă filosofică care îi interesează pe toți oamenii care gândesc. Este problema cosmologică: problema înțelegerii lumii – inclusiv a noastră înșine, și a cunoașterii noastre, ca părți ale lumii”[5, p.59]. K. Popper își propune să studieze creșterea cunoașterii științifice, din motiv că dezvoltarea istorică a științei oferă deschideri favorabile unui discurs epistemologic, astfel încât dificultățile precis localizate ale cercetărilor analitice să poată fi depășite cu alt aparat conceptual și cu alte principii teoretice. Enunțurile științifice, începând cu cele observaționale și până la cele generale care culminează cu legile teoretice – sunt acceptate de comunitatea științifică, fără a fi validate și testate în mod riguros. Din acest motiv, savantul subliniază că cele mai importante probleme ale epistemologiei sunt cele legate de creșterea cunoștințelor adevărate[5, p.75-83].

Propria concepție filosofică, Popper și-a definit-o ca o „teorie despre metoda adevărată a testării”. În explicațiile oferite de filosoful contemporan, distingem că *metoda testării critice a teoriilor* presupune: din ideea nouă, încă neîntemeiată într-un oarecare mod, o anticipare, o ipoteză, un sistem teoretic – sunt derivate, pe cale logic - deductivistă, consecințe care sunt comparate între ele și cu alte enunțuri, stabilindu-se astfel relații logice între ele. Popper analizează patru direcții de realizare a testării unui sistem teoretic, precizând că aici nu intervin elemente de logică inductivă. Popper conchide că nu veridicitatea, ci falsificabilitatea trebuie luată ca un criteriu de demarcație și aceasta pentru a evita greșeala pozitivistă de a exclude sistemele teoretice din științele naturii. Teoria falsificabilității este corelată cu opoziția știință – pseudoștiință.

Sistemul teoretic care rezistă testelor deductive severe este coroborat:

este și trebuie să fie acceptat deoarece n-a fost încă depășit de dezvoltarea progresivă a cunoașterii. Popper sublinia: ”Numim o teorie coroborată atât timp cât ea a trecut cu succes aceste teste. Relațiile fundamentale care stau la baza aprecierii (evaluării pe care o numesc coroborare sunt compatibilitatea și incompatibilitatea. Incompatibilitatea o consider o falsificare a teoriei, în timp ce numai compatibilitatea nu justifică atribuirea unui grad pozitiv de coroborare teoriei; simplul fapt că o teorie nu a fost încă falsificată nu poate fi considerat ca suficient. Căci se pot oricând construi un număr oricât de mare de teorii care sunt compatibile cu orice sistem dat de enunțurile de bază acceptate” [4, p.256].

Testarea are ca scop respingerea, infirmarea unei teorii. Popper respinge abordarea dogmatică, caracteristică interpretărilor verificaționiste, inductiviste. Savantul sublinia că atitudinea dogmatică este legată în mod evident de tendința de a verifica legile și schemele noastre conceptuale, căutând să le aplicăm și să le confirmăm, chiar până la punctul de a neglija infirmările, în timp ce atitudinea critică este printre cele gata să schimbe legile, să le testeze, să le respingă, să le falsifice, dacă este posibil. Pentru Popper *certitudinea absolută* este o idee limită, iar *certitudinea obiectivă* nu poate fi atinsă. Analiza acestor aspecte ale validării unei teorii îl conduce pe savant la concluzia: cunoașterea științifică are un caracter ipotetic: legile și teoriile științifice nu oferă adevăruri stabilite în mod sigur pe date pozitive de observație, nu sunt certitudini; mai mult ceea ce este considerat ca dat al experienței, fiind surprins în limbajul observațional, sunt ajustări afectate de caracterul ipotetic al teoriilor pe care vor să le confirme. Teoriile și enunțurile științifice, în opinia lui Karl Popper, nu pot fi declarate ca adevărate, ci doar presupuse a fi adevărate; scopul lor este găsirea adevărului care, la rândul său, este un ideal ce direcționează cercetarea științifică, descoperirea sa având doar o valoare normativă.

Dezvoltarea cunoașterii științifice este interpretată de Locatos și Tomas Kuhn. Locatos analizează dezvoltarea cunoștințelor științifice, introducând noțiunea de deplasare progresivă și regresivă a problemei. În lucrarea *Falsificarea și metodologia programelor de cercetare științifică*, Locatos expune două observații: principiul falsificării poate

fi păstrat în pofida faptului că istoriei științei îi este cunoscut cazul când dezmințirea experimentală a teoriei a condus la eliminarea ei, iar teoria a continuat să se dezvolte; principiile euristice au un rol semnificativ pentru dezvoltarea științei. În conformitate cu metodologia programelor de cercetare orice teorie științifică trebuie să fie apreciată împreună cu ipotezele sale adăugătoare, cu condițiile ei inițiale și teoriile ei anterioare. În așa fel, teoria dezvoltării cunoștințelor științifice nu este o teorie izolată, dar este un program științific de cercetare care include o continuitate istorică de teorii științifice. Continuitatea respectivă este formată de **nucleul rigid** și **fâșia** de apărare a programului. **Nucleul rigid** se păstrează în toate teoriile programului. **Fâșia** programului, compusă din totalitatea ipotezelor adăugătoare, se schimbă de la o teorie la alta și are funcția de a proteja **nucleul rigid** de falsificare. De exemplu, **nucleul rigid** al programului științific de cercetare al lui Newton constă din trei legi ale mecanicii și legea atracției universale, la **fâșia** de apărare se raportează teoriile optice, în special teoriile reflecției atmosferice. **Fâșia** de apărare se schimbă sub influența descoperirii faptelor și sub conducerea euristicii. **Euristica pozitivă** constă din reguli metodologice ce indică calea dezvoltării investigației științifice, ce ipoteze adăugătoare pot fi introduse. **Euristica negativă** reflectă căile de limitare ale investigației. Dezvoltarea științifică, Locatos o prezintă ca arena de luptă a câtorva programe științifice. Apare întrebarea: Care program științific poate fi ales și care respins? Este cunoscut faptul că orice program științific de cercetare se confruntă, în dezvoltarea sa, cu stările experimentale și, în acest caz, susținătorii programului tind să-l perfecționeze, dar nu să-l arunce. În cazul când este descoperită o mulțime de anomalii sau dezmințiri ale teoriei, ele sunt înconjurate și sunt introduse admiteri auxiliare. Criteriul progresului în știință, propus de Locatos, impune două condiții: 1) fiecare teorie nouă a programului științific de cercetare trebuie să aibă un surplus de conținut empiric față de conținutul celei precedente; 2) o anumită parte a conținutului trebuie să fie confirmată. Dacă o anumită consecutivitate de teorii a unui program științific de cercetare nu prezintă nimic nou, dar poate numai asimila realizările teoriilor programelor științifice de cercetare concurente, apoi primul program de cercetare

trebuie considerat *regresiv*. Astfel, programul științific de cercetare al lui Newton, a dat naștere teoriilor care nu se mai isprăveau cu anomaliile precedentelor ei (măcar că nu cu toate), dar și prezicea noi fapte. Programul, în felul acesta, progresa. La rândul său, programul științific de cercetare a lui Descartes a permis de a include în el realizările programului științific newtonian, fără a prezenta ceva nou. Acest program a fost regresiv. Dacă comparăm toate programele științifice de cercetare, într-un anumit domeniu, obținem că cea mai mare parte a programului științific introduce ipoteza de loc pentru clarificarea *anomaliilor*, o parte, mult mai mică, din el conține noi teorii cu adaos (aflux) de conținut empiric, și cu totul puține programe științifice de cercetare includ modificarea teoriilor precedente care primesc confirmări pentru conținutul său empiric adăugător.

În lucrarea *Dacă programul lui Kopernic a întrecut programul lui Ptolemeu*, Locatos încearcă să răspundă la întrebarea formulată, menționând că ambele programe au avut în calitate de prototip programul pitagorian - platonian, care recunoștea mișcarea curbă uniformă a corpurilor cerești. Această premisă euristică s-a păstrat în ambele programe, dar **nucleul rigid** al programelor a fost diferit. Ptolemeu considera centru universului – Pământul, Kopernic – sfera stelelor. La Ptolemeu sfera stelelor se rotește neuniform în jurul centrului ecliptic, la Kopernic – toate mișcările corpurilor cerești – sunt circulare și uniforme. Programul de cercetare științifică al lui Kopernic răspundea euristicii programului de cercetare științifică pitagorian-platonian într-o măsură mai mare, decât cel al lui Ptolemeu. Locatos conchide că programul kopernician are progresivitate teoretică recunoscută, fiindcă prevedea fenomene noi necunoscute până atunci. În acest sens, procesul trecerii de la programul științific al lui Ptolemeu la cel al lui Kopernic trebuie apreciat ca deplasare progresivă a problemei în limitele dezvoltării programului științific de cercetare pitagorian-platonian. Locatos conchide că programele științifice de cercetare, în mod special – cele progresive, conduc la dezvoltarea științei, la producerea cunoștințelor, ce-l apropie pe savant, apoi pe om, de adevărul absolut.

Odată cu publicarea, în anul 1962, a lucrării lui Thomas Kuhn *Structura revoluțiilor științifice*, în epistemologie și în filosofia științei se

resimt unele tensiuni. Bazându-se pe exemple, preluate din istoria fizicii, savantul american pune sub semnul întrebării nu doar imaginea dominantă a științei, ci și pe cea a raționalității. Adresându-se diferitelor variante ale empirismului care prezentau cunoașterea științifică drept rezultatul unei serii de observații coordonate logic, Kuhn subliniază că observație pură n-a existat niciodată, că orice observație științifică are la bază o teorie. Savantul american susține că progresul științei nu este cumulativ, că dezvoltarea științei cunoaște momente critice în care se reconstituie, pe noi baze, ansamblul întrebărilor și problemelor, și se redefinesc procedurile de soluționare. Pentru a descrie procesul discontinuu al progresului științei, Thomas Kuhn a introdus conceptul de *paradigmă*. În lumea modernă, termenul paradigmă a fost aplicat de savantul polonez Ludwik Fleck cu semnificația *regulile* admise și interiorizate ca *norme* de către comunitatea științifică într-un anumit moment al istoriei sale, pentru a delimita și a problematiza *faptele* pe care le consideră demne de a fi studiate. Dacă o paradigmă domină pe deplin, cercetătorii se mișcă în cadrul unei științe normale, adică atât normalizată, cât și normativă. Secolul al XVIII-lea, a fost cel al adepților mecanicii lui Newton, indiferent de faptul că erau chimiști, savanți naturaliști, psihologi etc. Când paradigma este mânăată de o serie de anomalii, așa cum s-a întâmplat, la sfârșitul secolului următor, cu al doilea principiu al termodinamicii și dificultățile de interpretare a electromagnetismului lui Maxwell, se intră într-o perioadă critică, al cărei final este stabilirea unei noi paradigme.

Kuhn arată că atașamentul comunității științifice față de paradigma „ei” este adesea plătit cu o anumită imprecizie a conceptelor și, uneori, ca abateri de la rigoarea deductivă în elaborarea și aplicarea teoriilor [6, p.533-538]. Paradigmele sunt modele de practică științifică acceptate și considerate ca exemplare de comunitatea științifică; ele prefigurează soluții concrete. Aceste probleme și rezolvări exemplare au funcție normativă, în măsura în care cunoașterea tacită pe care o includ orientează soluționarea de noi probleme și, în genere, adaptarea neproblematică la diferite situații experimentale. Am putea afirma că într-o anumită măsură noul se lasă asimilat de paradigmă. De aceea savanții consideră că fundamentele activității de investigație sunt asigurate. Situația respectivă

este caracteristică pentru stadiul de știință normală. Însă la un anumit stadiu al dezvoltării științei paradigma nu mai satisface cerințele investigației, nu mai oferă soluții problemelor, conștientizate de comunitatea științifică. Kuhn afirma că progresul, prin care savantul înțelege *apropierea de adevăr*, există numai în cadrul unei paradigme. Schimbarea paradigmelor, Kuhn o desemnează prin noțiunea *revoluția științifică*.

Apreciind obiectul cercetărilor științifice ca o totalitate de legături, proprietăți și raporturi abstracte, specifice unui obiect care se reflectă sub un anumit punct de vedere menționăm că știința este un obiect complex de studiu, înzestrat cu o totalitate nelimitată de proprietăți, legături, relații nemijlocite și mijlocite. Cele mai semnificative relații ale științei sunt cele stabilite între știință și producere, cele dintre știință și instituțiile statului, principiile de finalizare ale cercetărilor științifice; aprecierea eficienței economice a elaborărilor științifice, cât și structurile logice atestate între diferite forme ale cunoașterii științifice – teorii, ipoteze, noțiuni empirice etc., formele sociale ale organizării și interacțiunii savanților care activează în diferite domenii ale investigației științifice sau într-o ramură separată etc. Știința este studiată sub diverse aspecte: social-economic, mental-cultural, în interacțiunea ei cu alte forme ale cunoașterii sociale. Înlocuirea unei teorii cu alta, reflectă modul de soluționare al contradicțiilor, atestate între schemele conceptuale și faptele empirice, între diferite sisteme cognitive. Apariția noilor concepții științifice este caracterizată nu doar de negarea celor precedente, dar și de necesitatea continuității, de schimbările cantitative repetate ce se manifestă în acumularea, creșterea cunoștințelor. Aceste procese pregătesc revoluțiile științifice. Un rol important în cunoașterea legităților funcționării și dezvoltării științei îl are principiul istorismului, care presupune evidențierea unei atitudini active a subiectului, deosebirea în activitatea umană a momentelor: conștient, subiectiv, obiectiv, obiectiv-practic.

6.3 Teoriile despre adevăr

O problemă, constant actuală a preocupărilor filosofiei științei o constituie validarea cunoștințelor și utilitatea lor. Sub diferite aspecte problema adevărului este abordată și chiar soluționată de filosofia

universală. Deosebim diferite interpretări ale adevărului. **Teoria clasică** a adevărului a fost expusă de către Aristotel, în opinia căruia adevărul reprezintă o corespondență a sugestiei cu situația obiectivă a lucrurilor. **Teoria corespondenței** a fost susținută de materialismul metafizic. Aristotel menționa că *a gândi adevărat înseamnă a afirma că este ceea ce este și a nega ceea ce nu este*, adică afirmațiile noastre trebuie să corespundă naturii lucrurilor. În cazul cunoașterii științifice, cunoștințele se referă la fenomene, proprietăți sau raporturi neobservabile. Acestea, au un caracter ipotetic. G. Leibniz a demonstrat că interpretarea adevărului ca corespondență a enunțurilor și a lucrurilor nu poate fi aplicată gândirii matematice, deoarece în matematică criteriul fundamental al adevărului este coerența și lipsa contradicției. Între premise și concluzii nu există contradicție logică, ele sunt coerente, arătând că în toate științele deductive, inclusiv în matematică, *a fi adevărat înseamnă a fi demonstrat*. **Criteriul coerenței** se aplică atât în cadrul gândirii matematice, în cazul demonstrației teoremelor, cât și al soluționării problemelor. E nevoie de identificarea *formelor finale cu cele inițiale* în rezolvarea ecuațiilor, identificarea *formelor intermediare succesive* în cazul demonstrațiilor geometrice, folosirea regulilor și relațiilor matematice specifice care conduc la descrierea *formelor* finale căutate.

În cazul cunoștințelor teoretice din cadrul științelor empirice adevărul are o dublă fundamentare. În primul rând, cunoștințele trebuie să satisfacă cerințele coerenței, iar, în al doilea rând, să corespundă faptelor, obiectelor reale. Verificarea adevărului cunoștințelor teoretice necesită utilizarea ambelor criterii. Respectând condițiile menționate, vom obține un adevăr relativ. În conformitate cu teoria coerenței, criteriul adevărului rezidă în argumentarea logică. Adepții acestei teorii susțin că adevărul exprimă acordul formal dintre elementele unui sistem. El este întemeiat pe experiența argumentării matematice. Așadar, o teză este veridică, dacă, conform anumitor reguli logice, ea este obținută din alte afirmații, considerate anterior veridice. În istoria filosofiei, sunt evidențiate diferite criterii ale veridicității. De exemplu, Descartes afirma că adevărul trebuie să fie clar și evident, iar materialiștii francezi considerau că adevărul este ceea ce corespunde organelor noastre de simț. În filosofia lui Hegel,

enunțurile adevărate corespund ideii absolute. Dacă pragmaticii susțin că este adevărat ceea ce este util, apoi reprezentanții neopozitivismului afirmă că este adevărat tot ce poate fi verificat.

În filosofia contemporană este justificată **teoria pragmatică** a adevărului. Adepții pragmatismului susțin că adevărul, validitatea cunoștințelor se controlează prin succesul activității corespunzătoare. Ei identifică adevărul cu ceea ce se dovedește a fi util și eficace în soluționarea unor probleme, în depășirea unor situații problematice. O interpretare actuală a teoriei corespondenței o reprezintă **concepția instrumentală** a adevărului, conform căreia adevărul este o proprietate a conținutului cognitiv informațional, utilizat în toate formele activității umane care servește în calitate de suport al procesului cognitiv. Deosebim trei modalități de exprimare a corespondenței conținutului cognitiv-informațional cu stările lucrurilor reale la care se referă: corespondență în planul și în perspectiva unei cunoașteri realizate, corespondență ideală, proprie interpretărilor metateoretice, corespondență cu realul, înțeleasă în procesualitatea ei efectivă și progresivă.

Ca reflectare adecvată a obiectului, adevărul este determinat de subiectul și obiectul cunoașterii. **Adevărul** este idealul ce reglementează procesul cunoașterii. Nu este veșnic, neschimbat, stabilit odată și pentru totdeauna. **Adevărul** este obiectiv deoarece corespunde lumii obiective. Forma de expunere a adevărului obiectiv, dependentă de condițiile concret-istorice, ce caracterizează gradul preciziei, este cunoscută ca adevăr relativ. **Adevărul relativ** reprezintă cunoștințe limitat-veridice despre ceva. Ansamblul cunoștințelor depline, precise, multilaterale referitoare la un anumit fenomen/proces/ființă (obiect de studiu) este definit – adevăr absolut. Adevărul absolut reprezintă acel conținut al cunoștințelor care nu este combătut de dezvoltarea ulterioară a științei. În procesul cunoașterii adevărului absolut este evidențiată limita - scopul vizat de cunoașterea umană. Fiecare adevăr relativ reprezintă o treaptă ce ne apropie de scopul vizat și absolut reprezintă diferite niveluri, forme ale adevărului obiectiv. Cunoștințele noastre sunt relative, deoarece depind de nivelul dezvoltării societății, tehnicii, științei etc. Procesul continuu prin care se trece de la unele forme relative ale adevărului obiectiv la altele, reprezintă o formă de

manifestare a dialecticii cunoașterii. Fiecare adevăr relativ conține în sine o parte a adevărului absolut, în timp ce adevărul absolut reproduce linia continuității infinite a adevărilor relative.

Teoria adevărului este întemeiată pe un sistem de principii regulatorii. Un principiu fundamental al teoriei adevărului este obiectivitatea investigației. Prin formula *adevăr obiectiv* filosofii desemnează prezența în adevăr a unui conținut real care există independent de voința și conștiința subiectului cunoscător. Obiectivitatea este o valoare deschisă, presupune decentralizări, coordonări ale perspectivelor, se constituie și se reconstituie prin reluarea angajării cognitive și constructive, prin specificări și rectificări, urmând proiectul unei coerențe mai profunde. Un principiu important al teoriei adevărului este conținutul concret al investigației și rezultatul obținut. Acest principiu se bazează pe faptul că obiectele lumii înconjurătoare care au statut de obiect al cunoașterii sunt concrete.

În calitate de proces cunoașterea este caracterizată de dezvoltare, de mișcare. Gândirea urmărește mișcarea - toate schimbările ce caracterizează obiectul, în condițiile lui temporal-spațiale de existență. Ea reflectă sursele acestor transformări. Un rol important în organizarea și desfășurarea procesului cognitiv îl are principiul sistemic care impune cunoașterea lucrurilor în totalitatea legăturilor lor. Principiul unității și negării reciproce a adevărului absolut și relativ pune în evidență faptul că în procesul cunoașterii sunt formulate noi adevăruri relative, care precizându-se se transformă în elemente ale cunoștințelor absolute. Principiul unității istoricului și logicului, în cunoaștere, exprimă faptul că reflectarea logică, indiferent de formă, trebuie să fie veridică după conținut; logicul trebuie să exprime modelul treptei superioare de dezvoltare al fenomenului studiat. Respectând acest principiu, teoria adevărului trebuie să analizeze lucrurile, proprietățile esențiale ce determină posibilitatea existenței și schimbării fenomenului, trebuie să studieze, în mod critic, modelele logice existente. Unul din principiile teoriei adevărului evidențiază rolul deosebit al practicii în procesul cunoașterii, îndeosebi, funcția practicii de criteriu al veridicității cunoștințelor. Principiile de bază ale teoriei adevărului contribuie la organizarea corectă a investigațiilor științifice despre multiplicitatea obiectelor de studiu – elemente componente ale realității.

Referințe bibliografice

1. **L. Dergaciov, P. Rumleanski, L. Roșca**, *Filosofia*. - Chișinău: Tipografia UASM, 335p.
2. **Wittgenstein L.** *Tractatus logico-philosophicus* .- București: Humanitas, 1991.
3. **W. v. O.Quine**, *Două dogme ale empirismului*, (Epistemologie) orientări contemporane. - București: 1974.
4. **Macoviciuc V.** *Filozofie*. – București: ASE, 1998, 350 p.
5. **Popper K.R.** *Logica cercetării*. – București: Editura științifică și enciclopedică, 1981.
6. **Lecourt D.** *Epistemologie/* Dicționar de Istoria și Filosofia Științelor. Volum coordonat de Lecourt D. –Iași: Polirom, 2005, 1446 p.

Întrebări de recapitulare

1. Care este obiectul de studiu al epistemologiei?
2. Cum se raportează epistemologia cu gnoseologia?
3. Ce este adevărul?
4. Explicați procesul „dezvoltarea” științei?
5. Ce este paradigma?
6. Ce este caracteristic pentru perioadele: „știința normală”, „revoluția științifică”?

TEMA VII. LOGICA ȘI METODOLOGIA CUNOAȘTERII ȘTIINȚIFICE

7.1 Logica și metodologia cunoașterii științifice

7.2 Metodele universal-filosofice de cercetare

7.3 Metodele cunoașterii teoretice

7.4 Metodele cunoașterii empirice

7.1 Logica și metodologia cunoașterii științifice

Logica și metodologia științei – compartiment al epistemologiei care studiază raportul dintre logică și metodologie. Logica științei reflectă teoria principiilor, pe baza cărora se desfășoară investigația științifică. Logica științei abordează problema metodelor și formelor cunoașterii științifice, descrie natura descoperirilor științifice, explică dialectica tradiției și inovației în procesul cunoașterii științifice. Logica științei analizează ansamblul bine ordonat de propoziții ale sintaxei logice ale limbajului. Logica științei se ocupă cu analiza formală și confruntarea diferitor noțiuni științifice între ele cu scopul de a le evidenția sensul, corectitudinea formală, legăturile și valoarea relativă a adevărului. Problema fundamentală a logicii științei este cercetarea legăturii ce se stabilește între cunoștințele date și cele noi, atât la etapa formulării ipotezelor, cât și la etapa verificării lor.

În calitate de metodologie generală a cercetărilor științifice, logica științei cuprinde metodele utilizate în procesul descoperirii și sistematizării cunoștințelor. Elaborând conceptul metodei și explicând semnificația lui, logica cunoașterii științifice convinge savantul că *metoda reprezintă un set de principii, proceduri, reguli, cerințe, pe care trebuie să le respecte în procesul cunoașterii științifice*. În metodologie sunt evidențiate diferite aspecte ale metodei cunoașterii. Este vorba despre aspectul obiectual, operațional și axiologic. Aspectul obiectual al metodei constă în exprimarea cunoștințelor despre obiect. Metoda se bazează pe cunoștințe, îndeosebi pe cunoștințele ce reflectă relația metodei și a obiectului studiat. Unii filosofi consideră că metoda este aceeași teorie,

cu excepția orientării ei către descoperirea adevărului, către transformarea obiectului. Metoda are conținut obiectiv, de aceea aplicarea ei conform regulilor și principiilor impuse, deschide noi posibilități pentru investigarea, mai ales o obiectelor complexe. Aspectul operațional indică dependența metodei nu atât de obiectul, cât de calitățile subiectului cunoscător. Elaborarea regulilor, prescripțiilor este determinată de calificarea specialiștilor, de capacitatea savantului de a combina metodele universal, teoretice și empirice, de experiența lui de a aplica diverse procedee cu scop cognitiv, cumulativ, informativ etc. Deseori în baza aceleași teorii se cere modificarea metodei aplicate. Aceasta are o determinare subiectivă. Aspectul axiologic al metodei rezidă în capacitatea lui de a fi eficient, de a impune costuri mai mici. În cazul când se poate de ales între diferite metode de cercetare, savanții preferă metodele mai clare, mai eficiente. Deosebim metode universale, generale și speciale. Metodele speciale sunt aplicate doar într-un singur domeniu de cercetare. Motivul evidențierii acestora este desemnat de legitățile și teoriile aplicate doar în fizică, chimie, sociologie etc. Metodele generale reflectă vectorul cunoașterii în toate domeniile științifice. Baza lor obiectivă o constituie legitățile cunoașterii care cuprind și principiile gnoseologice. Metodele universale caracterizează gândirea și sunt aplicate la toate nivelurile cunoașterii lumii.

Conceptele epistemologice fundamentale sunt: problema, ipoteza, legea și teoria științifică. Problema științifică caracterizează efortul subiectului de a însuși obiectul cunoașterii, evidențiind contradicțiile dintre limitele cunoștințelor existente și noile necesități de cunoaștere. Deosebim probleme formale, proprii științelor logico-matematice și factologice, proprii științelor naturale și sociale. Ipoteza științifică este o presupunere, bazată pe unele legi ale cunoașterii, poate avea semnificație logică, epistemologică, unind gândirea logică cu elemente intuitive, imaginative, volitive, fiind un instrument eficient de cercetare științifică. Legea științifică pune în evidență raporturile necesare, repetabile în procesul cunoașterii științifice. Teoria științifică reprezintă un ansamblu de cunoștințe, organizate în mod logic atât inductiv, cât și deductiv. Teoria științifică este un sistem ipotetico-deductiv, având funcții descriptive, explicative și predictive. Într-un sens mai îngust, teoria este un sistem superior al cunoașterii științifice, sistem fundamentat,

necontradictoriu din punct de vedere logic care reprezintă o concepție integrală asupra proprietăților esențiale, asupra legităților, legăturilor de cauză și efect, asupra determinărilor care asigură caracterul funcționării și dezvoltării unui anumit domeniu al realității. De exemplu, teoria relativității. Teoria științifică reprezintă un sistem de cunoștințe teoretice și empirice ce se află în relație de interdependență stabilă din punct de vedere logic, având funcții explicative, rezumative, predictive și practice. Funcția explicativă a teoriei constă în descrierea fenomenelor inexplicabile în vechile teorii. Funcția rezumativă rezidă în faptul că enunțurile teoriei științifice se referă la clase de obiecte. Funcția predictivă este caracteristică acelor teorii științifice care descriu și analizează fenomenele neluate în calcul în momentul organizării/planificării investigației. Funcția practică a teoriei științifice constă în deducerea enunțurilor din cunoștințele empirice, acumulate de practică.

Știința sistematizează rezultatele tuturor formelor cunoașterii: generală, simplă, absolută, reprezentând un ansamblu ordonat de cunoștințe și investigații. Cunoștințele științifice au un caracter impersonal. Știința, investigațiile concrete, sunt orientate către realizarea unor obiective care sunt dominate de tendințele: de a ști, pentru a prevedea, pentru a acționa. Previziunea științifică reprezintă o presupunere fundamentală din punct de vedere empiric și teoretic despre starea viitoare a unor fenomene/procese naturale și sociale, a unor manifestări ale spiritului uman necunoscute în prezent, dar care pot fi sesizate. În activitatea practică, previziunea se face sub formele pronosticării și prezicerii. Pronosticarea reprezintă cercetarea științifică specială a perspectivelor dezvoltării unui fenomen, iar prezicerea este o prevedere concretă, localizată în spațiu și timp. De exemplu, prezicerea unei eclipse de soare.

Unitatea logicii și metodologiei științei a fost observată de către Aristotel și descrisă în lucrarea „Organonul”, în care apreciază logica ca instrument apriori în activitatea savantului. Logica este utilizată de către Aristotel cu scopul de ai oferi științei forma demonstrativă, iar opiniei - forma argumentării. În *Noul organon*, al lui Francis Bacon, aspectul logic este mai pronunțat, fiind apreciat ca o metodă ce apare simultan cu știința experimentală modernă, dezvoltându-se odată cu ea, împărțind

cu ea succesul și insuccesul. În secolul XVII, Leibniz aplică în logică simbolismul matematic, vizând urmărirea în discuții și cercetări științifice avantajele expunerii simbolice și ale calculului ca procedee eficiente de formare a concluziilor, de analiză logică a problemelor științifice. Condiții favorabile, pentru aplicarea logicii în analiza limbajelor unor științe particulare, au fost create de G. Boole și Morgan. Ei au contribuit la dezvoltarea logicii matematice. Concomitent G. Frege perfecționează formalismele logicii matematice. Prin crearea unor sisteme axiomatiche pentru calculul propozițional și cel cu predicate, cât și pentru domeniul aritmeticii, reducând conceptele de bază ale ei la logică, Frege dezvoltă metoda axiomatică.

La începutul secolului XX logica este axiomatizată în maniera matematicii de către L. Wittgenstein și B. Russel. Teoriile științifice erau interpretate ca sisteme ipotetico-deductive, iar accentul era pus pe problema verificării și falsificării lor. Cercetările orientate spre reconstrucția verificării și falsificării au condus la constituirea logismului. Logismul, reflectat în lucrările lui Frege și Russel, susține că adevărurile matematice pot fi deduse numai din logică. În așa mod, este formulată problema unificării cunoașterii științifice prin reducerea logică la elementele fundamentale. Prima încercare de a expune principiile logismului este realizată de B. Russel.

În mod tradițional, logica este corelată cu procesul producerii cunoștințelor noi prin mijloace deductive, inductive; de regulile de definire a noțiunilor. Actualmente, elaborarea normelor logice de judecată, argumentare și definire, în calitate de reguli de lucru, cu propunerile și termenii limbajului artificial se realizează pe baza aparatului categorial al logicii matematice. Metodologia este învățătura despre metodele, formele și principiile cunoașterii științifice. Metoda reprezintă regula de acțiune. Metoda cunoașterii reprezintă un act, realizat în mod conștient. Metoda reflectă forma obiectivă conștientizată a raportului practic și cognitiv al subiectului cu obiectul. Obiectul metodologiei științei cuprinde diversitatea metodelor, procedeele de cercetare științifică a normelor și idealurilor științei, a formelor de organizare, gestiune și desfășurare a procesului cognitiv. Metodologia științei valorifică istoricul științei – experiența

acumulată în domeniul cunoașterii diferitor segmente ale realității. În sistemul mijloacelor logico-metodologice evidențiem diferite tipuri și niveluri. Deosebim trei niveluri metodologice: universal - filosofic, fundamental - științific, științifico-aplicativ.

7.2 Metodele universal-filosofice de cercetare: dialectica și sinergetica

În raport cu cunoașterea științifică filosofia îndeplinește următoarele funcții: euristică, de coordonare, integrativă, logico-cognitivă. Funcția euristică îi permite filosofiei să contribuie la producerea cunoștințelor noi prin crearea premiselor pentru descoperirile științifice. Metodele filosofice, fiind aplicate simultan cu metodele logicii formale, asigură procesul de producere al cunoștințelor noi. Rezultatul procesului cognitiv este completarea aparatului categorial. Informația nouă poate să reprezinte o previziune. Filosofia nu impune limite încercărilor de a prognoza evoluția/dezvoltarea obiectelor/proceselor. Descoperirea aspectelor noi ale dezvoltării, justificarea acestora, este posibilă prin aplicarea dialecticii și a sinergeticii. În raport cu științele aplicate, metoda filosofică utilizată simultan cu alte metode contribuie la găsirea soluțiilor pentru problemele complexe. Un rol important îl are filosofia, conștiința filosofică a savantului în formularea ipotezelor, în elaborarea și expunerea conceptelor, în edificarea teoriei, în organizarea și desfășurarea procesului cognitiv. Nu poate fi găsit un exemplu de teorie naturalistă care ar fi fost sistematizată fără aplicarea cunoștințelor filosofice despre cauzalitate, substanță, spațiu și timp.

Metoda filosofică influențează pozitiv activitatea științifică și prin principiile promovate. Actualmente complexitatea obiectelor de studiu nu poate fi cuprinsă fără aplicarea: interdisciplinarității, transdisciplinarității, multidisciplinarității. Caracterul interdisciplinar desemnează cooperarea diferitor domenii științifice, circulația noțiunilor generale în procesul interpretării și înțelegerii fenomenelor complexe. Transdisciplinaritatea este caracteristică investigațiilor care depășesc limitele cognitive ale unor domenii concrete. Multidisciplinaritatea este caracteristică investigației unui obiect complex, analizat simultan de diferite științe, sub diverse aspecte.

Funcția de coordonare a filosofiei în raport cu cunoașterea științifică

presupune corelarea corectă a metodelor și principiilor. În opinia mai multor savanți această funcție este lipsită de conținut și semnificație. La baza aprecierii date se află teza: cercetătorul trebuie să se orienteze la obiectul cunoașterii, la metodele ce îi corespund, ce îi satisfac necesitățile obiectului. În opinia lui B.M. Kedrov această explicație corespunde unei realități istorice. O perioadă îndelungată în metodologia cunoașterii științifice a dominat abordarea analitică care promova ideea un obiect - o metodă. În a doua jumătate a secolului XX teza respectivă este înlocuită cu abordarea multiaspectuală a relațiilor ce se stabilesc între diferite segmente ale realității. În consecință, aceeași metodă era aplicată în cercetarea mai multor obiecte. Progresul cunoașterii științifice a condus la ștergerea frontierelor dintre științe. Aceasta s-a manifestat și prin apariția științelor de frontieră, cum ar fi: biochimia, agrochimia, bioetica, geopolitica etc. În acest proces, teza despre corespunderea obiectului și metodei cunoașterii nu este respinsă, ea și-a demonstrat valabilitatea, dar aprofundarea cunoașterii prin studierea și valorificarea detaliilor, particularităților obiectului, a multiplelor relații ce-l caracterizează a condus la aplicarea mai multor metode în procesul de studiu al aceluiași obiect. Necesitatea coordonării metodelor particulare apare pe fonul complicării relațiilor obiectului și metodei în condițiile aprofundării specializării înguste a savanților. În rezultatul acestor transformări este atestat pericolul „uitării” potențialului cognitiv al unor metode, în timp ce valoarea altora este absolutizată.

Sub aspect logico-structural coordonarea metodelor cunoașterii științifice se bazează pe principiile filosofice: complementarismul și dominația. Complementarismul se dezvoltă din principiul interacțiunii universale din cadrul abordării sistemice a obiectului, iar dominația are la bază conceptul despre adevărul concret. Orice metodă științifică are posibilitățile sale logice și teoretico-cognitive, care fiind depășite conduc la diminuarea eficienței investigației științifice. În acest sens, cercetarea obiectelor complexe va fi reușită doar în condițiile aplicării pluralismului metodologic. Principiul complementarismului metodologic permite depășirea izolării, ineficienței metodologice. Există pericolul de a aplica o diversitate de metode fără a obține rezultatele așteptate. Aceasta conduce la relativismul metodologic. Din acest motiv, filosofia își asumă

funcția de coordonator în aplicarea metodelor cunoașterii obiectelor complexe. În unele situații poate fi eficientă aplicarea unei singure metode. Setul de metode recomandat este selectat după criteriul obiectivității: cât de repede și cu costuri mai mici este soluționată problema cognitivă. Principiul dominației stabilește poziția metodelor în setul propus și explică necesitatea subordonării lor metodei principale. Aceste principii orientează savantul în procesul cognitiv supraîncărcat de obstacole, dificultăți la adoptarea ierarhiei metodelor cunoașterii care ar permite cu o exactitate maximală să fie cunoscut obiectul ca entitate complexă și în ansamblul particularităților lui.

Funcția integrativă a filosofiei îi permite să conducă savanții de la cunoștințele particulare la cele generale, de la cunoștințele despre calitățile constituenților obiectului la tezele/concluziile despre modul de existență și funcționare a întregului. Filosofia organizează procesul de reproducere a imaginii obiectului, pornind de la cunoștințele particulare. Filosofia elimină factorii ce opun rezistență producerii unei imagini integre a obiectului studiat. Apariția domeniilor noi de cercetare științifică se produce prin autonomizarea acestora în raport cu domeniile cunoscute și recunoscute de comunitatea științifică. De exemplu, bioetica se constituie dintr-un set de subiecte discutate anterior de biologie și etică. Apariția domeniilor științifice noi în urma diferențierii cunoașterii conduce la transformarea științei dintr-un sistem complex de cunoștințe despre realitate într-o formă cumulativă a culturii, a cunoașterii. La baza integrării cunoștințelor este plasat principiul filosofic despre unitatea lumii. Acceptând că lumea este unică, cu necesitate trebuie să acceptăm că și imaginea ei ideală este unică. În natură segmentele: biologic, chimic, fizic etc. nu sunt demarcate clar, ele reprezintă doar forme relative a mișcării materiei, capabile să treacă dintr-o formă în alta. Reieșind din aceste explicații, savanții acceptă ideea că și științele despre natură dispun de o autonomie relativă, iar faptul trecerii unei forme de mișcare a materiei în alta trebuie să fie desemnat de științele de frontieră: biochimia, biofizica etc.

La nivelul cunoașterii științifice filosofia se prezintă ca un factor integrator. Savanții deosebesc diferite forme și niveluri de integrare a cunoștințelor. În acest sens deosebim nivelul particular, general și superior/

complex de integrare a cunoștințelor. În baza acestei clasificări este stabilită ierarhia: legea - metoda - principiul - teoria - ideea - metateoria - știința aplicată - metaștiința - știința de frontieră - știința complexă - tabloul științific al lumii - filosofia. Fiecare factor are funcție integratoare în raport cu precedentul. Forța integratoare a fiecărui factor este determinată de caracterul general al legităților și particularităților aceluia subdomeniu a obiectului studiat pe care îl reprezintă. Fiecare factor are limitele lui de influență.

Funcția logico-cognitivă constă în faptul că filosofia își elaborează propria metodă de cunoaștere - dialectica care indică vectorii cunoașterii în diverse domenii ale realității. Primele idei dialectice le întâlnim în filosofia naturalistă din China antică, în tratatele lui Heraclit din Efes. Aforismul lui Heraclit: *În unul și același râu nu te poți scufunda de două ori*, ne sugerează că în realitate totul se află în schimbare, transformare, mișcare. În acest sens, *dialectica* este teoria dezvoltării. Legată de situarea filosofiei în câmpul cunoașterii, dialectica nu putea rămâne nevalorificată. Astfel de preocupări le întâlnim la Aristotel. În *Topica* lui Aristotel ființa este divizată în genuri distincte și ireductibile. Prin aceasta Aristotel oferă științelor fundamente solide, pe care filosofia nu le poate deduce, pornind de la un gen suprem sau de la un principiu unic. Din motiv că filosofia nu mai poate să deducă principiile științelor, ea trebuie să arate că aceste principii dispun de un grad de probabilitate mai mare decât ipotezele simple, stabilind că ele corespund opiniei majorității [1, I, 1, 100b21]. În acest scop trebuie să aplicăm dialectica, adică: "Pentru fiecare teză, trebuie să căutăm și argumente pentru, și argumente contra și, odată găsite, trebuie să găsim imediat cum să le combatem" [1, VIII, 14, 164b3]. Considerând dialectica un dialog polemic, Aristotel în lucrarea *Retorica* menționează: „dialectica este arta de a conchide pornind de la contrarii”. Prin definirea dialecticii ca „metodă mulțumită căreia vom putea raționa asupra oricărei probleme date pornind de la teze probabile” [1, I, 1, 100a18] și prin deosebirea ei de logica silogistică, Aristotel susține că regulile care permit stabilirea unui acord autentic în cursul unui schimb discursiv nu sunt suficiente pentru a defini adevărul științific.

Teoria dialecticii este elaborată de Hegel care sublinia că dialectica

este mai mult decât o simplă metodă. Dialectica nu reprezintă doar tehnica pe care filosofia trebuie să o aplice pentru a fi științifică, ea este metoda adecvată deoarece orice cunoaștere cuprinde în sine contradicția. În *Știința logicii*, capitolul *Conceptul*, Hegel subliniază că conceptele sunt esența cunoașterii și, deoarece un concept este o articulare de conținuturi de gândire contradictorii, cunoașterea este întotdeauna impregnată de contradicție [2, p.467-472]. Hegel arată cum contradicțiile conceptelor structurează cunoștințele și le demonstrează adevărul, ceea ce înseamnă că transformă dialectica într-o formă de gândire. Hegel menționa că demersul dialectic recurge la o punere în mișcare sau „fluidificare” a gândurilor, așa încât devine manifest faptul că ele sunt mai curând solidare unele cu altele decât independente și au o valoare prin ele înseși. Aceste afirmații ne conduc la ideea sistemului, deoarece prin fluidificare dialectica arată cum un concept, din cauza articulării lui interne, reclamă articularea cu alte concepte determinate, astfel încât în cadrul dialecticii un concept „se amplifică în sistem”. Proiectul tradițional al fundamentării științelor prin filosofie, Hegel îl completează cu dialectica care nu face altceva decât să-i dea o formă originală. Fundamentarea filosofică a cunoașterii științifice rezidă în descrierea metodei care asigură accesul la adevăr, ale stabilirii unei teorii a cunoașterii, ale analizei coerenței logice a teoriilor științifice și ale teoriei certitudinii principiilor. Dialectica produce schimbări esențiale în procesul cunoașterii și validării cunoștințelor. În loc să se preocupe exclusiv de certitudinea pe care cunoștințele o primesc de la formele în care sunt exprimate, dialectica se va ocupa de adevărul conținutului și de adecvarea formelor la conținut. În loc să raporteze acest conținut la geneza lui transcendentă, psihologică sau istorică, ea se va ocupa de adevărul a ceea ce este gândit efectiv în cunoștințele științifice, așa cum s-au constituit ele. În loc să reducă adevărul acestui conținut la principii, va arăta cum se amplifică el în sistem. În concluzie putem menționa că în opinia lui Hegel dialectica oferă resursele unei fundamentări originale, compatibile cu critica teoriilor cunoașterii dezvoltată în Fenomenologia spiritului și cu denunțarea diferitor forme de formalism [2, p. 470]. În centrul cunoașterii dialectice se află contradicția, definită ca operator de adevăr care desemnează și simbolul

insuficienței cunoașterii, adevărul și falsul, știința și critica sunt indisolubile în discursul dialectic.

Legile dialecticii sunt: unitatea și lupta contrariilor, negarea negației sau dubla negație și trecerea schimbărilor cantitative în calitative și invers. Categoriile de bază ce explică funcționalitatea legii unitatea și lupta contrariilor sunt: diferența, contrariul, contradicția, antagonismul, saltul. Este evident și recunoscut faptul că în realitatea obiectivă nu pot fi întâlnite două obiecte identice. Aceasta explică prezența diferenței. Odată atestată diferența conduce, în procesul interacțiunii obiectelor, la manifestarea specificului lor, așa încât apar și se implică în procesul cognitiv contrariile. Dacă cercetăm manifestarea diferenței în contrariu la nivelul relațiilor individuale, atunci evidențiem micile conflicte între El și Ea; El și Ei, între Eu și sine. Conflictul este o caracteristică definitorie a existenței umane. În faza lui constructivă, edificatoare a personalității, a grupului, în care contrariul valorifică realul raportându-l la ideal, posibilul la real, conflictul de fapt reflectă unitatea contrariilor, calitățile ce unesc părțile ce interacționează. La nivelul atestării contradicției dintre părți, conflictul se află în tranziție de la faza constructivă la cea distructivă. Fiind accentuată deosebirea de interese, abordări, atitudini, aprecieri etc. părțile se deplasează către înstrăinare. În faza antagonismului contradicțiile dintre părți se intensifică, iar proiectele părților de a colabora, de a se susține reciproc eșuează. Dacă este vorba despre relațiile familiale, divorțul este inevitabil; dacă despre relațiile de afaceri – partenerii își departajează în mod clar, cu ajutorul judecătorilor sau prietenește, domeniile de activitate, de influență etc.; dacă vorbim despre relațiile interstatale, de negocierea unui acord, atunci ne convingem că părțile nu sunt suficient de pregătite pentru semnarea lui. Aplicând metoda dialectică și mai ales urmărind legea unității și luptei contrariilor în explicarea procesului social istoric, Hegel, K. Marx au explicat trecerea de la un sistem de producere, de la o formă de organizare social-politică la altul. Ei au evidențiat în cadrul societății baza tehnico-materială și infrastructura societății. Fiecare nivel are propria structură. Dacă la nivel macro – BTM a societății și sistemul/regimul politic sunt observate intensificări ale contradicțiilor, factorul de decizie este obligat să le ofere atenție majoră, să adopte

planuri de acțiuni concrete orientate către diminuarea lor. În caz contrar va fi martorul saltului, a schimbării esențiale a formelor de producere, de activitate umană, de organizare politico-administrativă. Acesta este un proces obiectiv, inevitabil. Pentru a nu admite schimbarea radicală, omul în relațiile sale individuale, grupul social în relații interumane, factorul de decizie în relațiile interumane și internaționale trebuie să urmărească atent schimbarea în conținutul contradicțiilor. Antagonismul este un factor distructiv, indiferent de domeniul în care se manifestă, de aceea din lumea civilizată trebuie exclus sau diminuat.

A doua lege a dialecticii - negarea negației a fost explicată și de Aristotel în lucrarea *Topica*. Categoriile ce o reprezintă sunt: teza, antiteza, sinteza. Hegel explică legea negării negației printr-un exemplu naturalist: Așa cum floarea neagă mugurele și fructul floarea, la fel și negația dialectică păstrează esența pozitivă a tezei, transferând-o în antiteză, și a antitezei trecând-o în sinteză. Ideea/fenomenul (natural sau social) trecând prin dubla negație își îmbogățește conținutul, pierzând doar însușirile particulare/singulare. De exemplu, mugurele prin negație pierde stratul protector al fructului, iar floarea - petalele. Istoria culturii și civilizației universale reflectă diverse situații în care omenirea a fost determinată să aleagă, să decidă asupra vectorului propriei evoluții. Teoria formațională lasă fără atenție determinarea trecerii omului de la starea naturală la cea socială. Aplicând dialectica lui Hegel, constatăm că omul în evoluția sa istorică își determină în mod rațional soarta (condițiile existențiale) de două ori. În starea naturală omul nu este capabil să-și definească esența. Acele deosebiri pe care le observă în procesul comunicării cu animalele îi permit doar să înțeleagă că este mai superior ca ele, iar puterea lui nu constă în calitățile fizice dar în altceva, la acel moment nedefinit, deoarece este insuficient dezvoltat și se manifestă sporadic prin anumite sclipiri, care și îi oferă omului primitiv soluții la problemele cu care se confruntă. Creșterea numerică a sclipirilor, manifestărilor inteligenței, determinată de evoluția creierului uman, a condus la apariția conștiinței individuale, act ce a făcut posibilă trecerea (saltul) evolutivă la starea socială a omului. Despre sociogeneza există o bogată literatură care valorifică diferite aspecte ale afirmării lui *Homo socialis* (antiteza). Creându-și propria lume în baza valorificării facultăților și

abilităților sale, omul se transformă în creatorul culturii și civilizației, nucleul cărora îl constituie conștiința socială. Diversitatea formelor conștiinței sociale nu doar explorează potențialul cognitiv și creativ al persoanei, dar și îi deschide noi perspective de evoluție, de maturizare a conștiinței individuale și anume posibilitatea de ași dezvolta conștiința sinelui. Deși Socrate accentuează acest moment prin aforismul: ”Cunoaște-te pe tine însuți!”, omul în epoca modernă este încurajat de știință și filosofie și conchide pentru sine că este „stăpân” al tuturor bogățiilor lumii înconjurătoare, care sunt nelimitate și respectiv pot fi folosite. Această abordare a lumii a produs mentalitatea lui Homo economicus, caracterizat de un consum exagerat, irațional al resurselor naturale. Actualmente, suntem martorii consecințelor activității lui Homo economicus care cer o soluție radicală - săvârșirea unui nou salt, al trecerii antitezei în sinteză, purtătorul căreia este ființa spirituală, morală - Homo moralis.

În susținerea acestui vector de dezvoltare vom utiliza lucrarea lui Mihai Ralea *Explicarea omului*. Teza inițială a investigației, realizate de către Mihai Ralea, ne arată că condiția umană devine posibilitate prin refularea datului natural. Mihai Ralea afirmă că prima poziție a omului ”este de negație dialectică, de rezistență, de invenție de piedici. Omul e un creator de piedici, spre a-și afirma anumite libertăți, creațiunile sale de la economie, artă și morală se înfățișează ca alcătuirii proprii [3, p.6-7]. Dezvoltând ideea în conformitate cu care condiția umană devine posibilitate prin refularea datului natural, constatăm că socialul (antiteza) neagă starea naturală a omului (teza), act săvârșit de ființa rațională. Nu vom intra în detalii referitoare la factorii ce determină saltul de la biologic la social [4], ne interesează cum și când antiteza va trece în sinteză, care este subiectul ce va realiza saltul, ce oportunități are acesta. Actualmente, ne interesează chestiunea: este suficient de dezvoltat intelectul uman pentru a alege corect între oportunitățile timpului istoric, social. Doar complexitatea fiecărei posibilități de dezvoltare a societății contemporane impune cerințe serioase față de subiectul principal al tuturor proceselor, fenomenelor realității obiective. Nu întâmplător savantul și filosoful Moisei Kagan în articolul *Din nou despre esența omului menționa*: „...pentru prima dată în istorie începe să depindă soarta omenirii de personalitatea umană. Deoarece,

nivelul progresului tehnico-științific, atestat astăzi, care cândva era apreciat drept produsul unei fantezii dezvoltate a cineaștilor și romancierilor, a condus locuitorii Planetei la un conflict cu forțele naturii, care amenință cu dispariția sau cu apariția unei noi specii umane”[4, p.49]. M. Kagan ne oferă propria opinie asupra sintezei, ce urmează să încheie acest inel al spiralei dialecticii procesului social. Considerăm că mai este o soluție: schimbarea esențială a modului de abordare a vieții, a condițiilor existențiale de către purtătorul rațiunii, a spiritualității.

Legea dialecticii - schimbarea cantității în calitate și invers, este explicată de categoriile cantitate, calitate, măsură, salt. Legea reflectă nivelul interdependenței caracteristicilor/însușirilor sistemului material la care are loc trecerea cantității în calitate, iar noua formă de existență a obiectului oferă noi posibilități pentru manifestarea cantitativă a caracteristicilor acestuia. Semantic legea poate fi interpretată: schimbarea formei de existență a obiectelor (calității) prin creșterea numărului (cantității) caracteristicilor ei. Schimbarea calității poate fi determinată de majorarea cantității de substanță, energie, elementelor structurale și informaționale, sau micșorarea acestora. Schimbarea calității poate fi atestată în urma înlocuirii unei substanțe cu alta, sau modificând structura obiectului. În toate domeniile de activitate social-utilă, a realității materiale apariția noului este dictată de factori materiali, obiectivi și subiectivi, de schimbări cantitative. Căile de transformare a cantității în calitate sunt studiate și valorificate de științele aplicate.

Așadar, dialectica este metoda universal-filosofică de cunoaștere a realității obiective. Aplicarea ei ne permite să descifrăm esența devenirii obiectelor/fenomenelor/proceselor naturale, sociale, culturale etc. Triada hegeliană, desemnată de legea negării negației, ne permite să finalizăm proiectele de cercetare științifică, să valorificăm rezultatele obținute. În acest context, dialectica ca logică și teorie a cunoașterii ne oferă posibilitatea să apreciem adecvat rolul practicii în acest proces, căreia îi revin două funcții: sursă a cunoașterii și criteriu de validare al cunoștințelor noi.

În secolul XXI savanții elaborează tabloul neliniar al lumii, tabloul sinergetic, întemeiat pe principiul istorismului, caracteristic unui sistem deschis; pe principiul autoorganizării spontane în baza intercondiționării

limitate a întregului și a părții. „În ultimii ani se desfășoară uimitor de rapid cercetări științifice în domeniul proceselor de auto-organizare la diferite niveluri structurale ale materiei, adică e vorba despre lumea sistemelor neliniare deschise (fizice, chimice, biologice și sociale). Asemenea investigații sunt eficiente în condițiile aplicării adecvate a sinergeticii”[5, p. 14]. Noțiunea sinergetica este aplicată pentru prima dată de savantul german Haken, la finele anilor 70 ai secolului XX, cu sensul de știință despre sistemele capabile de autoorganizare temporală sau funcțională sub influența energiei exterioare. Etimologic noțiunea provine de la cuvintele din limba greacă *ergon* - a acționa, *sin* – împreună. În traducere sinergetica înseamnă: efect cooperativ. În calitatea sa de teorie a autoorganizării, sinergetica constituie domeniul științei care studiază interacțiunea părților componente ale sistemului care tinde spre autoorganizare. Ea soluționează problemele referitoare la principiile universale ale evoluției sistemelor dezechilibrate și apariția în rândul acestora a sistemelor noi. I. Prigojin introduce interpretarea sinergetică a realității naturale și sociale. Savantul subliniază că în afara legilor reversibile ale dinamicii, există legi ale proceselor ireversibile care presupun existența săgeții timpului. . . Noi suntem înconjurați de structuri care s-au format în procesul dezvoltării istorice. Pământul sau structurile studiate de chimie, geologie, biologie au ascunse rădăcini în consecutivitatea bifurcațiilor. Această teză ne oferă posibilitate să elaborăm/să aplicăm concepția istorică despre evoluția naturală. Același lucru se produce și în cazul explicării socio-genezei și a altor fenomene sociale. Elementele sinergeticii sunt: săgeata timpului, punctele bifurcației, evenimentul concret. Diversitatea aspectelor pe care le cuprinde o investigație sinergetică nu este întâmplătoare. Ea reiese din potențialul metodologic al sinergeticii, din diversele ei posibilități interpretative care variază de la metaforă la limbajul matematic. Analiza eficienței vieții sociale, caracterizată de instabilitate, tranziție, stări critice etc., este posibilă doar în baza noii metodologii[6].

7.3 Metodele cunoașterii teoretice

Dialectica și sinergetica sunt însoțite de metodele general-științifice: analiza și sinteza, inducția și deducția, abstractizarea, generalizarea,

analogia, modelarea etc., cât și de metodele științifice de cercetare și construire a cunoștințelor empirice, de metodele de construire a cunoștințelor teoretice. Pentru a cunoaște obiectul este necesar de studiat toate laturile lui, de dezmembrat (în mod rațional sau practic) obiectul în părți componente, evidențiind proprietățile, legăturile și raporturile lor în cadrul întregului, cât și integrarea lor într-un obiect. Acest obiectiv se realizează prin aplicarea analizei și a sintezei. **Analiza** reprezintă metoda de cercetare care divizează întregul în părțile componente și evidențiază laturile, însușirile, relațiile acestora. **Sinteza** este procedura inversă analizei care unește părțile obiectului, dezmembrat anterior, într-un întreg. Premisa obiectivă de aplicare a analizei și sintezei este susținută de structura obiectului studiat. Analiza și sinteza sunt mijloace simple de cunoaștere ce stau la baza gândirii umane, dar și mijloace universale, proprii tuturor nivelurilor și formelor cunoașterii științifice. Inițial, analiza și sinteza formează două etape ordonate ale demonstrației geometrice. Un rol important în interpretarea și aplicarea analizei și sintezei în matematică l-au avut Aristotel, Arhimede. În secolul al XVII-lea, F. Viète identifică analiza cu algebra, iar noțiunile și procedurile ce le desemnează își largesc domeniul de aplicabilitate. În opinia lui R. Descartes, „maniera de a demonstra este dublă: una se face prin analiză sau descompunere, iar cealaltă prin sinteză sau compunere. Analiza arată adevărata cale prin care un lucru a fost în mod metodic inventat și evidențiază modul în care efectele depind de cauze... Dimpotrivă, sinteza, pe o cale cu totul diferită și printr-o examinare a cauzelor prin efectele lor (deși dovada pe care o conține este adesea tot una a efectelor prin cauze), demonstrează cu claritate ceea ce este cuprins în concluziile sale și se folosește de un lung șir de definiții, cerințe, axiome, teoreme și probleme, astfel încât, dacă îi sunt negate anumite consecințe, să evidențieze cum acestea sunt cuprinse în antecedentii lor și să-i smulgă cititorului consințământul, oricât de înverșunat și de încăpățânat ar putea fi...”[7, p.121-122]. Descartes menționa că sinteza este insuficientă pentru cel care vrea să învețe arta descoperirii noului, necunoscutului.

În opera lui Leibniz analiza și sinteza sunt recomandabile pentru diverse domenii de cercetare. Filosoful identifică analiza cu *analysis situs*,

aplicată la raporturile dintre situații. În domeniul teoriei demonstrației rămâne doar analiza, deoarece o demonstrație reprezintă descompunerea unui adevăr în alte adevăruri deja cunoscute, iar rezolvarea unei probleme înseamnă descompunerea ei în probleme mai ușoare, pe care le cuprinde în mod manifest. În secolul al XVIII-lea, termenii capătă alte semnificații. Despre semnificațiile analizei scrie Locke în articolul „analiză” pentru *Enciclopedia metodică*.

Actualmente, deosebim diferite forme de analiză, aplicate în științele sociale. De exemplu, în politologie, teoria relațiilor internaționale, economie mondială se aplică diverse forme de analiză, mai răspândite sunt: situațională, de capacitate, de conținut, de variație, factorială, macro și micro, cost-profit, scopuri-mijloace, sistemică, structural-funcțională, behavioristă, etc.

Analiza de capacitate reprezintă evaluarea abilității unui stat de a realiza un obiectiv față de alte state, aplicând diverse forme de putere: militare, politice, economice, psihologice etc. Analiza de capacitate implică eforturile conducătorilor de state de a măsura și de a evalua factorii tangibili și intangibili ce afectează capacitatea unui stat de a funcționa eficient într-un moment sau într-o situație concretă. Factorii tangibili sunt empirici și se supun cuantificării, verificării, iar cei intangibili reprezintă chestiuni de judecată subiectivă. Scopul de bază al analizei de capacitate este de a furniza factorului de decizie datele comparative ce-i vor permite să facă alegeri politice bazate pe fezabilitatea relativă a unor desfășurări alternative ale acțiunii. Evaluările de capacitate preced adoptarea deciziilor politice importante, dar procesul poate varia de la o analiză intensă, riguroasă și sistemică până la o abordare intens subiectivă, bazată în mare măsură pe intuiția factorului decizional. Evaluările eronate sau în exces optimiste privind capacitatea unui stat de a acționa într-o situație critică pot avea un rezultat negativ.

Analiza de conținut presupune studierea sistemică a comunicărilor, programelor, discursurilor cu scopul de a cataloga variabilele politice și interpretările lor. Analiza de conținut poate fi descompusă în mai multe operații: determinarea categoriilor de mesaje pentru a fi eșantionate. De exemplu, discursurile conducătorilor de state la întrunirile internaționale

ce se referă la obiectivele prioritare ale politicii externe; selectarea unui eșantion adecvat de mesaje; desemnarea unor unități adecvate de analiză: categorii, teme, însușirile întregului mesaj; elaborarea unui set de categorii ce ar permite clasificarea unităților; formularea unor reguli explicite de codificare pentru desemnarea unităților în categoriile corespunzătoare; procesul de codificare în care sunt examinate mesajele, iar însușirile desemnate de categorii. Gradul de încredere în procesul de codificare poate fi verificat în cazul când mai multe persoane implicate în analiza de conținut cercetează aceleași mesaje, ceea ce permite studiul comparat al rezultatelor obținute. Ca instrument de cercetare politică analiza de conținut a fost folosită inițial în studierea propagandei internaționale. Începând cu anii postbelici, aplicarea metodei s-a extins și asupra altor domenii. În așa fel un cercetător are posibilitatea să măsoare nivelul de ostilitate dintre state, examinând cuvântările din cadrul ONU, în care se folosesc expresiile: „agresor”, „intervenționist”. Fiind clasificate în funcție de frecvența de apariție și de diferențele de nivel al ostilității implicate de folosirea acestor termeni, savantul își poate confirma sau respinge ipotezele inițiale.

Analiza de variație unește tehnicile statistice, aplicate în procesul estimării nivelului de variație într-o variabilă dependentă ce se poate atribui uneia sau mai multor variabile independente. Analiza de variație este făcută în mod uzual pe date - eșantion în care variabila dependentă reprezintă o scară de interval, iar variabilele independente sunt scări nominale. O analiză de calcul de variație ce implică o scară nominală este numită analiză de variație într-un singur sens, atunci când sunt implicate două variabile la scară nominală, procedeul este numit analiză de variație cu dublu sens. Procedeul mixt reprezentat de o variabilă nominală independentă și o variabilă independentă de interval este cunoscut ca analiză de covariație. Procedeurile statistice pentru o analiză de variație implică împărțirea sumelor pătratelor în componente pentru a estima nivelul de variabilitate datorat fiecăreia din variabilele independente. Testele de semnificație pentru procedeele de analiză de variație arată că datele sunt acumulate prin simplă eșantionare la hazard, că variabila dependentă este normal distribuită în fiecare grup de variabilă nominală și că variațiile de populație pentru fiecare grup sunt aceleași.

Dacă sunt relativ asemănătoare, este acceptabilă presupuziția că sunt variații egale în populație.

Analizii politici aplică datele obținute prin metoda analizei de variație, atunci când variația unei variabile dependente într-un interval de scară necesită o explicație. Exemple de variabile independente ar fi: nivelul participării la vot al unor grupuri de persoane, cheltuielile militare, veniturile rezultate din impozite și rata șomajului etc. Eficiența analitică a acestui procedeu sporește în condițiile realizării unui studiu comparat cu referire la participarea cetățenilor la vot în unele state, cu observații separate pentru fiecare alegere pentru Congres între re-repartizări. Analiza de variație poate elucida nivelul de participare al grupurilor în condițiile cointluenței anumitor factori.

Analiza factorială este o metodă statistică care se aplică în cazul când este evidențiat un număr mare de variabile ce pot fi reduse la un număr mai mic de factori/dimensiuni, fiecare reprezentând un set de variabile originare. Un factor este exprimat prin mai multe „încărcături” numerice care indică gradul de corelație al factorilor. Fiecare factor este doar o creație stilistică ce desemnează interconexiunile dintre variabilele ce le reprezintă. De exemplu, este necesar să reprezentăm voturile membrilor ONU referitoare la o sută de probleme discutate. În acest sens, elaborăm o tabelă cu o sută de coloane verticale și cu atâtea coloane orizontale câți participanți la discuții avem. În rezultatul completării tabelului vom avea suficientă informație despre atitudinea și rezultatele înscrise de statele membre ale ONU cu referire la problemele evidențiate. Un rol important în generalizarea datelor reprezentate prin aplicarea metodei îl are cercetătorul. Avantajele principale ale analizei factoriale rezidă în posibilitatea reducerii datelor, sistematizării informației la proporții mai ușor de verificat, la posibilitatea de a observa cointluențele dintre variabilele care ar putea rămâne neobservate. Analiza factorială este aplicată cu eficiență în cadrul verificării ipotezelor.

Analiza macro-micro deosebește niveluri alternative de analiză: nivelul micro cuprinde subunitățile nivelului macro. În cazul aplicării analizei micro, savanții cercetează părțile, constituentele sistemului. Nivelul analizei depinde de context, deoarece în unele situații un fenomen se prezintă ca

obiectul analizei macro, iar în alta – al analizei micro. În timp ce analiza de nivel macro are tendința de a oferi un tablou mai comprehensiv al sistemului studiat, analiza de nivel micro – poate distorsiona rezultatele, indicând o mare heterogenitate acolo unde există de fapt o uniformitate considerabilă.

Abstractizarea și generalizarea sunt procedee ale gândirii. Abstractizarea constă din dezicerea de la un șir de proprietăți și relații, caracteristice fenomenului studiat, cu evidențierea simultană a unor proprietăți ce-l interesează pe savant. Abaterea temporară de la caracteristicile singulare ale obiectului/a unei clase de obiecte oferă posibilitatea înțelegerii/evidențierii esențialului. În dependență de scopurile investigației deosebim diferite feluri de abstractizare. Dacă urmărim formularea calităților comune unei clase de obiecte, este aplicată abstractizarea omogenității, în procesul căreia sunt scoase din atenția cercetătorului calitățile singulare ale obiectelor. Mai este aplicată abstractizarea analitică, izolatoare. Abstracțiile permit realizarea diferitor modificări structural – funcționale, fac posibilă modelarea obiectului, producerea idealului. Generalizarea pune în evidență proprietățile și relațiile caracteristice unei clase de obiecte. Idealizarea este considerată o formă a abstractizării. În rezultatul aplicării metodei idealizării sunt formulate noțiunile: punctul, linia dreaptă – în geometrie, punctul material în mecanică, corpul negru, gazul ideal – în fizică. În procesul idealizării are loc eliminarea caracteristicilor singulare, particulare ale obiectelor. În așa fel se formează obiectul ideal, inexistent la moment în realitatea obiectivă.

Inducția și deducția. Inducția este metoda de trecere de la cunoașterea unor particularități sau caracteristici singulare ale obiectului, de la materialul factologic la valorificarea generalului, la generalizări ale cunoștințelor empirice, în rezultatul cărui proces sunt formulate tezele generale, care reflectă conținutul legii, sau al unor relații necesare, esențiale. Inducția este o metodă de cercetare și un stil de gândire în care concluzia finală este justificată în baza premiselor particulare. De exemplu, formularea legii lui Om în baza datelor experimentale. Deducția este metodă de judecată, când din premise generale cu necesitate urmează concluzia cu caracter particular. Deducția nu reprezintă doar metoda de trecere de la tezele generale la cele particulare, dar și orice deducere din adevărurile

cunoscute a noilor adevăruri prin aplicarea regulilor logicii și ale legilor. De exemplu, orice două linii paralele, cât nu le-ai prelungi nu se intersectează. Dacă inducția reprezintă diferite moduri de generalizare a datelor, a materialului empiric, a datelor experimentale, apoi deducția este modul de construire a teoriei desfășurate și de dezvoltare a ipotezelor. Inducția se bazează pe experiență, observație, în procesul cărora se acumulează datele necesare investigației. După ce analizăm faptele, stabilim trăsăturile generale și repetabile ale fenomenelor. Pe baza sugestiilor despre evidențierea trăsăturilor repetabile la obiectele și fenomenele singulare se realizează raționamentul inductiv. În procesul deducției, în baza cunoștințelor sunt formulate concluzii cu caracter particular.

Analogia este un procedeu de cunoaștere prin care din asemănările obiectelor în unele trăsături conchidem despre asemănarea lor și în alte trăsături. Printre cele patru forme de asemănare pe care M. Foucault le plasează la baza cunoașterii în cultura occidentală este și analogia. Metaforă sau expresie autentică a unui raport, analogia este un mod de cunoaștere care nu are certitudinea demonstrației, dar nici nu se mărginește la domenii de aplicație restrânse. În filosofie se aplică analogia de atribuire și analogia de proporționalitate. Când este vorba despre atributele ființei, filosofi reactualizează tezele *Metafizicii* lui Aristotel care a aplicat analogia de atribuire sau de participare. În *Etica* lui Nicomah, Aristotel vorbește despre analogia de proporționalitate, analogia ca proporție matematică, care desemnează egalitate de raporturi. În *Topica*, Aristotel sublinia: asemănarea trebuie să fie studiată, în primul rând, în lucrurile care aparțin unor genuri diferite, în felul următor: ceea ce un termen este pentru un al doilea, un al treilea este pentru un al patrulea (de exemplu ceea ce știința este pentru obiectul ei, senzația este pentru sensibil)[8, p. 120-126].

Ideea unei cunoașteri analogice în locul unei cunoașteri demonstrative care lipsește este recunoscută de către Leibniz, iar justificarea ei poate fi găsită în lucrarea fundamentală a lui Toma d'Aquino. Ei susțineau că ceea ce nu reușim să demonstrăm expunem în mod analogic. Analogia este singurul lucru la care poate recurge o inteligență care, neputând să cunoască rațiunile divine, poate totuși "să facă o sumă de remarce generale privind guvernarea lucrurilor" [8, p. 122]. Analogia a avut, în secolul al XVI-lea, ca domeniu

privelegiat alchimia. Generalizând experiența acumulată, G. Bachelard scrie despre rolul analogiilor în procesul cunoașterii: “Mai este oare nevoie să spunem că aceste analogii nu favorizează nici o cercetare? Dimpotrivă, ele provoacă gândirea să uzeze de subterfugii; ele împiedică această curiozitate omogenă care îți dă răbdarea de a urmări un ordin de fapte bine definit. În fiecare moment dovezile sunt transpuse. Se credea că se face chimie într-un flacon: ficatul era cel pus în cauză. Se credea că se ascultă un bolnav: diagnosticul era influențat de conjunctura astrală” [8, p.122].

Analogia este interpretată și ca mod de legătură între fenomene. Analogia metafizică, fondată pe natura lucrurilor, pe care se sprijină sistemul de corespondențe, este convertită de Kant în principiu al cunoașterii subiective: nu mai este vorba de a lega între ele lucrurile pentru a decela o intenție divină, ci de a pune în legătură fenomene. Prima dintre analogiile experienței prezentate în Critica rațiunii pure este numită *principiul permanenței*. Această analogie care permite gândirea schimbării ca mod de a fi a ceea ce este permanent este în mod explicit o reluare de către filosofia transcendentală a ideii tomiste și averroiste a unei substanțe afectate în mod diferit de către accidente ei.

În domeniul dreptului, întâlnim problema extinderii unei reguli prevăzute pentru un caz în cazuri înrudite. Legea nu poate prevedea toate situațiile. Problema pe care o pune analogia nu este o problemă de interpretare. Este o problemă pe care situațiile noi o impun textului. Nu este o problemă a semnificației unor teze. Problema constă în căutarea similitudinilor între situația descrisă prin lege și situația nouă asupra căreia legea trebuie să se pronunțe. Așa cum, în ordinea metafizică, există ființa și apoi flexiunile sale accidentale, tot așa în ordinea dreptului există legea și apoi analogiile de atribuire sau de proporție care permit raportarea unei situații noi la una veche: esențial este să nu se înmulțească legile.

Modelarea reprezintă studierea obiectului (originalului) pe calea creării copiei și cercetării copiei (modelului) lui. Modelul înlocuiește originalul sub unele aspecte. Modelarea presupune construirea modelului (sunt reproduse particularitățile de structură, comportare și alte proprietăți ale originalului) și cercetarea lui experimentală sau rațională ulterioară. Modelarea este aplicată în științele tehnice, în științele naturii, în științele

socio-umanistice. Studiarea modelului permite acumularea informațiilor despre existența și funcționarea originalului. Modelarea este dictată de necesitatea de a cerceta acele aspecte ale obiectelor care sau nu pot fi atinse în mod nemijlocit, sau nu pot fi studiate, în alt mod, din considerente pur economice. Primele reprezintă obiecte naturale care funcționează conform legilor naturale. Modelele ideale sunt formațiuni ideale fixate în forma simbolică și funcționează după legile logii, prin care omul reflectă lumea. În societatea contemporană este aplicată modelarea computerizată. Computerul care lucrează după un program special este capabil să modeleze diferite procese reale.

Metoda formalizării insistă ca în procesele gândirii teoretice să se opereze cu expresii și semne lingvistice. Formalizarea constă în construirea modelelor abstract-matematice, ce descoperă esența proceselor studiate ale realității. Se creează modelul generalizat de semne ale unui anumit domeniu obiectual. Înlocuind tezele despre proprietățile și relațiile obiectelor prin relații de semne, savantul evidențiază structura diferitor fenomene și procese abstractizându-se de caracteristicile calitative ale ultimelor. Deducerea unor formule din altele, după legile stricte ale logicii și matematicii, prezintă cercetarea formală a caracteristicilor principale ale structurilor diferitor fenomene, deseori departe după natura lor. Termenul *formalism* desemnează, de la finele secolului al XIX-lea, doctrina conform căreia matematica este o activitate de manipulare a unor semne vide de sens, iar adevărurile pur matematice sunt deci pur formale, adică se întemeiază pe convenții sau pe definiții implicite. Formalismul se opune concepției dezvoltate de Gottlob Frege care sublinia că enunțurile matematice au un conținut semantic[9, p.599-604].

Metoda axiomatică constă în faptul că mai întâi se dă o totalitate de teze inițiale ce nu necesită dovezi (axiome, postulate), apoi în baza unor reguli se construiește sistemul tezelor deductive. Totalitatea axiomelor inițiale și tezele, deduse pe baza lor, formează teoria construită în mod axiomatic. În sistemul formal, axiomele se analizează ca definiții deosebite ale noțiunilor (termenilor) inițiale. Utilizarea metodei axiomatice a condus la construirea sistemelor axiematice formalizate.

Metoda ipotetico-deductivă constă în crearea sistemului de

ipoteze legate între ele, în mod deductiv, din care, în caz final, se deduc afirmațiile cu privire la faptele empirice. Metoda de construire a cunoștințelor teoretice dezvoltate constă în faptul că la început se creează construcția ipotetică, care, în mod deductiv, se desfășoară, formând un sistem întreg de ipoteze, apoi acest sistem se supune verificării experimentale, în timpul căreia el se concretizează. În aceasta constă esența desfășurării ipotetico-deductive a teoriei. Fiecare sistem ipotetico-deductiv realizează un anumit program de cercetare, esența căruia o dă ipoteza nivelului de sus. Concurența sistemelor ipotetico-deductive se prezintă ca lupta diferitor programe de cercetare.

Scopul cunoașterii teoretice constă în construirea imaginii întreg a fenomenului cercetat. **Metoda ascensiunii de la abstract la concret** constă în faptul că savantul mai întâi evidențiază raportul fundamental al obiectului studiat, apoi pas cu pas, urmărind cum el se schimbă în diferite condiții, descoperă noi legături, stabilește legătura și astfel descifrează esența obiectului studiat. Această metodă poate fi aplicată la construirea diferitor teorii științifice, poate fi utilizată atât în științele naturale, cât și în cele sociale.

Metoda istorică insistă asupra cercetării istoriei reale în varietatea ei concretă. Aplicarea metodei istorice permite savanților să reconstruiască, în mod rațional, procesul istoric, care reflectă logica, legitățile dezvoltării obiectului. Analiza logică se îndreaptă către analiza formelor istorice. **Metoda logică** nu insistă asupra analizei nemijlocite a dezvoltării obiectului sub aspect istoric, dar evidențiază logica ei obiectivă pe calea studierii procesului istoric la etapele superioare ale dezvoltării ei. La stadiile superioare ale dezvoltării, obiectele în devenire, în mod restrâns, reproduc în structura și modul lor de funcționare trăsăturile principale ale evoluției sale istorice. Această particularitate se manifestă doar în evoluția biologică, în care organismele nivelului superior, la treapta dezvoltării embrionare repetă trăsăturile principale ale întregii evoluții. În cazul aplicării metodei logice, aceste legități se evidențiază în forma curată, eliberată de întâmplările istoriei reale. **Metoda istorică** presupune evidențierea acestor întâmplări, dar nu se reduce la descrierea empirică a evenimentelor în continuitatea lor istorică,

ci presupune reconstrucția care asigură înțelegerea și explicarea evenimentelor istorice, descoperă logica existenței și dezvoltării lor.

7.4 Metodele cunoașterii empirice

Metodele științifice de cercetare empirică sunt: observația, descrierea, explicarea, studiul comparat, experimentul.

Observația științifică este o metodă de cunoaștere perceptivă, organizată cu scopul descoperirii și formulării faptelor științifice fără modificarea stării fizice a realității. Observarea este o percepție orientată spre un scop concret, organizat. Observarea reprezintă reproducerea fenomenelor realității obiective în procesul căreia dobândim cunoștințe despre laturile, proprietățile și raporturile exterioare ale obiectelor studiate. Orientarea spre un anumit scop este condiționată de prezența anumitor idei, ipoteze preventive ce pun obiectivele observației. Procesul observării științifice nu este o contemplare pasivă a lumii, dar o activitate care include în calitate de elemente – observatorul însuși, obiectul observării și mijloacele de observare (aparatele etc.). Pot fi evidențiate multiple forme de observație științifică, mai importante sunt: observația cantitativă și calitativă. Prima își propune să înregistreze schimbările ce au loc în caracteristicile cantitative ale obiectului studiat, a doua - se referă la modificările calitative. Observația calitativă omul o aplică din timpuri străvechi. Știința modernă aplică observațiile cantitative, trecând la descrierea lor. La baza acestor observații este plasată măsurarea. **Măsurarea** este o operație empirică în rezultatul căreia noi afirmăm de câte ori mărimea măsurată caracteristică pentru obiectul măsurării (timpul, lungimea, viteza etc.) e mai mare sau mai mică decât altă mărime luată ca etalon. La baza măsurărilor stă compararea obiectelor după anumite proprietăți sau laturi asemănătoare. Sunt utilizate metodele de comparare.

Rezultatele observației sunt fixate de descriere. **Descrierea empirică** reprezintă fixarea cunoștințelor despre obiectele date în observare, prin mijloacele limbii naturale sau artificiale. Cu ajutorul descrierii, informația senzorială se transpune în limba noțiunilor, semnelor, schemelor etc. primind forma comodă pentru prelucrarea ei rațională (sistemizarea, clasificarea, generalizarea). Descrierea poate fi cantitativă, realizată cu aplicarea limbii

matematice și presupune realizarea diferitor proceduri de măsurare (fixarea datelor măsurării, găsirea dependențelor empirice dintre rezultatele măsurărilor). Cerința principală față de descriere este veridicitatea, exactitatea reproducerii datelor observării și a experimentului. Explicarea este o operație a gândirii orientată spre înțelegerea legăturilor funcționării și dezvoltării obiectului, spre elucidarea esenței lui.

Experimentul este o metodă empirică importantă. Experimentul este orientat către descoperirea și formularea faptelor științifice și a legilor ce le guvernează, presupunând intervenția premeditată a omului în desfășurarea fenomenelor și proceselor reale. De exemplu: experimentul economic de ridicare a productivității muncii în agricultură. Experimentul se deosebește de alte metode prin amestecul savantului în condițiile de manifestare ale obiectului studiat, prin acțiunea activă asupra obiectului cu ajutorul diferitor aparate, instrumente. În procesul aplicării experimentului obiectul supus cercetării poate nu doar să fie caracterizat, descris, dar și transformat în baza cunoștințelor, fixate de idealizare. Din acest motiv în procesul experimentării pot fi valorificate caracteristici ale obiectului, care în rezultatul observării științifice nu puteau fi cuantificate. Experimentul permite izolarea obiectului de factorii excitanți, creându-i condiții pentru o funcționare aproape ideală.

În structura procesului cognitiv experimentul ocupă o poziție importantă, determinată de semnificația unirii cunoașterii empirice și a celei teoretice. În acest context este important să actualizăm necesitatea pregătirii teoretice a experimentului: savantul în baza cunoștințelor asimilate și făcând observații asupra unui segment al realității, observă contradicții/decalaje între teorie și practică. În scopul diminuării/soluționării acestora, el lansează ipoteze pe care prin organizarea și desfășurarea experimentului va acumula cunoștințe necesare confirmării sau infirmării lor. Rezultatele experimentului vor fi supuse prelucrării, generalizării, regulilor determinate de metoda și teoria științifică.

O particularitate importantă a experimentului o constituie faptul apartenenței lui la cele două domenii de activitate umană: cognitivă și practică. Scopul experimentului este determinat de necesitatea acumulării/producerii informațiilor, cunoștințelor noi despre obiect. Din

motiv că experimentul presupune transformarea realității, aducerea componentelor ei în corespundere cu necesitățile omului, ale grupurilor sociale - el se transformă într-o formă a practicii sociale. Având două funcții importante: formă și metodă a cunoașterii lumii, experimentul se prezintă și în calitate de bază și criteriu al adevărului.

Metoda experimentală apare în cadrul fizicii, cunoaște o aplicare largă în biologie, chimie, fiziologie, medicină. Actualmente, experimentul frecvent este aplicat în sociologie, având două roluri: de metodă a cunoașterii și de mijloc de optimizare al sistemelor sociale. În esență experimentul este aplicat în același mod ca pe timpurile Renașterii italiene. Modificări esențiale au intervenit în asigurarea experimentului cu mijloace tehnice, ceea ce a stimulat apariția mai multor varietăți de experimente. Modificările menționate au impus necesitatea studierii influenței obiectului cu mijloacele de măsurare.

Deosebim următoarele varietăți a experimentului: de cercetare, de căutare a posibilităților optimizării funcționalității obiectului; de control, de verificare a unor date; de reproducție; de izolare; cantitativ sau calitativ; fizic, chimic, biologic, social. Experimentul, aplicat în scop de cercetare, este orientat către descoperirea/studierea noilor însușiri ale obiectului, a unor coinfluențe necunoscute care influențează benefic sau distructiv funcționarea sistemului/subsistemului. În știința contemporană o semnificație majoră o are experimentul de control. Obiectul controlului poate fi ipoteza, care în urma analizei rezultatelor experimentului poate fi confirmată/infirmată. O variantă a experimentului o constituie exercițiul mental. Dacă în experimentul real savantul pentru a izola sau reproduce obiectul, sau anumite caracteristici ale lui, îl plasează în condiții fizice și înregistrează modificările ce au loc, apoi în experimentul mental totul se petrece la nivelul gândirii, imaginației. Savantul operează cu modele sensibile sau teoretice. Modelele teoretice depind de interpretarea lor, de aceea experimentul dat este aplicat mai mult ca metodă teoretică, decât empirică.

Etapele desfășurării experimentului: planificarea, selectarea mijloacelor tehnice de realizare a proiectului, interpretarea rezultatelor obținute. Planificarea experimentului cuprinde: determinarea scopului investigației, este selectat tipul de experiment potrivit pentru realizarea

scopului, sunt formulate așteptările. În procesul planificării este importantă selectarea factorilor care influențează obiectul supus investigației; selectarea indicatorilor care se supun verificării/măsurării. Interpretarea rezultatelor obținute permite savantului să sporească importanța practică a investigației.

Referințe bibliografice

1. **Aristotel**, *Topica*, I. 1, 100b21
2. **Renoult E.** *Dialectical/* Dicționar de Istoria și Filosofia Științelor. Volum coordonat de Dominique Lecourt. – Iași: Polirom, 2005, 1446 p.
3. **Ralea Mihai**, *Explicarea omului /* Scrieri, București, Ed. Minerva, 1972, vol.1, 275 p.
4. **Каган М.С.** *Вновь о сущности человека/* Отчуждение человека в перспективе глобализации мира. Сборник статей, Выпуск 1, Под ред. Маркова Б. В., Изд. «Петрополис», Санкт - Петербург, 2001, 352 p.
5. **Teodor N. Țârdea**, **Introducere în sinergetică.** - Chișinău: tipogr. UASM, 2001
6. **Roșca L.** *Supraviețuirea, moralitatea și potențialul personalității umane: analiză teoretico-metodologică.* Monografie. – Chișinău: CEP UASM, 2007, 330 p.
7. *Euvres de Decartes*, publicate de Gh. Adam, P. Tannery. - Paris, Vrin, 1964, v.IX-1
8. **Benmakhlouf Ali**, *Analogia/* Dicționar de Istoria și Filosofia Științelor. Volum coordonat de Dominique Lecourt. – Iași: Polirom, 2005, 1446 p.
9. **Marion Mathieu**, *Formalism /* Dicționar de Istoria și Filosofia Științelor. Volum coordonat de Dominique Lecourt. – Iași: Polirom, 2005, 1446 p.

Întrebări de recapitulare

1. Ce este metoda?
2. Care sunt nivelurile metodologiei cunoașterii științifice?
3. Definiți specificul metodelor universale, generale și speciale de cunoaștere!

4. Care sunt metodele teoretice de cunoaștere?
5. Care sunt metodele empirice de cunoaștere?
6. Ce rol are experimentul în cunoașterea realității obiective?
7. Aplicați legile dialecticii în explicarea unui fenomen social-politic!
8. Care sunt componentele sinergeticii?

TEMA VIII. SOCIALIZAREA ȘI PERSONALIZAREA INDIVIDULUI

8.1 Socializarea și personalizarea - condiții ale vieții și activității profesionale reușite

8.2 Sistemul de instruire și educație: forme, obiective, realizări

8.3 Fundamentele unei cariere de succes

8.1 Socializarea și personalizarea - condiții ale vieții și activității profesionale reușite

Conștiința Sinelui este un fenomen mult studiat de filosofi diferitor epoci. Discursul etic este centrat pe cunoașterea și autorealizarea persoanei. Începând cu aforismul Socratic: *Cunoaște-te pe tine însuși*, filosofia lui Platon, a lui Aristotel, cea elenistă, medievală, modernă și contemporană evidențiază diferite aspecte ale existenței umane, urmărind mecanismul transformării potențialului uman în actualitate. În știința contemporană procesul respectiv este desemnat de noțiunile: socializare și personalizare.

Socializarea desemnează procesul asimilării de către individ a cunoștințelor, normelor, valorilor, concepțiilor despre lume, sistematizate și acceptate de alte generații. Socializarea are durată vieții individului și vizează dezvoltarea conștiinței individuale, conștiinței de sine. Socializarea este un proces activ, deoarece asimilarea cunoștințelor, normelor, valorilor, tradițiilor etc. presupune participarea subiectului la soarta lor, față de acestea individul ia o atitudine care poate fi pozitivă sau negativă. Concomitent socializarea pregătește individul către activitatea social-utilă, asumarea responsabilității pentru consecințele acesteia. Reieșind din obiectivele propuse, socializarea îi permite individului să-și valorifice potențialul cognitiv și creativ, așa încât să înțeleagă care îi sunt posibilitățile, obligațiunile, permisiunile și interdicțiile, libertățile și responsabilitățile în cele cinci corelate, prin care își trăiește viața, oferindu-i semnificație. Este vorba despre corelatele om-natură, om-societate, om-om, om-sine, om-sacru.

Ca ființă bio-psiho-socială individul uman reprezintă o unitate integrală a nivelurilor: biologic, psihic, social. Asupra omului influențează constant mediul înconjurător, toate corpurile cosmice, sistemele și procesele ce le caracterizează. Și dacă în om este asimilată întreaga componență a universului, toate formele și calitățile lui, reprezentând un microcosmos, atunci se poate presupune că misterul lumii tot prin om poate fi descoperit. Natura nu reprezintă împărția forțelor spontane, ca haos ce nu poate fi controlat de rațiunea umană. Natura este penetrată de legi raționale, ea fiind în același timp obiectivă și irațională. Despre raționalitatea și iraționalitatea, ordinea și haosul, necesitatea și întâmplarea, obiectivitatea și subiectivitatea din lume filosofi au discutat în diverse modalități: susținând și completând o concepție, excluzând-o ca fiind eronată, justificând-o în condițiile noi ale progresului științific, tehnic, tehnologic. “Relațiile omului cu lumea sunt neproblematic, omul simțindu-se ca le are acasă, familiar cu ceea ce-l înconjoară, fapt care îl tonifică și îi satisface nevoia de securitate interioară, instinctul de autoconservare” [1, p.63-64]. În raportul dintre om și natură începe să se formeze și să ocupe un loc important momentul responsabilității. Noi suntem martorii schimbării caracterului uman și al transformării naturii de către om, a limitării elementelor de spontanietate. Intensificarea caracterului conștient, organizat, finalist-orientat, a activității omului, a raționalității și omnității în interacțiunea societății și a mediului înconjurător – reprezintă o trăsătură esențială a vieții.

Omul se afirmă și ca produs al realității sociale. Dacă la nivelul relației omului cu natura se vorbește despre adaptarea la condițiile de viață, apoi la nivelul social, socio-cultural relațiile, reacțiile omului la factorii excitanți din exterior, atitudinile, abordările etc. adoptate sunt concentrate în procesele de socializare și personalizare. La nivelul comunicării cu semenii, în grupul social omul inițial se afirmă ca individualitate. Noțiunea **individualitate** desemnează ansamblul calităților unui individ care îl fac irepetabil, deosebit. Realizarea individualității reprezintă nașterea noului și irepetabilului. Pentru individualitate este caracteristică exigența, ca o revenire la capacitățile de acțiune proprie. În caracteristica individualității nu veți găsi practica supunerii obligatorii șablonului, necesarului.

Este vorba despre omul iscusit capabil să aleagă rațional una din mai multe opțiuni și își asumă responsabilitatea pentru actul realizat. Individualitatea este caracterizată de activitatea dependentă de exteriorizarea sinelui, caracterul multilateral și armonios manifestat. Individul poate forma o *masă* de oameni, ușor manipulabilă, supusă, dar prezența individualităților înlătură omogenitatea grupului de oameni, înlocuiește șablonul, schema șefului cu acțiuni conștiente orientate către introducerea unui sistem de relații interumane, bazat pe respect, pe reciprocitate, pe egalitatea șanselor tuturor părților implicate.

La nivelul relațiilor sociale, prin diverse implicări ale individualităților se dezvoltă personalitatea individului. Temeiul esențial al personalității este inteligența, capacitatea persoanei de a înțelege ce face, pentru ce face, cum face. Înțelegerea semnificației deciziilor adoptate, capacitatea de a gestiona procesul vieții și al activității social-utile, capacitatea de ași asuma diferite roluri în viața comunității – sunt caracteristicile definitorii ale personalității. Personalitatea individului se formează, se dezvoltă în cadrul comunicării cu semenii, cu care se află în multiple relații. Personalitatea se deosebește prin faptul că își controlează comportamentul, își amână prima reacție la excitanții din exterior, anticipează acțiunile altora. În cultura secolului al XX-lea, aceste probleme le discută: behaviorismul, psihoanaliza și abordarea umanistă.

Tezele principale ale concepției, elaborate de Z. Freud sunt: forța motrică a comportamentului uman sunt instinctele vieții și al morții. Instinctele vieții contribuie la supraviețuirea individului uman și la reproducerea lui. Una din consecințele interpretării biologice a forței motrice a personalității este determinismul. Freud declară monopolul inconștientului și mai ales influența copilăriei asupra energiei psihice a omului. Savantul a înțeles că personalitatea se formează către sfârșitul anului cinci de viață, iar dezvoltarea ulterioară reprezintă completări la această bază și rezidă în valorificarea metodelor existente de diminuare a tensiunii. Teoria motivației individului, elaborată de Z. Freud, tratează individual ca pe o ființă, aflată de la naștere sub presiunea mai multor dorințe, deseori neconștientizate și necontrolate. Din această cauză omul nu-și poate conștientiza pe deplin comportamentul.

A treia orientare în analiza personalității, cea umanistă, ne sugerează să abandonăm metodologia psihoanalizei, deoarece deformează ființa umană. La baza noii interpretări a personalității umane este teza despre capacitatea auto-afirmării, auto-realizării propriului potențial cognitiv și creativ. Reprezentanții acestei orientări: Maslow, Rodgers subliniau că omul este o ființă unică care nu poate fi redusă la propriile componente: reacții, idei, emoții, necesități. Individul constă din două subsisteme: eu și organismul, care formează o integritate. Omul activează în lume, care de asemenea este o integritate complexă. În condiții naturale individual și ambianța socială formează un sistem unic. Omul care își propune să trăiască în armonie cu propria natură trebuie să devină parte componentă a sistemului Eul - organism. În realitate însă relațiile interumane pot fi tensionate, dușmănoase, de aceea individul nu poate exista în armonie cu natura sa. Între diferite roluri, între Eul autentic și cerințele înaintate de alți oameni, între convingerile personale și cele declarate deseori apar conflicte și contradicții.

Caracteristica definitorie a naturii umane este dezvoltarea, asigurată de factori interni. Forțele ce determină dezvoltarea sunt ascunse în om. Forța motrică a activității umane – tendința de auto-actualizare, de realizare a posibilităților persoanei. Viața în afara procesului de actualizare nu este autentică.

O atenție deosebită oferă socializării și personalizării individuale Constantin Rădulescu-Motru. Descriind caracterul neamului românesc, Constantin Rădulescu-Motru subliniază: “în substratul adânc al sufletului român stă credința că omul este una cu pământul. Aceasta este în genere credința popoarelor agricole”[2, p.530]. Studiind psihicul uman, adăpostit de biologicul pregătit de evoluția naturii și descoperind personalitatea, esența căreia este bio-psiho-socială, Constantin Rădulescu-Motru conchide că personalitatea umană nu poate fi studiată nici de psihologie, nici de biologie, nici de sociologie. Într-o oarecare măsură, personalitatea umană constituie obiectul de studiu al fiecărui savant. Rolul de sistematizator și generalizator al tuturor cunoștințelor acumulate de diferite discipline în studierea personalității îi revine filosofiei. Analizând raportul dintre individualitate și personalitate, filosoful român subliniază că viața

și individualitatea sunt nedespărțite, deoarece nu ne este dat să cunoaștem viața decât în indivizii viețuitori. Personalitatea este ființa organică care a suferit multiple transformări în procesul evoluției naturii și a psihicului, dar care se dezvoltă sub influența directă a practicii sociale. Constantin Rădulescu-Motru subliniază, atât unitatea organică materială, cât și unitatea sufletească, nu păstrează o identitate de forme și de funcții de la o generație la alta. Individul descendent prezintă abateri de la tipul ascendant. Specia se diferențiază prin indivizii săi pe care o prezintă. Cauzele diferențierii sunt multiple. Unele rezidă în influența mediului, altele în conștiința internă a organismului purtător de viață. Din aceste variațiuni este compusă atât adaptarea, cât și supraviețuirea.

Constantin Rădulescu-Motru acordă o atenție sporită procesului personalizării. El sublinia că primul început al personalității vine din aptitudinea omului de a anticipa “cursul reacțiilor sufletești”. Proiectarea memoriei lui spre aceea ce are să vină, pentru a preveni un atac, sau ași mări puterea, este prima lui singularitate pe lume” [2, p.249]. Singularitatea pe care io dă omului conștiința prin actul anticipației se dezvoltă, se complică odată cu încadrarea omului în procesul muncii. “Când anticipația se pune în serviciul muncii avem asigurată dezvoltarea personalității” [2, p.575]. Odată cu complicarea activității instrumentale a omului, dictată de progresul tehnico-științific, se desăvârșește și personalitatea umană. Constantin Rădulescu-Motru definește personalitatea iundividului și prin ascensiunea spre libertate. A fi ne liber înseamnă a fi ascultător imperativelor, cerințelor biologice. Este liber omul care a reușit să se ridice și să-și apropie normele vieții sociale. Descriind normele vieții sociale și ideale, filosoful conchide că personalitatea este o forță creatoare, este cea mai profundă caracteristică a omului. Pornind de la ideea că personalitatea și chiar individualitatea nu pot fi cunoscute decât prin manifestările omului față de mediu și semeni, filosoful menționează: cu cât manifestările individualității se diferențiază sau se exprimă în mod independent de ale celorlalți semeni ai săi, cu atât personalitatea lui este mai afirmată.

Deosebind diferite niveluri de personalizare, filosoful menționează: o personalitate bine afirmată presupune un fond bine constituit, o

conștiință luminată. În cazul când activitatea și toate actele extreme ale omului decurg dintr-un fond sufletesc bine constituit, atunci individul este caracterizat nu numai de o personalitate, dar și de un caracter. În opinia filosofului, caracterul este o însușire mai înaltă, o însușire morală, pe când personalitatea este o însușire externă, socială. În aprecierea caracterului un rol important îl au motivațiile interne ale faptelor, iar în caracteristica personalității dominante sunt rezultatele, efectele faptelor. Descriind raportul ce se stabilește între un caracter puternic și o personalitate, Constantin Rădulescu-Motru subliniază că un caracter puternic duce după sine negreșit și o personalitate puternică, când condițiile sociale permit manifestarea lui pentru binele public. O personalitate puternică însă nu presupune neapărat la baza sa un caracter puternic: ea poate să se alieze, firește, cu un asemenea caracter, dar acesta nu este indispensabil.

După cum am arătat mai sus, omul se formează sub influența activității în comun. El este subiect și obiect al acțiunilor diverselor grupuri sociale. Poziția omului în lume, raportul lui cu lumea este determinată de mai mulți factori, de cultura și nivelul de dezvoltare al societății. Evidențiem trei tipuri de relații sociale care influențează direct procesul de afirmare al omului în grupul social: relații ce marchează dependența personală, relații a dependenței de lucruri, relații a individualității forțelor libere. Prima categorie de relații presupune includerea individului într-un sistem localizat, reglementat de relații sociale (gintă, trib, clan, castă, clasă etc.) A doua categorie presupune includerea locală și largirea posibilităților comunicării prin care omul asimilează tezaurul cultural. Cu statornicirea personalității în limitele relațiilor sociale, cu eliberarea omului de sub presiunea normelor comunitare (gintă, trib, castă) se dezvoltă diferite forme de înstrăinare a omului. *Înstrăinarea* desemnează un proces social în care rezultatele activității omului se transformă într-o forță autonomă care-l domină, având o poziție dușmănoasă. Filosofii discută cele două procese cu care se confruntă omul în procesul social-istoric: emanciparea/eliberarea și înstrăinarea. Filosofii argumentează: viața este o luptă continuă a individului, a individualității, dar mai ales a personalității pentru poziția proprie în lume. Al treilea tip de relații presupune îmbinarea

armonioasă a personalității cu grupul social. Comunicarea, în acest caz, este susținută de prezența unor interese comune, conștientizate de părțile implicate.

Omul după natura sa este bun, tendințele lui au un caracter constructiv, pozitiv. Dacă constatăm abateri în comportamentul individului, acestea sunt determinate de faptul că el acționează contrar naturii lui, că ambianța în care se dezvoltă și se afirmă blochează dezvoltarea tendințelor lui autentice, pozitive. Comportamentul omului este determinat de situațiile actuale, de trăirile lui de moment, de situația concretă. Experiența actuală a individului pentru el, pentru actul deciziei lui reprezintă o autoritate. Ceea ce se petrece în momentul actual în conștiință, faptul cum omul se percepe pe sine, pe alții, lumea înconjurătoare, determină conținutul procesului de auto-actualizare. Individul care trăiește cu amintirile din trecut, sau cel orientat de propriile speranțe și visuri în viitor, pierde prezentul, nu atinge dezvoltarea deplină.

Concepția despre auto-actualizare a personalității și despre motivație, propusă de Maslow, trebuie asimilată de educatori, pedagogi, deoarece explică diverse aspecte ale comportamentului individului. Personalitatea ce se auto-actualizează se deosebește prin: o percepție mai eficientă a realității și o atitudine mai confortabilă față de ea; acceptarea Sinelui, a celuilalt, a naturii, spontanietate, simplitate, naturalețe, concentrarea asupra sarcinilor, necesitatea acută de a medita în liniște, autonomie, independența de cultură și mediu (nu judecă conform stereotipurilor), prospețimea aprecierilor, misticismul și experiența unor stări superioare (când simți prezența lui Dumnezeu, a îngerilor în viața personală), sentimentul coparticipării, unității cu alții, relații interumane mai profunde, deosebirea scopurilor și mijloacelor, a răului și binelui, un umor filosofic, prietenos, creația auto-actualizării, împotrivirea la oculturație [3]. A.evidenția formarea unei astfel de personalități în calitate de obiectiv al sistemului de instruire și educație, înseamnă ați propune ceva irealizabil. Astfel de personalități sunt, dar ele sunt rarități, iar sistemul de instruire și educație trebuie să cuprindă populația țării.

8.2 Sistemul de instruire și educație: forme, obiective, realizări

Sistemul de instruire și educație a avut și continuă să aibă un rol semnificativ în istoria civilizației universale. Actualmente, sistemul de instruire și educație reprezintă un element important al dezvoltării durabile a civilizației umane, a diferitor comunități și a personalității. La baza concepțiilor pedagogice și a practicii educaționale este idealul moral, care concentrează în sine orientările valorice ale persoanei. Idealul etic reprezintă răspunsul culturii la întrebarea: Cine este omul? Idealul pătrunde în toate domeniile existenței individuale și sociale, definește prioritățile, semnificațiile și perspectivele dezvoltării durabile a omului și a sociumului.

Dewey, filosoful și pedagogul, preocupat de fenomenul educației și instruirii, formării omului, oferă noțiunii *educație* trei semnificații: educație ca formare; educație ca repetare și retrospecție; educație ca reconstrucție [4]. Descifrarea conținutului educației Dewey o face prin aplicarea termenilor: creștere, adaptare, interacțiune, progres, continuitate, interes, acțiune, cunoaștere, experiență, libertate, valoare, control social etc. ***Educația ca formare*** filosoful o justifică prin întrebarea: cum poate fi privit omul ca punct de plecare și de sprijin în educație? În opinia savantului, educația nu este un proces de dezvoltare a facultăților înăscute ale copilului, care se realizează din interiorul lui, ci reprezintă formarea intelectului prin crearea unor asocieri sau conexiuni ale copilului pe plan intelectual, propriu, cu ajutorul disciplinelor de studiu, prezentate din afară [4, p.61]. Procesul de formare “constă în selecționarea și formarea activităților înăscute, astfel încât ele să poată utiliza materialul furnizat de mediul socială” [4, p.63]. Dewey descifrează conținutul acestui proces prin analiza relațiilor omului cu natura și ambianța socială. Dewey sunblinia: ”Fără cunoașterea structurii psihologice și a activităților individului, procesul educativ va fi accidental și arbitrar” [4, p.47]. Dewey se pronunță și asupra scopului educației: ”educația se face prin stimularea copilului către cerințele situațiilor sociale în care acesta se găsește”. Din acest motiv copilul trebuie “stimulat să acționeze ca membru al unei comunități sociale, să depășească îngustimea originară

a acțiunilor și sentimentelor sale și să se autoevalueze în funcție de bunăstarea grupului căruia îi aparține”[4, p.46]. În concluzie filosoful subliniază că educația ca formare nu este o chestiune de vârstă, ci una de asigurare a condițiilor de dezvoltare și de viață.

Educația ca repetare și retrospecție îi permite lui Dewey să reactualizeze teoria repetării biologice și culturale a evoluției omului. Potrivit acesteia omul este unica ființă în care se nasc și se desfășoară simultan prin noutate sau spontanietate, toate mutațiile biologice și psiho-socio-culturale. În acest sens, educația are o relație directă cu ereditatea și mediul. Aspectele legate de dezvoltarea embrionară a copilului ca punct de plecare și de sprijin al educației și aspectele reprezentate de moștenirea socială pe care copilul o primește de la generațiile anterioare. Aceste influențe trebuie cunoscute și nici într-un caz ignorate sau denaturate, deoarece: “Prezentul, ca să ne exprimăm mai succint, subliniază Dewey, generează probleme care ne conduc la investigarea trecutului pentru a oferi sugestii și a da sens la ceea ce întreprindem. Trecutul constituie o mare șansă pentru imaginație; el adaugă noi dimensiuni vieții, însă cu condiția să fie integrat prezentului și nu rupt de acesta”[4, p.65].

Educația ca retrospecție presupune reconstruirea permanentă a existenței în scopul transformării ei calitative, în sensul că “ceea ce s-a învățat cu adevărat în fiecare etapă, constituie chintesența acelei experiențe, că experiența reprezintă o activitate de seamă a vieții în orice element al său, pentru a face ca viața să contribuie în acest fel la îmbogățirea semnificației sale perceptive”[4, p.67]. Ideea de experiență, în opera lui Dewey, cunoaște modificări semantice. Filosoful descrie mai multe forme ale experienței - fizică, mintală, culturală, instrumentală, în care omul este parte a lor și care implică două componente: activ și pasiv. Experiența fizică este experiența organismului uman în relația cu mediul, “experiența naturii în natură”; experiența mintală desemnează interacțiunea factorilor psihologici (interni) și a celor sociali (externi) care se controlează reciproc și constituie o unitate exprimată în legătura dintre subiect și obiect, dintre gândire și acțiune, și dintre interes și efort în procesul cunoașterii, și în activitatea omului; experiența culturală se constituie în prelungirea experienței fizice, iar experiența instrumentală constă în armonizarea

mijloacelor de acțiune a omului cu scopurile urmărite. Aceste forme ale experienței reprezintă pentru sistemul instructiv-educativ un scop și un mijloc permanent [5, p.55]. Dewey sublinia: “Un gram de experiență este mai valoros decât o teorie, deoarece numai în experiență teoria își găsește sensul vital și semnificația pentru viață”[4, p.125].

Comportarea activă a experienței vizează activitatea cercetătorului sau experimentatorului pentru care știința este un efort deliberat și metodic pentru a răspunde prompt la întrebările despre natura sau mediul de viață al omului. Comportarea pasivă este caracteristică teoreticianului de tip cartezian contemplativ sau “spectator al cunoașterii”. Aceste două comportamente se caracterizează prin termenii: încercare și efect/consecință. Prin intermediul lor desprindem două aspecte ale experienței: a) puterea direcționării, orientării individului în calea acumulării experienței sale. Este important să ținem cont de faptul că o orientare greșită duce la deformarea “acumulării” viioarei experiențe. b) Inițiativa unei activități pe cont propriu, în rezultatul căreia se dezvoltă gândirea critică, autonomă. Prin inițiativă, Dewey subînțelegea: decizia persoanei de a construi sau reconstrui experiența în funcție de ceea ce trebuie făcut. Din acest punct de vedere, educația trebuie să dezvolte gândirea critică a omului. Semnificația educației ca reconstrucție are ca efect adaptarea psihică și culturală activă a persoanei; adaptarea psihică grație plasticității și dezvoltării forțelor mintale; adaptarea culturală prin asimilarea moștenirii sociale.

Obiectivele, conținutul și metodele sistemului de instruire și educație sunt reflectate de curriculum, care într-un context epistemologic pragmatic vizează situațiile de predare, învățare, înțelegere și aplicare a cunoștințelor. Sistemul educației, instruirii a fost reflectat și în lucrările lui W.James, filosof pragmatic care sublinia că omul este mereu în fața unor dificultăți, a unor *situații problematice* și este nevoit să gândească pentru a le depăși. În ajutorul omului vine gândirea care “lucrează în vederea rezolvării cu succes a situațiilor problematice”. Un demers cognitiv, în opinia lui W.James parcurge două etape: empirică și ipotetică. În cadrul etapei empirice suntem preocupați de faptele relativ brute și neorganizate pe care le identificăm și le ordonăm. Etapa a doua ne oferă posibilitatea găsirii unei soluții. În cadrul

ei deosebim mai multe stadii: al îndoielii, stadiul instrumental și cel al testării. Ideile lui W. James au fost preluate și dezvoltate de Dewey, în opinia căruia a avea un scop înseamnă a acționa într-un sens, înseamnă a face conștient ceva și de a-ți da seama de sensul lucrurilor în lumina intuiției[4, p.304].

În filosofia existențialistă, instruirii și educației i se acordă o atenție deosebită, deoarece în viața și activitatea sa omul se confruntă cu situațiile limită. K. Jaspers deosebește două categorii de situații limită: subiective și obiective. Situația limită subiectivă imediată, cotidiană, este situația care nu este unică pentru toți oamenii dintr-o epocă și desemnează confruntarea directă a omului cu așa evenimente cum ar fi: nesiguranța, neliniștea, suferința, vina de ceva, disperarea, constrângerea, munca epuizantă, bătrânețea, care simultan exprimă aspirația spre autenticitate existențială, spre împlinire și realizare de sine. Situația limită obiectivă, istorică cu șansele și primejdiile sale imprevizibile asupra existenței omului, este situația în care oamenii se găsesc în spațiu și timp care limitează perspectivele înțelegerii dintre ei. Aceste situații, sublinia K. Jaspers, “permit să înțelegem destinul omului, devenirea lui, a conștiinței de sine”[6].

Oamenii se află întotdeauna într-o *situație limită* și în raport cu ea au atitudini diferite: unii sunt indiferenți, alții nici n-o observă, a treia categorie o pun la baza problematizării, consecința căreia este transformarea persoanei, prin maturizarea conștiinței, prin schimbarea esențială a mentalității. Sistemul de instruire și educației, în calitate de scop final ar avea: problematizarea propriei existențe de către persoana matură. În acest sens, o importanță majoră o are educația morală, spirituală a persoanei. În filosofia lui K. Jaspers este analizat eșecul și modul în care este trăit de către om. Reieșind din faptul că trăirea eșecului și mai ales capacitatea persoanei de al depăși au o semnificație majoră pentru o activitate de succes, vom reproduce tezele lui K. Jaspers. Filosoful menționează că eșecul poate fi privit în față, acceptându-i prezența ca limită a existenței sau recurgem la soluții imaginare de a reacționa în raport cu el (la tăcere și autoliniștire și trăim ca și când eșecul nu ar exista și prin aceasta alunecăm în uitarea de sine și ne retragem în propria noastră interioritate), sau ne decidem să-l înfruntăm. În modul prin care eșecul existențial este trăit, omul devine conștient de sine însuși, de opțiunile și

scopurile pe care le urmărește în acțiunile sale. Posibilitățile pentru transformarea eșecului sunt în noi și se referă: la conștientizarea nesigurăței pe care ne-o inspiră lumea; la comunicarea și solidaritatea dintre oameni, în care se întâlnesc libertatea unuia și a celuilalt. K.Jaspers menționează: ”Trebuie să ne îngrijoreze ceea ce suntem și ceea ce putem face în câmpul infinit al posibilităților: să cunoaștem bine ceea ce este în puterea noastră și ceea ce nu este; iată ceea ce crează suportul libertății noastre”[6, p.34].

Aceste explicații pun în evidență un alt efect al *situației limită* – cel al conștiinței culpei. Conștiința culpei semnifică vinovăția sau lipsa solidarității cu celălalt. K.Jaspers deosebește mai multe semnificații ale conștiinței răspunderii și mai multe genuri de culpă. Pornind de la teza că omul este responsabil de rezultatele propriilor acțiuni, filosoful subliniază că sunt: culpe criminale, culpe politice, culpe morale, culpa metafizică. Pentru conviețuirea socială și din perspectiva activității educative, concepția despre culpă insistă asupra cunoașterii semnificațiilor altor noțiuni: adevăr și dreptate. Orice culpă are consecințe interne și externe. Crima, de exemplu, este pedepsită prin justiție. Când oamenii nu se mai înțeleg între ei, atunci problemele discutate sunt decise prin forță, după care se trece la alt pas - forța este contrafăcută prin forță. După cum afirma Confucius, violența produce violență, iar folclorul ne învață: sameni vânt obții furtună.

Pentru sistemul educativ o semnificație majoră o are analiza culpei morale. K.Jaspers subliniază: ”Culpa în raport cu individul, în măsura în care și-o luminează el însuși, o numim culpă morală”. Aceasta există la toți oamenii care acordă spațiul conștiinței morale și vinovăției lor, atunci când au știut sau ar fi putut să știe ce cale au de urmat în viață sau într-o acțiune, dar au procedat contrar, dintr-un motiv sau altul. Cauzele culpei morale sunt:

- Ascunderea din comoditate, a ceea ce se întâmplă în jurul nostru;
- Ușurința de a ne lăsa amețiți sau cumpărați în schimbul unor avantaje personale;
- Frica;
- Orbirea șovină, prin fanatism și egoism.

Posibilitățile pe care le are o persoană și îi permit să se comporte astfel, privesc:

- Deghizarea sau purtarea măștii (sub forma loialității mincinoase și participării la manifestări publice de aparență adeziune);

- falsa conștiință sau erorile de conștiință (prin supunerea oarbă față de cei ce se află în poziții de conducere sau prin judecăți de tipul: *conștiința m-a înșelat, în ce mai pot crede?... sau și totuși fac lucruri bune!*, cu referire la cei care nu pot fi iertați pentru faptele lor negative din trecut;

- inconsecvența comportamentală (prin apropierea interioară ocazională față de altul sau față de un regim politic moral);

- autoamăgirea comodă (prin aparența unei adversități fără a te clarifica sau *lasă că totul se va termina și atunci... va fi din nou bine*;

- pasivitatea la evenimentele negative ce au loc (prin a nu căuta o modalitate oarecare în vederea ocrotirii celor aflați în pericol)[5, p.69].

Reprezentantul existențialismului american G.F. Kneller, în lucrarea *Existențialismul și Educația*, menționează că sistemul educativ trebuie să fie preocupat de: descifrarea conținutului vieții bune; a naturii omului, naturii societății, natura realității ultime pe care orice tip de cunoaștere caută să o pătrundă. G.F.Kneller atribuie educației un sens dublu: „act sau experiență care are un efect formativ asupra minții, caracterului sau abilității fizice a unui individ” și altul ca proces „prin care societatea prin școli, colegii, universități și alte instituții, își transmite deliberat, moștenirea culturală – cunoașterea, valorile și abilitățile acumulate – de la o generație la alta”[7, p.20]. Simultan, educația are și sensul de produs, ea înseamnă ceea ce primim prin învățare – cunoașterea, idealurile și tehnicile care ne sunt predate.

Așadar, prin educație subînțelegem: o inițiere, un proces și un rezultat, un gen de activitate deliberată. Fenomenul educației este caracterizat/valorificat sub trei aspecte: social, instituțional și cultural. Sub aspect social educația reprezintă o practică de creștere și învățare a copiilor, utilizată de oameni/de comunitate pentru asimilarea unor experiențe individuale și colective de viață, alcătuite din cunoștințe, deprinderi, valori și norme comune de comportament. În acest sens, educația este echivalentă socializării, practicii de acceputare și integrare a persoanei într-o cultură existentă, în care respectul pentru celălalt, fraternitatea și demnitatea sunt problemele cruciale ale egalității dintre

oameni și ale dezvoltării conștiinței de sine. Sub aspect instituțional, educația este orientată către formarea unei persoane pozitive. Sub aspect cultural, educația vizează luminarea generală, *culturalizarea* persoanei. *Culturalizarea* rezidă în asimilarea conținutului valorilor, normelor, după care își desfășoară existența și activitatea întreaga comunitate; cunoștințelor și schemelor conceptuale relevante, coerente și consistente, formarea convingerilor și atitudinilor.

8.3 Fundamentele și treptele unei cariere profesionale de succes

Complexitatea obiectivelor ce stau în fața subiectului și obiectului procesului educațional poate fi asimilată doar în cazul respectării continuității. Deosebim diverse forme ale educației, socializării, personalizării persoanei. Într-adevăr societatea tot timpul a fost interesată de rezultatele educației, deoarece fiecare sistem social, dar mai ales componentele sale – subsistemele politic și economic, au nevoie de un anumit tip de persoană/cetățean. De exemplu, sistemul de producere sclavagist, cel feudal era satisfăcut de persoane care muncesc, se supun dispozițiilor stăpânilor, dar mai puțin gândesc, meditează asupra propriului potențial cognitiv, creativ. Sistemul de producere burghez, în care omul își vinde capacitatea de a munci în condițiile complicării activității de producere, solicită o persoană conștientă de ceea ce face, de ceea ce poate face, deschisă la colaborare, înzestrată cu inițiativă, capabilă la risc, liberă. O asemenea personalitate poate fi crescută și educată doar în condițiile societății democratice.

Însă cât de mare n-ar fi interesul societății în educarea persoanei potrivite/convenabile sistemului, oricum problema educației a fost și rămâne una prioritară pentru familie. În condițiile actuale ale societății moldovenești o altă problemă mai acută, mai importantă pentru viitorul poporului, statului Republica Moldova nu există. Educația în familie pune bazele formării personalității copilului. Ion Timofei Lisovski, savant rus, a analizat influențele educației în primii trei ani de existență asupra capacității persoanei de a se descurca în viață, în alegerea și practicarea unei profesii, în alegerea opțiunilor auto-realizării, auto-afirmării.

Obiectivul central al socializării individului în perioada 0-3 ani este concentrat în acumularea/înregistrarea mecanică a informației. După cum menționa J. Locke în lucrarea *Eseu asupra intelectului uman*, la naștere creierul copilului este asemănător unei *tabula rasa* – o foaie curată pe care experiența va înscrie datele necesare adaptării la mediul natural de existență și la ambianța socială. Atunci când adultului îi pare că pentru educație n-a sosit timpul, deoarece copilul trebuie să crească, în realitate procesul de instruire și educație se desfășoară cu maximă eficiență. Deși în prima perioadă a procesului educațional cuprinsă între 0-6 luni, forma comunicării este pasivă din partea obiectului, subiectul trebuie să se documenteze și să transmită cât mai multă informație despre viața comunității, la care micuțul trebuie să se adapteze. În acest sens, participând la proiectul de cercetare, lansat de I.T. Lisovski, recomandăm părinților, bunelor să le povestească micuților tot ce știu despre structura plantelor, despre alimentația lor, despre creștere, maturitate și stări critice. Aceeași procedură o repetăm cu viața animalelor, păsărilor, peștilor etc. Caracteristica omului o vom face prin analiza persoanelor cunoscute: facem cunoștință cu mama, cu tata, cu bunica, cu bunelul. Informația o repetăm după un plan, conform agendei educaționale. Includem în tematica monologului nostru obiectele din casă, deoarece spațiul de viață al copilului este casa/apartamentul și el trebuie să cunoască totul despre lucrurile pe care le vede. Să ne amintim că Artur Schopenhauer și-a intitulat cea mai valoroasă lucrare a sa: *Lumea ca voință și reprezentare*. În acest context, prima imagine a lumii o produce-ți voi povestindu-i despre camera lui și despre tot ce este în apartamentul Dvs. În general, cel preocupat la moment de copil trebuie să-i povestească desfășurat despre ceea ce face, chiar și în cazul când nu i s-a primit ceva. Peste un an, pe aceleași teme, vom avea un dialog, comunicarea subiectului și obiectului educației. Așa încât la vârsta de 2 ani copilul va recunoaște și va deosebi: floarea de tufar, de copac; animalele; se va descurca cu succes în structura propriei familii, enumerând cine ce rol/statut are. De la 9 la 12 luni – vom transmite cunoștințe matematice, exersând numărătoarea până la 10 și chiar până la 20. Să nu vă deranjeze faptul că copilul va repeta mecanic. Este un exercițiu

foarte important pentru antrenarea memoriei, pentru stimularea activității mintale. Anume în această perioadă copilul vă ascultă atent, mai târziu îl vor sustrage alte sunete, alte activități, el vă va propune proiecte de joc.

Pe parcursul primei perioade de socializare, dar nu mai târziu de 6 luni, aduce-ți în viața copilului cartea cu povești. Povestea are un conținut foarte bogat și un rol important în formarea orientărilor valorice. De exemplu, Fata babei și fata moșneagului, ne oferă două colonițe de valori: bună și rea. Orientarea valorică este prima și cea mai importantă structură a personalității viitoare. După cum am menționat mai sus, omul prin natura sa este bun, dar abaterile pe care noi le observăm în relațiile interumane, sunt determinate de factorii existențiali care influențează, în mod decisiv, comportamentul persoanelor cu care la o anumită vârstă s-a lucrat mai puțin sau nu tot timpul corect, deformând în așa fel orientarea valorică.

A doua perioadă a socializării este cuprinsă între 3-6 ani, iar obiectivul principal este: selectarea informației înregistrate. Deosebim două categorii de informații: A – de primă necesitate și B – informație la moment inutilă. În această perioadă a vieții se lucrează cu informația din categoria A, care îl informează pe copil despre pericolele vieții – focul, apa, vântul, radiația solară, îmbrăcămintea de sezon. Aceste cunoștințe sunt asimilate din necesitatea adaptării la condițiile de viață a omului civilizat, din necesitatea afirmării în grupul social – familie, grădiniță, școală. Selectarea cunoștințelor și amplasarea lor în categoria A se petrece prin zeci și chiar sute de întrebări pe zi: De ce? Pentru ce? Ce faci? Ce-i asta etc. Subiectul procesului educativ cu atenție va oferi răspunsuri, explicații și nici într-un caz nu-i va refuza spunând supărat: n-am timp, mă grăbesc. Aici ași vrea să vă amintesc că soarta acestui copil de a se naște sau nu, în ultimă instanță, ați decis-o Dvs., vă rog să nu uita-ți acest adevăr niciodată. Dacă în relația cu copilul ați adoptat o atitudine întemeiată pe respect și ați reușit să-i transmiteți și lui astfel de cunoștințe, apoi el singur va constata că sunteți ocupați și va merge la alt membru al familiei.

Toate etapele socializării sunt importante pentru viitorul persoanei, dar primele două cer implicarea activă a celor din familia mică (părinții, frații, surorile) și familia mare (părinții, frații, surorile, bunicii, nașii). În instituția preșcolară copilul trăiește practica coparticipării, implicării în

activități sociale. Aici face deosebire între Eu și Celălalt, un studiu comparat care îi permite să se înțeleagă pe sine: dorințele, capacitățile și chiar posibilitățile. Dacă în cadrul primei etape, persoana a asimilat semnificația tabu-urilor, a ceea ce nu se poate, și pe cea a imperativului categoric – trebuie, atunci mai târziu vom avea parte de o colaborare, de cooperare, de înțelegere și respect reciproc. Și dimpotrivă, toate lacunele socializării primare din familie se regăsesc în problemele cu care se vor confrunta pedagogii în procesul de instruire și educație în școală, gimnaziu, leceu, colegiu sau universitate. În etapa a doua a socializării, este un moment important, care nu poate fi lăsat fără atenția vârstnicilor – trecerea la auto-instruire, pentru care este caracteristică dorința/curiozitatea de a cunoaște. Sarcina subiectului procesului educativ este să susțină tendința de auto-afirmare a persoanei, care în teoria educației se prezintă ca temeiul de bază al reactualizării și problematizării individualității umane. Toate componentele socializării mature: auto-instruirea, reactualizarea, problematizarea – reprezintă fundamentul unei vieți autosuficiente și a unei activități profesionale de succes.

În perioada 7-10 ani socializarea devine un obiectiv important al educației instituționale și culturale. Familia are funcții mai mult de control, de monitorizare a sănătății fizice și psihice a elevului. Este importantă adaptarea la noile cerințe, la noul colectiv, de aceea se cere o atitudine serioasă a celor apropiați față de problemele elevului. Dacă foarte entuziasmat vă povestește despre succesele înregistrate, înregistrați formele de limbaj prin care explică realizările sau insuccesele colegilor. Aici este important ca părinții înainte de ași conduce copiii la școală să studieze principiile comunicării interculturale, să asimileze principiile toleranței, colegialității, respectului reciproc. Din moment ce Dvs. sunteți și vreți să rămâneți o autoritate pentru copil trebuie să-l orientați, să-l îndrumați corect. Practica ne sugerează că în aprecierile profesorilor și părinților/bunelor, care exercită influențe asupra formării și orientării persoanei, cu referire la unele activități, persoane, evenimente, procese apar contradicții. Contradicția poate dezorienta persoana, iar procesul de găsire a soluției în care se antrenează elevul/studentul implică mai multe tipuri de analiză: situațională, factorială care, în mod inevitabil, solicită concursul maturilor. În această

perioadă, necesitățile de exprimare ale copiilor se multiplică, iar posibilitățile de satisfacere a lor de către părinți pot fi limitate. În astfel de cazuri recomandăm abordarea problemelor cu atenție, fără indiferență și neglijență. Atitudinea maturilor se poate imprima în memoria copiilor, iar de acolo informația nu poate fi ștearsă.

Dintr-o povestioară tristă, subiectul căreia, în realitatea moldovenească, cu regret, este și azi actual, aflăm cum femeea, rămasă fără soț în timpul războiului, și-a asumat rolurile de fiică și de mamă. Muncea din greu, iar puținul agonisit îl împărțea în mod inegal între feciorul care trebuia să crească și respectiv să se alimenteze mai bine, pentru sine își lăsa o parte din bucate, gândind că trebuie să-și refacă forțele de muncă, iar mamei sale, bătrânei, îi lăsa resturile, adică ce rămânea după ce ei luau masa. De subnutriție mama ei, bunica băiatului a murit. Au trecut anii fiul femeii s-a căsătorit, și-a format propria familie, din care făcea parte și eroina povestioarei. La un moment femeea a observat că feciorul o ignoră, la salariu aduce cadouri soției, celor doi copii, își cumpără pentru sine necesarele. Mama s-a decis să vorbească cu băiatul, spunându-i că te-am crescut cu atâta greu, munceam zi și noapte ca să ai ce mânca, ce îmbrăca. La mărturisirea mamei, a urmat o concluzie dură: Mamă ai uitat că bunica a murit de foame.

Perioada mai complicată pentru socializarea în familie în care se desfășoară cu intensitate conflictul dintre generații este numită adolescență, 10-14 ani. Din afirmațiile specialiștilor aflăm că în această perioadă natura, fizicul uman are prioritate în dezvoltare, corpul se pregătește pentru reproducere. Au loc diferite modificări fiziologice care deplasează pe planul doi activitățile analitice ale creierului. Adolescenții se deosebesc prin superficialitatea abordării vieții, a relațiilor interumane. Pentru ei toate manifestările psihicului uman sunt lipsite de sens, iar cerințele adulților să fie mai atenți, mai corecți le definesc ca aberații. Reacțiile adulților, cu regret, fiind incorecte, îi marchează pe tineri, îi blochează, iar ca consecință le apare frica de exprimare în public, devin timizi, se tem să stăpânească o situație existențială, se îndoiesc în propriile capacități. Atât domnițele, cât și băieții, la această vârstă au nevoie de sprijinul, susținerea și înțelegerea părinților, care sunt obligați să le explice că îndoielile care îi frământă sunt nejustificate,

că ei de fapt pot mai multe să facă, mai bine, mai expresiv, că problema este în timp care va trece fără ca ei să observe. Mai mult ca atât sunt necesare discuții despre igiena corpului, despre responsabilitățile maturilor care își satisfac necesitățile sexuale, despre riscurile acestui act pentru fată și pentru băiat. În societatea informațională este răspândit un volum imens de informație la această temă, însă în internet părerea mamei, a tatălui nu este exprimată, iar copilul Dvs., fiind învățat să vă respecte, ar vrea s-o cunoască și poate s-o accepte ca valoare, ca fundament pentru propria viață.

Etapa cuprinsă între 14-17 ani are specificul său, determinat de faptul că liceistul este antrenat în specializarea care insistă asupra alegerii profilului real sau umanist de pregătire pentru primele examene de maturitate - Bacalaureat. Experiența arată că în Moldova tinerii nu reușesc să realizeze alegerea în mod conștient, de aceea la admitere în instituțiile de învățământ superior nu se acordă atenția cuvenită specializării date. Aici se ascunde o problemă majoră a capacității studenților, mai ales a celor de la anul I, de asimilare a conținutului cursurilor predate. De exemplu, în anii de liceu a fost la profilul real, a avut câte 6 ore de matematică, chimie, biologie și doar câte 2 ore de istorie, iar la admitere a depus actele la facultate cu profil umanist, care trebuiau să aibă o pregătire fundamentală în istoria universală și națională. O problemă cu care se confruntă la această etapă și părinții, și profesorii, și copiii (subiectul și obiectul educației) este libertatea actului alegerii raționale. Până aici copilul trebuia învățat să aleagă între mai multe opțiuni, să-și justifice alegerea, să-și asume responsabilitatea actului realizat. Acum este târziu pentru studii adiacente, este periculos pentru impunerea propriei opțiuni. Un copil ascultător va alege cum vreți Dvs., dragi părinți, dar dacă la-ți educat în condiții democratice, într-o familie sănătoasă, prietenoasă, la timpul său își va reactualiza visul, propria dorință și va face totul să o satisfacă.

Dintr-o experiență reală aflăm: bunelul jurist, tata jurist, băiatul în fața alegerii facultății. Decizia era evidentă pentru cei maturi, unul băiatul nu dorea să-i dezamăgească pe cei dragi, dar nici pe sine: el visa să devină muzicant. După absolvirea Facultății de Drept a USM, băiatul a adus diploma, le-a înmănat-o tatălui și bunelului și le-a zis cu blândețe: nu Vă supărați pe mine, dar eu îmi continui studiile la Academia de muzică.

Etapa 18-25 de ani este cea mai rezultativă pentru socializarea și

personalizarea individului, deoarece urmărește realizarea a două obiective importante: acumularea cunoștințelor, dezvoltarea abilităților solicitate într-un domeniu concret al activității social-utile și crearea propriei familii. Realizarea acestor obiective influențează, în mod direct și esențial, satisfacția cu care omul își trăiește și își apreciază viața.

Etapă 25-45 de ani – este cea a auto-afirmării depline sub aspect profesional, cotidian. Este etapa când omul este satisfăcut de rezultatele socializării și personalizării, în baza cărora și-a dezvoltat o *cultură desăvârșită*, și-a creat un *nume* în domeniul activității profesionale, care s-au cristalizat în autoritatea sa. La finele acestei etape omul trăiește satisfacția auto-suficienței, viața lui se transformă într-o model demn de a fi urmat.

Ultima etapă a socializării individuale: 45-65 și cât ne-a mai oferit destinul, are ca scop savurarea plăcerii de a trăi. Este caracterizată de un tempou temperat, până acum individul parcă se grăbea să le cunoască, să le încerce pe toate. Acum omul își poate elabora proiecte personale, orientate mai mult spre valorificarea și transmiterea experienței acumulate. Este perioada reconstrucției, revenirii la anii tinereții, posibilitate deschisă de comunicarea cu nepoții, care îi par mai dragi, mai scumpi. Este explicabil fenomenul/sentimentul: când creșteau copiii el era încadrat în diverse genuri de activitate, era stresat de lipsa timpului, de responsabilitățile și tensiunile produse de multiplele roluri ce îi reveneau: fecior/fică, nepot/nepoțică, angajat/manager, prieten/prietenă, soț/soție, tată/mamă, coleg/colegă, cetățean. Am putea afirma că toate activitățile de instruire, educație, afirmare, problematizare, actualizare, desfășurate în etapele anterioare ale socializării au urmărit un singur scop: trăirea satisfacției autosuficienței.

În expunerea acestei teorii a socializării, trunchiul căreia a fost elaborat în prima jumătate a anilor 90, secolul trecut, putem fi corecți în definirea timpului, rezervat etapelor. Astăzi trăim o intensificare a scurgerii timpului, copiii sunt mai ingenioși, se maturizează mai repede. În rest, am verificat cu I.T.Lisovski, în mod experimental, cum influențează viața și activitatea persoanei mature, socializarea primară în familie de la 0 la 3 ani. În baza experienței acumulate pot conchide: oferă-i copilului tău trei ani din viața ta și mai departe fii atent și corect în comunicarea cu el. Acesta este suportul unei vieți fericite în familie. Toate problemele cu care se confruntă adulții în relațiile sale cu cei care ar trebui să le fie apropiați, să-i înțeleagă, sunt

determinate de greșelile sau abordările greșite ale relațiilor pe care le-a stabilit cu ei la timpul respectiv. Cea mai serioasă problemă a moldovenilor este că ei tălmăcesc *lucrurile* în mod eronat, iar pe baza unor astfel de interpretări trăiesc în iluzie. Trezirea este foarte dureroasă, dacă aceasta se întâmplă în maturitate, când practic nu mai poți schimba nimic. Atunci putem vorbi despre o viață nereușită, ratată.

Napoleon Hill s-a născut și a crescut în condiții modeste în statul Virginia. La vârsta de 13 ani și-a început cariera ca reporter la mai multe ziare de provincie. Influențat de Andrew Carnegie, considerat cândva unul dintre cei mai bogați oameni din lume, Hill organizează un experiment în care interviează peste 500 de bărbați și femei, în majoritate milionari, pentru ași crea și verifica teoria despre succes. Experimentul a durat peste 20 de ani, iar rezultatele au fost reflectate în mai multe cursuri și cărți. Recunoașterea rezultatelor înregistrate de Napoleon Hill este susținută și de înalta apreciere pe care i-a oferit-o Franklin D. Roosevelt, propunând-i și funcția de consilier, pe care a suplinat-o timp de trei ani. Una din cărțile lui Napoleon Hill conține Secretul succesului. Despre cartea *De la idee la bani*, autorul scria: „... iată singura modalitate garantată de a depăși toate obstacolele, a împlini orice ambiție, a lăsa succesul etern să vă copleșească în fiecare zi. Această carte vă va schimba viața prin enorma ei capacitate de transformare” [8, p.2].

Atingerea succesului este un proces complicat, complex, imposibil în afara cunoașterii miracolului. În opinia cunoscătorilor: „Miracolul este împlinirea unui obiectiv *imposibil* din punctul de vedere al gândului – al motivației și ... al acțiunii unui individ sau a unui grup de persoane. Împlinirea obiectivelor *imposibile* (cursiv L.R) este posibilă atâta vreme cât obiectivele și metodele de a le atinge nu încalcă Legea Universală – Legile lui Dumnezeu și drepturile semenilor noștri” [8, p. 15]. Miracolul îl poate produce un eveniment, un lucru, o acțiune care au o semnificație deosebită, expresivă.

Un rol important în atingerea succesului o are speranța. „Speranța nu este un lux, ci o datorie. Să spera nu înseamnă să visezi. ... ci să-ți transformi visele în realitate” [8, p. 17]. Napoleon Hill povestește istorioara unui om, născut fără picioare, care a fost un luptător și a reușit să-i mobilizeze și pe alți oamenii cu dezabilități să trăiască și să se bucure de viață. În discursul ținut la înmânarea Medaliei de Aur Napoleon Hill, meritată pentru

fondarea Centrului de Cercetare Umană, Henry Viscardi a spus:” Cât mă privește pe mine, nu aleg să fiu un om obișnuit. Este *dreptul meu* să fiu cât de neobișnuit pot. Sunt în căutarea prilejului, nu a siguranței. Vreau să-mi asum un risc calculat, să visez și să construiesc, să cad și să reușesc. Refuz să-mi vând imboldul de viață pe nimic. Nu-mi schimb libertatea pe binefaceri și nici demnitatea pe o mână întinsă. Nu mă voi apleca înaintea nici unui stăpân, nici mă va compleși nici o amenințare. Moștenirea mea este verticalitatea, mândria și curajul de a gândi și de a acționa pe cont propriu”[8, p.16-17].

Referințe bibliografice

1. **D.D.Roșca**, *Existența tragică*. - București: Edit.Științifică, 1988, 222 p.
2. **C. Rădulescu- Motru**, *Personalismul energetic/ Personalismul energetic și alte scrieri*. – București: Editura Eminescu, 1984, 650 p.
3. **Maslow A.H.** *Motivation and personality*: Rev.ed. – N.Y. 1970
4. **Dewey J.** *Democrație și educație. O introducere în filosofia educației*. - București: Editura Didactică și Pedagogică, 1972
- 5.**Marin C.** Călin, *Filosofia educației*. - București: Aramis Print S.R.L. 2001
6. **Jaspers K.** *Texte filosofice*, București: Editura politică, 1988.
7. **Kneller G.F.** *Introduction to the Philosophy of Education*, John Wiley and Sons, inc. N.Y-London – Sidney, 1967.
8. **Napoleon Hill**, *De la idee la bani*.Traducere de Luiza Cewrvescu. – București: Curtea Veche, 2008. 373 p.

Întrebări de recapitulare

1. Defini-ți și corelați socializarea și personalizarea?
2. Care sunt obiectivele de bază ale sistemului educațional?
3. Cum poate omul trăi în societate, lărgindu-și influența, asigurându-și libertatea?
4. Interpreta-ți teza: omul subiect și produs al relațiilor sociale!
5. Descrie-ți formele educației și instruirii!
6. Ce rol are subsistemul de instruire și educație în structura sistemului social?

TEMA IX. PRAXIOLOGIA – FILOSOFIA ACȚIUNII EFICIENTE

9.1 Alegerea rațională, libertatea și responsabilitatea individului

9.2 Eficiența activității umane

9.1 Alegerea rațională, libertatea și responsabilitatea individului

Praxiologia – învășătura despre acțiunea eficientă. Pe parcursul a 2500 ani filosofia a analizat relația omului cu natura, cu mediul ambiant. Toate genurile de activitate social-utilă abordează în mod direct sau indirect acest corelat. Omul se implică în existența mediului natural, cu scopul de a-i utiliza resursele, pentru ași satisface integral sau parțial necesitățile. O perioadă îndelungată omul a explorat bogățiile naturii în mod extensiv. Tezele ce reglementau relațiile omului cu natura au fost expuse în poemul cosmogonic Enuma-eliș (o capodoperă a culturii mesopotamiene). În opinia noastră, aceste teze nu și-au pierdut actualitatea în timp. Este vorba despre: 1. Cosmosul, Omul – formează un Tot congruent; 2. Omul este parte a acestui Tot; 3. Partea nu poate și nici nu trebuie să modifice legile ce reglează existența întregului, ea poate să le cunoască și să le utilizeze în scopuri proprii. Începând cu secolul XYII, filosofii orientează cunoașterea științifică și activitatea omului către posibilitatea transformării lumii. În cunoscutele Teze ale lui Marx, se menționează: până acum filosofii și savanții prin diferite mijloace explicau lumea, în timp ce sarcina lor era s-o schimbe [1]. Aceste teze au susținut un proces, consecințele căruia pe parcursul secolelor XVII-XVIII n-au fost asimilate. Este vorba despre intensificarea producerii materiale, care la rândul său conduce la consumul exagerat de mare al resurselor naturale. În urma acestor transformări, mediul natural și-a pierdut capacitatea de conservare și reproducere a propriilor resurse. În urma intensificării producerii materiale, a consumului exagerat de resurse naturale, s-a complicat activitatea omului și simultan condițiile lui de existență. Actualmente, praxiologia și filosofia practică în elaborarea

teoriei acțiunii eficiente se confruntă cu mari dificultăți. Anterior eficiența activității umane era calculată prin formula matematică venit minus cheltuieli. În condițiile societății contemporane, formula profitului trebuie completată de variabila *factorii ecologici*. În noile condiții, omul este obligat să-și orienteze activitatea în viitor. Anume aceste schimbări le explică, le interpretează filosofia, onorându-și funcția praxiologică. În filosofia americană, răspândită în ultimele decenii ale secolului XX, o atenție deosebită se acordă principiilor și treptelor activității de succes.

Interpretarea potențialului cognitiv și creativ al individualității umane, descifrarea specificului ființei umane, descrierea mecanismului transformării potențialului uman în actualitate - a fost și rămâne un obiectiv prioritar al reflecției filosofice.

În ultimele decenii ale secolului XX, în științele socioumanistice se acordă o atenție majoră actului alegerii raționale. Alegerea este un fenomen sociuman ce desemnează segmentul intermediar între două procese complexe: cunoaștere și acțiune. Alegerea în calitate de act final al procesului cognitiv este multidimensională, are o motivație complexă. De gradul de conștientizare al semnificației alegerii, depind reușita, eficiența activității individului. Reieșind din faptul că alegerea este un act important pentru individ, este necesar să-i cunoaștem esența, mai ales în condițiile în care societatea umană, toți membrii ei, sunt antrenați în competiția existențială a lui "a fi". Însăși viața îl determină pe omul contemporan să mediteze asupra problemelor existențiale. Dar fără o inițiere elementară în filosofie, mai ales în filosofia practică, alegerea se transformă într-un act complicat și de aceea de mulți, și deseori este ignorat. De regulă, se acționează conform unor deprinderi, obiceiuri, tradiții. În rezultatul simplificării alegerii, prin reducerea procesului cognitiv la o comparație simplă sau o analogie incorectă, omul contemporan riscă nu doar să-și rateze destinul, dar și să se condamne la o existență arbitrară, caracterizată de întâmplare.

Analiza alegerii, caracteristica alegerii raționale și a factorilor care o influențează, presupune evidențierea și valorificarea mai multor fenomene, printre care mai importante, în opinia noastră, sunt: motivația, dorințele/necesitățile, preferințele, libertatea, datoria, responsabilitatea, satisfacția, plăcerea, fericirea etc. La fiecare etapă de dezvoltare a procesului socio-

cultural conținutul acestora suferă schimbări. În societatea contemporană, conținutul fenomenelor menționate este determinat de imperativele bioeticii, domeniu autonom de investigare științifică care-și propune să elaboreze modele existențiale și stiluri de viață, ce ar oferi omenirii, culturii și civilizației umane șansa supraviețuirii, a conservării și reproducerii condițiilor vitale pentru toate speciile biologice de pe Terra.

Zilnic suntem determinați să alegem o soluție referitoare la un act. De obicei, avem trei alternative: să facem; să nu facem; să mai așteptăm. Oricare dintre acestea are justificare, deoarece ne oferă posibilitatea de manifestare a activismului, a absenteismului, a indiferenței. Însă pentru a cunoaște avantajele și dezavantajele propriei opțiuni trebuie să cugetăm, să sistematizăm informațiile despre influențele acestora asupra vieții, comodității, confortului nostru personal și al celor ce ne înconjoară. Cititorul îmi va reproșa: e prea complicat pentru a lua o decizie simplă. Eu însă voi răspunde: este complicat, dar se merită, până la urmă ești răsplătit prin satisfacția care o trăiești în urma unei activități utile nu doar pentru tine, dar și pentru cei care te înconjoară. În folclorul românesc sunt mai multe proverbe, pe care înțelepții autentici, fără studii superioare, deseori le aplică: De șapte ori măsoară și odată taie; Ziua bună se cunoaște de dimineață; Cine se scoală mai dimineață mai departe ajunge, Dacă nu-i cap, vai de picoare...

În diferite cazuri concrete, alegerea individului este susținută de un proverb, de o poveste, de o zicală. Nu întâmplător în copilăria fiecărui individ este locul pentru poveste, iar asimilarea conținutului acestora pregătește creierul pentru meditațiile filosofice asupra binelui, frumosului, dreptății, corectitudinii. În viața omului matur povestea este înlocuită de amintirile plăcute sau mai puțin dorite despre situațiile trăite în care a cunoscut sau n-a avut parte de succes, de aprecierea colegilor, de solicitarea comunității, de satisfacția autosuficienței... Dacă ne oprim și ne rezervăm câteva clipe din viața supraîncărcată de nevoi, luptă și medităm asupra trăirilor noastre, depozitate în memorie, apoi înțelegem: acesta este sensul vieții, altul mai sofisticat, mai neclar nu este. Omul prin tot ce face se autoafirmă în grupul social, își descifrează și își realizează propriul potențial. E simplu și totodată foarte complicat, deoarece actul

alegerii este unul subiectiv, personal, iar efectele lui deseori afectează existența lumii obiective. Din acest motiv, deși alegerea individuală este și trebuie să fie un act liber, ea presupune asumarea responsabilității persoanei pentru influențele ei pozitive sau negative.

O componentă importantă a alegerii raționale, a activității umane, o constituie motivarea. L. Iacoca în lucrarea *Cariera managerului* sublinia: “când este vorba despre dezvoltarea întreprinderii, esența este concentrată de motivarea oamenilor”[2]. Motivarea este procesul auto-reactualizării și a determinării altor oameni să acționeze în scopul satisfacerii unor necesități personale. Motivarea presupune crearea unor condiții favorabile pentru activitate, producerea unei imagini atractive a instituției/întreprinderii. La baza motivației sunt plasate necesitățile omului, despre care se poate judeca doar în baza reacției individului. Specialiștii în domeniul psihologiei experimentale au descifrat logica procesului motivațional, conform căreia la bază sunt necesitățile individului. Conștientizarea necesităților trezește dorința persoanei de a le satisface, respectiv apare interesul față de activitățile care i-ar permite aceasta. În așa fel, mijlocul de satisfacere al necesității se transformă în scop. De exemplu, dacă individul simte necesitatea în aplicarea capacităților sale, el poate solicita o funcție. Interesul față de mijlocul satisfacerii necesităților devine un motiv al comportamentului/acțiunii individuale sub influența stimulului. În calitate de stimuli pot fi analizați – salariul, premiile, avansarea în serviciu, recunoașterea realizărilor înscrise de angajați. Un stimul spiritual ar fi satisfacția trăită de omul care a înregistrat realizări excepționale în activitatea desfășurată. Schematic modelul motivației poate fi reprezentat:

Necesitatea – Interesul – Motivul – Comportamentul – Scopul acțiunii

Un rol activ în definirea motivului acțiunii umane îl are conștiința. Cu cât cunoaște mai multe despre sine, cu atât alegerea între scopurile și mijloacele activității este mai justificată. În viață alegem și urmăm diferite căi de acțiune. Fiecare acțiune este determinată de un motiv mai mult sau mai puțin conștientizat. În acest context este important să ne orientăm în mulțimea abordărilor teoretico-practice a motivației și să decidem asupra propriilor motive și a rezultatelor activității noastre. Un motiv

important pentru omul contemporan ar fi cunoașterea succesului. Acțiunile reușite pe unii îi motivează să elaboreze și să realizeze proiecte noi, iar pe alții îi sperie. Astfel de situații necesită analize ample a realității sociale în care individul își desfășoară activitatea. Un îndrumar, în acest sens, îl oferă *Ghidul practic: Motivarea eficientă*, autorii căruia analizează diferite definiții ale fenomenului.

1. Motivația este ceea ce energizează, direcționează și susține un comportament (Steen și Porter);

2. Motivația se referă la factorii interiori individului care stimulează, mențin și canalizează comportamentul în legătură cu un scop (Huffman, Vernoy, Williams);

3. Motivația se referă la dinamica comportamentului, procesul de inițiere, susținere și direcționare a activităților organismului (Goldenson);

4. Motivația se referă la influențele care guvernează inițierea, direcționarea, intensitatea și persistența comportamentului (Evans);

5. Motivația reprezintă măsura în care un efort persistent este dirijat pentru realizarea unui scop (Johns).

Aceste definiții ne permit să elaborăm conceptul de motivație care cuprinde următoarele determinări:

- motivația este direcționată;
- acțiunile motivației au scop;
- comportamentul motivat este variabil;
- există o așteptare a succesului în ceea ce privește comportamentele motivate;

Există un stimulent, pozitiv sau negativ, o valoare „consumatorie” a acțiunii [3, p.21]. La baza motivației stă un stimulent – nevoia umană, definită ca stare biologică sau cognitivă de deprivare care are nevoie de corecție sau după cum subliniază Wittig și Williams, nevoile sunt stări fiziologice/psihologice ce reies dintr-o lipsă sau un disconfort. În literatura de specialitate modelul teoriei clasice a motivației îl oferă Abraham Maslow, subliniind că există mai multe căi de a atinge același scop. Maslow menționa că motivația este doar unul din factorii ce determină comportamentul uman. Comportamentul omului este totdeauna motivat, aproape întotdeauna determinat biologic, cultural și situațional. În teoria

lui Maslow sunt descrise cinci seturi de nevoi umane : fiziologice, de securitate, de apartenență, de stimă, de autoîmplinire, la care în alte studii adăogă trebuințele de cunoaștere și cele estetice. Maslow nu susține necesitatea satisfacerii depline a nevoilor. Nevoia, fiind satisfăcută, cedează locul la alta, de aceea vorbim despre un proces al motivării individuale care nu cunoaște limite în spațiul și timpul biologic al persoanei. În concluzie Maslow menționa: „un individ mediu să fie satisfăcut 85% în privința aspectelor fiziologice, 70% în nevoile de securitate, 50% în privința nevoilor de afiliere și dragoste, 40% în privința stimei și 10% în privința nevoilor de actualizare”(Maslow, 1943)[1,p. 40].

Motivația este explicată și de Clayton Aderfer care evidențiază trei clase de necesități: existențiale, relaționale, de dezvoltare. Interpretarea motivației realizată de către Herzberg pune în evidență doi factori: igienici și de dezvoltare. Setul factori igienici cuprinde: salariul, statutul deținut, securitatea postului, condițiile de lucru, nivelul și calitatea controlului, politica și procedurile companiei și relațiile interpersonale. Herzberg sublinia că factorii menționați nu conduc la motivarea propriu-zisă a persoanei, ci servesc în calitate de suport pentru a evita apariția insatisfacției. Factorii de dezvoltare care conduc la motivare și satisfacție sunt: natura muncii în sine, realizările, recunoașterea, responsabilitatea, dezvoltarea personală și avansarea. Toate interpretările motivației, dar mai ales cea a lui Herzberg trebuie asimilate și aplicate în gestiunea firmei, instituției, proiectelor, programelor de stat.

Există diferite niveluri ale alegerii. Unele sunt orientate în viitor, au dimensiuni strategice; altele se referă la schimbările cardinale din viața personală, iar cele mai întâlnite sunt provocările cotidiene, de ordin tactic. Indiferent de nivelul complexității și semnificației alegerii personale ea presupune o evaluare a situației create, a propriului potențial cognitiv, creativ (capacități, abilități, interese, idealuri, convingeri, dorințe, preferințe etc.). Este important să înțelegem că orice act al alegerii necesită abordarea cea mai serioasă, deoarece atitudinea formală, iresponsabilă este pedepsită. Pentru a fi mai convingătoare vă propun să urmăriți știrile timp de o săptămână și veți observa câte tragedii umane se întâmplă din cauza că înainte de a face ceva nu s-a meditat suficient. În aceste cazuri

este vorba despre alegeri cotidiene. Dar câte suferințe trăiește individul când nu s-a orientat corect în alegerea facultății, a specializării, a instituției, la care s-a angajat. Mai grave sunt consecințele alegerii neadecvate a partenerului de viață. Reieșind din cele menționate, considerăm necesar să revenim la filosofia practică, pentru a înțelege esența și conținutul alegerii raționale. Doar alegerea rațională ne oferă condiția libertății autentice, ne indică limitele propriei activități.

Pentru a înțelege actul alegerii, ea trebuie corelată cu schimbarea. În lucrarea sa fundamentală *Critica rațiunii practice*, Im. Kant ne amintește că suntem ființe biologice, înzestrate cu rațiune, cu capacități creative, dar pentru realizarea acestui potențial este nevoie de a respecta anumite condiții, de a cunoaște secretele cauzalității. Kant sublinia: ”Fiecare schimbare care se petrece în ordinea naturii are o cauză: aceasta este o lege a intelectului, de la care nu este permis sub nici un pretext să ne abatem”[4, p.447]. Teza respectivă inițiază analiza autonomiei libertății, concluziile căreia sunt: orice eveniment din natură este prins într-o rețea de legături cauzale necesare. Fiecare om se consideră autor al propriilor acțiuni, pe care le produce fără a fi influențat de constrângeri exterioare. Dacă acțiunea individului este o parte a naturii, apoi apare o contradicție referitoare la situația în care fiecare eveniment din natură este legat de necesitatea cauzală. Dacă acțiunea individului nu este o parte a naturii, atunci rămâne în afara domeniului legăturii cauzale și voința individului nu va produce nici un efect în lumea naturală.

Faptul că individul uman este autorul a ceea ce face este o presupuție a tuturor acțiunilor care au loc în lume, respectiv și a deciziilor raționale. În opinia lui Kant, ființele raționale există nu doar ca centre ale cunoașterii, conștiente de sine, dar și ca agenți morali. Rațiunea nu este separată de activitatea lor ca agenți, ci este o parte constitutivă a acesteia. Pentru o ființă rațională nu există numai a acționa, ci și întrebarea asupra acțiunii. Este vorba despre întrebarea: ce trebuie să fac, care cere un răspuns rațional. Raționalitatea individului se exprimă și prin faptul că unele dintre acțiunile acestuia sunt intenționale (decurg din voința lui). În legătură cu acțiunile sale individul își poate da întrebarea: De ce să fac asta? Acesta nu caută cauza sau efectul, ci doar abordează substanța temeiului/motivului.

Motivele sunt desemnate să justifice acțiunea. Ele se referă ori la scopuri, ori la mijloace. Dacă am în vedere un scop, atunci pot alege mijloacele necesare, accesibile pentru realizarea lui. Spre deosebire de scepticii moderni și de D. Hume care considerau că toate raționamentele se referă la mijloace, deoarece rațiunea nu poate nici genera, nici justifica scopurile activității umane, Kant susține credința simțului comun, conform căreia rațiunea poate constrânge și justifica nu doar alegerea mijloacelor, ci și alegerea scopurilor. În acest caz rațiunea practică s-ar putea exercita, doar în mod obiectiv. Ar fi o exercitare obiectivă, deoarece s-ar baza numai pe rațiune, recomandând scopuri pentru orice ființă rațională, fără să țină seama de sentimentele, dorințele, preferințele persoanei concrete. Pentru ca această situație să fie reală, rațiunea trebuie nu doar să justifice, dar și să motiveze acțiunile individului. Dacă rațiunea nu îndeamnă individul și să acționeze, atunci ea își pierde influența asupra procesului decizional, respectiv își pierde caracteristica de a fi practică. Singurul mod prin care rațiunea poate deveni practică este cel prin care ea își dezvoltă capacitatea de a emite imperative. Un imperativ nu descrie lumea, el se adresează unui agent și dacă acesta îl acceptă, atunci imperativul îi va determina acțiunile. Dacă există imperative care apar numai din exercițiul rațiunii, atunci rațiunea este cea practică care ne determină să acționăm.

O problemă importantă cu care se confruntă orice persoană, oricare agent moral, este cea a alegerii scopurilor. Kant menționa că alegerea scopurilor trebuie inițiată cu înțelegerea aceluia tip de libertate transcendentă care reiese din concepția despre lume a persoanei. Libertatea, în acest context, rezidă în alegerea unui scop pentru mine însumi. Orice derivare a scopurilor persoanei dintr-o altă sursă, exterioară, este echivalentă cu supunerea persoanei în raport cu sursa. Orice proces natural care guvernează acțiunile persoanei îi diminuează propria libertate. În așa mod persoana devine o unealtă pasivă a forțelor naturale. În fine, Kant conchide: sunt liber atunci când eu acționez și nu sunt liber atunci când alt agent acționează prin intermediul meu.

Multiple controverse produc următoarele afirmații ale lui Kant: O acțiune mă are pe mine drept autor oricând aș decide să acționez numai pe baza evaluării ei. Eu nu-mi consult dorințele, interesele sau “alte condiții

empirice” pentru că prin asta ma-și supune pe mine însumi cauzalității naturale. Eu nu fac decât să reflectez asupra acțiunii și să o aleg pentru ea însăși în calitate sa de scop în sine. Aceasta este paradigma acțiunii libere: o acțiune care se întemeiază numai pe rațiune. O astfel de acțiune nu poate fi atribuită nici unei forțe naturale, nici unui lanț causal “empiric”. Ea apare, în mod spontan, din procesul rațional, din voința individului. Am putea discuta cu Kant asupra tezei, conform căreia individul își păstrează libertatea alegerii doar în cazul când alegerea este apreciată ca “scop în sine”. Aici se produc multiple dificultăți, mai ales, în cazurile majoritare când oamenii sunt motivați de “un lanț causal empiric”. În susținerea lui Kant vine Hegel care în lucrarea *Prelegeri de filosofie a istoriei* menționează: ”Dacă auzim spunându-se că libertatea în genere este să poți acționa așa cum vrei, o atare reprezentare poate fi luată numai ca o totală lipsă de cultură a gândirii, în care nu se găsește nici o urmă despre ceea ce este voința liberă în și prin sine, dreptul, moralitatea etc.” [5] Alegerea individului, considerată izolat de orice altceva, este rezultatul unor circumstanțe arbitrare. Prin urmare, nu este cu adevărat liberă.

Pentru a înțelege, în mod adecvat, mesajul, celor doi mari gânditori ai epocii moderne, considerăm necesar să reactualizăm tezele economiștilor liberali și a celor radicali, care i-au permis lui Hegel, în faza de inițiere a societății de consum, să elucideze unele caracteristici ale acesteia. Economiștii liberali considerau că cel mai expresiv test care arată cât de bine funcționează un sistem economic este măsura în care acesta le permite oamenilor să-și satisfacă preferințele. În opnia economiștilor liberali, preferințele individuale reprezintă temeiul prim al evaluării sistemului economic. Apare întrebarea: Cum se formează preferințele individuale? A alege între preferințe și a oferi mai multă pondere unor preferințe înseamnă o încercare fătășă de a impune altora unele valori, și de a nega capacitatea acestora de a decide ceea ce vor cu adevărat în viață. Economiștii radicali abordează problema apariției preferințelor individuale. Adoptând poziția economiștilor radicali, în lucrarea *Principii de filosofie a dreptului*, Hegel subliniază că ceea ce englezii numesc “confort” este ceva ineputabil și capabil de dezvoltare la nesfârșit, căci fiece comodate își arată iarăși incomoditatea ei și aceste invenții nu au sfârșit. O nevoie, de aceea se

datorește și celor care caută s-o speculeze, trăgând câștig de pe urma nașterii ei. Supunând criticii “sistemul nevoilor”, Hegel arată că nevoile și dorințele noastre sunt modelate de societatea în care trăim, iar această societate reprezintă doar o etapă a procesului istoric [6].

Pornind de la afirmația că oamenii trăiesc într-o societate concretă, Hegel ne convinge că suntem modelați de această societate și de timpul istoric în care trăim. Din această perspectivă, libertatea individului nu este altceva decât libertatea de a acționa așa cum suntem obligați să o facem. Unele dintre dorințele individului sunt produsul naturii lui. Este vorba despre necesitatea de a ne alimenta, cu care individul se naște. Alte dorințe ale individului își au originea în procesul de instruire și educație. Care n-ar fi originea lor biologică ori socială, important este să știm că noi nu ne alegem dorințele. Din acest motiv, activitatea noastră, impulsionată de dorință, nu este liberă. Dacă din motivația activității umane eliminăm dorința/preferința atunci ce rămâne? În filosofia practică a lui Kant, se menționează: rămâne rațiunea. Acțiunea trebuie să fie întemeiată doar pe rațiune. Am putea vorbi la nesfârșit despre acțiunile și consecințele acestora, în cazul unei persoane raționale și în cel al persoanei iraționale. Evaluarea acestor activități este posibilă doar în raport cu scopurile ultime ale actorilor. Unicul fel de acțiune care nu rezultă din dorințele individului, înăscute sau condiționate social, este acțiunea în concordanță cu imperativul categoric. Doar acțiunea în concordanță cu imperativul categoric poate fi liberă. “Dacă datoria este un concept care urmează să conțină semnificație și reală legislație pentru acțiunile noastre, ea nu poate fi exprimată decât în imperative categorice...”[7, p.234]

Caracterizând imperativul categoric, Kant menționează că acesta se impune numai pe baza rațiunii care înlătură deosebirile dintre agenții raționali în funcție de dorințele, interesele și ambițiile lor și toate “condițiile empirice” care circumscriu acțiunile acestora. Imperativul categoric deschide o perspectivă nouă pentru activitatea individuală, amplasând-o în afara experienței individuale, respectiv ar putea fi adoptată de oricare ființă rațională. Kant sublinia: “Atunci când va trebui să decid asupra acțiunii mele ca scop, voi fi constrâns de rațiune “să acționez doar conform acelei maxime, pe care în același timp o pot postula ca lege universală” [7, p.246].

În concepția existențialismului religios, elaborată de Nicolae Berdeaev în lucrările: *Filosofia libertății*, *Filosofia spiritului liber*, *Despre robie și libertatea omului*, libertatea este definită prin creația originală. Libertatea adevărată este nu atunci când omul trebuie să aleagă, dar atunci când a ales. Libertatea este manifestarea energiei interioare a omului. Prin libertate omul poate produce o nouă viață, o nouă societate, o nouă lume. Ar fi greșit să interpretăm libertatea în limitele cauzalității. Libertatea se află în afara cauzalității. Relațiile cauzale se află în lumea obiectivă a fenomenelor. Prin libertate omul intră în această lume.

În filosofia deterministă, libertatea este interpretată prin capacitatea omului de a acționa în corespundere cu propriile interese și scopuri, bazându-se pe cunoașterea necesității obiective. B. Spinoza face deosebire între necesitate și impunere, coerciție. Filosoful menționa: "Tendința omului de a trăi, iubi etc. nu este impusă, dar reflectă o necesitate" [8, p.584]. Spinoza scria: „Eu numesc libertate așa un lucru care există și funcționează din necesitatea sa naturală, iar impus/constrains numesc ceea ce este determinat să existe și să acționeze în alt mod” [8, p.591].

Experiența și teoria ne demonstrează că chiar și cele mai iraționale acțiuni umane sunt determinate de lumea interioară a persoanei sau de factori externi. Actul cu adevărat liber al omului se prezintă prin alegerea stilului de comportament. Libertatea poate fi atestată doar acolo unde individul alege scopul acțiunii, selectează mijloacele cu ajutorul cărora l-ar putea atinge. Baza obiectivă a alegerii o constituie posibilitățile, capacitățile/abilitățile persoanei. Acestea contribuie la transformarea posibilului în actualitate, potenței în act. Alegerea stilului de comportament din mai multe modele este determinată, în primul rând, de orientările omului care sunt influențate de caracterul muncii și al cunoștințelor asimilate. Omul alege acel vector al comportamentului care răspunde necesităților lui interioare, reflectate de conștiința sinelui. O manifestare a libertății individului este fixată de capacitatea lui de a schimba realitatea, de a se schimba pe sine și ambianța socială căreia îi aparține. Premisele capacității omului de a se forma și manifesta ca personalitate se află în formele anterioare organizării social-politice. În punctele de bifurcație, obiectul dispune de mai multă libertate, deoarece acestea sunt încărcate de posibilitățile schimbării

formelor concrete de organizare a vieții, a activității profesionale, a relațiilor interumane. În acest context, libertatea se prezintă ca formă superioară a auto-determinării, auto-organizării materiei la nivelurile mișcării sociale. Definirea libertății ar fi incompletă fără interpretarea responsabilității morale, juridice, sociale. Actul liber al personalității presupune cu necesitate asumarea responsabilității. Libertatea și responsabilitatea sunt două părți ale unei entități definite ca activitate umană. Libertatea oferă posibilități reale pentru activitatea umană, orientată către finalitate, către realizarea scopurilor. Responsabilitatea este dictată de cerințele obiectului, de necesitatea constituientilor lor. Libertatea produce/anticipează responsabilitatea. Responsabilitatea orientează libertatea. Adoptând o decizie și acționând în baza cunoașterii legităților obiective, omul dispune de capacitățile necesare pentru formarea simțului responsabilității în fața comunității. Responsabilitatea individului este determinată și de nivelul de dezvoltare al conștiinței sociale.

Alegerea rațională din perspectiva bioeticii este condiționată de imperativele timpului nostru istoric. “Bioetica ca domeniu al științei și ca institut social are câteva obiective: să contribuie substanțial la elaborarea concepției strategice de supraviețuire a întregului ecosistem, a biosferei în special; să protejeze valoarea vieții în genere, vieții umane, sănătatea individuală și cea publică, în particular; să îndrume opinia publică în cunoașterea modalităților ce servesc la îmbunătățirea calității vieții și la împiedicarea inhibițiilor fizice, psihice, morale, spirituale ale persoanei umane; să reglementeze în mod legislativ atât cercetările bio-medicale, practica ocrotirii sănătății (mai ales domeniile transplantologiei, determinării momentului morții, limitele susținerii vieții bolnavilor incurabili, noilor tehnologii medicale etc.), cât și orice activitate socială ce ține de existența omenirii”[9, p. 79-80]. Din această perspectivă, alegerea rațională a omului contemporan este determinată de condiția existențială, de pericolele care amenință viața sub toate formele ei de organizare: plante, animale, om. Din motiv că omul este unica ființă capabilă să producă oportunități/alternative el se face și responsabil pentru consecințele alegerii deciziei/soluției în fiecare caz concret.

Maxima pe care o impune fiecărui individ concepția bioetică despre

lume este - *pietate pentru viață*, cunoscută și prin porunca *nu dăuna*. Într-adevăr este vorba despre o lege morală universală pe care trebuie cu strictețe s-o respecte fiecare locuitor al Terrei, indiferent de vârstă, cont bancar, apartenență etno-culturală, funcție, statut social, studii etc. Omul contemporan care a reușit să-și dezvolte conștiința morală, religioasă, juridică, politică, ecologică, de sine, economică poate oare să-și permită să încalce imperativul bioeticii? În calitate de ființă rațională, sănătoasă nu și-ar permite acțiuni distructive în raport cu natura, cu societatea, cu semenii, cu sine însuși. Despre astfel de persoane vorbind, nu ne putem imagina că ar avea alt scop, decât cel recunoscut de majoritatea absolută: să te afirmi în grupul social, să-i meriți respectul și solicitarea; să fii parte componentă a unei rețele sociale de comunicare, să edifice și să susții un sistem de relații interumane; să-ți cunoști și să-ți valorifici cu maximă eficiență identitatea etno-culturală; să-ți trăiești viața frumos cu demnitate. Fiecare ar putea completa acest set de scopuri care ne transformă viața într-un proces supraîncărcat de trăiri frumoase, pline de semnificație.

Teza inițială a discursului bioetic, în acest context, este: orice act trebuie întemeiat pe o analiză, pe o evaluare a tuturor circumstanțelor și imperativelor timpului istoric. Aceasta va pune în evidență scopurile, mijloacele activității social-utile a fiecărui membru al societății. Dimensiunea libertății unui individ este determinată de libertatea semenilor care-l înconjoară, respectiv cu cât mai multe informații are la dispoziție creierul uman, cu atât persoana este mai liberă, mai influentă în grupul social. În acest context, am recomanda cititorilor noștri mai puțin să fie preocupați de libertatea actului alegerii și mai mult să fie îngrijorați de autenticitatea informațiilor asimilate despre legile universale ale Existenței în totalitatea ei, despre particularitățile modului uman de existență. Fiecare mesaj social, politic, economic, pentru a nu-l dezorienta pe individ, trebuie supus analizei minuțioase, studiului comparat, analizei cost-profit etc. Doar în așa fel vom reuși să ne menținem pe poziția agentului moral rațional. Este important să știm că agentul moral rațional nu copie viața și activitatea nimănui, el își produce modelul ideal pe care îl urmează. El nu este marioneta altor persoane și urmează un lider doar din respectul față de personalitatea și realizările acestuia.

9.2 Eficiența activității umane

Eficiența activității umane raportată la moralitatea subiectului activ, abordare semnificativă pentru timpul în care trăim, este reflectată în opera fondatorilor utilitarismului: Jeremy Bentham (1784-1832), John Stuart Mill (1806-1873), care adoptă o perspectivă consecvenționalistă, potrivit căreia fapta bună nu se definește prin intențiile care stau la originea ei sau prin scopurile urmărite de către agent, ci prin efectele/consecințele sale. În baza principiului utilității o acțiune este apreciată ca morală atunci când tendința ei de a spori fericirea comunității este mai mare decât aceea de a o diminua. În varianta originală, utilitarismul lui Bentham ne oferă o etică cantitativistă, fiind asemănătoare unei aritmetici a plăcerii, menită să ofere calculul diferitor decizii sub aspectul consecințelor acestora. Un astfel de calcul presupune cu necesitate logică postulatul echivalenței calitative a tuturor plăcerilor și durerilor posibile. Nu putem măsura cu aceleași unități distanțele și perioadele de timp, volumele, masele sau densitățile, deoarece între aceste proprietăți fizice sunt diferențe calitative esențiale. Plăcerile și suferințele pot fi comparate din punct de vedere cantitativ numai dacă toate sunt omogene sau echivalente în ceea ce privește calitatea lor. Bentham declară explicit că nu există plăceri mai bune decât altele. Plăcerile se deosebesc în baza criteriilor cantitative: unele sunt mai intense, mai durabile și mai economice, întrucât solicită un consum mai mic de energie pentru obținerea lor. Morala utilitaristă, expusă de Bentham, ne recomandă să alegem cea modalitate de acțiune ale cărei consecințe oferă cantitatea maximă de plăcere, nu numai și nici măcar în primul rând pentru noi, ci pentru un număr mai mare de oameni, și nu numai în viitorul imediat, ci pe termen cât mai lung. Concepția lui Bentham, întemeiată pe utilitarismul actului, încearcă să evalueze fiecare faptă/decizie după aritmetica plăcerii. Din această perspectivă intenția actorului este irelevantă, contează consecințele actului săvârșit.

J.S. Mill își propune să înlăture toate neajunsurile concepției lui Bentham, observate de critici. În opinia savantului, o faptă nu poate fi judecată numai prin calculul plăcerilor oferite, într-un viitor nedefinit, unui număr cât mai mare de beneficiari. Un asemenea calcul este imposibil.

Experiența omenirii a demonstrat că anumite strategii acționale și decizionale sunt de natură să conducă la rezultate majoritar pozitive. Această experiență s-a condensat în anumite reguli/norme morale, a căror aplicare oferă garanția valorii etice. În aprecierea lui J.S.Mill, a decide și a acționa spre binele mai multor oameni, înseamnă a respecta acele reguli de comportament care și-au demonstrat capacitatea să asigure un maximum de satisfacție.

Utilitarismul a contribuit la formarea conceptului de valoare a activității individuale și sociale, a fundamentat conceptul comportamentului moral, a constituit și constituie un standard în realizarea politicilor economice și sociale, orientate către maximizarea bunăstării totale sau medii. În aplicarea teoriei convenționaliste se impun mai multe cerințe. Este vorba despre necesitatea analizei criteriilor de evaluare a acțiunii, a instituțiilor, a politicii în termenii contribuției acestora, a eficienței lor.

Eficiența economică reală depinde de două lucruri: ce se produce și bunul de valoare sau capacitatea de a produce. Resursele sunt alocate eficient dacă nu este posibil să se producă mai mult dintr-un bun oarecare fără a produce mai puțin dintr-un altul, sau dacă orice realocare a lor face o persoană oarecare mai înstărită fără ca aceasta să ducă la sărăcirea alteia. Alocarea eficientă a resurselor este cunoscută ca alocare optimă și uneori ca alocare Pareto optimă. Pareto este primul savant care vorbește despre condițiile eficienței economice. Există două componente distincte ale eficienței economice: eficiența productivă și eficiența alocativă. Eficiența productivă este atestată atunci când nu este posibil să se producă mai mult dintr-un bun oarecare fără să se producă mai puțin din altul. Eficiența alocativă implică alegerea dintre legăturile eficient productive. Resursele sunt eficient alocate dacă nu este posibil să se producă o combinație de bunuri diferită de cea produsă curent care să permită unei persoane oarecare să devină mai înstărită fără a o sărăci pe alta.

Eficiența activității economice a omului contemporan impune necesitatea respectării drepturilor și libertăților tuturor membrilor societății, indiferent de faptul că sunt producători sau consumatori că sunt contemporani sau că vor trăi în viitor în aceste spații civilizationale. Omul contemporan nu mai poate fi condus în activitatea sa doar de

dorința de a acumula surplusul, de a-și satisface propriile necesități. Raționalizarea și umanizarea procesului socio-cultural în calitatea lor de principii de temelie a vieții sociale, concepția bioetică despre lume impun noi cerințe față de activitatea umană, inclusiv cea economică, față de formula de calcul a eficienței.

Referințe bibliografice

1. **Jacqueline Russ**, *Panorama ideilor filosofice. De la Platon la contemporani*, Traducere de Margareta Gyursik, Timișoara: editura amarcord, 2002, 295 p.
2. **Якокка Ли**, *Карьера менеджера*. – М.: Прогресс, 1987.
3. **Georgeta Pănișoară, Ion- Ovidiu Pănișoară**, *Motivarea eficientă. Ghid practic*. – Iași: Polirom, 2005, 295 p.
4. **Kant Im.** *Critica rațiunii practice*. Trad. Nicolae Bagdasar. - București, Editura IRI 1995, 589 p.
5. **Hegel**, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, trad. Petru Drăgăni și Radu Stoichiță, București, 1968, 188 p.
6. **Peter Singer**, *Hegel*. Trad. Cătălin Avramescu.- București Humanitas, 1996, 155 p.
7. **Kant Im.** *Întemeierea metafizicii moravurilor*, trad. Nicolae Bagdasar, Editura IRI, București, 1995, 422 p.
8. **Спиноза Б.** *Избранные произведения*. В 2-х томах. Т.П.1957
9. **Teodor N. Țârdea**, *Bioetica: origini, dileme, tendințe*. - Chișinău: CEP Medicina, 2005, 234 p.

Întrebări de recapitulare

1. Definiți categoriile: muncă, motivație, eficiență!
2. Care sunt interpretările filosofice ale eficienței activității umane?
3. Ce este praxiologia?
4. Alegerea rațională a individului uman este un act liber sau condiționat?
5. Analizați tezele utilitarismului!
6. Poate fi cuantificată satisfacția, fericirea omului contemporan sau nu?
7. În ce constă eficiența economică a activității omului contemporan?

TEMA X. GHIDUL AFACERII DE SUCCES

Transformați în obicei practica de a oferi zilnic 30 de minute gândirii creative. Timpul este rezervat pentru acțiunile, obiectivele pe care le doriți realizate. Dacă în timpul reflecției apar și alte gânduri mai puțin plăcute sau dorite – îndepărtați-le. Se recomandă zilnic desfășurarea acestui act, deoarece creierul uman se programează prin repetiție, prin actualizare. Este foarte important să conștientizăm că gândurile au capacitatea de a se materializa. Atunci când gândurile noastre se referă la scopuri constructive, creative, puterea lor sporește. “Mintea omenească poate împlini orice țel pe care-l poate concepe și în care crede” [1, p.36].

Un prim pas în calea spre succes, supraîncărcat de obstacole, este **dorința**. Visele se îndeplinesc atunci când dorința le transformă în acțiune concretă. Cereți vieții daruri importante și o veți încuraja să vi le ofere. Metoda prin care dorința de îmbogățire se poate traduce în echivalentul său financiar rezidă în 6 pași concreți:

1. Stabiliți-vă în minte suma exactă de bani pe care o doriți. Este vorba despre o justificare psihologică a preciziei.

2. Hotărâți-vă exact ce doriți să dați în schimb pentru banii pe care îi doriți.

3. Stabiliți o dată precisă când vreți să intrați în posesia banilor pe care îi doriți.

4. Conturați-vă un plan hotărât pentru a vă împlini dorința și începeți imediat, indiferent dacă sunteți gata sau nu, să puneți în practică acest plan.

5. Scrieți clar și exact suma de bani pe care vreți s-o obțineți, stabilindu-vă termenul limită pentru obținerea lor, ca și ceea ce doriți să dați în schimb pentru acea sumă, și elaborați atent planul prin care intenționați să o acumulați.

6. Citiți-vă angajamentul scris cu voce tare de două ori pe zi, odată chiar înainte de culcare și odată imediat după ce vă treziți, dimineața. Pe măsură ce citiți - imaginați-vă, simțiți și credeți că aveți deja banii.

Este important să respectați aceste instrucțiuni. Cu multă atenție abordați-le pe toate, iar în cazul când vă este cu neputință imaginația din punctul 6, amintiți-vă cât de mult vă doriți acest lucru [1, p.41-42].

Rețineți și meditați asupra puterii dorinței și minții: Dorința focalizează forțe importante în scopul de a obține victoria. Minte nu cunoaște alte limite decât cele pe care le stabilește persoana.

Al doilea pas în calea spre succes - **credința**. „Credința este chimistul șef al minții. Atunci când credința se împletește cu gândul, subconștientul începe de îndată să vibreze, o transpunere în echivalentul său spiritual, și o trimite Inteligenței infinite, ca în cazul unei rugăciuni”. Emoțiile credinței, dragostei și sexului - sunt cele mai puternice dintre emoțiile pozitive ale omului [1, p.53]. Credința este o stare de spirit care poate fi indusă ori creată, prin afirmații sau instrucțiuni repetate către subconștient, prin principiul autosugestiei. Repetarea afirmării ordinelor către subconștient este unica metodă de creare voluntară a emoției credinței. Emoțiile, spațiul „sentimental” al gândurilor, oferă gândurilor energia necesară pentru materializare, pentru viață și acțiune. O minte dominată de emoții pozitive devine lăcaș al credinței.

Într-un limbaj accesibil tuturor, Napoleon Hill descrie principiul prin care se poate naște credința acolo unde încă ea nu este:

Credeți în Dvs înșivă, credeți în infinit!

Credința este „elixirul etern” care dă viață, putere și acțiune impulsului gândirii!

Credința este punctul de pornire în acumularea de averi!

Credința stă la baza oricărui „miracol” care nu poate fi analizat de știință!

Credința este unicul antidot al eșecului!

Credința este elementul care, îmbinat cu rugăciunea, ne oferă șansa comunicării cu Inteligența infinită!

Credința este elementul care transformă vibrația obișnuită a gândului, zămislit de mintea umană limitată, în echivalentul său spiritual!

Credința este singura modalitate prin care forța cosmică a Inteligenței Infinite poate fi atinsă și folosită de om [1, p.59].

Fiecare om operează cu idei, din care își constituie un ideal, își exprimă un vis. Orice idee, plan sau scop pot fi sădite în spirit prin repetiția gândului. Iată de ce se recomandă de formulat în scris scopul primordial, să-l memorăm și să-l repetăm cu voce tare, zi de zi, până

aceste vibrații de sunet ajung în subconștient. Adoptând decizia de a îndepărta toate influențele mediului nefavorabil, de a ne ordona acțiunile, facem un inventar al posibilităților și certitudinilor spiritului nostru (o autoanaliză a capacității). În rezultatul acestei activități vom determina slăbiciunile care ne caracterizează, prima dintre care este lipsa de încredere în sine. În acest sens, Napoleon Hill descrie cinci pași ce ne va spori încrederea în sine:

1. Știu că am capacitatea de a-mi realiza scopul vieții și de aceea îmi impun o acțiune perseverentă, continuă spre a-l realiza și promit aici și acum să realizez această acțiune.

2. Sunt conștient de faptul că gândurile care îmi domină mintea vor sfârși prin a se traduce în acțiune fizică, exterioară și se vor transforma treptat în realitate palpabilă. În acest scop, voi oferi 30 de minute reflecției pozitive asupra calităților pe care vreau să mi le dezvolt.

3. Știu că prin autosugestie, orice dorință pe care o păstrez mereu în minte va căuta, în cele din urmă, să-și găsească expresia în unele mijloace practice de a obține obiectul aspirațiilor mele; deci voi petrece 10 minute pe zi cerând de la mine însumi să-mi construiesc încrederea de sine.

4. Am elaborat o descriere clară a scopului meu și nu voi renunța niciodată să-mi dezvolt abilitățile necesare, în primul rând, încrederea de sine, pentru al obține.

5. Înțeleg că nici o avere sau poziție socială nu poate dura vreme îndelungată dacă nu are ca temei adevărul și dreptatea. În acest sens, nu voi încheia nici o tranzacție din care nu profită toți cei pe care îi afectează. Este vorba despre respectarea principiului corectitudinii. Îi voi face pe alții să creadă în mine, pentru că eu cred în ei. În așa mod funcționează principiul colegialității.

Pasul trei în calea spre succes - **autosugestia**, ceea ce îți insuflă tu însuși. „Este agentul de comunicare între zona minții unde sălășluiește gândul conștient și cea care servește ca loc de acțiune subconștientului” [1, p.75]. Mai mulți filosofi au afirmat că unii oameni își stăpânesc destinul pământesc, dar mulți dintre ei nu sunt capabili să înțeleagă de ce o fac. Motivul pentru care omul poate avea controlul propriului statut social

este cunoașterea succesului. Omul își poate deveni propriul stăpân și poate controla mediul înconjurător, deoarece deține puterea de ași influența propriul subconștient. Omul este înzestrat cu toate simțurile necesare pentru a controla gândurile ce pătrund în subconștient. Odată realizat acest lucru, impulsul subconștientului către prosperitate nu va lăsa loc sărăciei[1, p.82].

Pasul patru în calea spre succes – **cunoștințele specializate**. Cunoștințele specializate vor atrage banii, fiind organizate și coordonate în mod inteligent, prin planuri de acțiune practică. Napoleon Hill menționează: „Majoritatea profesorilor au salarii mici. Ei se concentrează asupra predării cunoștințelor, dar nu și asupra organizării modului de folosire al cunoștințelor”[1, p.83]. Cunoștințele dețin doar o putere potențială care se poate converti în puterea actualizată prin elaborarea planurilor precise de acțiune, direcționate într-un scop bine stabilit. Autorul lucrării *De la idee la bani*, menționează: „Această „verigă lipsă” în toate sistemele de educație se poate regăsi în neputința instituțiilor educaționale de ași învăța studenții cum să-și organizeze și să-și folosească cunoștințele după ce le dobândesc”[1, p.83]. Mulți oameni fac greșeala să presupună că, deoarece Henry Ford era un om cu puține „clase”, nu era un om „cu educație”. Cei ce comit această greșeală nu înțeleg sensul termenului *a educa* care provine din latinescul *educio* și înseamnă extrage, scoate, dezvoltă din interior. Un om educat nu este, neapărat, unul care posedă un volum considerabil de cunoștințe generale sau specializate. Un om educat este acela care și-a dezvoltat facultățile mintale la așa un nivel încât poate obține tot ceea ce își dorește, fără a încălca drepturile celorlalți. Acumularea averilor însemnate necesită putere, iar puterea este dobândită prin cunoștințe specializate, organizate superior și inteligent, și bine direcționate, dar aceste cunoștințe nu trebuie să fie neapărat în posesia celui ce acumulează averea. „Cunoștințele specializate reprezintă cea mai abundentă și cea mai ieftină formă de servicii pe care le puteți obține”[1, p.87].

În realizarea acestui pas este necesar să stabilim: de cel fel de cunoștințe specializate avem nevoie și cu ce scop le vom asimila? După ce am răspuns la așa întrebări, urmăm analiza surselor sigure de cunoștințe. Napoleon Hill enumeră 5 surse de cunoștințe specializate: a)

experiența și educația persoanei; b) experiența și educația disponibile prin cooperarea altora (Alianța Minților Superioare); c) colegii și universități; biblioteci publice; d) cursuri de specializare (serale sau particulare). „Pe măsură ce acumulați cunoștințele, ele trebuie să fie organizate și puse în practică, într-un scop precis, prin planuri precise. Cunoștințele nu au valoare dacă prin aplicarea lor nu se obține un câștig direcționat spre un scop nobil” [1, p.87].

Pasul cinci către îmbogățire – **imaginația**, atelierul de lucru unde capătă formă toate planurile create de oameni; impulsul, dorința capătă formă, matrice și acțiune cu ajutorul spiritului. Imaginația funcționează în două planuri: imaginație sintetică și imaginație creatoare. Imaginația sintetică presupune valorificarea/redimensionarea vechilor idei/planuri/concepte în combinații noi. La acest nivel imaginația *lucrează* cu materialul experienței, educației și observației, cu care se alimentează. Imaginația creatoare este susținută de comunicarea omului cu Inteligența Infinită, care îi trezește inspirația, inteligența emoțională. Într-adevăr, activitatea de succes, indiferent de domeniul concret, este susținută de ambele forme ale imaginației, deoarece în rezultatul întâlnirii lor este atestată vocația persoanei pentru domeniul de activitate social-utilă ales. În lipsa vocației nu putem vorbi de satisfacție, plăcere și respectiv nici de succes ca rezultat final a ceea ce facem. Imaginația reprezintă o forță imensă a personalității umane, dar ne fiind solicitată ea poate lua forme latente. Din acest motiv se cere concentrația persoanei asupra dezvoltării și aplicării mai întâi a imaginației sintetice, deoarece aceasta este facultatea utilizată mai des în procesul transformării ideii în bani. Pe parcursul activității economico-financiare, chiar și cele mai iscusit întocmite planuri de activitate sunt supuse redactării/modificării. Anume aici se aplică cu eficiență imaginația sintetică.

Pasul șase în calea spre succes – **planificarea organizată**. Un plan de activitate întocmit cu iscusință este condiția succesului. Un astfel de plan are la bază: dorința/scopul, cunoștințele specializate, imaginația sintetică. Napoleon Hill ne recomandă:

1. Asociați-vă cu un grup de persoane a cărui dimensiune depinde de numărul persoanelor de care aveți nevoie.

2. Înainte de a forma alianța definiți avantajele și beneficiile pe care le-ar obține membrii grupului în schimbul cooperării lor. Nimeni nu va lucra pe termen nedefinit fără vreo compensație.

3. Organizați întâlniri cu membrii grupului „Minți Superioare” cel puțin de două ori pe săptămână, chiar și mai des, până veți pune la punct planul sau planurile necesare pentru acumularea banilor.

4. Păstrați o armonie perfectă între Dvs și membrii grupului. Principiul „Minți Superioare” nu poate fi atins acolo, unde nu este instaurată armonia perfectă.

Este important să ținem cont, ne avertizează Napoleon Hill:

- Suntem angajați într-o întreprindere de importanță majoră pentru noi, pentru a ne asigura succesul activității avem nevoie de planuri care să nu aibă nici o fisură.

- În realizarea scopului urmărit trebuie să folosim avantajul experienței, educației, capacității înnăscute și imaginației altor minți [1, p. 117].

Pentru diverse specializări așa-zis *la modă* în societatea moldovenească următoarele sfaturi ale lui Napoleon Hill ni se par semnificative: Nu e nici o rușine să fii subaltern. Pe de altă parte nu e nici o cinste să rămâi subaltern. Majoritatea marilor conducători au început subalterni, dar au avansat fiindcă erau subalterni inteligenți. Omul care poate să-și urmeze șeful cu eficiență este cel care se transformă cel mai rapid în șef. Un subaltern inteligent are multe avantaje, printre care și prilejul de a obține cunoștințe de la șeful său.

Napoleon Hill actualizează 11 factori importanți ai conducerii de succes:

1. Curajul ce nu admite șovăiri care se alimentează la cunoașterea de sine și a obligațiunilor celorlalți.

2. Autocontrolul – oferă un exemplu deosebit pentru subalterni, dintre care cei mai inteligenți vor urca pe treptele ierarhiei sociale.

3. Simțul mereu treaz al dreptății. Fără corectitudine și dreptate nici un conducător nu poate controla și menține respectul subalternilor.

4. Fermitatea hotărârii este o manifestare a stăpânirii de sine. Cel care șovăie în adoptarea deciziilor demonstrează propria incapacitate de a-i conduce pe alții.

5. Planuri precise, adoptate și implementate, monitorizate cu strictețe.

6. Obiceiul de a face mai mult decât este plătit. Dacă conducătorul nu doar satisface așteptările subalternilor, dar vine cu adaosuri, inițiative la ceea ce a promis, autoritatea lui sporește, crește evident și productivitatea muncii subalternilor, se modifică în bine atitudinea angajaților față de întreprindere.

7. O personalitate plăcută. Conducerea cere respect. Subalternii nu vor respecta o persoană încultă și incorectă. Din acest motiv conducătorul, după cum afirma Platon, trebuie să-și dezvolte o cultură desăvârșită.

8. Solidaritate și înțelegere. Un conducător al afacerii de succes nu poate fi indiferent, neglijent față de cerințele/necesitățile/problemele angajaților.

9. Stăpânirea detaliului. Nici în viața cotidiană, cu atât mai mult în activitatea profesională, nu există *mărunțișuri*, toate detaliile sunt importante, deoarece ele completează procesul vieții, al activității profesionale, al relațiilor interumane.

10. Disponibilitatea/capacitatea de ași asuma responsabilitatea deplină. „Un conducător de succes trebuie să fie dispus să-și asume responsabilitatea pentru greșelile și deficiențele subalternilor săi. Dacă încearcă să ocolească această responsabilitate, nu va mai fi șef. Dacă unul dintre subalternii săi greșește și se arată incompetent, șeful trebuie să considere că el însuși a greșit”.

11. Cooperarea – principiul efortului cooperant. Conducerea se bazează pe putere, iar puterea pe cooperare [1, p.120].

Nu mai puțin importantă pentru activitatea de succes este cunoașterea condițiilor eșecului în conducere:

- Incapacitatea de a organiza și gestiona detaliile. Când omul, indiferent de funcție: șef sau subaltern, susține că este „prea ocupat” să-și schimbe planurile și să acorde atenție oricărei urgențe, de fapt își recunoaște ineficiența.

- Reticența de a face mici servicii. Conducătorii adevărați sunt dispuși, când se prezintă ocazia, să facă oricare fel de muncă, pe care ar lăsa-o pe seama altcuiva. „Cel mai însemnat dintre voi îi va servi pe toți”.

- Pretenția de a fi plătiți pentru ceea ce *știu* și nu pentru ceea ce *fac*. Lumea nu răsplătește omul pentru ceea ce știe dar pentru ceea ce face, sau pentru faptul că le insuflă altora să facă.

- Frica de competiție din partea subalternilor. Un conducător capabil îi antrenează pe neinițiați pe care îi poate delega, când dorește să soluționeze orice detaliu legat de slujba sa. Un conducător eficient poate, cunoscându-și slujba sa și farmecul personal, să sporească eficiența celorlalți și să le insufle dorința de a depune o muncă mai susținută și de calitate superioară în raport cu ceea pe care ar depune-o fără sprijinul lui.

- Lipsa de imaginație. Fără imaginație un șef nu poate reacționa adecvat la situațiile apărute extra-plan.

- Egoismul. Conducătorul care își asumă meritele/rezultatele muncii subalternilor săi va fi caracterizat ca persoană negativă. Șeful cu adevărat mare nu reclamă nici unul dintre onoruri. Este mulțumit să le vadă, când acestea există, și să le cedeze subalternilor, deoarece este convins că oamenii lucrează mai mult pentru recunoaștere și apreciere, și apoi pentru bani.

- Impulsivitatea, sub orice formă de manifestare a ei, înlătură condițiile unei activități colegiale, a unor proiecte cooperante.

- Lipsa de loialitate transformă omul într-o nulitate, apreciată cu dispreț. Este una dintre cauzele eșecului în viață.

- Exacerbarea autorității conducătorului. O conducere eficientă este întemeiată pe stimulare, exemplul propriu, perseverență, sprijinul colegial, înțelegerea, corectitudinea și dovada faptului că cunoaște meseria și nu pe impunerea fricii, a subordonării.

- Accentuarea titlului. Un conducător competent nu are nevoie de un „titlu” pentru ași câștiga respectul subalternilor. Cel care exagerează importanța titlului său, nu are altceva de scos în evidență.

Fiind în căutarea unei slujbe, ne confruntăm cu multiple dificultăți. Pentru a ne simplifica căutările și a ne aprecia în mod adecvat posibilitățile, Napoleon Hill ne oferă cinci modalități care, în opinia noastră, trebuie citite cu atenție:

1. Birouri de plasament. Este important să selectăm Birourile, aplicând cunoștințele despre reputația acestora.

2. Publicitatea – studiați ziarele, jurnalele specializate sau revistele. Anunțurile publice funcționează mai bine pentru cei ce caută relații de afaceri, dacă apar în ziarele pe care le citesc tinerii, absolvenții sau

patronii. Textul avizului trebuie pregătit de un expert, care înțelege cum să includă suficiente calități pentru a provoca răspunsuri.

3. Scrisori personale de solicitare a postului adresate firmelor particulare sau persoanelor fizice care au cel mai probabil nevoie de serviciile oferite. Scrisorile trebuie să fie totdeauna corect dactilografiate și semnate de mână. La scrisoare anexăm un Dosar sau o listă scurtă de calificări ale solicitantului.

4. Solicitarea postului prin intermediul cunoștințelor. Atunci când este posibil, solicitantul ar trebui să stabilească primul contact cu potențialul șef prin cunoscuți comuni. Metoda este recomandată în mod special celor care caută relații în domeniul conducerii și nu doresc să pară că „se înjosesc”.

5. Solicitarea personală. Mai mulți conducători vor să discute Dosarul personal cu viitorii asociați.

Un rol important în „vinderea” propriilor capacități, abilități profesionale, îl are Dosarul sau Curriculum vitae. Vom reproduce un set de cerințe față de aceste documente, în scopul de a vă oferi cunoștințele practice necesare actului angajării. Este important să cunoaște-ți că în condițiile competiției, câștigă cel mai bun, de aceea urmăriți cu atenție recomandările unui om ambițios în sensul pozitiv al cuvântului, care a cunoscut și a deserved întreaga viață secretul succesului. Comercianții de succes angajează persoane care înțeleg arta psihologiei și a publicității în prezentarea meritelor mărfii lor. Cine oferă servicii personale ar trebui să le urmeze exemplul. Un Dosar cuprinde mai multe genuri de informații.

1. Educația - reflectă studiile și specializarea. Este important să caracterizați cu exactitate traseul educațional, motivându-vă specializarea.

2. Experiența – cuprinde informațiile despre activitățile similare cu funcția pe care o solicitați, oferiți adresele șefilor precedenți. Toate succesele înregistrate anterior trebuie reflectate atent, cu exactitate, așa încât angajatorul să fie interesat în conversația cu Dvs.

3. Referințe. Orice firmă este cointerесată să cunoască toate realizările potențialilor asociați, de aceea se recomandă să atașați la Dosar copii ale scrisorilor din partea foștilor șefi, profesori care v-au îndrumat, personalități cunoscute în domeniu cu care ați colaborat.

4. Fotografia proprie. Atașați o fotografie recentă.

5. Solicitați un post precis. Evitați să cereți un post fără a descrie clar ce poziție concretă căutați. Nu solicitați niciodată „un simplu post”. Aceasta indică faptul că nu dispuneți de o calificare specializată.

6. Formulați-vă calitățile pentru postul solicitat. Dați detalii complete cu referire la motivul pentru care credeți că sunteți calificat pentru poziția specifică pe care o urmăriți. Acesta este cel mai important detaliu al solicitării Dvs.

7. Oferiți-vă să lucrați o perioadă de probă. Dacă sunteți siguri pe calificările Dvs., nu aveți nevoie decât de o șansă, aceea de a fi testat. Din aceasta derivă faptul că aveți încredere în capacitatea Dvs. de a ocupa postul pe care îl doriți; este foarte convingător să clarificați că oferta Dvs. se bazează pe: încrederea în propriile capacități, în decizia potențialului șef de a vă angaja după probă, hotărârea Dvs. de a ocupa poziția.

8. Cunoașterea profilului afacerilor potențialului Dvs. șef, înainte de a solicita un post. Faceți o cercetare suficientă pentru a intra în contact și a vă familiariza pe deplin cu afacerile. Indicați în Dosar cunoștințele dobândite în acest domeniu. Acest lucru va impresiona, va indica faptul că aveți imaginație și că vă interesează realmente postul solicitat [1, p.128-130].

Succesul absolvenților instituțiilor superioare de învățământ din Moldova depinde în mare măsură de verticalitatea personalității lor. Cu regret, asupra acestei caracteristici a persoanei, a specialistului se lucrează mai puțin. Fiecare profesor universitar este convins că materia, pe care o posedă, este cea mai importantă pentru studenți și în procesul de predare „uită” de funcția educativă a cursurilor, a fiecărei ore de contact direct cu studentul. În acest context, recomandăm studenților să se auto-evalueze după fiecare sesiune, după fiecare an de studiu, iar omului îi propunem să adopte practica auto-evaluării anuale (în preajma anului nou, sau a zilei de naștere). În activitatea profesională, în activitatea de afaceri bilanțul anual este esențial, deoarece permite reducerea eșecurilor și creșterea meritelor. Oamenii progresează, staționează sau dau înapoi. Bilanțul anual pune în evidență progresul sau regresul persoanei. În cultura universitară această practică se mai numește „lucrul cu greșelile”. Este

foarte importantă pentru cariera fiecărui șef și angajat. În acest sens, Napoleon Hill a formulat douăzeci și opt de întrebări foarte personale [1, p.146-148]. Le reproducem pentru a vă simplifica exercițiul:

1. Am atins scopul propus. Este necesar să vă identificați scopurile majore ale anului?

2. Am depus o muncă de o calitate de care eram în stare, recunoscută de colegi, dar mai am rezerve de îmbunătățire?

3. Am îndeplinit integral volumul muncii de care sunt capabil?

4. M-am comportat armonios și am fost cooperant în fiecare clipă?

5. Am permis ca eficiența mea să fie afectată de obiceiul amânării și dacă da, în ce măsură?

6. Mi-am îmbunătățit personalitatea și dacă da în ce fel?

7. Mi-am urmat planurile cu perseverență, până la împlinire?

8. Am reușit ca de fiecare dată, să mă hotărâsc rapid și definitiv?

9. Am lăsat ca una sau mai multe dintre cele 6 frici esențiale să-mi micșoreze eficiența?

10. Am fost prea precaut sau prea puțin precaut?

11. Relațiile cu asociații mei au fost plăcute sau neplăcute? Dacă au fost neplăcute, vina mi-a aparținut parțial sau integral?

12. Mi-am irosit energia prin lipsa de concentrare și efort?

13. Am fost deschis la nou și tolerant față de toată lumea?

14. Cum mi-am îmbunătățit capacitatea de a aduce servicii?

15. Am depășit măsura în vreunul dintre obiceiurile mele?

16. Am demonstrat, pe față sau în secret, orice formă de egocentrism?

17. Comportamentul meu față de asociați le-a insuflat respect față de mine?

18. Mi-am bazat părerile și hotărârile pe răspunsuri ghicite sau obținute prin analiză atentă și raționamente minuțioase?

19. M-am obișnuit să-mi drămuiesc timpul, cheltuielile și venitul și am fost consecvent în ceea ce privește planificarea făcută?

20. Cât timp mi-am dedicat efortului de pe urma căruia nu am câștigat nimic, efort pe care l-aș fi putut folosi în scopuri mai nobile?

21. Cum aș putea să-mi redistribui timpul și să-mi schimb obiceiurile pentru a fi mai eficient în anul ce vine?

22. M-am făcut vinovat de vreun comportament pe care conștiința mea nu l-a aprobat?

23. În ce fel au fost superioare în cantitate și calitate serviciile pe care le-am prestat în comparație cu cele pentru care am fost plătit?

24. Am fost nedrept cu cineva, și dacă da, în ce fel?

25. Dacă aș fi fost cumpărătorul propriilor mele servicii în anul ce tocmai a trecut, aș fi fost mulțumit de serviciul prestat și dacă nu, de ce?

26. Mi-am găsit vocația și dacă nu, de ce nu?

27. A fost mulțumit cel ce mi-a achiziționat serviciile și dacă nu, de ce?

28. Unde mă situez în raport cu principiile fundamentale ale succesului?

Răspunzând în scris la aceste întrebări, vei oferi mai mult timp reflecției asupra anului trăit, dar vei obține o reprezentare clară a reușitelor și eșecurilor. Cu regret tinerețea undeva se grăbește, respectiv timpul necesar meditației/reflecției asupra zilei/anului trăit nu este găsit. Deși, *Ghidul afacerii de succes* este întocmit și se referă la toți cititorii manualului de *Filosofie*, sunt conștientă de faptul că puțini vor fi acei care îl vor transforma în *Îndrumar al agendei zilnice*.

Pasul 7 în calea spre succes – **hotărârea**. Una dintre calitățile extraordinare ale lui Henry Ford era obiceiul de a lua hotărâri precise, rapid și de a le schimba încet. Valoarea deciziilor depinde de curajul necesar de punerea lor în practică. Marile decizii care au stat la baza civilizației au fost atinse prin asumarea unor riscuri uriașe care implicau adeseori și moartea. De exemplu, hotărârea lui Lincoln de a promulga vestita sa Proclamație de Emancipare, care i-a eliberat pe negrii din America, a fost luată cu deplină înțelegere a faptului că documentul îl va costa mii de prieteni și de suporteri politici.

Pasul 8 în calea spre succes – **perseverența**, un factor esențial, întemeiat și susținut de puterea voinței, care-i permite omului să stăpânească dificultățile. Majoritatea oamenilor sunt gata să renunțe la scopuri, să se lase bătuți la primul semn de împotrivire sau de ghinion. Puțini sunt cei care-și urmează visul, scopul până la finalitate, majoritatea renunță la primele obstacole. Succesul însă nu se dă cucerit de oricare, ci doar celor înzestrați cu caracter, voință, gândire pozitivă, credință și

perseverență. Perseverența este o stare de spirit, respectiv poate fi cultivată. Perseverența este determinată de: un scop bine precizat, dorință, încredere în sine, planuri întocmite cu iscusință, cunoștințe, puterea voinței, cooperare, deprinderi, repetiția actelor de curaj. Slăbiciunile persoanei care se află în drumul spre succes și care trebuie înlăturate:

- Incapacitatea de a recunoaște și a defini exact ce dorim.
- Amânarea motivată sau nemotivată.
- Lipsa de interes în dobândirea cunoștințelor specializate.
- Nehotărârea, obiceiul de a rata ocazia de fiecare dată, în loc să privim lucrurile în față (invocând iar alibiuri).
- Obiceiul de a ne sprijini pe alibiuri, în loc să elaborăm planuri concrete pentru soluționarea problemelor.
- Satisfacția de sine. Pentru această afecțiune nu prea există leac, iar cei care suferă de pe urma ei nu prea au speranțe.
- Indiferența, de obicei oglindită în ușurința cu care se fac compromisuri de fiecare dată când ar trebui să ne confruntăm cu piedicile și să le înlăturăm.
- Obiceiul de a-i condamna pe ceilalți pentru propriile greșeli și de a accepta circumstanțele nefavorabile ca fiind inevitabile.
- O dorință slabă datorită unei alegeri neglijente a motivațiilor care provoacă acțiunea.
- Disponibilitatea chiar graba de a abandona la primul semn de înfrângere.
- Lipsa planurilor organizate, expuse în scris, pentru a fi supuse analizei.
- Obiceiul de a neglija acțiunea pe baza ideilor , sau „de a prinde” ocazia când ea se prezintă.
- A dori în loc de a vrea.
- Deprinderea de a ne mulțumi cu sărăcia în loc să țintim la bogății, lipsa totală a ambiției de a fi, de a face, a avea.
- Obținerea de profit de pe urma tuturor scurtăturilor către bogăție, tentativa de a lua fără a oferi un echivalent corect.
- Frica de a nu fi criticat, de a nu eșua în elaborarea de planuri și în punerea lor în practică din cauza a ceea ce gândește, face sau spune lumea[1, p.181-183].

Pasul 9 în calea spre succes – **puterea minților superioare**. Puterea înseamnă „cunoștințe organizate și inteligent direcționate”. În sensul aplicat în acest Ghid, puterea se referă la efortul organizat necesar pentru transformarea dorinței în echivalentul său bănesc sau în recunoașterea potențialului creativ al persoanei. Andrew Carnegie definește „Mintea Superioară” drept „coordonare a cunoștințelor și efortului, într-un spirit de armonie între doi sau mai mulți oameni care doresc să atingă un scop bine definit” [1, p. 195]. Acest principiu l-a aplicat în mod excelent Mahatma Gandhi, experiență care ar trebui valorificată. Mahatma Gandhi a dobândit o putere extraordinară, la care a ajuns prin a convinge două sute de milioane de oameni să-și coordoneze efortul intelectual și fizic în spiritul armoniei și cu un scop bine definit. Orice conducător cunoaște cât de greu este să convingi oamenii, cu atât mai mult că în exemplul nostru era vorba de milioane de oameni. Mintea omului este o formă de energie. Când două sau mai multe minți cooperează armonios, ele formează o mare „bancă” de energie, la care se alătură o nouă formă invizibilă, care poate fi comparată cu o Minte Superioară.

Pasul 10 în calea spre succes – **misterul transferului energiei sexuale**. Emoția sexuală este o stare de spirit. Transformarea energiei sexuale în activități de succes înseamnă redirectionarea spiritului de la gânduri ce au în vedere latura fizică la gânduri de altă natură. Dorința sexuală este cea mai puternică dorință umană. Omul guvernat de această dorință este mai imaginativ, mai curajos, dobândește o mai mare putere a voinței, perseverență și capacitate creativă. Fiind redirectionată această forță își păstrează atributele de imaginație vie, curaj etc. care pot fi aplicate în alte activități.

Pasul 11 în calea spre succes – **subconștientul**, domeniul al conștiinței în care orice impuls de gândire care atinge regiunea conștientă a spiritului este clarificat și înregistrat, de unde gândurile pot fi reactualizate. Subconștientul acționează în primul rând asupra dorințelor dominante care au fost împletite cu emoție. Subconștientul este activ zi și noapte.

Pasul 12 în calea spre succes - **creierul**, o stație de emiterie și una de captare a vibrațiilor de gândire. Subconștientul este stația de emiterie, iar imaginația creatoare este stația de receptare.

Pasul al 13 în calea spre succes - **al șaselea simț**, o parte din subconștient, cunoscută ca imaginație creatoare, prin care ideile, planurile și gândurile ne vin în minte. Cu ajutorul celui de-al șaselea simț ve-ți fi avertizați de pericolele iminente la timp pentru a le evita și ve-ți afla ocaziile favorabile la timp pentru a le împărtăși. Primirea informației prin al șaselea simț este caracteristică doar acelor persoane care au stăpânit celelalte principii ale filosofiei succesului. Înțelegerea celui de-al șaselea simț vine din interior, prin meditație motivată de dezvoltarea mintală. Nu întâmplător cei care au înregistrat realizări colosale în activitatea desfășurată: politică, economie, artă, pedagogie etc. sunt oameni deosebiți. Este puțin să recunoști că geniul și-a creat numele prin har și muncă. Este important să-i studiezi calea și s-o urmezi.

Așadar am interpretat cei 13 pași în calea spre succes, evidențiați și definiți de Andrew Carnegie și discipolul lui Napoleon Hill. Dorința, credința, autosugestia, cunoștințele specializate, imaginația, planificarea organizată, hotărârea, perseverența, puterea minților superioare, misterul transferului energiei sexuale, subconștientul, al șaselea simț – se află în relație de interdependență, de aceea nu pot fi omise din listă. Pentru parcurgerea celor treisprezece pași este necesară o pregătire minuțioasă. În opinia noastră, un început de activitate și planificare organizată ar fi întocmirea agendei personale, studii asupra propriilor calități, capacități, dorințe, idealuri, convingeri, valori. Din manualul de Filosofie cunoaștem că acestea sunt reflectate de concepția despre lume, fără de care omul nu poate să se afirme ca personalitate. Succesul nu se lasă cucerit de toți oamenii, în această cale persoana se confruntă cu multiple obstacole. Despre acestea Napoleon Hill vorbește în capitolul *Cele șase stafii ale fricii*. Omul care dorește să cunoască succesul are trei dușmani: nehotărârea, îndoiala și frica. Frica este doar o stare de spirit. Napoleon Hill evidențiază șase frici esențiale: sărăcia, critica, boala, dragostea pierdută, bătrânețea, moartea. Orientarea valorică îi permite persoanei să ia o atitudine adecvată în raport cu dușmanii succesului, de aceea important este să vă decideți: urmați sau nu cei 13 pași.

Referințe bibliografice

1. **Napoleon Hill**, *De la idee la bani*. Traducere de Luiza Cervescu. – București: Curtea Veche, 2008. 373 p.
2. **Jack M. Zufelt**, *ADN-ul succesului*. Traducere de Dana Onofrei. / București: Curtea Veche 2006. 268 p.

Întrebări de recapitulare

1. Ce este succesul și cum poate fi atins?
2. Elaborează-ți planul propriei activități, orientate către succes!
3. Care sunt obstacolele în calea spre succes?
4. Ce-i lipsește omului care-și ratează destinul?
5. Oferă caracteristica profesionistului/managerului ideal în activitatea ce ți-o dorești!
6. Ce-ți lipsește pentru a urma cei 13 pași ai succesului?

TEMA XI AXIOLOGIA, DEFINIREA ȘI CLASIFICAREA VALORILOR

11.1 Conceptul despre valoare. Interpretarea filosofică a naturii valorilor

11.2 Clasificarea valorilor. Sistemul axiologic al societății tranzitive

11.1 Conceptul despre valoare. Interpretarea filosofică a naturii valorilor

Axiologia este compartimentul filosofiei care studiază natura valorilor, locul lor în viața omului și a societății. Obiectul de studiu al axiologiei îl constituie: geneza, natura, structura evoluția valorilor; clasificarea valorilor; unitatea și diversitatea, continuitatea și discontinuitatea valorilor; legitățile și dinamica valorilor; mutațiile valorice în societățile tranzitive. În abordarea axiologicului, a procesului de valorizare, deosebim trei teorii: subiectiviste care explică natura valorilor pornind de la caracteristicile subiectului; obiectiviste care justifică teza: valorile reflectă calitățile lumii obiective; relaționistă care pune în evidență semnificația relațiilor dintre om și alte obiecte/fenomene/oameni. În societatea contemporană predomină concepția în conformitate cu care valoarea este atestată la intersecția necesităților omului cu obiectele-componente ale realității obiective. Valorile sunt mai mult decât valențe. Ele reprezintă și principii abstracte, cum ar fi: Binele, Frumosul, Adevărul, Dreptatea etc.

Autorii teoriei subiectiviste despre natura valorilor susțin că valorile sunt un produs al stărilor psihologice a subiectului: sentimente, emoții sau voință. În acest context, valoarea reprezintă raportul dintre conștiința subiectului și obiectul, relație în care subiectul își obiectivează predispozițiile psihice către valoare. Orice valoare este corelată cu sentimentele de plăcere/neplăcere; aprobare/dezaprobare; stări sufletești care se impun ca sentimente însoțitoare ale valorilor. În lucrarea sa *Cunoașterea umană și limitele ei*, B. Russel menționează:” Când spunem că ceva are valoare noi nu căutăm un fapt independent de sentimente personale, ci dăm expresie propriei noastre emoții (...). Cei

care vorbesc de natura obiectivă a valorii, fac o confuzie datorită faptului că dorința este particulară, pe când ceea ce dorim este universal” În concepția voluntaristă a valorii, expusă de L. Lavelle, găsim următoarea explicație: „Orice valoare este indiscutabil obiectul unei dorințe (...) motorul voinței, însă judecata este arbitru ei”. L. Lavelle caracterizează valoarea ca rezultat al voinței, atribuindu-i caracteristicile: unitară, indestructibilă, eternă, militantă.

Teoriile obiectiviste ale valorii, elaborate sau susținute de J. Locke, Rickert, Scheler, Windelband ș.a. reies din teza în conformitate cu care în constituirea valorii există un element a priori care este dispoziția pentru valoare. Locke definește valoarea prin capacitatea unui lucru de a satisface trebuințe sau plăceri umane.

Teoria relaționistă a valorii este dezvoltată de Petre Andrei, Mircea Florian, Tudor Vianu ș.a. cugetători care susțin că valoarea este ascunsă în capacitatea obiectului de a satisface o necesitate a persoanei. În lucrarea *Reconstrucția filosofică*, Mircea Florian subliniază că valoarea apare în relația dintre un obiect valoros și un subiect care evaluează, proces prin care omul deosebește valoarea de opusul său. Specialiștii în domeniul afirmă că valorile au apărut din necesitățile omului. Purtătorii materiali ai valorilor sunt lucrurile, obiectele, fenomenele, situațiile. În lucrarea *Structurile axiologice din perspectiva psihosocială*, Petre Iliuț menționează că valorile reprezintă fenomenul întâlnirii, intersecției, interacțiunii dintre nevoile, posibilitățile omului și proprietățile obiective ale lucrurilor. Privită din perspectiva posibilului valoarea se atestă a fi însăși cerința realității, a transformării acestei posibilități în realitate, ceea ce nu poate fi realizat decât printr-un efort susținut din partea subiectului. Valoarea este o posibilitate. Transformarea ei în realitate reprezintă un proces complex. În timp ce lucrurile sunt trecătoare, valoarea este eternă.

Valoarea reprezintă un spirit obiectivizat, are un conținut exteriorizat, este o idee întruchipată în forme relativ stabile, rezultatul unui proces de cunoaștere și creație. Actul creației valorilor reprezintă un proces de valorificare, de apreciere al produselor, al obiectelor și fenomenelor. Valoarea există înaintea procesului de valorizare, dar capătă atribut de realitate după actul de evaluare care presupune asimilarea lumii dintr-o

perspectivă axiologică. Dacă valoarea presupune o investiție de inteligență și sensibilitate, de pasiune și fantezie, apoi valorizarea este realizarea acestei investiții ca izvor al bogăției spirituale și factor de acțiune.

Valoarea nu poate fi redusă nici la o realitate subiectivă, la calitățile subiective ale omului, nici la calităților proprii lucrurilor, fără includerea conștientă a omului. Unitatea dintre obiect și subiect este determinată de proprietățile lucrurilor ce fac posibilă transformarea lucrului și calităților subiectului actului de valorizare. Obiectul reprezintă substanța valorii, în timp ce subiectul este elementul ei de referință, prin care produsul acțiunii din valoare în sine capătă valoare pentru om. Valoarea este obiectul umanizat, iar valorizarea este operația de subiectivare (umanizare) al obiectelor (transformarea lor). Formarea și schimbarea valorilor depinde de practica social-istorică ca cadru necesar al formării valorilor, de subiectivitate, de materializare sensibilă a obiectului care capătă o anumită semnificație datorită procesului de creație al valorilor, de obiectivitatea socială a valorilor, înțeleasă ca scop, ca funcționalitate a procesului de valorizare. Nucleul valorii este semnificația, acea transformare înnoitoare, materială sau ideală, adaos subiectiv prin care omul formează și lărgeste câmpul valoric al culturii. Omul este unicul scop, față de care sunt subordonate toate clasele de valori, de la cele economice la cele spirituale. Omul este înzestrat cu capacitate creativă care reprezintă predispoziția spre descoperire, inventare, creație.

Așadar, valoarea nu este o proprietate internă a obiectelor materiale sau sociale, nici o calitate a subiectului. Ea reprezintă un mod specific de raportare a preferințelor subiectului la obiect pe baza unor criterii adoptate de societate. Grație raportării obiectelor la necesitățile/aspirațiile omului, lor li se oferă din partea individului, a colectivului, a umanității un rang ierarhic, o semnificație pozitivă sau negativă. Noțiunea de valoare exprimă acea relație dintre subiect și obiect în care prin polaritate și ierarhie se exprimă aprecierea dată unor însușiri sau fapte naturale, sociale, psihologice conform capacității lor de a satisface necesitățile, dorințele, aspirațiile, determinate de practica socială. Valorile reprezintă estimări sociale specifice a obiectelor lumii reale prin care este pusă în existență semnificația lor pozitivă sau negativă pentru om și societate. Valorile

exterioare se prezintă ca proprietăți ale obiectelor sau fenomenelor, proprii lor nu de la natură, nu datorită structurii interne a obiectului, dar atestate în momentul includerii obiectului în sfera existenței sociale a omului. Prin acest moment, obiectul devine purtătorul anumitor relații sociale. Sub aspect ontologic, valoarea este o caracteristică a existenței umane.

În *Introducere la teoria valorilor întemeiată pe observația conștiinței*, Tudor Vianu subliniază că obiectele sunt cuprinse de actele conștiinței. De la Kant am învățat că actele conștiinței sunt tot timpul creatoare. Imagini și gânduri, afecte și valori i-au o formă sau alta după felul actului care le-a produs. Între actele conștiinței și obiecte există o legătură funcțională, reflectată de autor în tabelul ce urmează:

Actele conștiinței	Obiectele conștiinței
Reprezentarea	imaginile
Gândirea	abstracțiunile
Simțirea	afectele
Dorința	valorile

Interpretarea propriei scheme îi permite lui Tudor Vianu să observe, când gândirea se îndreaptă asupra imaginilor, afectelor, valorilor, ia obține originalitatea, irepetabilul, care de regulă rămâne neobservat[1]. Ceea ce gândirea cuprinde în imaginea individului, în afecte și valori, nu este chiar imaginea, afectul sau valoarea, ci numai abstracțiunea coadaptată în structurile conștiinței dominate de reprezentare, a afectului sau a valorii. Conștiința poate cuprinde imaginile, afectele sau valorile prin actele corelative ale reprezentării, simțirii, dorinței, dar nu poate teoretiza asupra lor decât într-o formă relativ inadecvată, pe care o investigație filosofică trebuie s-o mărturisească cu toată sinceritatea[2].

Nu numai reprezentarea poate să cuprindă valorile. Simțirea când se îndreaptă asupra valorilor nu cuprinde valorile înseși, ci numai afectele care sunt anexate și co-adaptate cu ele. Tudor Vianu le definește ca „afectele posesiunii”. În literatura de specialitate valorile deseori sunt confundate cu „afectele posesiunii”. În asemenea cazuri valoarea este apreciată ca calitate secundară a lucrurilor. În realitate, valoarea este aureola pe care o împrumută lucrurilor satisfacția posesiunii lor sigure,

posibile. Deosebim afectele posesiunii, afectele conexe și co-adaptate cu obiectele dorinței, valorile propriu-zise.

În teoria valorilor, elaborată de Tudor Vianu, observăm că cercetarea fenomenului este inițiată cu interpretarea suportului valorilor, atestat ca: real sau personal, material sau spiritual. Aceste distincții au o semnificație deosebită pentru înțelegerea și aprecierea adecvată a valorilor, deoarece valorile reale nu sunt totdeauna materiale și nici valorile spirituale nu sunt neapărat spirituale. De exemplu sănătatea, puterea sau prosperitatea sunt valori personale, dar nu sunt valori spirituale, ele aparțin sferei valorilor materiale, caracterizând omul ca ființă biologică. Despre relația suportului cu valoarea Tudor Vianu scria: ”Valoarea se găsește într-un raport de aderență sau de libertate față de lucrurile personale, materiale sau spirituale, cărora le-o atribuim” [1, p.91]. Descriind relația valorilor estetice cu suportul lor, T. Vianu menționează că valorile estetic sunt aderente, iar valorile teoretice sunt libere. Filosoful român conchide: raportul valorii cu propriul suport reprezintă un prim criteriu de clasificare.

Clasificarea valorilor este posibilă și necesară, menționa Lucian Blaga, deoarece valorile ființează comunicând între ele. Mai mult ca atât, o valoare poate contribui la realizarea alteia; prima fiind o valoare-mijloc, iar a doua valoare-scop. O valoare-mijloc poate comunica direct nu numai cu o singură valoare scop. În sistemul axiologic găsim interconexiuni de diferită complexitate, fapt confirmat de capacitatea unor valori ca într-o relație să se prezintă ca valori scop, iar în alta pentru o categorie superioară de valori să fie valoare mijloc. De exemplu, valorile politice pentru valorile economice se prezintă ca scop, iar pentru valorile morale sunt doar mijloace. În acest context, divizarea valorilor în relative și absolute cere o precizare – valori scopuri relative și absolute. În teoria valorilor, elaborată de T. Vianu, sunt caracterizate încă trei clase de valori: integrabile, neintegrabile și integrative. Valorile integrabile – valorile economice pot deveni valoare-mijloc sau valoare scop. Valoarea teoretică, deși este o valoare scop, este în același timp și o valoare integrabilă, fapt ce asigură progresul cunoașterii științifice.

Propunând mai multe criterii pentru clasificarea valorilor, filosoful susține că fiecare valoare se înscrie într-un sistem rațional de coordonare

care indică, în mod clar, poziția valorii concrete în structura sistemului axiologic. T. Vianu menționa că valorile au o reductibilitate logică. Este vorba despre imposibilitatea deducerii unei valori din alta, din cauza că fiecare valoare este caracterizată de o anumită specificitate și autonomie. În același timp, filosoful descrie o reductibilitate genetică și istorică a valorilor. Dacă este posibilă derivarea genetică a unei valori din alta, nu există nici un motiv, sublinia filosoful, să le subordonăm logic, deoarece sunt două procese complet diferite. Pentru a nu multiplica dificultățile cu care se confruntă doritorii de a înțelege natura, conținutul valorilor, T. Vianu precizează că:

- valoarea economică are o temelie bine definită: nevoile/trebuințele primare ale omului;
- valoarea teoretică se dezvoltă din necesitatea generalizării și organizării experienței;
- valoarea etică este o reacție la necesitățile ascunse ale spiritului uman, cea mai cuprinzătoare fiind iubirea;
- valoarea estetică răspunde necesităților emoționale ale persoanei, eliberează puterea fanteziei, imaginației, trăirilor sufletești;
- valoarea religioasă este dictată de necesitatea omului de a comunica cu Absolutul, cu Idealul, Perfectul etc.

Fiind unica ființă înzestrată cu capacitatea de evaluare a bunurilor materiale și a valorilor spirituale, omul este un consumator și producător al acestora, preocupat de cunoașterea, asimilarea conținutului lor. Numai prin acest proces: muncă creativă și cunoaștere, omul rămâne în această calitate și permanent se reproduce, se perfecționează, ceea ce înseamnă: trăiește, iubește, speră, visează.

Un aport consistent în aprecierea aspectului axiologic al existenței umane îl înscrie Lucian Blaga. În lucrarea *Trilogia valorilor*, Lucian Blaga descrie două clase de valori: tip I și tip II care corespund celor două orizonturi ale omului: orizontul dezmărginit al lumii concrete și orizontul misterului. Prima clasă de valori satisface necesitățile fizice, elementare ale omului, oferindu-i hrană materială, iar al doilea tip de valori produce hrana spirituală. În opinia lui Lucian Blaga, valorile din prima categorie sunt dominate de scopuri fundamentale-pragmatice, iar

a doua sunt puse în mișcare și scoase în relief de obiective spirituale. Lucian Blaga a caracterizat și cinci clase de valori estetice, deosebind frumosul natural de frumosul estetic. Primul tip de frumos este un element dat, în timp ce frumosul estetic este rezultatul creației artistice. Lucian Blaga descrie structurile artistice ale operei de artă, deosebind: valori polare sau valori din sfera latitudinară, valori vicariante sau valori stilistice, valori terțiale sau valori ale sensibilității, valori flotante sau valori de eficiență istorică, valori accesorii. Analiza acestora are semnificație pentru dezvoltarea simțului și gustului estetic al persoanei., pentru reactualizarea potențialului creativ al omului contemporan.

Apreciind valoarea ca obiect al dorinței, ne confruntăm cu întrebarea: poate frumosul, binele, adevărul etc. exista în formă pură, adică în afară de acele aspecte pe care pentru un motiv sau altul le declarăm frumoase, bune, adevărate sau nu? Filosofia a fost preocupată tot timpul de definirea valorilor pure: frumosul, binele, iubirea, cumpătarea, vitejia etc. De exemplu, Voltaire a respins consecvent argumentele aduse în favoarea frumosului pur. El și-a expus convingerea că Frumosul nu este altceva decât obiectul concret al unor dorințe particulare, variabile de la un individ la altul. Alți gânditori atribuiău valorile pure inteligenței, produse ale generalizării aplicate asupra materiei experienței axiologice particulare. Într-o investigație filosofică bine organizată descoperim că valorile apar în conștiință în forme variabile. Variația valorilor provine din caracterul alternabil al actelor care le cuprinde. Dacă idealul de frumusețe al lumii medievale este altul decât cel al Renașterii – aceasta nu înseamnă că lipsește frumosul pur, ci reflectă fenomenul sesizării frumosului din diferite unghiuri, în alte dispoziții ale spiritului. Vă amintim că în epoca medievală adevărata frumusețe caracterizează doar Divinitatea și actele credinței ei, iar în epoca Renașterii, frumosul este descoperit peste tot: în natură, în om, în relațiile interumane. Relativitatea valorilor nu provine din firea lor, ci din actul prin care subiectul se apropie de ele. Axiologia este chemată să reducă varietatea valorilor, deosebind actele învecinate și cele adecvate. Prin aceasta ea îl va ajuta pe om să cunoască valorile pure.

Valorile sunt condiția existenței bunurilor. Fără prezența lor în conștiință, unele lucruri n-ar putea fi înregistrate ca bunuri. Experiența

lucrurilor și a persoanelor produce valoarea. Trăind într-un mediu concret, populat de persoane și lucruri, experimentând unele raporturi morale și sociale, conștiința ar resimți cum la un moment dat, se degajează pentru ea semnificația anumitor valori. De exemplu, din experiența războiului, se formează, este trăită valoarea vieții; din experiența vieții de familie se formează valoarea purității morale. Indiferența și valoarea sunt fenomene incompatibile. Valorile nu pot fi produsul unor experiențe indiferente ale conștiinței. Ele sunt în conștiință obiecte ireductibile, cuprinse prin acte adecvate. Dacă corelăm bunurile și valorile, observăm că bunurile și valorile sunt lucruri valorificate. Valorile se găsesc în bunuri și conștiința le cuprinde în ele. Din această cauză afirmăm că bunurile au adâncime, iar lucrurile sunt superficiale.

La fel ca și abstracțiunile, și afectele, valorile sunt polare. Adevărul, Binele, Frumosul, de regulă sunt corelate cu opusul lor: eroarea/minciuna, răul, urâtul. O lume fără valori, n-ar cunoaște și non-valorile. Omul plătește un preț enorm pentru faptul că a descoperit și cunoscut valorile. Cine dorește nu doar să cuprindă, dar și să realizeze, să producă valorile, trebuie să se apere împotriva non-valorilor cu care sunt corelate. Calea spre adevăr trebuie desăvârșită împotriva erorii posibile sau actuale, împotriva prejudecății care o acoperă și care o ascunde. Desăvârșirea internă prin noblețe, cumpătare și iubire este o victorie în lupta cu vulgaritatea, lăcomia și ura. Valoarea este caracterizată de obiectivitate, subiectivitate, universalitate, relativitate. **Obiectivitatea valorii** este asigurată de calitățile purtătorului său și de criteriile de evaluare. Valoarea are un suport material sau spiritual, ceea ce înseamnă că *valoare în sine* nu există, că există valoarea unui obiect, a ceva. Valorile au un caracter social-istoric determinat. După cum menționa Max Weber, valorile sunt fapte sociale, nu preferințe individuale, ci preferințe socializate, supraindividuale care sunt transmise și promovate prin mecanisme sociale.

Subiectivitatea valorii este justificată prin teza că omul este unica ființă înzestrată cu capacitatea de a evalua, valorifica resursele lumii înconjurătoare. Omul este creatorul sistemului axiologic și tot lui îi aparține posibilitatea de a-l lărgi și valorifica. Valorile nu au o existență naturală, ci una socială, ele nu sunt proprietăți imanente lucrurilor, ci calități pe

care le capătă pentru om elementele realității prin prisma atitudinii umane a unei comunități. Valoarea este creația unui subiect uman, este rezultatul obiectivării unui proiect subiectiv, al unor calități personale, al unor energii intelectuale, psihice și biotice ale individului; o dată realizată, valoarea devine un bun cultural cu o influență socială reală. Însă omul creează nu numai valori, dar și opusul lor (anti-valori) care se manifestă ca factori de disfuncționalitate în dezvoltarea societății. Este vorba despre violență, război, fascism, neofascism etc.

Universalitatea sistemului axiologic ține de existența în conținutul valorilor a ceva general uman care le face dezirabile și necesare dincolo de spațiul și timpul concret, în care își desfășoară activitatea omul, grupul social. Platon descria binele, frumosul ca idei absolute, obiective, eterne, universale. D.D. Roșca, în lucrarea *Valori veșnice*, descrie valorile fundamentale ale societății, prețuite în orice epocă sau formațiune socială: adevărul, libertatea, binele, frumosul, fericirea, dreptatea, ideile științifice, operele de artă.

Relativitatea valorii este determinată de caracterul social-istoric, de faptul că fiecare tip istoric de societate (primitivă, sclavagistă, feudală, burgheză) își produce propriul sistem axiologic, aplicând diverse metode. Mai cunoscute sunt: selecția unor valori din sistemul social vechi, înlocuit; producerea unor valori noi, proces determinat de necesitățile comunității umane; revizuirea conținutului unor valori moștenite. De exemplu, libertatea reprezintă o valoare perenă de-a lungul istoriei umane, dar conținutul acestei valori a fost mobil, și-a modificat substanța și configurația de la o epocă la alta, sau în cadrul aceleiași epoci de la un grup social la altul, libertatea având un conținut diferit pentru stăpânul de sclavi și sclav, pentru seniorul feudal și iobag, pentru burghez și proletar. Relativitatea valorii semnifică schimbarea dialectică a conținutului acesteia, unitatea dintre continuitate și discontinuitate. Relativitatea sistemului axiologic este explicată și prin schimbările permanente care au loc în structura acestuia prin mobilitatea axelor claselor de valori, prin apariția unor noi centre.

Generalizând diferite interpretări ale naturii valorilor putem conchide: valorile funcționează la nivel societal, fiind aplicate de grupuri și indivizi; valorile se manifestă și în calitate de motive ale activității individuale;

valorile pot fi apreciate în mod adecvat doar în contextul situațiilor concrete; valorile constituie baza pentru acceptarea sau respingerea normelor sociale[3].

Un domeniu fundamental al crizei civilizației industriale de la finele secolului XX îl constituie disproporțiile apărute între dezvoltarea științei și tehnicii, și alte creații și valori spirituale care au rămas în urmă și care cunosc un proces de degradare, precum moralitatea. Slăbirea moralității este desemnată de creșterea violenței și criminalității, a infraționalității și corupției, a scăderii eficienței comunicării sociale, sporirea indiferenței față de suferința aproapelui. Criza valorilor spirituale se regăsește la nivel cotidian prin accentuarea unor fenomene ca: pierderea încrederii și speranței în viitor, trăirea sentimentului de deznădejde și disperare. Ambianța socială și culturală nu stimulează încredere în viață, în viitor, mai ales pentru cei marginalizați și excluși din societate. În acest sens, semnificative sunt lucrările autorilor francezi: Henri Bergson *Cele două surse ale moralei și religiei*, Michel Didier *Les regles du jeu*. Filosofii contemporani abordează aspectul moral al sărăcirii manifestărilor spirituale și definesc fenomenele ce atestă criza culturii occidentale, criza valorilor. De exemplu, Michel Didier, printre factorii ce atestă criza culturii, menționează: regresia autorității prezentă peste tot (în familie, în școală, la întreprinderi și instituții în societate regresia libertății care se resimte în diminuarea autonomiei, a posibilității persoanei de a crea, de a se realiza/afirma și de a se exprima; regresia mediației. În concluzie autorul subliniază că sub aspect valoric Europa se află la răscruce, adică în punctul de bifurcație. Cercetările sociologice relevă cu exactitate statistică slăbirea moralității, a sentimentelor patriotice ale cetățenilor, manifestarea slabă a interesului lor față de politică și pentru participarea la activitățile publice, diminuarea încrederii în viitor și întărirea stărilor deprimante și pesimiste [1].

Laureatul Premiului Nobel pentru realizări de excepție în domeniul biologiei, Konrad Lorenz, într-un discurs menționa că criza civilizației și culturii contemporane are o cauză definitorie: sporirea preocupărilor pentru alte valori, decât pentru cele spirituale. Pe prima poziție în lista preocupărilor omului contemporan s-au instalat valorile materiale, bunurile comercializate care aduc mai mulți bani, mai multă putere, chiar

dacă nu este vorba decât despre puterea de a distruge tot ce-i frumos și înălțător. Criza moralei se exprimă și în degradarea relațiilor umane cotidiene, desemnată de sporirea criminalității, a diversificării formelor indiferenței. În lucrarea *Cele opt păcate ale lumii civilizate*, Konrad Lorenz vorbește despre instalarea insensibilității față de ce este reprobabil din punct de vedere etic. Cele opt păcate ale lumii civilizate reprezintă manifestarea degradării morale a omului contemporan, consecințele căreia sunt: deteriorarea mediului ambiant; absolutizarea valorilor economice și tehnologice; pierderea treptată a tradiției și respectului față de normele pozitive; diminuarea respectului față de bătrâni; în doctrinarea și manipularea cetățenilor[2].

11.2 Clasificarea valorilor.

Sistemul axiologic al societății tranzitive

Axiologia este preocupată și de descifrarea structurii sistemului axiologic. Un obiect nu răspunde nevoii omului de frumusețe, nu este un bun cultural, dacă nu ia o structură necesară omului. Datorită acesteia omul îi atribuie obiectului o anumită valoare. Valorile se clasifică conform reprezentărilor tradiționale despre domeniile vieții sociale. Deosebim valori materiale și valori spirituale, valorile de producere-consum (utilitare) și valori sociale, politice, morale, cognitive, estetice, religioase, sportive. Din perspectiva axiologiei poate fi apreciată activitatea umană, ansamblul relațiilor sociale, fenomenele naturale, multiplicitatea obiectelor lumii reale. Actele de valorizare presupun raportarea realității înconjurătoare la anumite trebuințe umane (nevoi, aspirații, dorințe). Valorizarea constă în precizarea unor preferințe, comportamente demne de stimă. Ea presupune polarizarea și ierarhizarea realităților imediate a căror experiență este pur și simplu lipsită de atribute valorice intrinseci. Valorile ca rezultat al actelor de valorizare, nu au prezență nemijlocită, ci constituie o sferă ideală. Codurile valorico-normative sunt convenții prin care o colectivitate își formulează/ își construiește idealurile, făcând posibilă conviețuirea interumană. Ele introduc auto-constrângeri tuturor reacțiilor psihosociale. Prin acestea disciplinează și orientează, investesc cu sens energiile instinctuale și psihice.

Relațiile dintre oameni la nivel individual sau grup social au tendința

de a se manifesta ca raporturi de forță, de dominație. Fiecare individ tinde să-și afirme puterile/energiile (indiferent de modul de manifestare al acestora) pentru a obține avantaje, eficiență, succes. Raporturile de forță intervin ori de câte ori comportamentul uman se lasă stăpânit de instinctul de autoconservare, egoism, interese. Deosebim mai multe forme de exprimare a forței: fizică, psihică (caracter, voință, imaginație creativă), economică (proprietate, bani), culturală (inteligență, credință, înțelepciune), politică (funcție de decizie, de control). În toate formele de manifestare, forța poate fi concepută ca un capital investit nemijlocit în acte cotidiene, în relațiile cu ceilalți pentru a produce avantaje.

Un cunoscut specialist în domeniul axiologiei, Petre Andrei evidențiază șapte criterii de clasificare a valorilor. În baza valabilității deosebim: valori relative, valori absolute, valori obiective și valori efect. Obiectul valorii ne oferă mai multe clase: etice, estetice, religioase, politice, juridice, fizice, economice etc. Acestea permit ordonarea sistemului axiologic al comunității umane. În mod normal, sistemul axiologic poate fi reprezentat prin piramida în vârful căreia este plasat Binele (axa valorilor etice), apoi urmează Frumosul (axa valorilor estetice), apoi – Credința (axa valorilor religioase), după care deosebim Libertatea (valoare politică), Adevărul (valoare intelectuală), Sănătatea - axa valorilor vitale, iar la baza proiecției noastre întâlnim Bani, bunurile materiale (valorile economice). În societatea cu caracter tranzitiv, procesele esențiale ale căreia, de regulă, sunt interpretate controversat, sistemul axiologic are o structură denaturată. Însă avem convingerea că ordinea, stabilitatea în societate sunt o consecință a reorganizării adecvate a sistemului axiologic. Atunci când, în mod practic și nu doar declarativ este recunoscută și respectată, de întreaga comunitate, ierarhia valorilor, pot fi înregistrate realizări semnificative în toate domeniile vieții sociale.

Valorile economice sunt valori-mijloc, reprezintă modalități, căi, instrumente de obiectivare prin activitate a unor scopuri concrete. Ele răspund unor necesități concrete ale persoanei sau ale grupului social. În structura valorilor economice sunt cuprinse: tehnica, mijloacele de producție, resursele, metode și procedee de organizare și conducere a producției de bunuri, bogăția, prosperitatea, bunăstarea etc. Valorile

economice reflectă forma materială a valorii, forma cea mai ușor sesizabilă. Valorile economice mențin omul în interiorul naturii. Concomitent mediul social impune omului legile sale. Aceste legi se prezintă și în calitate de mijloace utilizate de om în procesul transformării lumii. Omul depășește simpla adaptare la mediu, el transformă mediul punându-l în acord cu cerințele și dorințele sale. Valorile economice care sunt cele mai simple și cele mai accesibile omului, își pot dobândi semnificația autentică doar în raport cu personalitatea, cu societatea. Banii/bunul material devine valoare economică odată cu conștientizarea de către individ a utilității lui. O astfel de interpretare oferă valorii în general Aristotel care menționa că *valoare este ceea ce satisface o trebuință umană*. Trebuințele sunt fizice și psihice, de aceea și valorile pot fi clasificate în valori spirituale, valori morale, valori materiale. Un lucru are cu atât mai mare valoare cu cât satisface o cerință mai imperioasă. În interpretarea lui Aristotel găsim două categorii de valori economice: valoare de schimb și valoare de întreținere. Munca, cu sensul de proces de producere a bunurilor materiale și a valorilor spirituale, este apreciată ca valoare economică fundamentală și în alte epoci istorice. În perioada contemporană G. Lukas în lucrarea *Ontologia existenței sociale* menționează că munca are o prioritate ontologică. De exemplu, în teoria economică a lui K. Marx, găsim explicația: un lucru are valoare pentru că în el este materializată munca omului.

Valorile economice pot fi percepute sub patru forme distincte: a) ca obiect al plăcerii pot fi utilizate; b) ca obiect al muncii pot fi produse; c) ca obiect al proprietății personale se află în posesie; d) ca obiect al comerțului – pot fi vândute. Valorile economice se află într-o relație de interdependență cu valorile afective. Omul evidențiază valorile economice sub influența conștientizării unei nevoi sau a unei dorințe care aparține domeniului afectivității, concomitent nevoia sau dorința nu poate fi satisfăcută sau respinsă fără să producă în conștiință un sentiment de plăcere sau de durere. Deosebirea dintre valorile economice și cele afective rezidă în caracterul subiectiv al valorilor afective și impersonal al valorilor economice. Valorile afective pot fi explicate cu ajutorul formelor pe care afectivitatea le poate lua. Acestea sunt: emoția, plăcerea, durerea, dorința, voința, corpul și eul individual, lucrurile.

Afectivitatea caracterizează intimitatea individului. Importanța corpului pentru valorile afective își găsește expresia în faptul că „el(corpul) mă înscrie într-o existență permanentă prin care eu nu încetez de a fi afectat (...). Corpul face din eu o ființă separată, dar care nu încetează a comunica cu tot ceea ce-l înconjoară”[5].

În ultimele decenii, savanții și filosofi aplică pluralismul metodologic în explicarea fenomenelor complexe. Din perspectiva bioeticii, valorile vitale au prioritate, deoarece se referă la starea de sănătate a organismului și psihicului uman, rezistența la boli, forța temperamentului, capacitatea lui de efort și de muncă, viteza și capacitate de reacție, frumusețea fizicului uman. Valorile vitale generează puterea fizică și psihică necesară vieții/activității individului. Valorile vitale reprezintă valori personale, sunt constituite din două părți: fizică și socio-culturală. Sunt atribuite clasei de valori-mijloc. Se află sub protecția unor organizații naționale, regionale, internaționale care le asigură conservarea și viitorul.

Valorile politice: libertatea, democrația, pluralismul, statul de drept etc, vizează relațiile omului cu statul, cu instituțiile sociale, cu partidele, cu ONG-urile. Valorile politice exprimă finalitățile sistemului social-politic, mecanismul exercitării puterii de stat, drepturile, libertățile, obligațiunile politice ale cetățenilor. Valorile politice se referă la stat, la formele de organizare a vieții în comun, a vieții sociale. Fondatorul științei politice - Aristotel, aprecia familia ca una dintre valorile politice, iar statul/organizarea politică a societății ca scop și punct final al evoluției politicului. În epoca modernă Im. Kant concepe statul ca o organizație plasată deasupra indivizilor, dar îl aprecia doar ca mijloc pentru moralitatea indivizilor. Libertatea este condiția afirmării și dezvoltării personalității individuale. O societate bine condusă este caracterizată de stabilitate, de armonie, de legitimitatea puterii de stat, de cooperare, colaborare, colegialitate, transparență - în sistemul politic, continuitate în procesul decizional. Toate acestea asigură prosperitatea cetățenilor.

Valori juridice: dreptatea, justiția, legalitatea, constituționalitatea, independența, egalitatea în drepturi, conștiința civică, etc. - reglementează relația individului cu ordinea de drept, cu instituțiile subsistemului judiciar. Valorile juridice reflectă modul de respectare a drepturilor și libertăților

cetățenilor unui stat, precum și obligațiunile cetățeanului în statul de drept[2]. Valorile juridice reprezintă fundamentul vieții comunitare. Ideea de just, injust, trebuința de normă juridică s-a născut odată cu societatea. Valorile juridice sunt rezultatul voinței legiuitorului.

Valorile științifice sau intelectuale: adevăr, certitudine, obiectivitate etc. – sunt valori culturale, înalt apreciate în societatea contemporană. În opinia lui Karl Popper, valorile intelectuale au o poziție importantă în sistemul axiologic al societății contemporane datorită capacității științei de a asigura progresul cunoașterii, de a produce noi instrumente pentru procesul cognitiv, de a moderniza sistemul de producere al bunurilor materiale. Valorile intelectuale se deosebesc calitativ de celelalte clase de valori prin faptul că nu judecă lucrurile reieșind din interesele și necesitățile particulare, ci acceptă să se judece pe sine însuși în numele unui principiu pe care îl depășesc. În acest context, prezintă interes raportul dintre valoare și adevăr. Valoarea transmite un adevăr. Este expresia concretă a lui. Adevărul este valoare. Însă noțiunile de valoare și adevăr nu sunt identice. Conținutul valorilor cognitive este reflectat în capitolele: *Gnoseologia, Epistemologia*.

Valorile estetice: frumos, tragic, comic, sublim etc. - sunt creații de ordin cultural, sunt valori-scop, au un caracter concret, unic, irepetabil și dezinteresat. Ele satisfac aspirații spirituale și nu nevoi materiale sau vitale, sunt resimțite, după cum sublinia Tudor Vianu, ca o formă liberă a activității omenești disociată de interesele practicii. Valorile estetice se referă la plăcerea estetică. Valorile estetice, artistice reflectă contemplația realizată de om cu ajutorul mijloacelor artistice, specificul căreia rezidă în faptul că omul descoperă raportul dintre spectacol și actul creator, dintre act și dat. Axa acestei clase de valori este frumosul. În opinia lui Kant, arta nu este reprezentarea unui lucru frumos, dar reprezentarea frumoasă a unui lucru. Hegel definea frumosul ca apariție, în forma sensibilă, a ideii. Valorile estetice pot fi intuite, trăite, simțite, reprezentate, imaginate.

Valorile religioase: divin, sacru, iubirea etc. – sunt valori bazate pe credință și revelație, pe sentiment și trăire, au o semnificație deosebită în educația morală a indivizilor, în perfecționarea relațiilor sociale, în dezvoltarea culturii și civilizației universale. Dacă știința îi oferă omului

încredere în actele săvârșite, credința într-o forță superioară, cum ar fi ordinea cosmică cu legile ei obiective îl determină să mediteze mai mult asupra actelor săvârșite. Toate credințele sau religiile universale au un conținut moral, toate își propun să-i impună omului anumite idealuri și valori, care sunt subordonate unor principii ce nu pot fi verificate. Tot ce ține de credință este acceptare și respectare. Valorile religioase sunt axate pe sacru, sacralitate. Sacralizarea este legată de aspirația de autodepășire și împlinire umană, orientată spre o proiecție ideală, absolută. Valorile religioase sunt valori-scop. Conținutul valorilor religioase este reflectat în concepția religioasă despre lume.

Valorile etice: binele, echitatea, responsabilitatea, umanismul, solidaritatea umană, fericirea, caritatea, altruismul, moderația etc. - reglementează relațiile interumane, contribuie la realizarea armoniei axiologice, configurarea sensului vieții și existenței umane. Sunt valori-scop, valori personale, au un caracter imperativ prin dimensiunea normativă. Criteriul fundamental de apreciere al comportamentului uman este adecvarea sau inadecvarea la valorile, principiile și imperativele morale. Valorile morale exprimă aspirațiile validate social, ceea ce o societate consideră dezirabil: semnificații, înțelesuri, sensuri, pe care le atribuim anumitor persoane, comportamente sau acțiuni.

Valorile au următoarele funcții:

- forță motrică a progresului social. Valorile asigură coeziunea socială, susțin continuitatea și dinamica sistemelor sociale, sunt un indicator al gradului de civilizație și cultură;

- funcția normativ-educatională. Valorile motivează activitatea umană, fundamentează și orientează socializarea și personalizarea individului;

- funcția de adaptare și integrare. Valorile conferă sens vieții și activității umane [6].

În societatea tranzitivă are loc confruntarea a două sisteme valorice: a societății vechi și a celei noi. Acest model poate fi analizat în baza experienței acumulate în perioada Renașterii, în care are loc tranziția de la sistemul de producere feudal la cel burghez, de la valorile religioase ale Evului mediu la valorile umaniste ale epocii moderne. Principiul fundamental

al culturii medievale este teocentrismul, iar al culturii moderne – antropocentrismul. Despre confruntarea vechiului cu noul, al tradiției și inovației scriu mai mulți cugetători, însă primul, deosebit de expresiv, a fost Dante Aligheri, lucrarea *Divina Comedie*.

Interpretarea acestui subiect este semnificativă pentru cetățenii Republicii Moldova, deoarece ei trăiesc tranziția de la sistemul axiologic al societății totalitare la cel al societății democratice. În perioada tranziției au loc mutații semnificative în structura sistemului axiologic, apar noi valori, asimilarea conținutului cărora și acceptarea lor nu este un proces unilateral. Dificultățile ce apar în *înțelegerea și aprecierea* semnificațiilor, priorităților, factorilor ce influențează existența individului/ a grupului social frânează dezvoltarea economică, conduc la destabilizarea sistemului politic, la dezorientarea individului. În asemenea condiții, sporește rolul filosofiei practice, al axiologiei, funcția formativă a cărora este orientată către restabilirea normalității în procesele de socializare, personalizare, gestiune a proceselor sociale, Reieșind din faptul că dimensiunea valorică, orientările valorice ale personalității umane, reprezintă axa culturii și civilizației universale, instituțiile sociale responsabile de procesele menționate sunt chemate să examineze atent toate schimbările ce au loc în procesul tranziției în mentalitatea oamenilor, mai ales a tinerilor. Devalorizarea tradițiilor intensifică conflictul dintre generații, iar lipsa de comunicare dintre acestea conduce la situații nedorite pentru toate domeniile vieții sociale.

În literatura filosofică este explicată structura universului axiologic, constituită din nivelurile: valori general-umane; valorile sistemului socio-politic; valorile culturii naționale și a grupului etnic; valorile grupurilor sociale; valorile familiei, apreciată ca microgrup și valorile individuale. Criteriul în baza căruia au fost evidențiate aceste clase de valori ne sugerează că există valori norme, prescrise pentru/sau de o cultură, pentru un grup ce-i aparține. Toate nivelurile supraindividuale ale universului axiologic exercită asupra personalizării individului o influență majoră. Acțiunea factorilor socio-culturali este filtrată de variabilele interne ale personalității, un prim filtru îl reprezintă percepția persoanei, „construirea” mentală a dezirabilului social sau de grup. Valorile sociale primate în procesul genezei lor sunt abstractizări și generalizări ale intersecțiilor dintre calitățile lucrurilor și necesitățile bio-

psiho-socio-culturale ale personalității umane, dar odată constituite ele se transformă în elemente obiective ale mediului de viață al persoanei concrete. Orientarea valorică personală are două surse, este produsul a două genuri de rapoarte, care interacționează: subiect-obiect (lucru, situație, eveniment, cu care a venit în contact experiența anterioară) subiect – deziderabilul social, general-uman, de grup. În opinia lui Skinner natura și substanța valorilor este reductibilă la procesul de achiziție a acestora. În acest sens, *judecățile de valoare* ar fi explicabile pentru știința comportamentului uman.

J. Piaget deosebește trei etape principale în dezvoltarea judecăților morale la copii. Etapa inițială este caracterizată de respectul unilateral față de adulți, morala heteronomă, în care forța regulii depinde de prezența fizică a celui mai în vârstă. Morala pre-convențională se caracterizează prin preponderența concepțiilor egocentrice despre ceea ce e bine și ceea ce e rău. Criteriul fundamental de reglare a comportamentului este avantajul propriu imediat. A doua etapă – realismul moral, se deosebește prin raportarea la norma morală în sine, prin constituirea concepției responsabilității obiective, în lumina căreia evaluarea comportamentului de către copil se face preponderent, nu în funcție de intenția care le-a declanșat, ci în funcție de conformitatea lor materială față de regulile stabilite. În bază convențională principiile morale sunt percepute și acceptate ca fiind obiective, imuabile, eterne, ele nu pot fi schimbate prin intervenția conștientă a oamenilor. A treia etapă, evidențiată de J. Piaget prin riguroase cercetări experimentale, este caracterizată de autonomia conștiinței morale, de orientarea comportamentului din interior pe baza principiului cooperării și al respectului reciproc. Stadiul post-convențional este mai bogat și mai dinamic, în cadrul lui normele recunoscute ca juste se transformă în fundamente ale contractului social cu semenii. În contractul social dintre indivizii egali deosebim valori și conduite care corespund și unele care nu corespund binelui colectiv. Valorile și normele sunt dependente de convențiile interumane. Deja în etapa a doua, contractul social nu mai este o bază necesară și suficientă pentru promovarea valorilor morale de către individ. Are loc o retro-orientare a subiectului spre propria ființă; sunt elaborate principiile personale de evaluare și conduită.

Individul acționează în conformitate cu valorile sale, chiar dacă nu funcționează constrângeri și sancțiuni exterioare și chiar dacă aceste valori sunt statornicite în mediul social din care face parte. Cercetările ulterioare celor realizate de J. Piaget au confirmat trecerea de la morala heteronomă (a constrângerii din exterior) la cea autonomă (a constrângerii din interior) printr-o fază intermediară a însușirii normelor, a considerării lor în afara împrejurărilor concrete și a intenției actorilor sociali.

Omul inteligent este un om rațional, capabil să abordeze relațional cauzal diferite intervale ale realității, incluzând individul și funcțiile sale. Raționalitatea are două moduri implicante distincte: aspectul analitic și cel creativ. Omul creativ, evident caracterizat de inteligență, caută, identifică, formulează corect și rezolvă o diversitate de probleme din ale căror soluții extrage forme, relații, funcții și servicii utile. Calitatea de a formula întrebări, de a găsi răspunsuri, caracterizează inteligența în acțiune. Inteligența este implicată în cercetarea, proiectarea, producerea și consumul de valori. Afectivitatea omului situează inteligența în câmpul interacțiunii persoanei cu ea înseși, cu natura, cu semenii, după consecințele imediate sau pe termen lung care rezultă din trasarea și valorificarea fiecărui sistem de priorități. Tensiunile atractiv repulsive orientează, întrețin și finalizează majoritatea stărilor minții, tot ele reglează ori perturbă întregul corp societal, care asemeni individului poate căpăta relaxări ori angoase colective, fiecare dintre ele ducând la ample cooperări sau conflicte distrugătoare.

Înțelepciunea este apreciată ca „știința sau arta” atribuirii normativizării și transpunerii controlate în afectiv a diversității valorilor. Emoția este cunoaștere și învăluire de sine, este încrederea fără limite în tine când ești solicitat, apreciat și dorit; este securitate când este pozitivă. Dar este și incertitudine și frică, când este negativă, este nesiguranța distrugătoare de orice inițiativă, când ești disprețuit și respins. Înțeleptul autentic nu trebuie privit ca cineva care nu știe/nu vrea să trăiască plăcerea. Dimpotrivă el este înzestrat cu toate calitățile pentru a trata, în mod adecvat, senzația ca o componentă a vieții. Exersarea plenitudinii senzuale sau subtil emotive este o atitudine normală și inevitabilă, practică timp de zeci de milenii, dar nu trebuie apreciată ca scop, ea fiind un mijloc prin care raționalitatea

își dăruie randamentul maxim și își premiază victoriile. Emoționalitatea este cea mai ingenioasă, mai intensă și emulantă măsură a omului prin om, este calea reflectării ființei în ființă ca valoare maximă.

Ontogeneza moralei nu coincide cu ontogeneza orientărilor valorice. Valorile morale ocupă locul central în sistemul axiologic, însă sunt doar componente ale universului axiologic. Conștientizarea conținutului valorilor înseamnă stabilirea unor raporturi, unor ierarhii între diferite clase de valori. Ierarhia valorilor, realizată de către fiecare persoană, în opinia specialiștilor, are loc în perioada (12-13 ani), procesul definitivării priorităților valorice se desfășoară la 18-20 de ani, rămânând deschis. Constituirea, prin selectare, a propriului sistem axiologic are loc ca urmare al procesului de socializare primară și secundară. Socializarea primară a copilului reprezintă însușirea aprecierilor, formarea atitudinilor valorice. Este vorba despre acte izolate de valorizare, care nu reprezintă aplicații axiologice ferme, ci sunt doar imitații și identificări cu cele existente. Considerând sistemul de valori într-un sens mai specific, atitudinea adolescentului față de universul axiologic poate fi apreciată ca pragmatică.

Atitudinea valorică, procesul valorizării reprezintă un fenomen complex. Atitudinea desemnează o anumită poziție, o reacție specifică din partea unui individ sau grup, față de un obiect, de o idee, de o persoană. Atitudinea reprezintă o stare mintală și nervoasă de pregătire, cristalizată pe baza experienței, care exercită o influență direcționată sau dinamică asupra răspunsurilor individului, față de toate obiectele de valoare. Atitudinea este o dispoziție psihică dobândită și are caracter social, chiar dacă nu înseamnă luare de poziție numai față de obiectele sociale, în ea se exprimă manifestarea influenței mediului socio-cultural. Coloratura socială este caracteristică atât atitudinilor de grup, cât și celor individuale. În atitudine sunt reflectate procese cognitive, afective, evaluarea și aprobarea/dezaprobară obiectului atitudinii noastre. Componenta afectivă este întemeiată pe informațiile despre obiect, care pot fi ample și corecte (componenta cognitivă). Atitudinea este totdeauna o predispoziție de a acționa, un impuls motivațional. Atitudinea are un caracter stabil în timp. Ele sunt mult mai rezistente la schimbări decât cunoștințele pure. În ele este inclus elementul axiologic afectiv. Atitudinea

devine o variabilă latentă, o predispoziție, o stare subiectivă, ceva interior și virtual. Grație unității dintre atitudine și relații, este posibilă cunoașterea și modificarea atitudinilor prin intermediul activității și invers. Atitudinile valorice pot fi unidimensionale și multidimensionale. Atitudinile unidimensionale apar în raport cu obiectele simple, bine definite. Atitudinile multidimensionale se cristalizează în raport cu obiectele complexe, mai puțin definite, situate în centrul unei clase de obiecte.

Prezintă interes relația: atitudine-opinie. Opinia este o expresie verbală a atitudinii, dar nu unica și nici cea mai stabilă. Având statut de variabilă latentă, atitudinea se manifestă în exterior pe trei planuri principale: semantică gestic-postulară, expresiv-verbală și comportament. Valorile ocupă un loc central în configurația personalității individului. Ele ghidează deopotrivă atitudinile, judecățile, acțiunile. Într-un anumit sens, valorile se exprimă în atitudini. În raport cu valorile, atitudinile reprezintă instrumente plasate în centrul sistemului motivațional. Valorile determină și asigură direct procesele de manifestare și apărare a eului, a respectului față de sine.

Valoarea se deosebește de interes. Un interes reprezintă una dintre manifestările valorii și prin urmare are doar câteva dintre atributele acesteia. Interesul poate fi definit ca o reprezentare cognitivă a nevoilor, poate chiar a acțiunii, a auto-evaluării, a comparării cu ceilalți. Interesul servește funcțiilor de adaptare, de cunoaștere și actualizare a eului. Interesul este un concept mai îngust decât cel de valoare. El nu este calificat ca un mod ideal de comportament, sau stare ultimă a existenței. În configurația personalității umane, interesele sunt mai numeroase decât valorile.

Referințe bibliografice

1. **Vianu T.** *Studii de filosofia culturii.* - București: Editura Eminescu, 1982
2. **Vianu T.** *Opere*, vol.8 .- București: Editura Minerva, 1979
3. **Rotariu T., Iliuț P.** *Ancheta sociologică și sondajul de opinie. Teorie și practică.* - Iași: Polirom, 1997
4. www.wordpress.com, accesat la 2 septembrie 2013
5. **Roșca L.** *Supraviețuirea, moralitatea și potențialul perso-*

nalității umane: analiză teoretico-metodologică. Monografie. – Chișinău: Tipogr. UASM, 2007, 330 p.

6. **Vianu T.** *Introducere în teoria valorilor.* – București: Ed. Nemira, 1998

Întrebări de recapitulare

1. Ce este valoarea?
2. Care sunt caracteristicile unui sistem axiologic din societatea tranzitivă?
3. Interpretați funcțiile valorilor?
4. Edificați propria structură a sistemului axiologic?
5. Corela-ți atitudinea valorică cu relațiile interumane!
6. Ce este interesul?
7. Corela-ți valoarea cu interesul?

TEMA 12. FILOSOFIA POLITICĂ: OBIECTUL DE STUDIU ȘI PROBLEMATICA

12.1 Filosofia politică: premise și preocupări prioritare

12.2 Filosofia și teoria politică: tangențe și deosebiri

12.3 Filosofia politică și ideologia

12.4 Ontologia și gnoseologia politică

12.1 Filosofia politică: premise și preocupări prioritare

Premisele filosofiei politice le găsim în lumea antică în operele lui Platon și Aristotel. Perioada cuprinsă între secolul IV î.e.n. și secolul al XVIII-lea este considerată etapa de acumulare a informațiilor, interpretărilor politicului, evidențierea manifestărilor și relațiilor politicului cu alte domenii ale vieții sociale. În gândirea politică antică, filosofii reies din identificarea cetățeanului cu cetatea (statul), subliniind că interesele părților corelate coincid. O atenție deosebită au acordat filosofii antichității definirii fenomenului - politica, clasificării formelor de guvernare, libertății individului.

În dialogul *Omul de stat*, Platon expune mai multe definiții a politicii. Filosoful precizează că deși este *o artă regală*, politica este știința teoretică care elucidează esența conducerii oamenilor. Definind politica ca pe o știință directivă care are menirea să-i conducă pe oameni, Platon subliniază că oamenii pot fi conduși prin convingere și prin constrângere, violență. Modul de guvernare întemeiat pe violență, Platon îl definește ca tiranie, iar arta convingerii o numește politică. O altă definiție a politicii pune în evidență relația politicului cu jurisprudența. Platon scria că politica este arta și știința îngrijirii de oameni prin legi, în mod liber sau prin constrângere. Platon declară politica superioară jurisprudenței, elocvenței și chiar cultului divin. Filosoful elen scria: așa cum virtutea omului este rațiunea, la fel și virtutea conducătorului este cunoașterea perfectă, înțelepciunea care controlează orice acțiune a statului. Cel care practică arta politică trebuie să posede cunoașterea perfectă, deoarece arta politică este o știință sintetică.

În lucrările: *Politica, Etica și Retorica*, Aristotel argumentează

necesitatea, funcțiile și statutul social al științei politice. În opinia savantului, politica este o știință practică, deoarece urmărește nu numai cunoașterea, ci și acțiunea, oferind acesteia norme. Lucrările lui Aristotel au semnificație importantă pentru interpretarea și înțelegerea genezei statului. În studierea statului Aristotel aplică metoda istorică. Filosoful concepe statul ca pe o relație politică între oameni egali și liberi. Statul este un produs al dezvoltării naturale, la fel ca și familia, și localitățile. Apariția statului este determinată de mai mulți factori: apariția surplusului de produse, în primul rând alimentare, și necesitatea redistribuirii lor; stratificarea societății în pături sociale; aprofundarea diviziunii muncii, apariția posibilităților de a elibera un grup de oameni de la muncile ce asigurau existența fizică și de a le permite să se ocupe cu activități intelectuale: scrisul, instruirea, educația, interpretarea diferitor situații de conflict, gestiunea unor procese ce implicau grupuri de oameni sau comunități. Aristotel scria că cauza apariției statului este proprietatea privată. Din acest motiv ea nu poate fi înlăturată din societate, deoarece înlăturând cauza unui fenomen dispare și fenomenul. În cazul statului, înlăturarea cauzei ar însemna dispariția lui. Aristotel se pronunță asupra dreptății pe care statul trebuie să o asigure. Filosoful scria: statul distribuie și redistribuie bunurile comunității. Atunci când surplusurile unora se redistribuie celor care au primit mai puțin în timp ce meritau mai mult se respectă principiul dreptății, justiției și invers, când surplusurile se redistribuie celor care n-au contribuit la acumularea lor, care nu merită – este vorba despre încălcarea principiului dreptății sociale. Aristotel le sugera guvernatorilor să fie atenți la dispoziția maselor, la acumularea/ concentrarea bogăției la un pol al societății și a sărăciei la altul. Astfel de situații poartă în sine un mare pericol, mulțimea flămândă poate răsturna orice guvernare. Aristotel recomandă: sărăcia și bogăția trebuie echilibrate prin pătura mijlocie, căreia și trebuie să-i oferim posibilitatea de a guverna. În opinia lui Aristotel politeia – guvernarea clasei mijlocii, este cea mai bună formă de guvernare.

În Roma antică, ideile politice ale grecilor sunt supuse unei analize profunde cu scopul de a le aplica în explicarea problemelor cu care se confrunta societatea romană. Romanii pun accent pe relația politicului cu dreptul. De exemplu, Marcus Iulius Cicero (100 î.e.n. – 43 î.e.n.) cunoscute

orator, om politic al Romei, a definit noțiunea de popor, prin care subînțelegea unirea mai multor cetățeni în baza unui acord referitor la drepturile omului și a intereselor comune. În opinia lui Cicero, statul nu este doar instituția ce apără și exprimă interesele comunității, a fiecărui cetățean liber, dar este o comunitate coordonată juridic a acestor cetățeni, este o instituție juridică ce exprimă o ordine comună. Cauza apariției statului Cicero o vedea nu în frica oamenilor, în voința lor slabă (idee susținută în antichitate de istoricul Polibiu), ci în necesitatea înnăscută a oamenilor de a conviețui.

Schimbări calitative în interpretarea politicului au fost atestate în epoca modernă. Deja în lucrările umaniștilor Renașterii italiene observăm o nouă interpretare a rolului personalității în edificarea statului, în activitatea instituțiilor acestuia. Renașterea a formulat ideea drepturilor și libertăților individului, a intereselor persoanei și grupului social care nu tot timpul coincid cu interesele comunității, a expus, în termeni accesibili pentru populație, problema contradicției dintre diferite grupuri sociale/comunitate și clasa conducătorilor. Toate acestea au contribuit la înțelegerea necesității de a studia relația dintre societate și stat, între care se constatau tensiuni/ controverse/ contradicții și chiar conflicte. După cum afirma N. Machiavelli, societatea umană se dezvoltă de la violență la non-violență, de la non-libertate la libertate. În lucrarea lui J. Locke *Două tratate despre guvernare*, citim: între societate și instituțiile statului se dezvoltă o contradicție: statul vrea să-și lărgescă influența, iar societatea dorește să-și multiplice libertățile. În aceste condiții pot fi observate încercări din partea guvernatorilor de a face abuz de putere. J. Locke recomandă aplicarea în statul modern a principiului separării puterii care ar crea condiții de conlucrare a societății și instituțiilor statului. Savanții epocii moderne insistă asupra existenței celor două structuri: organizarea politică și societatea civilă. Această idee va deveni dominantă în secolele XVIII-XX, când economia capitalistă, întemeiată pe proprietatea privată și pe libera competiție a producătorilor, susține forma de guvernare – a democrației reprezentative parlamentare, departajează funcțiile economice, politice și sociale între cele două structuri: politicul și societatea civilă. Aceste schimbări au pregătit și au insistat asupra instituționalizării științei politice și respectiv a filosofiei politice.

În secolul al XIX-lea, a fost acceptată noțiunea de *științe umanitare*. În cadrul științelor sociale și umanitare s-a afirmat și filosofia politică. Pe fondul schimbărilor radicale, atestate în sistemul de producere, distribuire, schimb, realizare și consumul mărfurilor, se intensifică interesul față de geneza, esența și predestinarea statului; față de contractul social, relațiile statului cu biserica, suveranitate, drepturile și libertățile omului, formele de guvernare etc. Definirea/interpretarea fenomenelor și proceselor politice a impus necesitatea elaborărilor metodologice, prin care știința și filosofia politică și-au definit obiectul de studiu, au selectat/elaborat aparatul categorial și procedeele metodice de investigare a politicului. Un aport considerabil în instituționalizarea filosofiei politice l-au adus reprezentanții filosofiei clasice germane: Kant a elaborat teoria statului de drept, iar Hegel - conceptul societății civile. Deși nu întâlnim lucrări cu genericul *filosofie politică*, cum ar fi de exemplu lucrarea lui Hegel *Filosofia dreptului*, în societatea europeană a timpului circulau mai multe formule: filosofia moralei, filosofia statului, guvernarea legii, statul de drept. Pentru reactualizarea studiilor aprofundate a politicului, dreptul avea o semnificație majoră. Dreptul și legea, reflectate multiplu în teoria statului de drept au constituit baza transformării politicului, aducerii structurilor lui în corespundere cu necesitățile societății contemporane. În acest context, se afirmă necesitatea cunoașterii conținutului atributelor statului de drept: suveranitatea, universalitatea, caracterul abstract, impersonal etc. Atributele statului de drept, fiind descifrate în termeni accesibili, fac posibilă departajarea statului/politicului și a societății civile, domeniul particularului, individualului. În lucrarea *Filosofia dreptului*, Hegel supune analizei principiile constituirii și funcționării politicului, a organizării politice a societății. Cele mai importante probleme: binele și răul, drepturi și legi, libertatea și echitatea, morala și moralitatea, personalitatea, familia, proprietatea, societatea civilă, necesitățile individuale și de grup etc. sunt analizate în raport cu statul, cu forma lui de guvernare. În partea a III-a lucrării, intitulată *Moralitatea*, Hegel meditează asupra institutului familiei, a societății civile și a statului. Autorul descifrează conținutul relației statului și religiei, a opiniei publice și instituțiilor statului, meditează asupra principiului separării puterilor în stat, a formelor de guvernare.

Conceptele filosofilor și politologilor moderni au fost supuse analizei, interpretării în epoca contemporană de către: Alexice de Tosqueville , Herbert Spencer, Vilfredo Pareto, Max Weber ș.a. care au expus diverse teorii politice, au elaborat și explicat necesitatea unor noi abordări metodologice în analiza fenomenelor/proceselor/actelor politice. Teme majore ale teoriei politice contemporane sunt: corelația dintre morală și politică (amoralitatea/ imoralitatea în politică), legalitatea și legitimitatea puterii în stat; realul și idealul în politică; egalitatea, libertatea, dreptatea, echitatea, responsabilitatea – valori politice; politica ca profesie, ontologia politicului. Meritul savanților ce au abordat diverse aspecte ale politicului constă în definirea obiectului de studiu al filosofiei politice – politicul, cu multitudinea manifestărilor și dimensiunilor sale, ca segment al realității sociale obiective. Dimensiunile politicului sunt: social-economică, structural-funcțională, socioculturală, confesională, conceptuală, istorică.

Ce reprezintă filosofia politică? O disciplină amplasată între teoria politică și filosofie care studiază aspectele conceptuale ale politicului. Componentele ei de bază sunt: ontologia, axiologia, epistemologia, metodologia. O altă definiție a filosofiei politice o prezintă ca pe un domeniu de activitate intelectuală, în cadrul căruia se formează bazele conceptuale, normative și valorice ale politicului, este interpretat fenomenul statalității și al puterii politice. Filosofia politică este un spirit viu și dinamic, frământat de întrebări fundamentale legate de stat, guvern, politici, libertate, justiție, proprietate, drepturi, lege și impunerea unui cod legal de către autoritate: ce sunt; de ce sunt, dacă sunt; dacă este nevoie de ele; ce legitimează un guvern, ce drepturi și libertăți ar trebui protejate și de ce; ce formă trebuie să ia și de ce; ce este legea; ce îndatoriri au cetățenii și ce obligații au față de un guvern legitim; când pot fi acestea răsturnate. Filosofia politică nu oferă răspunsuri la întrebările de moment, descrie un model al unei societăți structurate perfect, fără conflicte interioare.

Filosofia politică realizează o abordare normativă a politicului, deoarece specialiștii în domeniu își propun să răspundă la chestiuni generale, cum ar fi: ce înseamnă a avea un drept; care sunt limitele în care guvernarea este justificată să acționeze pentru asigurarea acestor drepturi; are statul obligația să asigure egalitatea între oameni sau